

Міністерство освіти і науки України
Кіровоградська льотна академія
Національного авіаційного університету

Романько І.І.

Історія України
Навчально-методичний комплекс

Частина IV

Кіровоград
2014

УДК 930.85
ББК 63.3 (4 Укз)
Р 69

Рецензенти:

Філоретова Л.М. – декан факультету історії та права Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка, к.і.н., доцент.

Залевський А.В. – декан факультету менеджменту, к.т.н., доцент.

Романько І.І.

Р 69 Історія України: Навчально-методичний комплекс. Частина IV / Романько І.І. – К.: КЛА НАУ, 2014. – 208 с.

До частини IV увійшов матеріал десятої та одинадцятої тем робочої програми курсу “Історія України”. Хронологічно охоплено період II половини XX – початку XXI століть.

Книга містить теоретичні розробки, опорний конспект з кожної теми; до тексту додається тлумачення історичних термінів, понять, біографічні довідки про відомих діячів, хронологія найголовніших подій, контрольні запитання.

З метою перевірки історичної компетентності курсантам запропоновано різноманітні типи тестових завдань: з вибором однієї правильної відповіді, на встановлення відповідності, правильної послідовності, завдання з короткою відповіддю множинного вибору. Окремі тестові завдання передбачають опрацювання фрагментів історичних джерел.

Пропонований навчально-методичний комплекс підготовлено згідно робочої програми навчальної дисципліни “Історія України”; затвердженої на засіданні кафедри соціально-гуманітарних наук (протокол № 1 від 27.08.2012 р.) та схваленої Методичними радами факультетів менеджменту, льотної експлуатації та обслуговування повітряного руху.

Навчально-методичний комплекс рекомендовано для курсантів КЛА НАУ першого курсу освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр” усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання.

УДК 930.85
ББК 63.3 (4 Укз)

Розглянуто та рекомендовано для видання та використання у навчальному процесі рішенням кафедри соціально-гуманітарних наук від 20 березня 2014 р., протокол № 8, а також Вченою радою факультету менеджменту від 28 березня 2014 р., протокол № 8.

© Романько І.І., 2014

ЗМІСТ

Передмова	4
Тема 10. УКРАЇНА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ	
50-х – 80-х роках ХХ ст.	5
<i>Тестовий контроль</i>	<i>100</i>
Тема 11. РОЗВИТОК НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	128
<i>Тестовий контроль</i>	<i>183</i>
САМОСТІЙНА ПІДГОТОВКА КУРСАНТІВ	
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	195
Рекомендована література	205

ПЕРЕДМОВА

Нормативній навчальній дисципліні “Історія України” належить важливе місце в системі освіти, оскільки інтелектуальний потенціал авіаційних працівників визначається не тільки глибокими спеціальними знаннями, а й високими громадянськими і національно-патріотичними якостями.

Пропоноване видання об’єктивно, з сучасних методологічних позицій висвітлює пройдений українським народом історичний шлях.

Четверта частина навчально-методичного комплексу присвячена історії України II половини XX – початку XXI ст.

Лібералізація суспільно-політичного життя в Україні припадає на 1956 – 1965 рр. Відбувається спроба адміністративно-господарських реформ, зростає політична й економічна вага України в СРСР. Водночас поширюється опозиційний рух. В наступні два десятиліття “застою” (1966 – 1985 рр.) радянський лад поступово паралізувався системною кризою, яка охоплювала всі сфери повсякденного життя.

Спроба подолання кризи була здійснена у часи бюрократичної “перебудови” 1985 – 1991 рр.

Бурхливі суспільно-політичні процеси 90-х років XX ст. раз по раз сколихують Україну і в наші дні, на початку нового XXI ст.

Тут важливим є не лише фіксування змістовного наповнення подій, свідками яких ми є, а й врахування їх можливих наслідків для майбутньої долі української нації. Завершальний структурний розділ книги потребує від читача найбільше уваги та творчого осмислення.

Видання містить тлумачення ключових подій і явищ соціального, економічного та політичного життя, біографічні довідки про видатних діячів минулого, роз’яснення історичних термінів і назв.

Певний обсяг матеріалу подано у таблицях і схемах. Такі методи викладання інформації застосовуються для полегшення розуміння і запам’ятовування подій, діяльності історичних осіб у певній системі. До кожної теми підібрано документи, які сприяють поглибленню знань, виробленню умінь самостійно аналізувати історичні явища і процеси.

В тестових завданнях запропоновано всі типи завдань для перевірки історичної компетентності курсантів: завдання з вибором однієї правильної відповіді; завдання на встановлення відповідності; завдання на встановлення правильної послідовності; завдання з короткою відповіддю множинного вибору.

Рівень досягнень курсантів визначається шляхом встановлення, на якій з наступних послідовних стадій навченості – на рівні умінь, навичок чи здатності творчо використовувати наявні знання і на цій основі виробляти нові – вони перебувають.

Таким чином, структура навчально-методичного комплексу дає можливість курсантам цілеспрямовано організувати самостійну роботу, заохочує до навчання, підтримує навчальну мотивацію курсантів, сприяє найбільш ефективному засвоєнню матеріалу.

Тож автор книги намагалася своїм викладом спонукати читачів до самостійного мислення, творчого, можливо, навіть критичного підходу, бо лише ці якості сприяють формуванню власної думки, усвідомленої громадянської позиції – тих складових, які є неодмінними рисами члена громадянського суспільства.

Тема 10. УКРАЇНА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 50-х – 80-х роках ХХ ст.

Питання, що розглядаються на лекційному занятті:

1. Лібералізація суспільно-політичного життя. Обмеження тоталітаризму.
2. Реформи М. Хрущова, їх суперечливий і непослідовний характер.
3. Застійні тенденції в економічному та соціально-політичному житті України.
Діяльність П.Є. Шелеста та В.В. Щербицького.

Питання до семінарського заняття:

1. Спроби М. Горбачова реформувати суспільство на шляхах демократії, гласності.
2. Невдача реформ у СРСР, інших соціалістичних країнах.
3. Наростання відцентрових тенденцій і розпад СРСР.

Питання до самостійної роботи:

1. Зародження дисидентства в Україні.
2. Правозахисний рух.
3. Релігійне дисидентство.

Після вивчення теми необхідно вміти:

Установлювати хронологічну послідовність подій відбудовчого періоду десталінізації та їх синхронність з подіями в країнах Європи та світу. Складати характеристики та історичні портрети видатних діячів періоду. Аналізувати та оцінювати джерела з історії періоду.

Характеризувати суспільно-політичне та соціально-економічне становище України на початку 50-х рр. Визначати причини десталінізації та складові цього процесу, зміни в адміністративно-територіальному устрої УРСР. Визначати значення ХХ з'їзду КПРС та оцінювати його вплив на українське суспільство.

Характеризувати реабілітаційний процес. Визначати причини впровадження раднаргоспів, здобутки та проблеми розвитку промисловості і сільського господарства наприкінці 50-х – першій половині 60-х рр. Характеризувати повсякденне життя населення. Визначати історичні умови розвитку української культури, аналізувати процес ідеологізації культурного життя. Характеризувати розвиток освіти, наукові здобутки українських вчених. Визначати вплив десталінізації на літературно-мистецьке життя та прояви його пожвавлення. Характеризувати державну політику щодо церкви. Визначати передумови, причини, особливості зародження дисидентського руху, його вимоги. Аналізувати різні точки зору щодо оцінки періоду “відлиги”.

Позначати на карті зміни в адміністративно-територіальному устрої України. Пояснювати і застосовувати такі поняття й терміни: “відлига”, “десталінізація”, “культ особи”, “реабілітація”, “децентралізація”, “раднаргосп”, “волюнтаризм”, “суб’єктивізм”, “шістдесятники”, “дисиденти”.

Характеризувати суспільно-політичне та соціально-економічне становище України у другій половині 60-х – першій половині 80-х рр. Аналізувати різні погляди щодо оцінки періоду застою. Визначати сутність Конституції УРСР 1978 р. та політико-правовий статус України у складі СРСР. Визначати здобутки, проблеми та особливості індустріального розвитку УРСР, її місце в загальносоюзному комплексі. Характеризувати становище в сільському господарстві, процеси, які відбувалися в українському селі. Визначати здобутки і проблеми розвитку соціальної та національної сфер, фактори, які впливали на них, та оцінювати наслідки зрушень у цих сферах. Характеризувати дисидентський рух і порівнювати його з рухом в умовах лібералізації суспільства, оцінювати його значення. Визначати форми і методи боротьби влади проти опозиційного руху. Визначати та оцінювати позитивні і негативні явища в розвитку освіти, тенденції та умови розвитку науки, літератури та мистецтва, оцінювати здобутки та проблеми розвитку.

Пояснювати і застосовувати такі поняття й терміни: “командно-адміністративна система”, “стагнація”, “воєнно-промисловий комплекс”, “диспропорції в промисловості”, “системна криза суспільства”, “номенклатура”, “депопуляція”, “русифікація”, “самвидав”, “Українська Гельсінська група”, “урбанізація”.

Характеризувати суспільно-політичне та соціально-економічне становище України у другій половині 80-х – першій половині 90-х рр. Визначати причини здійснення суспільних перетворень, напрямки “перебудови”, особливості в Україні. Оцінювати наслідки Чорнобильської катастрофи. Характеризувати прояви поглиблення економічної кризи, погіршення життєвого рівня населення. Визначати причини провалу компанії “прискорення” та невдачі реформаторських зусиль у галузі економіки. Характеризувати прояви громадської активності суспільства в умовах перебудови та визначати причини поступової втрати КПУ провідних позицій та впливу в суспільстві. Визначати причини релігійного відродження та оцінювати його результати; причини розгортання робітничого руху, вимоги, особливості та його значення. Визначати складові реформи політичної системи СРСР, роль гласності та його вплив на суспільні настрої, етапи формування багатопартійної системи в Україні. Визначати причини та оцінювати вплив спроби державного перевороту 19 серпня 1991 р. на процес державотворення. Оцінювати історичне значення референдуму 1 грудня 1991 р. та вибори Президента України.

Визначати та характеризувати причини розпаду СРСР, оцінювати наслідки цієї події.

Пояснювати і застосовувати такі поняття й терміни: “перебудова”, “гласність”, “прискорення”, “політичний плюралізм”, “багатопартійна система”, “референдум”, “державний суверенітет”.

Необхідно знати:

- а) дати, хронологію:
- періоду десталінізації;
 - смерті Й. Сталіна, перебування на посаді першого секретаря ЦК КПУ О. Кириченка, обрання П. Шелеста першим секретарем ЦК КПУ, усунення від влади М. Хрущова;
 - передачі Криму УРСР;
 - освоєння цілини;
 - XX з’їзду КПРС, постанови ЦК КПРС “Про подолання культу особи і його шкідливих наслідків”, XXI та XXII з’їздів КПРС;
 - створення раднаргоспів, семирічного плану, реорганізації МТС в РТС, грошової реформи;
 - запровадження 8-річного навчання, запуску першого супутника Землі, польоту в космос українця П. Поповича, побудови прискорювача електронів;
 - початку “відлиги” в українській літературі, створення клубу “Сучасник”;
 - створення Української робітничо-селянської спілки (УРСС), судового процесу над членами УРСС;
 - пожежі в Київській публічній бібліотеці, виходу праці І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”.
- б) політичні портрети історичних осіб:
- Й. Сталіна, Л. Берії, М. Хрущова;
 - Л. Мельникова, Т. Строкача, Д. Коротченка;
 - О. Кириченка, М. Підгорного, П. Шелеста;
 - О. Паладіна, Є. Патона, В. Глушкова;
 - О. Довженка, Г. Тютюнника, Л. Первомайського, В. Симоненка, Л. Костенко, І. Світличного, І. Драча, М. Вінграновського, Є. Сверстюка;
 - А. Горської, Б. Лятошинського, К. Данькевича;
 - Л. Лук’яненка, І. Кандиби, І. Дзюби.
- в) зміст термінів та понять:
- лібералізація, ГУТАБ, укрупнення колгоспів, освоєння цілини;

- “відлига”, демократизація громадянського життя, “стара гвардія”, комунізм, волонтаризм;
 - децентралізація, індивідуальне господарство, адміністративно-командний стиль керівництва, госпрозрахунок, “кукурудзяна кампанія”, “цариця полів”, рівень життя;
 - ідеологізація культури, “залізна завіса”, інтернаціоналізм, “зближення і злиття націй”, “формування нової людини”, “залишковий принцип”, соціалістичний реалізм, русифікація;
 - тоталітаризм, дискримінація, цензура, “соціалізм з людським обличчям”, КДБ, антирелігійна кампанія.
- г) основний зміст (провідні ідеї, напрямки):
- політики десталінізації;
 - реформування сільського господарства;
 - ХХ з’їзду КПРС, постанови ЦК КПРС “Про подолання культу особи і його наслідків”;
 - боротьби з культом особи;
 - десталінізації управління економікою;
 - соціальної політики;
 - русифікації;
 - реформи освіти.

Необхідно закріпити й розвинути набуті знання, вміння і навички:

- точно визначати спільне й відмінне;
- колективно складати портрет політичного діяча й епохи;
- самостійно визначати політичний силует лідера країни;
- аргументовано захищати свою точку зору, свою позицію;
- аналізувати події та явища;
- працювати самостійно, в групах та колективом;
- формувати й відстоювати власне ставлення до вивчених подій, явищ та діяльності історичних персоналій;
- зіставляти свою точку зору з позиціями інших;
- персоніфікувати події та епохи;
- висловлювати власні думки та ідеї на основі пізнання історичного процесу;
- переходити від паралельного аналізу до узагальнень.

Суспільно-політичне життя й політична боротьба в Україні

Мета:

- довести, що “відлига” торкнулася тільки окремих сторін життя радянського суспільства і що межі “відлиги” були занадто вузькими, щоб докорінним чином оздоровити суспільство.

Основні події, дати:

- 1953 р. – смерть Сталіна; обрання першим секретарем ЦК КПРС М. Хрущова; обрання першим секретарем ЦК КПУ О. Кириченка;
- 1954 р. – передача Криму УРСР, освоєння цілини;
- 1956 р. – ХХ з’їзд КПРС, постанова ЦК КПРС “Про подолання культу особи і його шкідливих наслідків”;
- 1961 р. – ХХІ з’їзд КПРС;
- 1963 р. – обрання П. Шелеста першим секретарем ЦК КПУ;
- Жовтень 1964 р. – усунення М. Хрущова.

Три десятиліття після смерті Сталіна в історії України можна умовно поділити на два періоди, які мали суттєво відмінний історичний зміст.

Перший – це часи “відлиги”, коли була здійснена спроба частково реформувати тоталітарну радянську систему, перетворити її на більш життєздатний суспільний організм.

Другий період став часом політичної та ідеологічної стогнації й розкладу тоталітарної системи.

Україна, яка в ці часи, здавалося б, назавжди посіла місце найпотужнішої провінції великої імперії, стала ареною подій, що запрограмували її розвиток у наступні часи.

Після смерті Й.Сталіна у березні 1953 р. було взято курс на реформи у суспільно-політичній та економічній сферах. Спричинила їх необхідність:

- підкоригувати збанкрутілий політичний курс на “загострення класової боротьби”;
- відмовитися від масових репресій;
- реальніше підійти до розв'язання соціально-економічних проблем;
- бодай частково лібералізувати громадське й культурне життя.

Сприяло цьому позбавлення влади Л.Берії та його прибічників, зокрема тодішнього міністра внутрішніх справ УРСР П.Мешика – організаторів масових репресій, депортацій, переслідувань інакодумців.

Почалася реабілітація людей, репресованих з політичних мотивів, ліквідація концтаборів, звільнення в'язнів.

Проблемне питання: Чому процес лібералізації відбувався за принципом “крок уперед, два кроки назад”?

Суспільно-політичне життя УРСР напередодні XX з'їзду партії

Перші кроки десталінізації

– Наприкінці березня 1953 р. оголошено амністію, яка стосувалася осіб, засуджених на строк до п'яти років, а також за посадові, господарські та де-які військові злочини.

– Під амністію потрапили вагітні жінки, неповнолітні (до 18 років) та жінки, що мали дітей до 10 років.

– Указ президії Верховної ради СРСР передбачав скорочення наполовину терміну покарання тим, хто був позбавлений волі на строк понад п'ять років, однак за певними винятками (це, скажімо, не поширювалося на засуджених за “контрреволюційну діяльність”).

– У 1953 р. почалася реабілітація незаконно репресованих людей, а влітку – восени перші з них повернулися з таборів та заслання.

– Восени 1953 р. ліквідували інструменти масових чисток і терору – воєнні трибунали військ МВС і Особливу нараду МВС, яка мала право застосовувати в адміністративному порядку висилку, заслання і ув'язнення.

– У 1954 р. створюється комісія президії ЦК КПРС з розслідування злочинів Сталіна в часи “великої чистки” (1936 – 1939), а в 1955 р. видається положення про прокурорський нагляд.

– Важливе значення мала амністія громадян, які у роки війни співпрацювали з німцями (вересень 1955 р.).

– На початку 1956 р. скасовано постанову ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р. про порядок ведення справ щодо підготовки і здійснення терористичних актів та постанови від 1 грудня 1934 р. й 14 вересня 1937 р. про зміни в карно-процесуальному кодексі, за якими не дозволялися касаційні скарги у справах про шкідництво, терор та диверсії.

Реабілітації, які почалися в 1953 – 1954 роках, продовжувались і в 1955 р., але вони здійснювалися дуже повільно. За рік повернулося додому не більше 10 тисяч осіб, і то переважно партійних працівників 30-х років, які залишилися живими.

Завдання:

Оцінюючи перші й наступні десталінізаційні кроки радянського керівництва, політолог М.Джилас влучно зазначав: “Творець замкнутої соціальної системи, Сталін був водночас її

зброєю, і коли змінилися обставини, став її жертвою... Його “помилки” помітніші, ніж у інших, і тому Сталін – найдешевша ціна, якою вожді цієї системи хочуть викупити себе і саму систему з її значно суттєвішим та більшим злом”.

Прокоментуйте висловлювання М.Джиласа.

Уже початковий період десталінізації привів до серйозних змін в Україні. Характерними рисами цього періоду стали припинення кампанії проти націоналізму, певне уповільнення процесу русифікації, зростаюча роль українського чинника у різних сферах суспільного життя. Саме за помилки у проведенні національної політики, у роботі з кадрами в червні 1953 р. з посади першого секретаря ЦК КПУ було звільнено Л.Мельникова. На його місце обрано українця О.Кириченка, що дало початок широкій хвилі висунення на керівні посади представників місцевої влади. Тому на 1 червня 1954 р. у ЦК КПУ українців було близько 72%.

Запитання:

– З яким періодом співзвучні ці події? (З періодом “українізації”.)

XX з’їзд КПРС і Україна. Початок політичних реабілітацій

Середина 50-х років характеризувалася, з одного боку, посиленням впливу сталінщини, а з іншого – виникненням необхідності принципових змін в усіх сферах життя суспільства.

Ускладнювалася ситуація й тим, що психологія більшості людей була деформована. Мільйони людей ще перебували в сталінських ГУЛАГах. Ще кровоточили рани від братовбивчої війни на західноукраїнських землях.

І все ж у суспільно-політичному житті назрівали суттєві зміни. Вагомою подією на цьому шляху став XX з’їзд КПРС (14 – 25 лютого 1956 р.). Говорячи про його значення, слід звернутися до політичної постаті М.С.Хрущова.

На час проведення з’їзду Хрущов виявив неабияку стійкість і всупереч багатьом партійним діячам зважився на розвінчання злочинів сталінізму.

25 лютого 1956 року на закритому засіданні XX з’їзду КПРС у Москві перший секретар ЦК партії М.Хрущов виголосив таємну доповідь, присвячену культу Сталіна. Це був акт громадянської мужності й далекоглядності нового лідера. Доповідь викликала шокову реакцію в залі. Перед делегатами поставав новий образ Сталіна – жорстокого тирана, котрий послідовно створював свій культ, безжально знищуючи опонентів і вчорашніх соратників.

Значення XX з’їзду КПРС

1. З’їзд засудив широку репресивну практику тоталітарного режиму.
2. Вперше було наведено численні факти злочинів і прямих зловживань владою Й.Сталіна і його оточення, абсолютного нехтування законом.
3. Була здійснена ревізія сталінської моделі радянського суспільства.
4. М.С.Хрущов звинуватив сталінську владу в незаконних переселеннях народів у роки війни, в розпалюванні міжнаціональної ворожнечі, у численних репресіях повоєнного часу.
5. З’їзд започаткував важливі зміни в суспільстві.
6. Це був важливий крок на шляху десталінізації, що відкривав реальні перспективи лібералізації, а в майбутньому – демократизації суспільного життя.
7. На той час навіть такі обмежені кроки викликали захоплення населення, особливо інтелігенції.
8. У людей з’явилося почуття власної гідності й свободи, постало покоління нових, соціально активних людей, які на повний голос заявили про себе в наступні десятиліття.
9. Мільйонам українців, ув’язнених у сибірських таборах примусової праці, десталінізація принесла жадану волю, багато з них були амністовані, повернулися додому.

Робота з документом “З доповіді першого секретаря ЦК КПРС М.Хрущова XX з’їзду Комуністичної партії Радянського Союзу “Про культ особи та його наслідки”.

Запитання:

- Які ваші враження від цього документа?
- Один із присутніх на цьому з'їзді сказав: “Це бомба, тільки уповільненої дії. Коли вибухне, невідомо, і що залишить після себе в нашій ідеології – теж незрозуміло”.

Як ви гадаєте, коли ця бомба вибухнула?

Жорсткій критиці була піддана центральна фігура офіційно насадженої десятиліттями системи канонізованих цінностей, ідол десятків мільйонів людей, символ єдності й могутності радянської системи. Цей момент можна вважати точкою відліку ланцюгової реакції звільнення радянського суспільства від тих рис, що гальмували його розвиток навіть на шляху, накресленому офіційною комуністичною доктриною. Проте гостра критика, яку містили документи, не зачіпала суті командно-адміністративної системи, зводячи всі вади системи до культу особи. До повного руйнування тоталітарної системи було ще далеко.

Ці часи дістали назву “відлиги”. “Відлига” була викликана не лише особистим бажанням Хрущова чи збігом обставин. Змін вимагало життя. Західний світ вступив в еру тотальної модернізації, пов'язаної з розвитком науково-технічної революції. “Змагання двох систем” вимагало нових темпів, нових імпульсів у розвитку радянського суспільства, прискорення економічного поступу, підвищення життєвих стандартів. До цього додавалися суб'єктивні прагнення частини партійно-державної бюрократії, зацікавленої в змінах, які розширили б сферу її компетенції за рахунок усунення від влади висуванців сталінської епохи.

Розгорнулася “десталінізація по вертикалі” – автоматичне шаблонне засудження “культу особи” всіма партійними та ідеологічними структурами.

Але процес десталінізації в Україні відбувався повільніше. Із запізненням у пресі стали з'являтися статті в “дусі рішень ХХ з'їзду”. Тон і зміст критики української преси були стриманішими, ніж загальносоюзної. Зміни торкнулися переважно сфери культурного життя. До березня 1957 р. повернулися до рідних осель 20043 учасники оунівського руху і 22497 “бандитських пособників”, 6416 осіб, засуджених за інші антирадянські виступи, 9111 членів сімей оунівців, висланих за рішеннями особливих нарад МВС СРСР.

Непослідовність і непевність виявилися в процесі політичної, юридичної та громадянської реабілітації жертв репресій сталінізму. На кінець 50-х рр. органами КДБ і прокуратури республіки було переглянуто справи майже 5,5 млн осіб, які перебували на обліку репресивних органів. Фактично було реабілітовано 58% репресованих.

Ці цифри свідчать про жахливі масштаби репресій і водночас про обмеженість процесу реабілітації. Поза законом залишилася більшість жертв репресій 20 – початку 30-х років, діячі ОУН-УПА та інші. У цій обмеженості й непослідовності відчувалась певна система – поза процесом реабілітації залишилися майже всі, хто був так чи інакше пов'язаний з обвинуваченнями в націоналізмі.

Найбільш кричущим парадоксом “відлиги” було те, що процес реабілітації жертв сталінських репресій супроводжувався новими репресіями – політичними.

На ХХІ з'їзді КПРС (січень 1959 р.) М.Хрущов заявив, що в СРСР немає фактів притягнення до судової відповідальності за політичні злочини. Це було брехнею.

Проаналізуємо деякі факти.

Політичні репресії періоду “відлиги”

- Протягом 1954 – 1959 рр. в Україні було притягнуто до судової відповідальності й піддано іншим формам переслідувань за “антирадянську діяльність” близько 3,5 тис. осіб.
- У 1958 р. в м. Івано-Франківську КДБ викрив групу української молоді (робітників і студентів), яка створила організацію під назвою “Об'єднана партія визволення України”.
- За деякими даними, у цей час існувала тернопільська, ходорівська, коломийська, стрийська та інші групи.

– В 1961 р., коли піднялась нова хвиля засудження злочинів Сталіна, а його мумію винесли з Мавзолею, в Україні була репресована група львівських юристів, які збиралися агітувати за конституційний вихід України зі складу СРСР.

– Членів групи (Л.Лук'яненко, І.Кандибу, С. Віруна та ін.) звинуватили в “зраді Батьківщини” й засудили на максимальні строки ув'язнення.

– В 1961 р. КДБ викрив у Львові підпільну організацію “Український національний центр”. Керівника її розстріляли, інших засудили до тривалих термінів ув'язнення.

– Продовжувались утиски й переслідування колишніх учасників збройної боротьби ОУН-УПА.

– Населення західних областей України було об'єктом масованої ідеологічної обробки в дусі боротьби з “націоналізмом”.

Факти також свідчать про те, що дисидентський рух, започаткований в Україні ще в середині 50-х років, намагався вести боротьбу з урахуванням післясталінських реалій та нових тенденцій у суспільному житті. У другій половині 50-х років центр пішов на деякі поступки союзним республікам.

Розширення прав союзних республік

– Ліквідовано міністерство юстиції СРСР.

– Розширювалися компетенції республік в адміністративно-політичній сфері. Зокрема, в їхнє відання передавалися питання обласного та крайового адміністративно-територіального устрою.

– Розширювалися законодавчі права. До компетенції союзних республік віднесено прийняття цивільного, кримінального і процесуального кодексів, установлення основ законодавства про судоустрій і судочинство.

– Розширювалися компетенції республік і в економічній галузі. В їхнє підпорядкування передавалося багато промислових і транспортних підприємств.

– Були створені союзно-республіканські міністерства чорної металургії, вугільної, паперової та деревообробної, легкої, текстильної промисловості, вищої освіти і зв'язку.

Наростання опору десталінізації з боку сталіністських сил

Проте розширення прав і компетенції республіки у ці роки не могли глибоко вплинути на реальний економічний і політичний суверенітет України.

Процес лібералізації неоднозначно сприймався оточенням Хрущова, саме тому на червневому пленумі ЦК КПРС (1957) групою осіб на чолі з Маленковим, Кагановичем і Молотовим була зроблена спроба усунути його з поста першого секретаря. Хрущову вдалося відбити атаку “сталіністів” і зміцнити свої позиції. Після цих подій центр влади остаточно перемістився у партійні структури, а влада ще більше сконцентрувалася в руках Хрущова, який 1958 р. став головою Ради міністрів СРСР.

В Україні розпочався процес перебудови державного апарату, вдосконалення його структури. Було скорочено понад 92,5 тис. посад адміністративно-управлінського апарату, що на деякий час до певної міри послабило тиск командно-адміністративної системи на різні сфери суспільного життя.

Намагаючись залучити до процесу оновлення широкі народні маси, хрущовське керівництво, скорочуючи управлінські структури, водночас розширювало склад і права місцевих органів влади.

Нова атмосфера в суспільстві, яка склалася після смерті Й.Сталіна, сприймалася як “відлига” після суворого і тиранічного порядку. Після XX з'їзду КПРС почалась десталінізація – процес очищення радянського суспільства від характерних ознак культу особи Й.Сталіна (1956 – 1964).

Але засудження “культу особи Й.Сталіна” виявилось неповним, обмеженим: не було розкрито передумов і причин культу та його злочинних наслідків. Тоталітарна система дозволила критикувати Й.Сталіна лише у визначених нею межах, вихід за які не допускався.

Нове партійно-державне керівництво, розв'язуючи критику “культу особи Й.Сталіна”, прагнуло переконати народ, що сталінські злочини були лише “деформацією” соціалізму.

Дії М.С.Хрущова щодо викриття “культу особи” Й.Сталіна не були послідовними та завершеними. Його доповідь на XX з'їзді КПРС не опублікували в СРСР, хоча текст її відразу потрапив на Захід. Хрущов критикував особисто Й.Сталіна і тільки його одного. Він не дав відповіді на головне питання – що за система панує в СРСР, за якої людина типу Сталіна може досягнути до влади і впродовж десятиліть тримати суспільство у стані страху.

М.С.Хрущов, негативно оцінивши репресії, водночас схвально відгукувався про внесок Й.Сталіна у справу побудови соціалізму. Нічого не було сказано про згортання непу, про насильницьку колективізацію із жахливим голодомором, про ліквідацію у країні демократичних свобод. Хрущов не піддавав сумніву тоталітарну систему. В умовах збереження основ командно-адміністративної системи лібералізація суспільно-політичного життя так і не відбулася.

І лише одиниці намагалися боротися за відновлення історичної правди і покарання активних учасників репресій. Таку спробу зробив філософ П.І.Шабалкін, але його ніхто не хотів слухати.

Багато заяв надійшло в ЦК з приводу злочинів А.Я.Свердлова, сина Я.М.Свердлова. Андрій Свердлов довгий час був слідчим НКВС і особисто катував ув'язнених, зокрема дітей видних партійних працівників, дітей, з якими він сам учився в особливій “кремлівській” школі. Але всі заяви проти нього залишалися без наслідків.

А.Л.Тодорський, генерал, що повернувся із заслання, багато енергії віддавав боротьбі проти фальсифікації історії громадянської війни і відновленню імені видних воєначальників. Його зусилля, звичайно, наштовхувалися на опір партійного апарату. Неофіційно посилялися на слова Хрущова про те, що партія не може влаштувати Варфоломійських ночей. Коли до Хрущова звернулися за роз'ясненнями, він відверто сказав, що коли притягати до відповідальності всіх, хто прямо чи побічно причетний до злочинів Сталіна, то доведеться відправити у в'язниці більше людей, ніж було звільнено в ході реабілітації. Поет С.Липкин писав у той час:

*Еще мы были много лет готовы
Ждать, помнитъ тех,
кто нес тяжельй крест,
Но возвращаются
из ссылки вдовы
Уехавшие в возрасте невест.*

*Страна присутствует
на читках громких,
Ми узнаем ту правду,
что в потемках,
В застенке, в пепле,
в урнах гробовых,
Была жива, росла среди живых.*

Більш точно і коротко про це написав анонімний поет:

*Без траурных флагов
на башнях казенных,
Без поминальных свечей й речей
Россия простила невинно казенных,
Казенных простила и их палачей.*

“Відлигу” в суспільно-політичному та культурному житті Хрущову відстояти не вдалося. Вона була загублена діями самого лідера КПРС. Ініційовані Хрущовим численні реформи, створюючи ілюзію безперервних перетворень, не зачіпали основ тоталітаризму. В критичних для системи ситуаціях застосовувалися сталінські методи, про що свідчать події в Угорщині в 1956 р. чи Новочеркаську в 1962 р. Межі “відлиги” були занадто вузькими, щоб довести до логічного завершення й докорінним чином оздоровити суспільство.

14 лютого 1956р., в день відкриття з'їзду, М.Хрущов запропонував вшанувати вставанням пам'ять “видатного діяча комуністичного руху” Й.В.Сталіна. А 25 лютого він виступив із критикою культу Сталіна.

Документ

З доповіді Першого секретаря ЦК КПРС М.Хрущова XX з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу “Про культ особи та його наслідки” (25 лютого 1956 р.)

“...Свавілля Сталіна стосовно партії, її Центрального Комітету особливо виявилось після XVII з'їзду партії, який відбувся у 1934р.

...Комісія ознайомилася з великою кількістю матеріалів в архівах НКВС, з іншими документами і виявила численні факти фальсифікованих справ проти комуністів, неправдивих звинувачень, кричущих порушень соціалістичної законності, внаслідок чого загинули невинні люди. Виявляється, що багато партійних, радянських, господарських працівників, яких оголосили в 1937 – 1938 роках “ворогами”, насправді ворогами, шпигунами, і т. ін. не були, що вони, по суті, завжди лишалися чесними комуністами, але були обмовлені, а іноді, не витримавши зв'язних тортур, самі зводили на себе наклеп (під диктовку слідчих-фальсифікаторів) у всіляких тяжких і неймовірних звинуваченнях. Встановлено, що із 139 членів і кандидатів у члени Центрального Комітету, обраних на XVII з'їзді партії, було заарештовано і розстріляно (переважно у 1937 – 1938 рр.) 98 осіб, тобто 70 відсотків.

...Це відбулося внаслідок зловживання владою з боку Сталіна, який почав застосовувати масовий терор проти кадрів партії.

...Складлася порочна практика, коли в НКВС складалися списки людей, справи яких підлягали розгляду на Військовій Колегії, і їм заздалегідь визначалася міра покарання. Ці списки передавалися Єжовим особисто Сталіну для санкціонування пропонованих мір покарання. В 1937 – 1938 роках Сталіну було направлено 383 таких списки на багато тисяч партійних, комсомольських, військових і господарських працівників було отримано санкцію.

...Сталін був людиною недовірливою, з хворобливою підозрливістю. ...Хвороблива підозрливість привела його до огульної недовіри, зокрема й до видатних діячів партії, яких він знав багато років.

...Маючи необмежену владу, він допускав жорстоке свавілля, пригнічував людину морально і фізично.

...Культ особи набув таких страшних розмірів здебільшого тому, що сам Сталін всіляко заохочував і підтримував звеличення його особи... Одним з найхарактерніших проявів самовихваляння і відсутності елементарної скромності Сталіна є видання його “Короткої біографії”, яка вийшла у світ 1948 р.

Ця книга є вираженням найбільш невтримних лестоців, зразком обоження людини, перетворення її на непогрішного мудреця.

...Нема необхідності цитувати нудотно-улесливі характеристики, нагромаджені в цій книзі одна на одну. Слід лише наголосити, що всі вони відредаговані особисто Сталіним”.

(Изв. ЦК КПСС. – 1989. – № 3. – С. 136 – 157)

Надгробний пам'ятник М.С.Хрущову добре передає суть діяльності і переконань цього політичного діяча: два мармурових блоки – одна половина біла, інша чорна – обрамляють бронзову голову (скульптор Е.Неізнаний). Що символізують ці кольори? Розглянемо зміни в суспільно-політичному житті Радянського Союзу в період “відлиги”.

– Що ви знаєте про М.С.Хрущова і його діяльність на посаді генерального секретаря ЦК КПРС?

“Перестало битися серце соратника і геніального продовжувача справи Леніна, мудрого вождя і вчителя Комуністичної партії і радянського народу”, – у таких словах громадянам СРСР 5 березня 1953 р. повідомили про смерть Сталіна.

– Куди країна могла піти далі? Який шлях обрати?

Перший шлях – продовження політики сталінізму, пов'язувалось з ім'ям Я.Берії.

Другий шлях – відхід від сталінізму, пов'язувався з іменами Молотова, Маленкова, Хрущова.

Схема 10.1

Запитання:

- Чому у боротьбі за владу сильнішим виявився М.С.Хрущов (у вересні 1953 р. він був обраний першим секретарем ЦК КПРС)?
- Яким, на вашу думку, повинен бути лідер нашої держави?

Робота з документом (див. додаток 1, цитата 1 – 2).

Політичний портрет М.С.Хрущова

1894 – 1971 – роки життя.

1953 – 1964 – роки перебування при владі.

Завдання:

1. Підготувати повідомлення про:
 - а) походження і освіту Микити Хрущова;
 - б) про політичну кар'єру;
 - в) розкрити особистісні якості генсека.
2. Період правління М.С.Хрущова дістав в історії назву:
 - десталінізації;
 - “відлиги”;
 - лібералізації.Дайте визначення названим поняттям.
3. Ознайомтесь із текстом доповіді М.С.Хрущова на XX з'їзді КПРС. Дайте оцінку доповіді.
 - Як сприйняли доповідь Хрущова на XX з'їзді КПРС?
 - Визначте ставлення сталіністів до України.
 - Ставлення антисталіністів (цитата 4 додатка 1).

Чи вчинила партійна верхівка опір Хрущову?

Розглянемо факти.

1957 р. – змова (Молотов, Маленков).

Мета – приборати М.С.Хрущова.

Наслідки:

- 1958 р. – Хрущов стає головою ради міністрів СРСР;
- скорочення чисельності урядовців (92000 осіб);
- скорочення генералітету.

Запитання:

- Яку оцінку надає Хрущову історик Н.Гефтер (цитата 3 додатка 1)?
- Як змінилася атмосфера в суспільстві після XX з'їзду (цитата 5 додатка 1)?

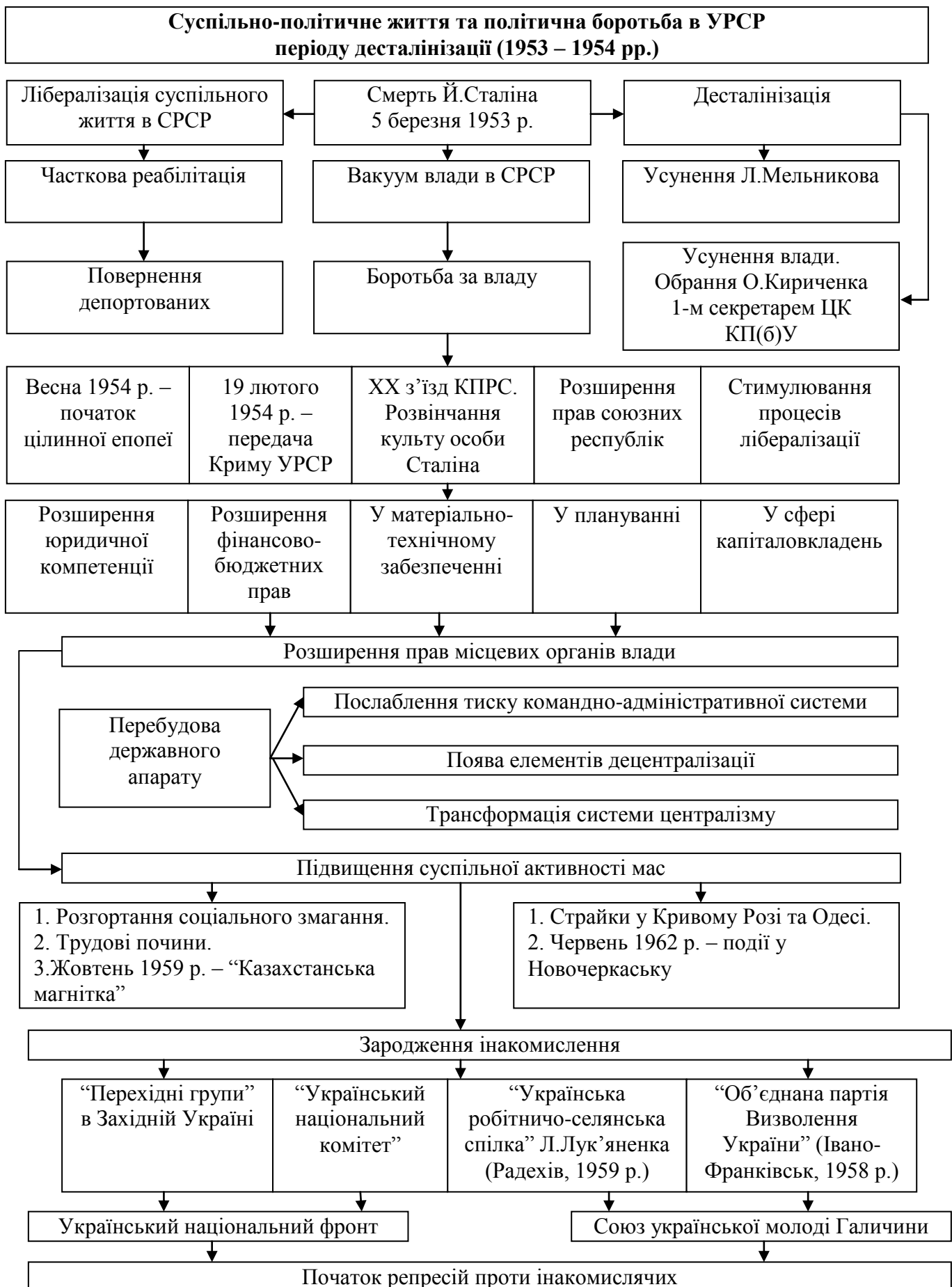
Попри всі негативні риси політики Хрущова, можна стверджувати, що період “відлиги” дав початок новій генерації борців за незалежність України.

Таблиця 10.1

Етапи десталінізації

<i>Етапи</i>	<i>Роки</i>	<i>Основні події</i>
Початковий етап десталінізації		Початок реабілітації репресованих в 1930-ті роки відомих партійних, військових діячів (Е.Косіора, В.Чубаря, П.Постишева). Припинені каральні кампанії: “справа лікарів”, “боротьба з космополітизмом” та ін. У 1953 р. ліквідовані військові трибунали військ МВС. 1954 р. створена комісія президіуму ЦК КПСС з вивченням матеріалів, пов'язаних із масовими репресіями II пол. 1930-х рр.
	1956 – 1959 роки	Лютий 1956 р. – XX з'їзд КПСС. Створено 90 спеціальних комісій, які мали право розглядати справи щодо реабілітації безпосередньо в місцях ув'язнення. У 1956 – 1969 рр. були повністю реабілітовані 250 тис. осіб
Відхід партійної верхівки від політики подальшої демократизації суспільства	з 1959 р.	

Україна в період десталінізації (1953 – 1964 рр.)

ДОДАТКИ

Додаток 1

Висловлювання відомих людей про М.С.Хрущова і період “відлиги”

1. “...Або партія відверто, по-ленінськи засудить допущені в період культу особи Й.В.Сталіна помилки й збочення, або в партії візьмуть гору сили, що чіпляються за старе...”
XXII з’їзд КПРС 1961 р. (*Стенографічний звіт*).
2. “Вважати обов’язковим припинити політику культу особи. Ім’я Сталіна не згадувати”. (*І.Малєнков, 10.03.53 р.*).
3. “На перший погляд, Хрущов мало чим відрізнявся від свого оточення. Він, як і інші, відповідно до своєї посади, був багато в чому винним, і насамперед у людських жертвах (Сталін уважно стежив за ним, щоб ніхто з його оточення не уникав виконання законів кругової поруки)...” (*М.Гефтер*).
4. “У багатьох із нас після XX з’їзду було багато наївного рожевого оптимізму, телячого ентузіазму, багато було ілюзій” (*М.Касьянов*).
5. “Люди намагалися не згадувати про XX з’їзд” (*І.Еренбург*).

Додаток 2

ДОКУМЕНТИ

Указ президії Верховної ради СРСР про скасування Міністерства внутрішніх справ СРСР та передачу його функцій міністерствам внутрішніх справ союзних республік.

13 січня 1960 р.

“Скасувати Міністерство внутрішніх справ СРСР і передати його функції міністерствам внутрішніх справ союзних республік”.

Голова президії Верховної Ради СРСР К.Ворошилов

Закон СРСР “Про кримінальну відповідальність за державні злочини ”

26.12.1962

“Особливо небезпечні державні злочини – це дії, навмисно здійснені громадянином СРСР на шкоду суверенітету або державної безпеки:...шпигунство, втеча за кордон або відмова повернутися з-за кордону в СРСР”.

Директива Комітету державної безпеки СРСР про порядок розгляду запитів громадян про долю осіб, розстріляних рішенням несудових органів

26.12.1962

“У результаті перегляду кримінальних справ з 1954 до 1961 р. із загальної кількості розстріляних у несудовому порядку біля половини реабілітовані. Відносно більшості з них відповідають дійсності відомості про смерть, що нібито настала в місцях позбавлення волі”.

Голова КДБ В.Семичастний

Робота з текстами джерел (див. додаток 2)

а) Визначити кроки нового радянського керівництва в напрямку демократії.

б) Визначити кроки нового керівництва назад, до тоталітаризму.

За результатами роботи заповнити таблицю 10.2

Таблиця 10.2

**Політика М.С.Хрущова в 1953 – 1964 рр.
та її вплив на суспільно-політичне життя України**

Кроки в напрямку демократизації	Кроки в напрямку тоталітаризму
Реабілітація репресованих за сталінського режиму (в Донецькій області – 48000 осіб). Ліквідація військових трибуналів. Розширення прав республік. Збільшення числа урядовців-українців: І секретарі ЦК КПУ: 1953 – 1957 рр. – А.Кириченко; 1957 – 1963 рр. – Н.Підгорний; 1963 – 1973 рр. – П.Шелест	Нереабілітовані: – вояки ОУН; – колабораціоністи. Ув'язнено 111000 осіб. 35000 репресовані. У 1961 р. арештовані Левко Лук'яненко, Іван Кандиба

*Історія пишеться не двома фарбами – чорною і білою,
вона демонструє нам дивовижний спектр кольорів,
розібратися в якому мусить історик в кожному конкретному випадку.*

М. Брайчевський

Ернст Неізнаний, якому родина Микити Хрущова замовила пам'ятник, викарбував постать колишнього вождя на тлі розщепленої мармурової скелі двох кольорів – чорного і білого. Що мав на увазі скульптор? Епоху, яку символізував М. Хрущов, суперечливу і неоднозначну, чи реформатора, характер якого увібрала і сама епоха, що увійшла в історію під доволі поетичною назвою “відлига” ?

Чорне і біле... Це був час сумнівів і час прозріння. Час перших зрушень: у одних сподівання на краще, в інших – занепокоєння і роздратування. Одним було повернуто чесне ім'я і віру в життя, інших позбавили всевладності і вседозволеності. Час пошуків, неспокою і питань, постійних припливів та відпливів політичної рішучості: кілька кроків уперед – полохливий стрибок назад. Надзвичайно суперечливий, неоднозначно оцінюваний період.

У 1954 році з'явилася повість Іллі Еренбурга “ Відлига ”. Вона дала назву цілому історичному періоду, що розпочався зі смерті Сталіна, бо цілком точно характеризувала зміст перемін – потепління посеред зими.

1953

Радіо “Свобода”

В Радянському Союзі в процесі боротьби за владу після смерті Йосипа Сталіна перемогу здобув маловідомий Микита Хрущов, якого у вересні цього року на Пленумі ЦК КПРС було обрано першим секретарем. Посада першого секретаря партії в Радянському Союзі дає можливість зосередити всю повноту влади в своїх руках. Якими будуть політичні, економічні, міжнародні пріоритети Хрущова, поки що невідомо, але достовірним є факт, що Україна – найбільша республіка в складі СРСР після Росії – здобула дивіденди. Партійні лідери України підтримали Микиту Хрущова, який розпочав свою політичну кар'єру в цій країні. І тепер очікують вдячності.

ТАРС

Вересневий пленум ЦК КПРС обрав першим секретарем ЦК КПРС Микиту Сергійовича Хрущова.

Микита Сергійович народився в сім'ї робітника на Донбасі. Тут пройшли його дитинство і юність. На Донбасі він розпочав свою трудову біографію помічником слюсаря. З 1919 до 1921 року перебував у лавах Червоної Армії. В партію вступив у 1918 році. Саме з цього часу виключно на партійній роботі. Закінчив робітфак, а пізніше промислову академію СРСР. З 1935 року перебуває на керівних посадах у країні. Вірний сталінець, надійний соратник нашого вождя, Микита Сергійович зуміє продовжити справу великого Сталіна.

1954 рік

Радіо “Свобода”

Микита Хрущов усе більше демонструє світові своє палке бажання підвищити ефективність аграрного сектора, не розв'язавши проблему в корені – не ліквідуючи колгоспну систему. Зараз у Радянському Союзі розпочалося втілення грандіозної програми освоєння цілини. Проте спеціалісти прогнозують безперспективність чергової затії Хрущова. Вони вказують, що кошти, які необхідно вкласти в цю програму, не будуть покриті прибутками. Крім того слід зазначити, що уже сьогодні з України, яка є своєрідною “житницею” Радянського Союзу, перекидається в Казахстан, Сибір, Алтай значна кількість техніки і спеціалістів, а це може негативно вплинути на розвиток сільського господарства республіки, яке щойно почало відроджуватися.

Проте політичні дивіденди Україна уже отримує. До політики українізації владних структур республіки долучився ще справді царський подарунок – передача Криму до складу УРСР. Україна перетворюється на “другу серед рівних”.

ТАРС

Близько 360 тис. механізаторів і спеціалістів, у тому числі 80 тис. з України, відгукнулися на заклик партії підняти цілину. Вірні сини і дочки Вітчизни, вони своєю ударною працею прагнуть перевиконати плани і уже найближчим часом отримати цілинний хліб.

З початку січня в Україні та Росії проводяться заходи зі святкування 350-річчя возз'єднання України і Росії. У своєму виступі під час урочистого засідання в Києві Микита Сергійович Хрущов відзначив, що Переяславська рада підтвердила віковичне прагнення українського народу возз'єднатися з братнім російським народом і саме Богдан Хмельницький втілює цю мрію в життя.

1956 рік

Радіо “Свобода”

Як стало відомо з достовірних джерел, на черговому, XX з'їзді КПРС, який зараз проходить в Москві, Микита Хрущов читав свою доповідь на закритому засіданні. В доповіді лідер Радянського Союзу затаврував Йосипа Сталіна та закликав розпочати боротьбу з “культу особи” колишнього вождя.

ТАРС

Зараз у Москві проходить XX з'їзд ЦК КПРС, який стане справді поворотним пунктом в історії країни. На з'їзді підбито підсумки економічного розвитку країни і визначено перспективи на майбутнє. З промовою виступив перший секретар ЦК КПРС Микита Хрущов. Зал зустрів його овацією.

Прокоментуйте, наскільки тенденційною може бути інформація, здобута з одного джерела.

XX з'їзд КПРС став переломною подією в житті Радянського Союзу. Промова тодішнього першого секретаря ЦК партії М.Хрущова “Про культ особи та його наслідки”

була дійсно викривальною. Вперше на такому високому рівні були наведені численні факти злочинів і прямих зловживань Й.Сталіна і його оточення, абсолютного нехтування законом; сталінську владу було звинувачено в незаконних переселеннях народів у роки війни, розпалюванні національної ворожнечі, численних репресій тощо. Однак ця промова була засекречена, і лише в липні вийшла постанова ЦК “Про подолання культу особи Сталіна”, що містила лише частину змісту промови, а це означало непослідовність політики керівництва, обмеженість десталінізації уже на початковому етапі, напівтони і напівправду. Тодішня влада – колишні підручні Сталіна теж були причетні до репресій і, зрозуміло, не хотіли, щоб знали правду про таємні і незаконні діяння “великого вождя”.

XXI з’їзд у жовтні 1961 року, став іще однією переломною подією в житті Радянського Союзу. Знову почалися зміни у суспільстві. Боротьба за утвердження демократичних засад в усіх сферах життя, продовження ліквідації жакливої спадщини сталінізму, курс на розгорнуте будівництво комунізму були оголошені стратегією політичного курсу партії.

На цьому з’їзді було поставлено останню крапку в боротьбі з культом особи Сталіна. Зважаючи на його великі зловживання владою, масові репресії проти чесних людей, неймовірну жорстокість. В одну з ночей на основі рішення уряду тіло “вождя народів” було винесено з Мавзолею і поховане біля Кремлівської стіни. Місто Сталіно змінило назву на Донецьк, а область стала Донецькою.

Але після цього Хрущов заявив, що “не віддасть ім’я Сталіна ворогам комунізму”, і десталінізація призупинилася.

Для України прихід до влади Хрущова все-таки був позитивним явищем. Він привів до початку українізації партійного керівництва України, усі вісім членів політбюро, а також один із трьох кандидатів до цього органу були українцями. Українці зайняли посади не тільки першого і другого (Кириченко і Підгорний) секретарів ЦК КПУ, а й двох інших секретарів. “Українізація” охопила і державний апарат. Якщо напередодні війни росіяни обіймали 65% посад у центральних державних установах УРСР, то в середині 50-х ситуація змінилася на протилежну – українців було 68%, а членів інших національностей (переважно росіян) – 32%. Відповідні зміни відбулися і в середній ланці управління: українці становили 72% серед секретарів обкомів партій. Збільшилося українське представництво у самому центрі. Після обрання секретаря ЦК КПУ Кириченко увійшов до президії ЦК КПРС. До всесоюзного уряду ввійшло близько 10 міністрів УРСР. Серед 11 нових маршалів СРСР у 1955 році половина була українського походження.

В цей час постало питання реабілітації безвинно репресованих у попередні десятиліття. З цією метою в усіх областях активно діяли спеціальні комісії. До їхнього складу входили працівники прокуратури і вже реабілітовані члени партії. Комісіям тимчасово надавалися права Президії Верховної Ради в справі реабілітації, помилування, скорочення термінів ув’язнення. Повністю було реабілітовано понад 250 тисяч осіб, переважно посмертно. Додому повернулися також десятки тисяч в’язнів ГУЛАГУ, які ще залишилися в живих.

Отже, можна зробити висновок, що політика періоду “відлиги” була такою самою суперечливою, як і характер самого реформатора. Політичні реформи мали дуалістичний, половинчастий характер. Вони не торкнулися основ механізму влади, а тільки лібералізували існуючу політичну систему. І все-таки в політичних змінах цього періоду є позитив, який не може бути призменшений, бо має абсолютне значення: це і лібералізація, і десталінізація, перехід від терору і злиднів до більш-менш терпимого існування. Українська республіка, яка завжди була на “чорній дошці” у компартії, раптом стала, якщо скористатися історичним висловом західних істориків “другою серед рівних”.

Все більш убожюче і, по суті, напівзруйноване село, технічно відстала промисловість, найгостріший дефіцит житла, низький життєвий рівень населення, мільйони ув’язнених у тюрмах і таборах, ізольованість країни від зовнішнього світу – все це вимагало нової політики, радикальних змін. І Хрущов прийшов... (Ф. Бурлацький)

Запитання:

- Чи погоджуєтесь ви з оцінкою становища країни після смерті Сталіна, яку дав Ф. Бурлацький? Наведіть аргументи на підтвердження своєї позиції.
- Обґрунтуйте думку про закономірність приходу Хрущова до влади.
- Що таке “десталінізація” і якими були складові цього процесу в 1953 – 1955 рр.?
- Які сфери життя охопили хрущовські реформи в 1953 – 1955 рр.?
- Чи були вони ефективними?
- Що потрібно було зробити для того, аби результати реформи були більш відчутними?
- Які, на ваш погляд, необхідно було провести реформи в суспільно-політичній сфері, щоб лібералізувати й демократизувати суспільне життя?
- Чому письменник Ілля Еренбург назвав період хрущовського правління часом “відлиги”?

Завдання:

1. Визначіть позитивні та негативні аспекти:
 - XX з'їзду;
 - постанови ЦК КПРС “Про подолання культу особи та його шкідливі наслідки”;
 - реабілітації;
 - демократизації суспільно-політичного життя;
 - розширення повноважень України.
2. Порівняйте змови у “верхах” 1957 і 1964 років за наступним планом.
 - Хто виступив проти Хрущова?
 - Що спонукало їх до виступу?
 - Хто підтримав змову? Чому?
 - Які наслідки мав виступ?

Відлига в природі – це потепління під час зими. Всі радіють цьому теплу, але розуміють, що це ще не весна і морози знову повернуться. В суспільному житті СРСР після смерті Сталіна теж настало потепління. Воно було ненадійним, неглибоким і непослідовним і нагадувало собою “відлигу” під час тоталітарної зими. Уже на початку 1960-х років процес десталінізації призупинився: було згорнуто реабілітацію і боротьбу з культом особи Сталіна і навіть почав формуватися культ особи Хрущова.

Отже, реформи суспільно-політичного життя в період правління Хрущова мали поверховий характер, не зачіпали суті тоталітарної держави, залишали незмінною однопартійну систему, не змінили унітарного характеру СРСР.

Завдання:

1. Написати есе на тему “Як особисті якості державного діяча можуть впливати на панівний режим і як панівний режим впливає на особистість політичного лідера” (простежте за цими процесами на прикладах Й.Сталіна, М.Хрущова, П.Шелеста).

Есе – письмовий твір, який характеризується вільним, не обов'язково вичерпним індивідуальним трактуванням теми. Есе складається із вступу, який передає особисті погляди автора через тезу; основної частини – аргументів до тези та фактів або прикладів, які підтримують ідею; висновків, які узагальнюють есе, підкреслюють, що автор довів правильність своєї позиції. Мета есе – довести, що тема вами зрозуміла, та переконати в цьому викладача.

2. Встановіть причинно-наслідкові зв'язки:
 - десталінізація – поява дисидентства.

3. Історик Я. Грицак, оцінюючи передачу Криму до складу УРСР, пише: “Сам факт передачі цілої області не означає територіальної втрати для Москви, яка продовжувала утримувати владу над Україною. Своїм щедрим жестом центральне керівництво перекладало на плечі українського народу частку моральної відповідальності за насильне виселення кримських татар з їхньої батьківщини у 1944 році. Проте центральним моментом у передачі Кримської області було визнання за Україною ролі надійного партнера Росії у зміцненні політичного ладу Радянського Союзу та соціалістичної системи. За умови, звичайно, що Україна слідуватиме у фарватері московської політики та пам’ятатиме, що своїм особливим статусом вона завдячує “братерській дружбі й безкорисливій допомозі” Росії”.

Чи згодні ви з істориком? Чому? Які наслідки мало приєднання Криму до УРСР для радянської України? Для незалежної України?

4. Дайте визначення термінів і понять:

- реабілітація;
- командно-адміністративна економіка;
- культ особи;
- десталінізація.

5. Український історик-дисидент Валентин Мороз, вказуючи на значення дисидентства, писав: “Віра виникає тоді, коли є мученики” і “Знищені стають прапором”.

Що мав на увазі В. Мороз? Чи згодні ви з істориком? В чому, на ваш погляд, полягає значення дисидентського руху?

6. На прикладі України порівняйте процес десталінізації в другій половині 50-х і на початку 60-х років ХХ ст.

7. Установіть причинно-наслідкові зв’язки:

– ХХ з’їзд КПРС – винесення тіла Й. Сталіна із Мавзолею та перепоховання біля Кремлівської стіни.

8. Історик С. Кульчицький, характеризуючи період “відлиги”, писав: “Справді історичним досягненням цієї доби була результативна соціальна політика тоталітарної держави. Високі мобілізаційні можливості радянської економіки М. Хрущов вперше використав для поліпшення в короткий термін всіх сторін суспільного життя”.

Які “мобілізаційні властивості” мав на увазі С. Кульчицький? Чи погоджуєтесь ви з ним? Чому?

9. Що спільного і що відмінного між “відродженням” української культури 20 – 30-х років і новітнім українським відродженням 50 – 60-х років ХХ ст.?

10. Установіть причинно-наслідкові зв’язки:

- десталінізація – поява “шістдесятництва”.

11. Висловіть власну точку зору.

Викриття культу особи Сталіна надзвичайно гостро поставило проблему стилю керівництва, моделі управління. Як ви ставитеся до таких роздумів: *“Навіщо великому організаторові делікатність? Я особисто готова внутрішньо виправдати грубість і навіть жорстокість людей, які виконують роботу державного масштабу. Все рівно в них гуманізму значно більше, ніж у тих, хто розігрує із себе Чехова і Руссо... Я не вірю в делікатність таких людей, як Курчатова, Корольова. Але при цьому моя повага до них не зменшується. За родом роботи вони повинні бути людьми з твердими характерами”.* (Смирнов К. Фауст против Мефистофеля? – М., 1982. – С. 178).

Що спільного і відмінного між вольовими методами керівництва і розумною рішучістю лідера?

Як особисті якості державного діяча можуть впливати на панівний режим і як режим впливає на особистість політичного лідера? (Простежте за цими процесами на прикладах Й.Сталіна, М.Хрущова, П.Шелеста.)

12. Порівняйте життя суспільства при тоталітарному і авторитарному режимах на прикладі України.

13. Напишіть творчу роботу на тему “Чи можемо ми сьогодні стверджувати, що подолали “культ особи”?”

14. Охарактеризуйте позитивні й негативні зміни у суспільно-політичному житті періоду “хрущовської відлиги”.

15. Які нові надії з’явилися у населення України після завершення Другої світової війни? Чи збулися вони? За яких умов були можливі зміни, на які сподівалися мешканці України?

16. Визначте, якими були складові процесу десталінізації. Що таке реабілітація? Що зумовило її проведення?

17. Висловіть свої міркування щодо необхідності приєднання Криму до УРСР. Які, на вашу думку, це мало наслідки для незалежної України?

Які заходи необхідно було провести М.Хрущову:

- в політичній сфері;
- в економічній сфері;
- в соціальній сфері;
- в культурній сфері.

18. Наведіть до кожної позиції запропонованого переліку по два конкретних приклади форм протистояння СРСР і західних країн у період “холодної війни”:

а) взаємні погрози; б) дипломатичні маневри; в) гонка озброєнь; г) локальні збройні конфлікти; д) боротьба спецслужб; е) ідеологічне протиборство.

Прогнозована відповідь:

а) Взаємні погрози – Берлінська (1961) і Карибська (1962) кризи.

б) Дипломатичні маневри – використання трибуни ООН, визнання або невизнання урядів країн “третього світу” залежно від їхньої орієнтації.

в) Гонка озброєнь – створення атомної, водневої зброї.

г) Локальні збройні конфлікти – війни в Кореї (1950 – 1953), В’єтнамі (1965 – 1973), Афганістані (1979 – 1989).

д) Боротьба спецслужб – справа Пеньковського (1963), політ У-2 (1960), “Кембріджська четвірка”.

е) Ідеологічне протиборство – виступ У.Черчилля в Фултоні (1946), Стокгольмське звернення (1950), “полювання на відьом” в США і боротьба з космополітизмом в СРСР, виступ М.Хрущова в ООН.

19. Що, на вашу думку, може означати “десталінізація”?

Прогнозована відповідь:

Префікс *де* – (лат.) означає відсутність, ліквідацію чого-небудь. Оскільки “сталінізація” означає, ймовірно, становлення політичної системи сталінізму, то, відповідно, “десталінізація” має означати протилежний процес, тобто ліквідацію політичної системи сталінізму.

20. Що мав би започаткувати процес десталінізації?

Прогнозована відповідь:

Десталінізація могла розпочатися тільки після смерті вождя, позаяк у Сталіна намірів змінити систему влади не було, а через масові репресії не існувало й тієї сили, яка могла б виступити проти тирана.

Саме зі смертю вождя почалися великі зміни у державі. Сталін помер 5 березня 1953 р. на своїй дачі в Кунцево. Коли зранку він не вийшов із кабінету, то серед його найближчого оточення не знайшлося сміливця, який ризикнув би першим відчинити двері кабінету. Тільки ближче до полудня, коли зібралося практично все керівництво держави, наважилися зазирнути в кабінет. Тиран лежав мертвий.

21. Подумайте, чи могла смерть Сталіна спричинити боротьбу за владу в країні?

Прогнозована відповідь:

Так, могла, адже не всі вищі керівники країни були палкими прихильниками засобів, які застосовував Сталін для управління країною. Водночас багато хто з керівництва також жив у постійному страху репресій, тому, напевно, прагнули висунути на посаду керівника країни людину, яка рахувалася б з інтересами інших. Отже, після смерті Сталіна партійна верхівка могла розділитися на сталіністів і більш поміркованих.

Справді, після смерті Сталіна розпочалася жорстока боротьба за владу. Причинами її були, з одного боку, надії зі смертю Сталіна припинити репресії, від яких не був застрахований ніхто, навіть керівники вищих органів влади країни, з іншого боку, ті можливості, які надавала людині посада генерального секретаря ЦК КПРС – зосередити в своїх руках всю повноту влади і диктувати свою волю.

В боротьбу за владу було втягнуте і керівництво УРСР, яке стало на бік колишнього першого секретаря ЦК КПУ М.Хрущова. Невдовзі головний опонент Хрущова – Л.Берія, що очолював органи держбезпеки СРСР і руки якого були в крові мільйонів жертв репресій, був заарештований, звинувачений в антидержавних діях і розстріляний.

Для радянських людей розпочалася доба Хрущова, який не приховував своїх українських уподобань. Після 7 вересня 1953 р. (день обрання М.Хрущова першим секретарем ЦК КПРС) Україна перебувала в очікуванні...

Стан економіки України наприкінці 50-х – у I половині 60-х років

Дати основних подій:

1957 р. – перехід до територіального управління народним господарством.

1959 – 1965 рр. – семирічний план.

1961 р. – грошова реформа.

Запитання:

– Назвіть позитивні й негативні зміни у суспільно-політичному житті періоду хрущовської “відлиги”.

– Які з них переважали?

– Як доцільніше проводити реформування суспільства – радикально і швидко чи поступово й повільно?

– Які реформи, на вашу думку, необхідно було здійснити в економічній і соціальній сфері?

– Якою була економіка України у середині 50-х років?

– Які проблеми існували в промисловості? Які реформи, на вашу думку, слід було провести? Чи проводилися вони радянським керівництвом?

– Чому Хрущов розпочав реформування із сільського господарства? Чи ефективними були реформи? Що, на вашу думку, потрібно було терміново здійснити в сільському господарстві? Як відбилася на Україні участь в освоєнні цілини?

Економіка України була технічно і структурно відсталою. Традиційні галузі промисловості – вуглевидобувна і металургійна – вже не визначали економічної могутності країни. Легка, харчова промисловість, сільське господарство, соціальна сфера перебували в надзвичайно занедбаному стані. СРСР і Україна зокрема відставали і в НТР, і у виробництві нових технологій та матеріалів.

Система управління економікою була централізованою. Всі питання економічного життя вирішувались в центрі (Москві), звідки відправлялися директиви, що регулювали економічні відносини. Питання “що?”, “як?”, “скільки?” і “для кого?” виробляти були закладені в п'ятирічні плани розвитку народного господарства, відступ від яких прирівнювався до державної зради.

Таблиця 10.3

Реформи в промисловості

Назва реформи	Рік початку реформи	Зміст реформи	Наслідки реформи для республіки	
			позитивні	негативні
Впровадження в промисловість досягнень НТР	1955	Перерозподіл коштів, спрямування їх у галузі, які вважалися пріоритетними (ВПК, космонавтику)		
Децентралізація економіки	1957	Ліквідація галузевих міністерств і створення територіальних об'єднань – раднаргоспів		
Початок створення “великої хімії”	1958	Виділення для потреб хімічної промисловості в 1,5 раза більше коштів, ніж за останніх 40 років		

Таблиця 10.4

Реформування сільського господарства

Назва реформи	Рік початку реформи	Зміст реформи	Наслідки реформи для республіки	
			позитивні	негативні
Заходи подальшого розвитку сільського господарства СРСР	1953	Збільшення капіталовкладень у сільське господарство, підвищення закупівельних цін на с/г продукцію, покращення кадрового забезпечення села, матеріальної зацікавленості		
Освоєння цілини	1954	Збільшення випуску с/г продукції за рахунок екстенсивного розвитку с/г (освоєння перелогових земель Сибіру, Алтаю, Поволжя, Ставропілля)		
Реорганізація МТС в РТС	1958	Передача РТС на баланс колгоспів		
Укрупнення колгоспів	1953 – кінець 1960-х років	Кількість колгоспів зменшилася до 9634 у 1960 році (проти 19295 в 1950 р.)		

Обмеження індивідуальної трудової діяльності	1954 – 1964	Наступ на індивідуальні господарства селян (скорочення присадибних ділянок, поголів'я худоби)		
“Кукурудзяна епопея”	1959	Виділення для “цариці полів” 3 млн. га найкращих земель		

Стан економіки

Сільське господарство завжди було пасинком соціалізму, системою, через яку надзвичайно легко було вилучати кошти. З часів колективізації воно перебувало в стані хронічного застою.

Саме з приходом до влади Хрущова було здійснено низку заходів, спрямованих на розвиток сільського господарства і поліпшення становища трудівників села. Серед найважливіших кроків – підвищення матеріальної зацікавленості колгоспників, збільшення державних асигнувань на потреби села, поліпшення технічного і кадрового забезпечення господарств. Так, істотно зросли заготівельні ціни – до 1958 року: на зерно в 7 разів, на картоплю у 8 разів, на продукти тваринництва – у 5,5 раза.

Протягом 50-х років відбулося укрупнення колгоспів, отже, частково скоротився апарат управління.

Загалом протягом 1955 – 1958 років валова продукція сільського господарства зростає в середньому на 7,6% за рік, виробництво стало рентабельним.

Багато позитивних зрушень відбулося у сільському господарстві. Але чи всі вони були тільки позитивними?

Почнемо зі збільшення державних асигнувань у с/г. Справді, фонд нагромадження перебував у руках державної партії, і тому не існувало аргументів, які виправдовували б “тимчасові труднощі”, адже перерозподіл фонду здійснювала та сама правляча партія. Проте вже наприкінці 1950-х рр. акценти змістилися із с/г на хімічну промисловість, на розвиток НТР, на космонавтику.

Друге – щодо кадрового забезпечення. Багато молодих спеціалістів, відпрацювавши встановлений державою обов'язковий термін, тікала із села. Не треба також забувати і про тих 80 тис. механізаторів і спеціалістів, які відправилися на освоєння цілинних земель.

Третє – реорганізація МТС у РТС колосальним тягарем лягла на слабку економіку колгоспів, оскільки вони спочатку повинні були викупити у держави цю техніку, а далі ще й нафтопродукти до неї.

Та й в укріпленні колгоспів теж було мало позитивного. З'явилася проблема “неперспективних сіл”. А рішення про скорочення удвічі розмірів присадибних ділянок, про скорочення індивідуальних господарств. У результаті обсяг продукції, яка надходила в базарну торгівлю, зменшився, а ціни зросли. Від цього постраждали як міські споживачі, так і самі колгоспники.

Звичайно, не можна оминати й “кукурудзяну” тему. Саме “кукурудзяна епопея” з усією переконливістю показувала, що аграрна політика компартійно-радянського керівництва залишається волюнтаристською. Генсек, безперечно, любив с/г (він широко вважав, що розуміється на ньому). В його оточенні не знайшлося нікого, хто міг би йому заперечити. Зараз це все – лише тема для анекдотів, а 40 років тому “царицею полів” було засіяно 3 млн га кращих земель України.

Починаючи з 1958 року темпи розвитку с/г значно знизились, а в 1960 р. валовий збір зерна в Україні склав 1,33 млрд. пудів замість 2 млрд. Цей урожай не досягнув навіть довоєнного рівня. В 1963 р. відбувся новий спад, який ударив не тільки по зерновому господарству, а й по тваринництву. Країна знову опинилася на межі голоду і вперше за роки свого існування змушена була закуповувати хліб за кордоном.

Все ж таки не можна заперечити, що рівень життя населення в цей період підвищився. Істотна риса цього періоду – поступова переорієнтація економіки та соціальних потреб.

М. Хрущов прийняв принципове рішення скоротити фонд нагромадження, щоб забезпечити фінансовими ресурсами активну соціальну політику.

Уже навесні 1956 року прийнято низку документів, спрямованих на поліпшення умов праці, підвищення рівня життя людей.

Якщо за 1918 – 1955 роки введена в дію 62,78 млн. кв. м житлових будинків, то за 1956 – 1964 рр. – 66, 9 млн. кв. м житлової площі.

Дещо поліпшилося постачання населення товарами широкого вжитку.

Таким чином, попри низку прорахунків та невдач, соціальна політика часів “відлиги” стала більш вагомою і дієвою. Хрущов звернув увагу ще на одного “пасинка соціалізму” – соціальну сферу.

Звичайно, якщо оцінювати соціальну політику відносно попереднього періоду, то можна знайти в ньому багато позитивного, але якщо порівняти рівень життя населення України і країн Західної Європи чи США, то між ними була величезна прірва. Підвищення заробітної плати не дорівнювало її навіть до найнижчої зарплати країн Заходу. А пенсії колгоспників? Чоловіки з 65 років, жінки з 60 років стали отримувати 12 крб. щомісячно. Цей захід мав більше популістське значення, ніж соціальне.

Грошова реформа 1961 року теж вдарила по кишені трудівників. Економісти трактують її як приховану девальвацію, тому що вже в 1962 році зросли ціни на багато продуктів харчування як на ринках, так і у державній торгівлі. Що ж до житлового будівництва, то тут справді були нарощені надзвичайні темпи. Будувалися малогабаритні квартири, які отримали назву “хрущовок”, та нестачу житла повністю ліквідувати не вдалося.

У червні 1959 року до Радянського Союзу прибув Ніксон, який у той час був віцепрезидентом США. На виставці кухонних меблів та побутової техніки в Сокольниках Ніксон пояснив Хрущову, що американський робітник може дозволити собі купити таку красу разом із новим будинком, треба тільки укласти кредитний договір, а потім щомісячно протягом 25 – 30 років виплачувати невеликі суми. В цьому і полягають переваги американського способу життя. На це Хрущов відповів йому, що радянська людина таку кухню отримує безкоштовно разом з окремою квартирою. Для цього тільки треба бути громадянином СРСР. Отож, Хрущов часто бажане видавав за дійсне.

М. Хрущав щиро вірив у те, що робив і що обіцяв, і надзвичайно прагнув змін, намагався зробити життя кращим.

Особливо радикальні реформи були здійснені у промисловості. Найбільш резонансна – децентралізація управління. На місці галузевого вертикального централізованого управління постала система раднаргоспів.

Були введені в дію чотири гіганти “великої хімії”. Не менш динамічно розвивалося машинобудування. Але, що особливо важливо, на підприємствах важкої промисловості вперше у великих масштабах стали вироблятися товари народного споживання.

Економічні реформи, що проводилися в галузі промисловості, мали безліч як позитивних, так і негативних наслідків. Традиційні галузі індустрії – класична металургія, вуглевидобувна, важке машинобудування – вже не визначали рівень економічної могутності держави, а саме ці галузі були найрозвиненішими в радянській Україні. У 1965 році республіка виробила на 70% більше чавуну і сталі, ніж у 1954 році. Вона мала найвищі показники у Європі, але в той час у світі широко розгорталася НТР, яка знаменувала перехід на нові метали, що зумовлювало нерентабельність виробництва такої великої кількості чавуну і сталі. У сфері енергетики головна увага концентрувалася на спорудженні й експлуатації дніпропетровського каскаду гідроелектростанцій, однак наслідком її створення були штучні “моря”, які завдавали величезної шкоди сільському господарству і природі України.

Економічне життя періоду “відлиги” мало не менш суперечливий характер, ніж політичне, тому дійти до згоди в цьому питанні теж надзвичайно важко. Хрущов справді

прагнув змін, щиро вірив у перспективність здійснюваних реформ. Він провів реформу з децентралізації управління, залишивши планову систему і командно-адміністративний господарський механізм і тим самим звівши нанівець результат реформи. Він прагнув догнати і перегнати США у виробництві сільгосппродукції, але зберіг збиткову колгоспну систему, прагнучи зробити її ефективнішою за рахунок волюнтаристських рішень.

Він став перед потребою нової модернізації країни, але програма модернізації більше відповідала початку, а не другій половині ХХ століття.

Розвиток промисловості України.

У середині 50-х рр. УРСР відігравала одну з найголовніших ролей у єдиному господарському механізмі країни. Вона перетворилася на потужну металургійну і паливну базу СРСР і стала регіоном найбільш розвинутого машинобудування.

Зі зростанням індустріальної могутності в Україні мала місце низка негативних тенденцій.

1. Значне відставання від провідних капіталістичних країн у якісних показниках – витратах матеріальних і трудових ресурсів тощо.

2. Диспропорційне, безсистемне моделювання економіки України, перенасичення її промисловими підприємствами.

3. Зниження темпів зростання продуктивності праці в промисловості. За таких умов поставала необхідність науково-технічного прогресу, структурних зрушень у технології, організації та управлінні виробництвом.

*Дніпра нема, а є болотні твані
Та ще зелений сморід навкруги,
Твої, Тарасе, правнуки погані
Спаскудили Дніпровські береги.*

*А вже ж робилось ніби для добра,
А вийшло – ні добра, ані краси...
Нема, писав ти, другого Дніпра
Нема вже і першого, Тарасе.*

О.Підсуха “Кременчуцьке море”

Таблиця 10.5

Стан промисловості 50-х – 60-х рр. ХХ ст.

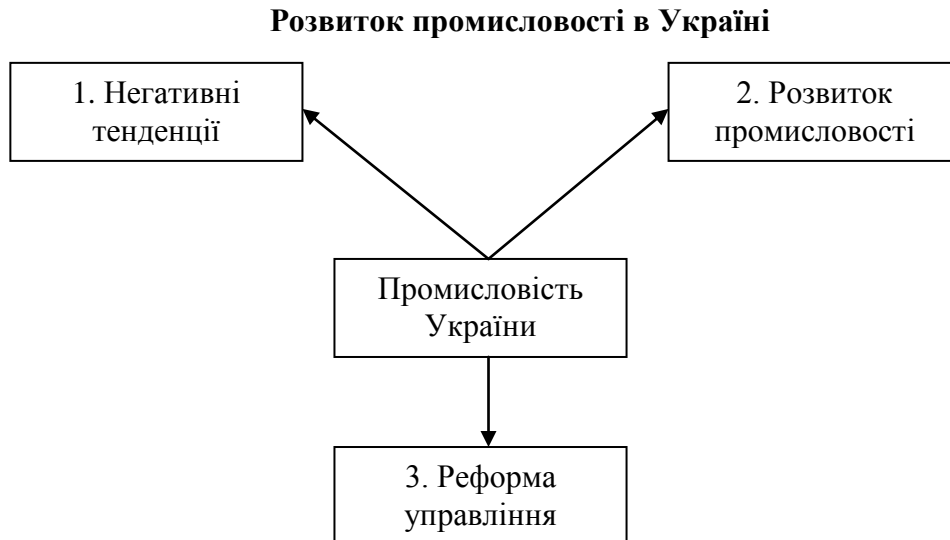
<i>Галузь промисловості</i>	<i>Досягнення і недоліки</i>
Машинобудування	- Дніпропетровськ – завод важких пресів та бурякокомбайнів; - Запоріжжя – трансформаторний завод; - Херсон – завод сільськогосподарських машин; - Миколаїв – випуск суховантажних кораблів; - 1960 р. – Київ, Запоріжжя – реактивні лайнери Ту-134; - 1959 – 1965 рр. – виробництво нових засобів автоматизації зросло в 4,2 рази; Проте: - низька якість виробів та велика металомісткість;
Металургія та паливно-енергетичний комплекс	- 1965 р. – зросло виробництво чавуну, сталі і прокату на 70% у порівнянні з 1959 р.;
Легка промисловість	- 1959 – 1965 рр. – споруджено і реконструйовано 700 підприємств;

Завдання:

Перелічіть негативні тенденції розвитку промисловості України (схема 10.3):

- 1.
- 2.
- 3.

Схема 10.3

Авантюризм в аграрній політиці.

Проблеми реформування економіки неодноразово розглядалися в 50-х рр. Хронічно відстаючою ланкою радянської економіки було сільське господарство. Розв’язання продовольчої проблеми вимагало радикальних реформ сільськогосподарського виробництва. Саме в цей час з’являються кілька нереальних волюнтаристичних надпрограм.

А. Освоєння цілинних земель (3 березня 1954 р.)

Суть: освоєння для подальшої культивуації близько 13 млн. га (пізніше 28 – 30 млн. га) незайманих земель Казахстану та Сибіру.

Внесок України: матеріальні і людські ресурси.

1. Вийшло понад 100 тис. осіб, переважно молоді.
2. Вивезено:
 - 1955 р. – 11,4 тис. тракторів, 8,5 тис. комбайнів;
 - 1961 р. – 90 тис. тракторів та іншої техніки.
3. Трудові колективи новостворених радгоспів майже повністю формувалися переважно переселенцями з України: радгоспи “Київський”, “Харківський” та ін.

Негативні наслідки:

- зашкодило переходу сільського господарства на шлях інтенсифікації, за якої б приріст врожайності зерна по СРСР за 1 ц. з 1 га був би рівним результату освоєння цілини;
- невідповідність освоєння цілини поглинула ресурси, що могли б бути використані для зміцнення сільського господарства в уже освоєних районах;
- призвела до втрат урожаю зернових у 1,5 – 2 рази більше того, що дали цілинні землі.

Б. На розширення посівів кукурудзи та інших “диво-культур” рішенням Пленумів ЦК КПУ виділялося все більше площ, але це не вирішило зернову проблему (після неврожаю 1963 р. зерно почали імпортувати з Канади та США). Адміністративно-командна система, як і раніше, була не найкращим хазяїном землі.

Стан сільського господарства в 50 – 60 рр. можна проілюструвати віршем В. Симоненка “Некролог”:

*Кукурудзяному качанові,
Що загинув на заводпункті
Не чути голосінь. Іржавіють оркестри.
Оратори втомилась від кричань.
В труні лежить не вождь і не маестро,
А просто – кукурудзяний качан.
Труна із тупости, бездарністю оббита.
Бредуть за нею втомлені думки:
Кого оплакувать? Кого мені судити?
Кому із серця відбивать замки?
Кого трясти за петельки і душу?
Кого клясти за цю безглузду смерть?
Помер качан, і я кричати мушу,*

*Налитий смутком і злобою вщерть.
Качане мій, за що тебе згноїли?
Качане мій, кому ти завинив?
Качане мій, лягли в твою могилу
І людська праця, і щедроти нив.
Безсонні ночі, неспокійні днини,
Мозолі, піт, думок гарячий щем
Лягли з тобою поруч в домовину
І догнивають під густим дощем...
Прокляття вам, лукаві лиходії,
В яких би ви не шлялися чинах!
Ви убиваєте людські надії
Так само, як убили качана.*

В. Надпрограма у тваринництві (1957 рік).

Суть: у найближчі роки наздогнати США за показниками виробництва м’яса, масла і молока на душу населення.

Результат: у 1964 р. виробництво продукції тваринництва знизилася до 92% рівня 1958 року.

Анекдот того часу:

- Тату, що таке Америка?
- Це така країна, де панує капіталізм.
- А що таке капіталізм?
- Це безправ’я, голод, плач і сльози.
- А як ми наздоженемо Америку, то і в нас будуть голод, плач і сльози?...

Висновок: кожна з трьох програм хоча містила багато корисного, зазнала поразки через грандіозні масштаби, волонтаристські методи та форсовані темпи реалізації.

Завдання: Доробіть схему (див. схему 10.4).

Схема 10.4

Авантюризм аграрної політики кінця 50-х – першої половини 60-х рр.

Завдання: Заповніть таблицю 10.6

Таблиця 10.6

Стан сільського господарства в 1953 – 1965 рр.

1953 – 1958 рр.	1958 – 1965 рр.
Причини піднесення сільськогосподарського виробництва:	Причини занепаду виробництва:
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.
6.	6.

Рівень життя населення. Факти.

- У 1951 – 1958 рр. прибутки середнього робітника збільшилися на 23%.
- При одночасному скороченні робочого дня запроваджено 5-денний тиждень.
- Збільшено розміри пенсій робітникам і службовцям.
- Замість натуральної оплати праці селян один раз на рік було введено помісячне або поквартальне натуральне та грошове авансування.
- Житлове будівництво. Одержали “хрущівки” чи збудували собі житло майже 18 млн. осіб.
- Грошова реформа 1961 р. – прихована девальвація – призвела до значного зростання цін на продовольство.
- Скасовано прикріплення селянства до місця проживання і роботи. Колгоспники отримали дозвіл на поступове отримання паспортів.

Таблиця 10.7

Суперечливий характер реформ М. Хрущова в Україні

<i>Позитивні моменти</i>	<i>Недоліки</i>
<ol style="list-style-type: none"> Охоплювали політичну, соціально-економічну, духовно-культурну сфери життя: <ul style="list-style-type: none"> – масова реабілітація жертв репресій 30-х років; – децю обмежена сфера діяльності КДБ; – почалося скорочення армії; – від керівництва партії країною були усунені найбільш одіозні фігури; – розпочато серію економічних реформ та експериментів; – активізувалися політичні зв'язки із Заходом; – розширювалися культурні контакти зі світом. Заміна режиму влади однієї особи на так зване колективне керівництво. Рішення щодо підвищення ролі рад, комсомолу і профспілок. Заходи щодо розширення прав союзних республік. 	<p>Не мали комплексного характеру, були непослідовними і половинчастими.</p> <p>Збереження монополії Компартії на політичну владу.</p> <p>Вказівка щодо посилення партійного керівництва.</p> <p>Політика втручання у діяльність республіканських органів управління з боку центральних відомств і міністерств.</p>

Поняття:

Економічна політика – системи економічних та організаційних заходів у сфері господарського життя, здійснюваних урядом у самій країні та на міжнародній арені відносно до зацікавлень держави.

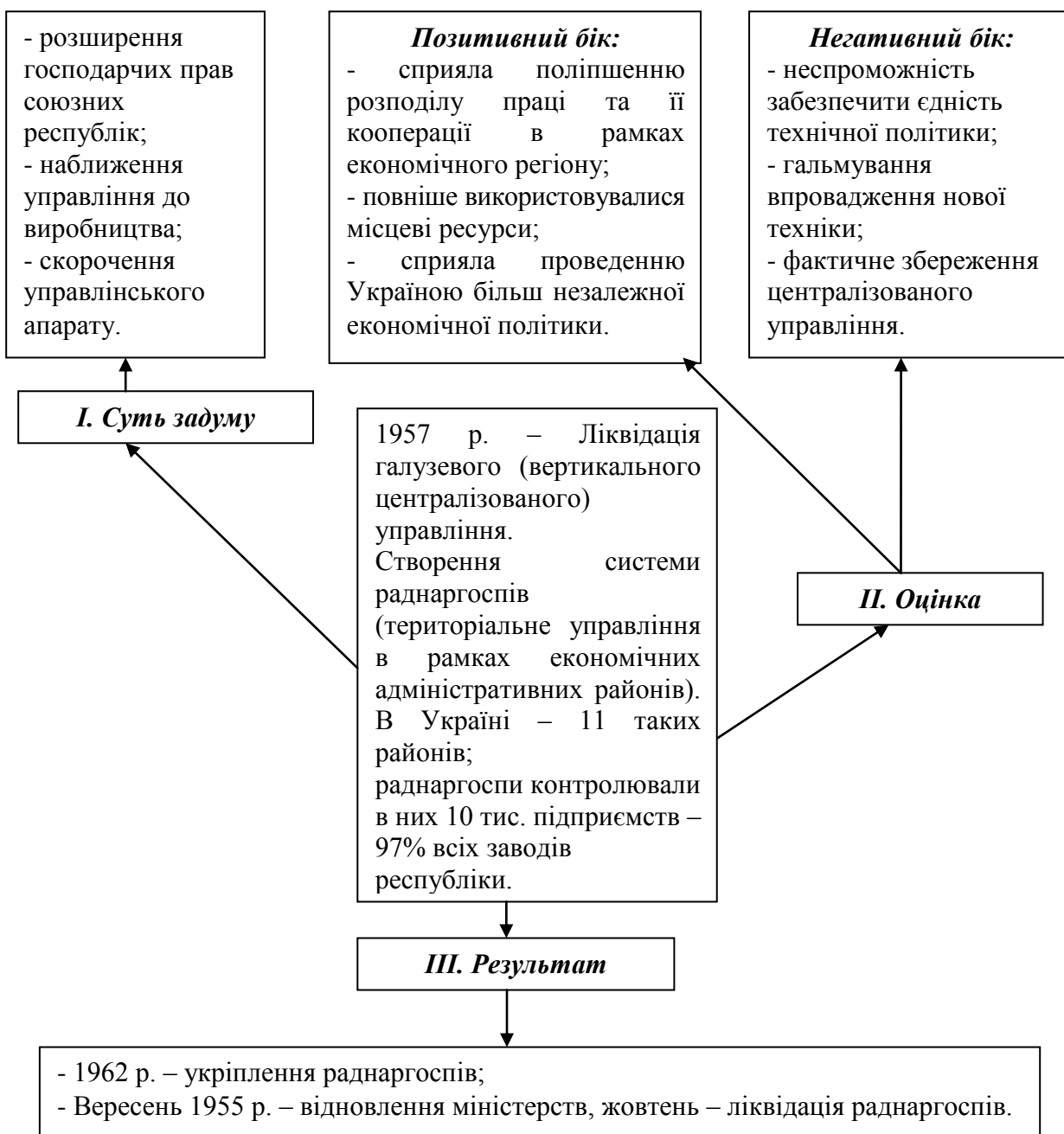
Інтенсивний шлях розвитку виробництва – процес розвитку суспільного виробництва, що базується на найбільш повному і раціональному використанні технічних, матеріальних, природних, фінансових і трудових ресурсів відповідно до НТР.

Екстенсивний шлях розвитку виробництва – процес розвитку суспільного виробництва, що базується на використанні додаткових природних і трудових ресурсів.

Волюнтаризм – соціально-політична практика нехтування об'єктивними законами історичного процесу й орієнтування на суб'єктивні бажання і довільні рішення керівних осіб.

Схема 10.5

Сутність та значення реформи управління

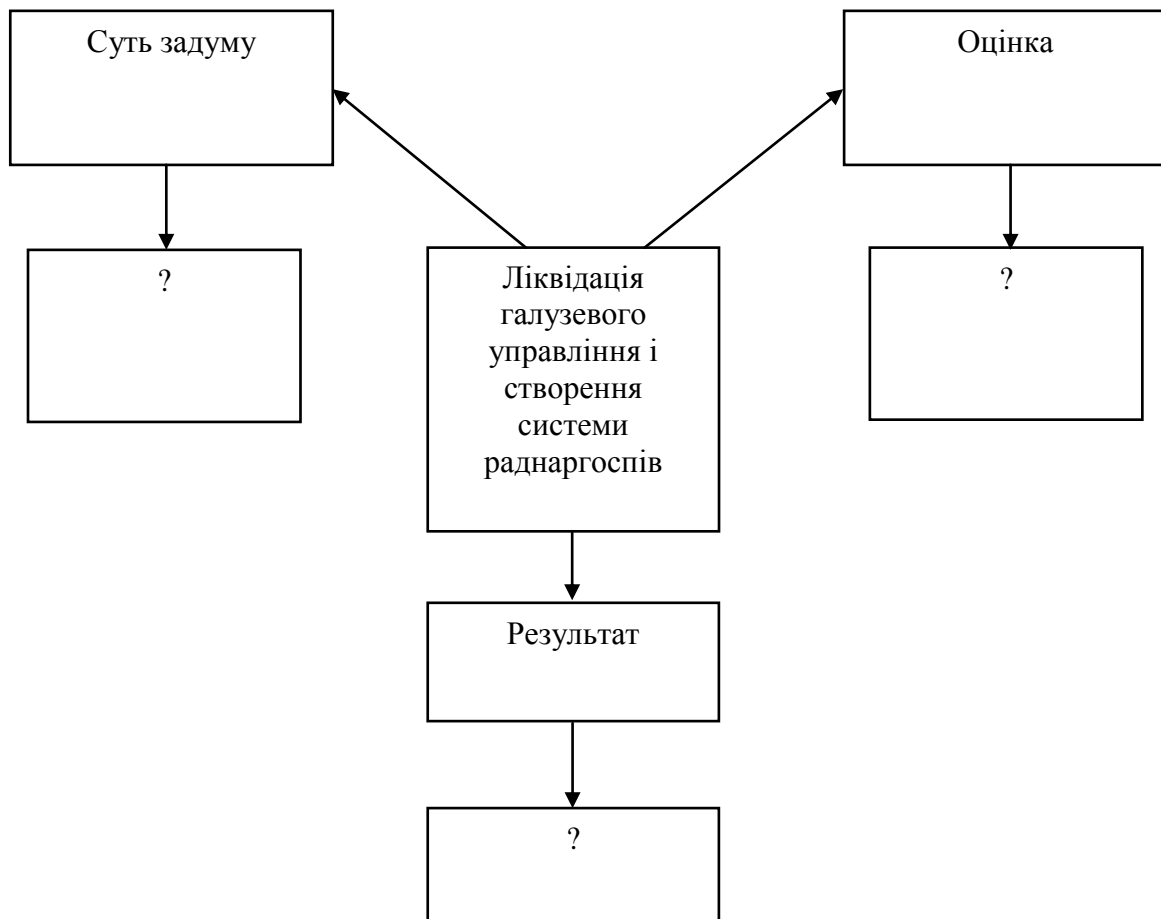

Завдання:

1. Дайте визначення понять: економічна політика, інтенсивний шлях розвитку виробництва, волонтаризм.
 2. Раднаргоспи було введено замість міністерств у: а) 1953, б) 1956, в) 1957, г) 1959 році. Виберіть правильний варіант.
 3. Спробуйте перелічити досягнення промисловості кінця 50-х – початку 60-х років.
 4. Складіть графік розвитку сільського господарства в 1953–1958 рр. і 1958–1965 рр. в Україні.
 5. Ліквідація МТС мала позитивні наслідки: так чи ні? Висновок обґрунтуйте.
 6. Схарактеризуйте рівень життя населення в цей період.
 7. Визначте головні напрямки “хрущовських” реформ в Україні.
 8. Порівняйте економічні реформи в УРСР у другій половині 1950 – на початку 1960-х років із реформами, що здійснювалися в країнах Західної Європи (Німеччині, Італії, Франції) у повоєнний період. Які з них були ефективнішими? Чому?
 9. Історик Я. Грицак, оцінюючи реформи М. Хрущова в промисловості, писав: “Він старанно вираховував, скільки тонн заліза має Радянський Союз, щоб перегнати США. Іронія долі полягала в тому, що США, як і інші промислово розвинуті країни, у той самий час розвивали нові технології, які не потребували такої кількості металу... Хрущов хотів догнати і перегнати західний капіталізм, але не розумів, що біжить у цілком протилежний бік”.
- Чи згодні ви із твердженням історика? Чому? Назвіть позитивні і негативні наслідки реформування промислового виробництва.
10. Доробіть схему 10.6.

Схема 10.6

Реформа управління (1957 р.)

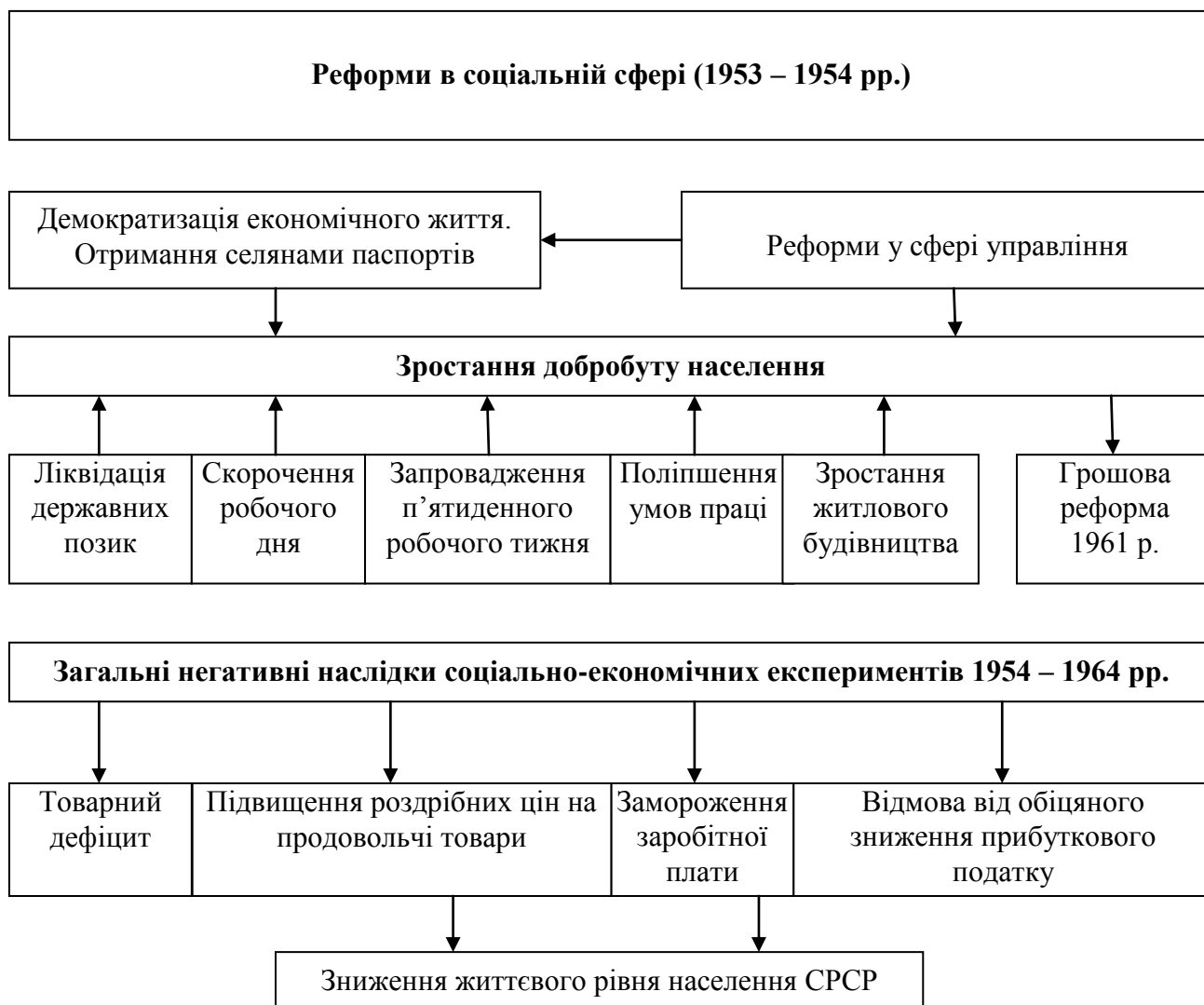

Реформи в соціальній сфері

Назва реформи	Рік початку реформи	Зміст реформи	Наслідки реформи для республіки	
			позитивні	негативні
Лібералізація трудового законодавства	Березень – квітень 1956	Скорочення на 2 год. робочого дня в передвихідні дні, збільшення тривалості декретних відпусток, надання робітникам права змінювати місце роботи		
“Пенсійна революція”	липень 1956	Збільшено нижчі пенсії та обмежено розмір високих, зниження пенсійного віку до 60 років для чоловіків і 55 років для жінок		
Пенсійне забезпечення колгоспників	1964	Чоловіки виходять на пенсію з 65 років, жінки – з 60		
Перехід до семигодинного робочого дня	1956	Робочий тиждень у робітників і службовців зменшився із 48 год. в 1956 р. до 41 в 1960 р.		
Підвищення заробітної плати	вересень 1956	Заробітна плата робітників і службовців зросла на третину		
Постанова про авансування колгоспників	березень 1956	Колгоспам рекомендувалося не менше чверті їхніх грошових доходів виділити на щомісячне авансування		
Розвиток житлового будівництва	липень 1957	Завдання – кожній сім'ї окрему квартиру		
Грошова реформа	1961	Підвищення вартості карбованця в 10 разів		

Соціально-економічний розвиток України (1953 – 1964 рр.)

Верховна Рада – з 1936 р. вищий орган законодавчої влади в СРСР.

Рада Народних Комісарів СРСР – вищий орган виконавчої влади (1917 – 1946 рр.).

Державний Суверенітет – верховенство державної влади всередині країни та її незалежність від інших держав у міжнародних відносинах.

Всесвітня Рада Миру – міжнародний керівний орган всесвітнього Руху прихильників миру, створена 1950 р.

Діаспора – частина нації, що проживає за межами своєї історичної батьківщини.

Генеральна Асамблея ООН, Рада Безпеки ООН (постійно діючий орган ООН. Складається з 15 членів ООН, з яких 5 – Росія, США, Британія, Франція і Китай – постійні, решта ж обирається за таким порядком: 5 – від держав Азії та Африки, 1 – від Східної Європи, 2 – від Латинської Америки, 2 – від Західної Європи).

Економічна і соціальна рада ООН – (ЕКО-СОП) – один з головних органів ООН, що уповноважена проводити дослідження з міжнародних питань у галузі економіки, освіти і т.д.

27 січня 1944 р. Пленум ЦК ВКП (б) ухвалив рішення, щодо розширення прав союзних республік у сфері міжнародних відносин.

28 січня – 1 лютого 1944 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон про перетворення Наркомату закордонних справ із загальносоюзного на союзно-республіканський.

4 березня 1944 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон про утворення Народного комісаріату закордонних справ республіки.

У серпні 1944 р. в Думбартон-Оксі (США) проходила міжнародна конференція, на якій обговорювались проекти майбутньої Організації Об'єднаних Націй.

6 травня 1945 р. українська делегація на чолі з Наркомом закордонних справ республіки Д.Мануїльським включилася в роботу установчої конференції ООН.

У лютому 1947 р. Україна в числі Об'єднаних Націй уклала мирні договори з союзниками Німеччини.

У вересні 1951 р. в Києві відбулася перша Українська республіканська конференція прихильників миру.

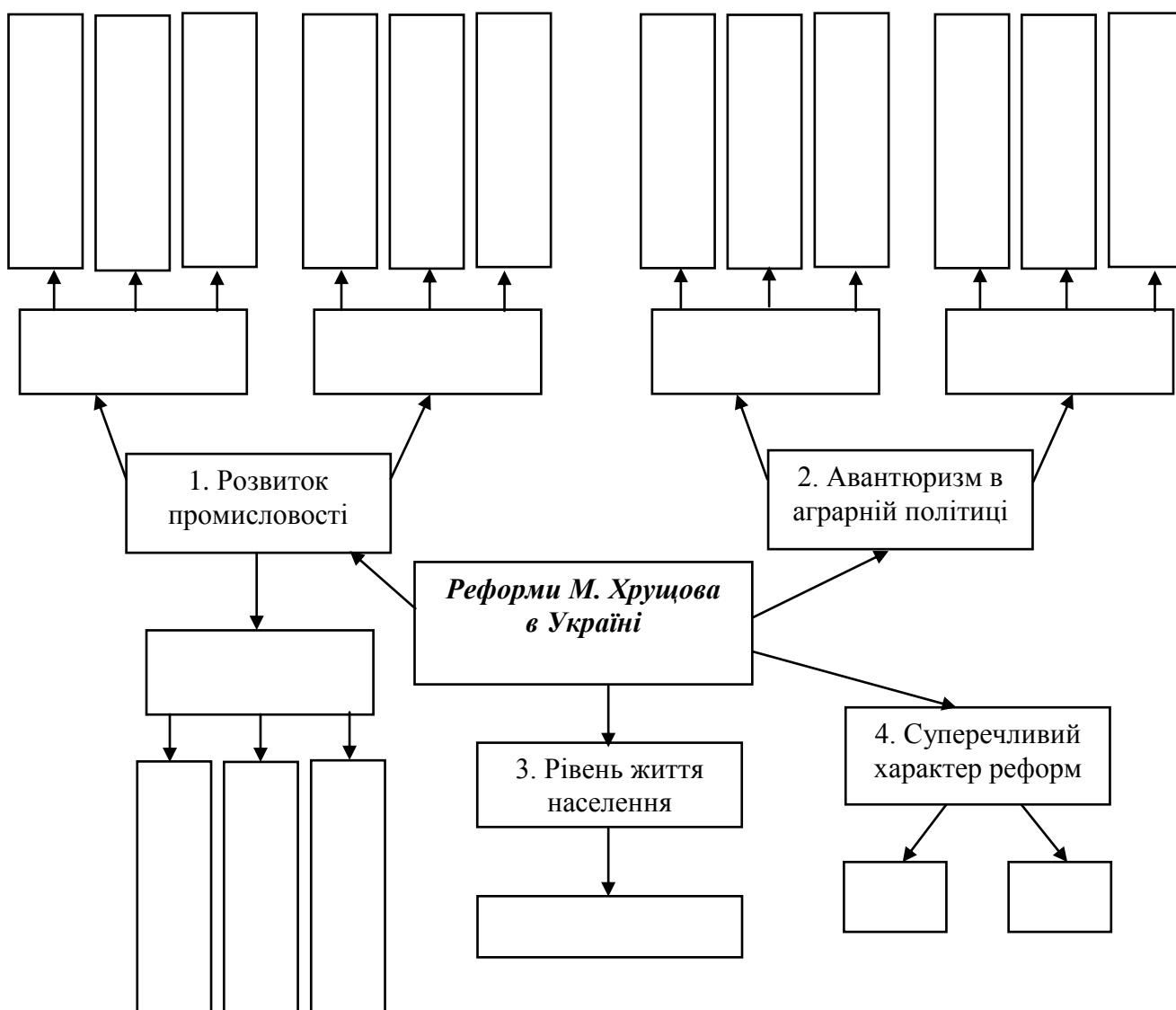
Натуроплата – оплата праці продуктами цієї праці.

Дефіцит товарів – хронічна нестача у роздрібному продажу товарів широкого вжитку.

- Ліквідація державних позик відбулася в 1957 р.
- Масове житлове будівництво в УРСР розпочалося 1956 р.
- Грошову реформу в СРСР було проведено 1961 р.

Заповніть схему.

Схема 10.10

Національно-визвольний рух в Україні в післявоєнний час

Мета:

- пояснювати зміст термінів і понять: тоталітаризм, дисидент, правозахисник, опозиція, цензура, КДБ, репресії, антирелігійна кампанія;
- визначати причини виникнення дисидентського руху та його напрямки, характеризувати вплив дисидентів на суспільно-політичне життя;
- висловлювати власне ставлення до дисидентства, давати власну оцінку діям дисидентського руху.

Основні події

1959 р. – створення Української робітничо-селянської спілки (УРСС).

1961 р. – судовий процес над членами УРСС.

1964 р. – пожежа в Київській публічній бібліотеці

1965 р. – “Інтернаціоналізм чи русифікація?” І.Дзюби.

Основні персоналії: Л.Лук'яненко, Г.Кандиба, В.Савченко, В.Чернишов, О.Заливаха, П.Григоренко, І.Дзюба, В.Мороз.

Запитання:

- Як процес десталінізації позначився на розвитку культури України?
- Що означала “відлига” для творчої інтелігенції?
- Хто такі “шістдесятники”? Які чинники зумовили їх появу?
- Проти чого виступали “шістдесятники”? Чи боролися вони за ліквідацію або зміну існуючого ладу?
- Чи можлива була в період “відлиги” боротьба проти існуючої системи або за незалежність України?

Боротьба була ускладнена через те, що, по-перше, було покінчено з боротьбою ОУН-УПА в Західній Україні, по-друге, Україна була знекровлена тривалими сталінськими репресіями, по-третє, попри деякі реформи суспільно-політичного життя, М.Хрущов не йшов на жодні поступки в ідеологічній сфері, заявляючи, що в питаннях культури він – сталініст.

КДБ – це спецслужба, яка була створена в 1954 році й проіснувала до 1991 року. Вона прийшла на зміну НКВС. Один із відділів Комітету державної безпеки – П'яте головне управління – відповідав за нагляд за дисидентами.

- Поясніть виникнення у ХХ ст. таких історичних термінів: дисиденти, діаспора.

Дисиденти (від лат. *dissidens* – незгодний) – у Західній Європі особа, релігійні погляди якої не збігалися з офіційними догматами церкви. У переносному значенні – інакодумець. У середні віки дисидентами проголошували всіх “відступників” від католицизму, яких панівна церква вважала за еретиків і жорстоко переслідувала. Питання про їхні політичні права у суспільстві особливо загострилося у XVI – XVII ст. в Англії (диссентери), Франції (гугеноти), у XVII – XVIII ст. у Польщі (християни-некатолики).

Діаспора (від грец. *diáspora* – розсіяння, розпорошення) – представники етнічної спільноти, які перебувають за межами кордонів країни походження внаслідок їх вигнання завойовниками чи загрози геноциду, низки політичних і соціально-економічних чинників, природно-кліматичних катаклізмів. Процес формування діаспор сягає прадавніх часів. Із VII ст. до н. е. бере свій відлік єврейська діаспора, коли асирійський цар Саргон II завоював Самру. Внаслідок Іудейської війни (60 – 70-ті рр. н. е.), зруйнування римлянами Єрусалиму і винищення євреїв найбільша частина єврейського населення Палестини розселилася по всьому світу. З XIV ст. бере свій початок вірменська діаспора. Європа, Америка, Близький і Середній Схід стали пристанищем для вірмен, які зазнали жорстоких турецьких погромів наприкінці XIX – на початку ХХ ст.

1. Дисидент (“Політичний словник” 1987 р. видання) – відступник, використовується імперіалістичною пропагандою для позначення окремих відщепенців, які відірвалися від

соціалістичного суспільства, виступають проти соціалістичного суспільства і, не маючи опори в своїй країні, звертаються за підтримкою за кордон, в імперіалістичні пропагандистські і розвідувальні центри.

2. Дисидент – слово латинського походження, що означає “незгодний”. Традиційно ним іменували людей, релігійні погляди яких розходилися з догмами панівної церкви. В наш час – це особа, що не погоджується з панівною ідеологією.

- Якими були причини зародження дисидентства в Україні?
- Якими рисами відзначалося українське дисидентство?
- Яку мету ставили перед собою дисиденти?
- Які напрямки дисидентського руху ви виділили б?

Слід одразу відзначити національно-визвольний і правозахисний характер руху.

Крім цих двох напрямків у період “відлиги” зароджується і релігійне дисидентство, причиною появи якого стали ліквідація Української греко-католицької церкви та шалена антицерковна кампанія кінця 1950 – початку 1960-х років. Так, у 1958 році було закрито 64 храми, в 1959 – 262, у 1960 – 747, 1961 – 997, у 1962 – 1144, до 1964 р. закрито 46 % храмів.

- Які причини виникнення дисидентства визначає Л.Лук'яненко?
- Які методи боротьби пропагувала УРСС? Чому саме такі?
- Чи справедливою була заява М.Хрущова на XXI з'їзді КПРС у січні 1959 р., що в Радянському Союзі немає фактів притягнення до кримінальної відповідальності за політичні погляди?
- Що ви можете сказати про масовість дисидентства та його вплив на суспільно-політичне життя республіки?
- Охарактеризуйте вислів Валентина Мороза, історика, дисидента: “Віра виникає тоді, коли є мученики” і “Знищені стають прапором”.
- У чому, на ваш погляд, полягає значення діяльності дисидентів?

Зародження дисидентського руху в Україні

I. Причини виникнення та особливості дисидентського руху в Україні наприкінці 50-х – на початку 60-х рр.

II. Перші дисидентські групи.

III. Репресії

IV. “Інтернаціоналізм чи русифікація?” І.Дзюби.

I. Спроби десталінізації суспільства, реабілітація багатьох культурних і державних діячів України супроводжувалися зростанням політичної та національної самосвідомості молоді, появою критичного ставлення до комуністичного режиму, непокори владним структурам, зростанням інтересу до культури власного народу та країн Заходу.

В цей час з'являється ціла плеяда “шістдесятників” в Україні.

О.Субтельний підкреслює, що дехто із західних істориків (Всеволод Ісаїв та Богдан Кравченко) вважає, що дисидентство було тісно пов'язане із соціально-економічною напруженістю в Україні.

Особливості українського дисидентства:

- мирна, ненасильницька форма боротьби;
- рух мав свої чітко визначені організаційні форми (гуртки, спілки, об'єднання);
- загальноукраїнське явище відбувалося в усіх регіонах України;
- охоплення рухом різних соціальних прошарків населення.

М.Хрущов (січень 1959 р.): “У Радянському Союзі зараз немає фактів притягнення до судової відповідальності за політичний злочин. Це, безперечно, велике досягнення” (Г.Касьянов. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років. К., 1995).

Проте “великі досягнення” явно обминули Україну.

II. 1. В середині 50-х рр. в Західній Україні починають виникати “перехідні групи” (за визначенням В.Мороза), що:

- організувалися за принципом старого підпілля і часто поширювали стару літературу часів ОУН-УПА;
- намагалися вести боротьбу з урахуванням нових тенденцій в суспільному житті;
- орієнтувалися на збройний шлях боротьби.

1958 р. – Івано-Франківськ – “Об’єднана партія визволення України” (члени: засуджені від 2 до 10 років),

1961 р. – Львів – “Український національний комітет”(двоє розстріляних, інші – 10 – 15 років ув’язнення), початок 60-х років – Український національний фронт, Союз української молоді Галичини.

Судові процеси відбуваються в Донецьку, Запоріжжі, Рівному, Луганську, Києві.

2. “Справа юристів”:

1959 р. – група Л.Лук’яненка – Українська робітничо-селянська спілка(УРСС).

III. В 1962 – 1963 рр. відбулися сумнозвісні зустрічі Хрущова з діячами літератури і мистецтва. Слідом за московськими “проробками” в Україні прокотилася хвиля гонінь проти інакодумців, здійснюються моральний і політичний тиск. На початку 60-х рр. репресії ще не набули масового характеру. Але після усунення від влади Хрущова можна виділити три хвилі арештів:

1965р., 1972р., 1979 – 80 рр.

В серпні – вересні 1965р. було заарештовано близько двох десятків правозахисників. Серед них були:

Валентин Якович Мороз – народився в 1936р. на Волині. Закінчив в 1958р. Львівський університет (історичний факультет). Вчителював, потім викладав в Луцькому та Івано-Франківському педінститутах. Заарештований в 1965р. за “антирадянщину”. Широко відомий став після книжки “Репортаж із заповідника імені Берії”. На волі пробув 9 місяців і знову був заарештований: 6 років спецв’язниці, 3 роки таборів особливого режиму, 5 років заслання. В 1974р. почав п’ятимісячне голодування, яке мало великий резонанс на Заході. В 1979р. його разом з чотирма іншими дисидентами обміняли на двох радянських шпигунів, викритих в США. В 1982р. у Вільному українському університеті в Мюнхені захистив докторську дисертацію. Працював на радіо “Свобода”.

Опанас Іванович Заливаха – народився в 1925 р. на Харківщині. З родиною переїхав на Далекий Схід. Навчався в Ленінградському державному інституті живопису, скульптури та архітектури, який закінчив в 1960р. В 1957р. приїхав на практику в м. Косів Івано-Франківської обл. В 1961р. остаточно переїздить до України. Переходить на позицію свідомого українства. В 1962р. критикований за “занепадницькі настрої” в своїй творчості. Прилучається до дисидентського руху. Заарештований в 1965р. в Івано-Франківську і засуджений на 5 років таборів суворого режиму за звинуваченням в антирадянській пропаганді й агітації.

Формами придушення руху дисидентів були:

- ізоляція від суспільства: табори, психіатричні лікарні;
- відмова у працевлаштуванні;
- створення перешкод щодо поширення інформації про дисидентів серед громадськості.

*...Хто дав право людей карати,
За правдиве, за щире слово,
За любов до сестри, до брата,
За любов до своєї мови?
Хто дав право, о совість віку,
З найчесніших – робити в`язнів,
А зате на чолі народів
Наставляти катів і блазнів?*

Святослав Караванський. “Російщення України”

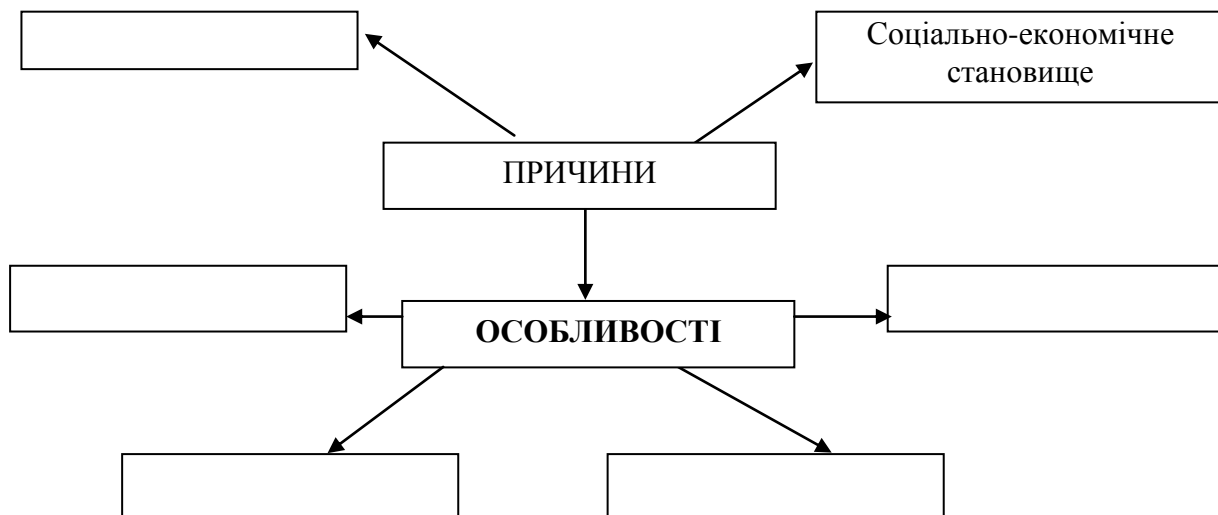
IV. Своєрідним підсумком діяльності дисидентів часів “відлиги” була праця літературного критика з Києва І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Ідея написати книгу з’явилася ще в 1963 році. А наприкінці 1965р. І. Дзюба надіслав до ЦК КПУ листа з протестом проти арештів серед інтелігенції, в якому доводив, що ці арешти – не засіб вирішення проблем, які спонукають інтелігенцію критично оцінювати радянську дійсність. До листа був доданий об’ємний машинопис під назвою “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Автор виступав цілком в рамках радянської системи, не відходячи ні на йоту від позиції державної ідеології. “Єресь” полягала лише в тому, що під прикриттям цієї ідеології він намагався привернути увагу верхів до становища української нації в СРСР. Праця:

- побудована була на серії антитез, головною з яких є протиставлення “прогресивної” лєнінської національної політики великодержавницькій сталінській і хрущовській;
- показувала соціально-психологічні деструктивні наслідки русифікації для українського народу;
- відкривала маловідому сторінку політичної історії СРСР 20-х років (період українізації);
- мала універсальне значення;
- радикалів серед інакомислячих приваблювала гостротою постановки національних проблем, критикою російського шовінізму;
- поміркованих – лояльністю автора до системи, стилем і змістом аргументації;
- була досить популярною серед частини вищої партійної бюрократії, особливо з оточення П. Шелеста, оскільки давала їм вагомі аргументи в апаратних сутичках із центром;
- дала могутній поштовх подальшому розгортанню правозахисного руху.

Книга швидко почала поширюватися в “самвидаві”, почала жити самостійним життям, автор став символом протистояння системі. Громадська думка висунула на роль духовного лідера людину, яка не була готова виконувати цю роль і не бажала цього. Після публікації книги в Чехословаччині та Німеччині почалося цькування І. Дзюби в пресі, в Спілці письменників. Зрештою, його примусили виступити з “каяттям”.

Заповніть схему “Відлига”

Схема 10.11

Перші дисидентські групи:

1. “Перехідні групи” (В.Мороз):
1958 р.,
1961 р., початок 60-х років;
2. “Справа юристів”.

Порівняйте визначення понять:

<p>Український буржуазний націоналізм – реакційна ідеологія і практика української буржуазії, що спрямовані на протиставлення трудящих за національною належністю, проповідь національної виключності українського народу.</p> <p>Світогляд і політична платформа реакційних кіл української еміграції, що осіла в капіталістичних країнах. (Політичний словник. К. 1987).</p>	<p>В.Мороз: “Український буржуазний націоналізм” – це табличка, яку чіпляли кожному, кого треба було звинуватити так само, як фашисти чіпляли євреям “жовту латку” (Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років. – К., 1993).</p>
--	--

І. Дзюба “Інтернаціоналізм чи русифікація?”

Поміркуйте:

“Інтернаціоналізм – це світогляд робітничого класу в національному питанні, комплекс соціально-психологічних явищ – почуттів, емоцій, настроїв і традицій, що відображають відносини класової єдності, дружби і братерства трудящих; моральний принцип у сфері національних відносин” (Політичний словник. – К., 1987).

Які прояви “радянського інтернаціоналізму” в історії України ХХ ст. вам відомі?

Заповніть таблицю: Книга І.Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”

Таблиця 10.9

Зміст	Значення
1. Побудована на серії антитез, головною з яких є протиставлення ленінської національної політики сталінській і хрущовській.	
2. Показувала соціально-психологічні деструктивні наслідки русифікації українського народу.	
3. Відкривала маловідому сторінку політичної історії СРСР 20-х років (період українізації)	

Чи зустрічалися Ви з таким поняттям?

<p>“Самвидав” – машинописні журнали, збірники, літературно-публіцистичні доробки.</p>	<p>“Самвидав” – “Сам пишу, сам цензурую, друкую і розповсюджую, і тоді сам за це відсиджую строк у тюрмі” (“Молодь України”, 18 травня 1991 року. В.Буковський).</p>
---	--

Наведіть приклади “самвидавівських” праць 60-х років на Україні.

Перевірте себе:

1. Дисиденти це – ...
2. Перелічіть особливості українського дисидентства.
3. Коли відбувалися три хвили арештів інакомислячих в Україні?
4. На чолі Української робітничо-селянської спілки стояв: В. Чорновіл, Л.Лук’яненко, І.Дзюба?
5. Якими методами система намагалася придушити рух дисидентів?
6. Що таке “самвидав”?

7. Автором праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?” був: генерал Григоренко, Л.Лук’яненко, І.Дзюба?

8. Яке значення мала книга “Інтернаціоналізм чи русифікація?”

Не заколисуй ненависті силу.

Тоді привітність візьмеш за девіз,

Як упаде в роззявлену могилу

Останній на планеті шовініст.

Василь Симоненко

Як сірничок, припалений від сонця,

День спалахнув, обвуглився, погас...

Ліна Костенко

А ось у письменника Миколи Олійника в романі “Хрест” є такі слова:

“Мов метелики на світло, летіли самозречені юнаки і дівчата за теплим вітром відлиги, летіли й осідали, і падали під стужним віянням зими, що так і не спромоглася на омріяну весну...”

– То коли ж почалася “відлига” в українській літературі й хто дав поштовх цьому?

Шістдесяті роки – період духовного прозріння, час, коли перед інтелігенцією постало питання: як жити далі? Довіряти чи не довіряти оточенню? Постійно йти на угоди-компроміси чи жити чесно? Як налагодити ниточки людського спілкування, порвані у недалекому минулому? Ліна Костенко, Василь Симоненко, Іван Драч, Василь Стус – це про них та інших “шістдесятників” можна сказати словами Ліни Костенко:

Було нам важко і було нам зле,

І західно і східно. Але

Нам не було негідно

І це, напевно, головне.

Запитання:

– Шістдесятники – це...

– “Український історичний журнал” побачив світ (вказіть дату) 1955, 1956, 1957 р.

– Випуск Української радянської енциклопедії розпочався (вказіть дату) 1953, 1955, 1957 р.

– Вкажіть прізвища українських митців, яких називають “шістдесятниками”: В.Симоненко, М.Стельмах, О.Гончар, Л.Костенко, В.Стус, Д.Павличко, І.Драч, П.Загребельний, Ю.Мушкетик, Б. Олійник.

– Автори, твори яких були заборонені в цей час:

– Хто з українських митців зазнав переслідувань на початку 60-х років: Б.Олійник, Л.Костенко, П.Панч, В.Стус, І.Драч, М.Стельмах, М.Вінграновський, Є.Сверстюк, І.Світличний, І.Дзюба?

Опозиція – опір, протидія, протистояння однієї політики іншій, одних поглядів іншим.

Причини виникнення дисидентського руху

– Причиною було суперечливе і динамічне “хрущовське” десятиріччя, що підштовхнуло до оновлення суспільної свідомості. В Україні дисидентський рух розпочався ще у 50-ті роки.

– Спроби десталінізації суспільства, реабілітація багатьох культурних і державних діячів супроводжувалися зростанням політичної та національної самосвідомості.

– Формування критичного ставлення до комуністичного режиму, вияви непокори владним структурам.

– Зростання інтересу до культури власного народу та країн Заходу.

– Намагання владних структур утримувати “десталінізацію” у визначених “верхівками” рамках.

– Соціально-економічна напруженість в Україні.

Особливості українського дисидентства

- Це була мирна, ненасильницька форма боротьби, боротьба за розум, душі людей.
- Дисидентський рух мав свої чітко визначені організаційні форми (гуртки, спілки, комітети).
- Був загальноукраїнським явищем, проявлявся в усіх регіонах України.
- Дисидентство охоплювало різні соціальні верстви населення.

Основні цілі руху:

1. Докорінні зміни в суспільстві;
2. Засудження шовінізму, імперської політики центру, форсованої русифікації.

Основні течії (напрямки) руху:

- 1) правозахисна;
- 2) релігійна;
- 3) національно орієнтоване дисидентство.

Видатні українські дисиденти: І.Дзюба, В.Мороз, В.Чорновіл, Л.Лук'яненко, П.Григоренко, М.Руденко та інші.

Запитання:

У чому ж полягає суть феномена дисидентського руху?

- Дисидентський рух мав специфічну соціальну базу (близько 80% дисидентів складала інтелігенція);
- був тривалим у часі (понад 20 років), виношував у собі зародок альтернативного суспільства;
- концентрував опозиційні інтелектуальні сили;
- створював осередки майбутніх масових рухів;
- у ньому викристалізувалися ідейні засади майже всього сучасного політичного спектра.

“Українська робітничо-селянська спілка” (УРСС)

Одну з перших спроб переходу до організованих мирних форм опозиційної діяльності здійснила група Л.Лук'яненка, яка утворила у 1959 році Українську робітничо-селянську спілку.

Левко Лук'яненко народився 1927 р. на Чернігівщині. У 1944 р. був мобілізований до Червоної армії. В 1956 р. закінчив юридичний факультет Московського університету й одержав призначення на роботу в Західну Україну. В 1961 р. був заарештований і засуджений. В ув'язненні провів загалом 27 років. У 1988 р. Л.Лук'яненко, ще перебуваючи в ув'язненні, очолив Українську Гельсінську Спілку, з 1990 р. – голова Української Республіканської партії, з 1992 р. – почесний голова. Л.Лук'яненко – депутат Верховної Ради України першого та другого скликань. Деякий час був послом України в Канаді.

Мета УРСС – досягнення незалежності України.

Члени організації: Л.Лук'яненко – працював в адвокатурі, І.Кандиба – в адвокатурі, С.Вірун – партійний працівник, В.Луцький – завідувач клубу, М.Ващук – слухач обласної партійної школи (за сумісництвом – провокатор КДБ).

Проект програми партії:

- боротьба за самостійність мала вестися ненасильницькими, агітаційно-пропагандистськими методами, суто законним, конституційним шляхом;
- теоретична база – марксизм, який, на думку Л.Лук'яненка, не мав нічого спільного з практикою КПРС;

– значне місце відводилося соціальним та національним проблемам (експлуатація робітничого класу і селянства, нерівноправне економічне і культурне становище України в складі СРСР, необхідність українізації армії).

Плани щодо практичних дій:

- розповсюдження української газети “Наше слово”, що видавалася в Польщі;
- поширення дозволеної владою історичної літератури;
- висунення до державних органів вимог щодо демократизації повсякденного життя.

Арешт, січень 1961 р.:

- звинувачення за ст. 56 “Зрада Батьківщини”;
- реакція слідчого на заяву Лук'яненка, що мета діяльності УРСС відповідає конституційним нормам: “Конституція существует для заграницы!”;
- вирок: Лук'яненкові – розстріл, Кандибі – 15 років, Віруну – 11 років, іншим – 10 років таборів; після касаційних скарг Лук'яненку смертну кару замінено на 15 років таборів.

Значення УРСС:

- засвідчила початок нового етапу руху опору, учасники якого не відокремлювали себе від радянської системи;
- одразу орієнтувалася на політичну діяльність;
- прагнення до мирних форм опору;
- виступаючи проти тоталітарної держави, намагалася діяти в рамках законодавства;
- арешт групи засвідчив поверховість і принципову фіктивність хрущовської десталінізації.

(Використано матеріал: Кудря Т.В. *Історія України. Навч.-метод. посібн.* – К., 2002. – С. 69 – 70.)

Заповніть таблицю:

Таблиця 10.10

1959р. – Українська робітничо-селянська спілка

<i>Мета</i>	<i>Члени організації</i>	<i>Документи</i>	<i>Значення</i>

Значення діяльності дисидентів

Запитання:

- У чому ж специфіка та значення діяльності дисидентів?

Специфіка дисидентського руху полягає в тому, що він, будучи реальною опозиційною силою, фактично не мав ні власних організаційних структур (партій, об'єднань), ні цілісної загальної програми.

Ідеологічний спектр дисидентського руху в Україні був надзвичайно широким: від марксистської платформи (П.Григоренко) до націонал-комуністичної (І.Дзюба), а від неї аж до платформи, близької до інтегрального націоналізму Д.Донцова та ідеології ОУН (В.Мороз).

Кількість учасників руху була невелика. У списку дисидентів 1960 – 1972 рр. відомого канадського дослідника української історії Б.Кравченка налічувалося 975 осіб. Інші джерела також називають цифри, що не перевищують тисячі осіб.

На початку 80-х років, за даними Секретаріату Міжнародної амністії, кількість політв'язнів становила від 600 до 700 осіб, серед яких у різний час українців налічувалося від 25 до 75%.

Наприкінці 50 – на початку 60-х рр. ХХ ст. в Україні виникає нечисленний дисидентський рух. Широкої підтримки у громадян дисидентський рух не здобув. Погано організований, він слабо впливав на суспільно-політичне життя республіки.

Надзвичайно влучною характеристикою тогочасної ситуації в Україні є слова В.Стуса зі збірки “Зимові дерева”:

*Сидять по шпарках всі мужі хоробрі,
Всі правдолюби, чорт би вас побрав!
Чи людська добрість – тільки доти добрість,
Поки без сил, без мужності, без прав
Допомогти, зарадити, вступитись,
Стражденного в нещасті прихистить
І зважитись боротися, щоб жити,
І зважитись боротись, аби жить?*

Але, незважаючи на порівняно нечисленні ряди його учасників, дисидентський рух був реальною моральною та ідеологічною загрозою системі, оскільки формував і зберігав демократичні суспільні ідеали.

У період перебудови і здобуття незалежності значною мірою були легалізовані й використані традиційні дисидентські гасла: гласність, демократизація суспільного життя, правова держава, відкрите суспільство. Боротьба дисидентів і, як наслідок, проголошення незалежної самостійної України.

Тут доречно нагадати слова письменника Миколи Олійника: “...Вільна і незалежна Україна колись викарбує на золотих скрижалях імена одважних своїх синів і дочок – аби тим, хто буде за ними, за нами, було ким гордитися, на кого рівнятися, кого брати за взірець”.

Культура і духовне життя в Україні

Основні події

- 1955 р. – початок “відлиги” в українській літературі.
- 1956 р. – запущено перший супутник Землі.
- 1957 р. – запровадження 8-річного навчання.
- 1958 р. – засновано клуб творчої молоді “Сучасник” у Києві.
- 1959 р. – введено в дію перший атомний реактор.
- 1961 р. – політ у космос Ю.Гагаріна.
- 1962 р. – політ у космос П. Поповича.
- 1964 р. – побудова прискорювача електронів.

Основні персоналії:

О.Паладін, Є.Патон, В.Глушков, О.Довженко, Г.Тютюнник, М.Первомайський, В.Симоненко, Л.Костенко, І.Світличний, А.Горська, І.Драч, М.Вінграновський, Є.Сверстюк, Б.Лятошинський, К.Данькевич.

Завдання:

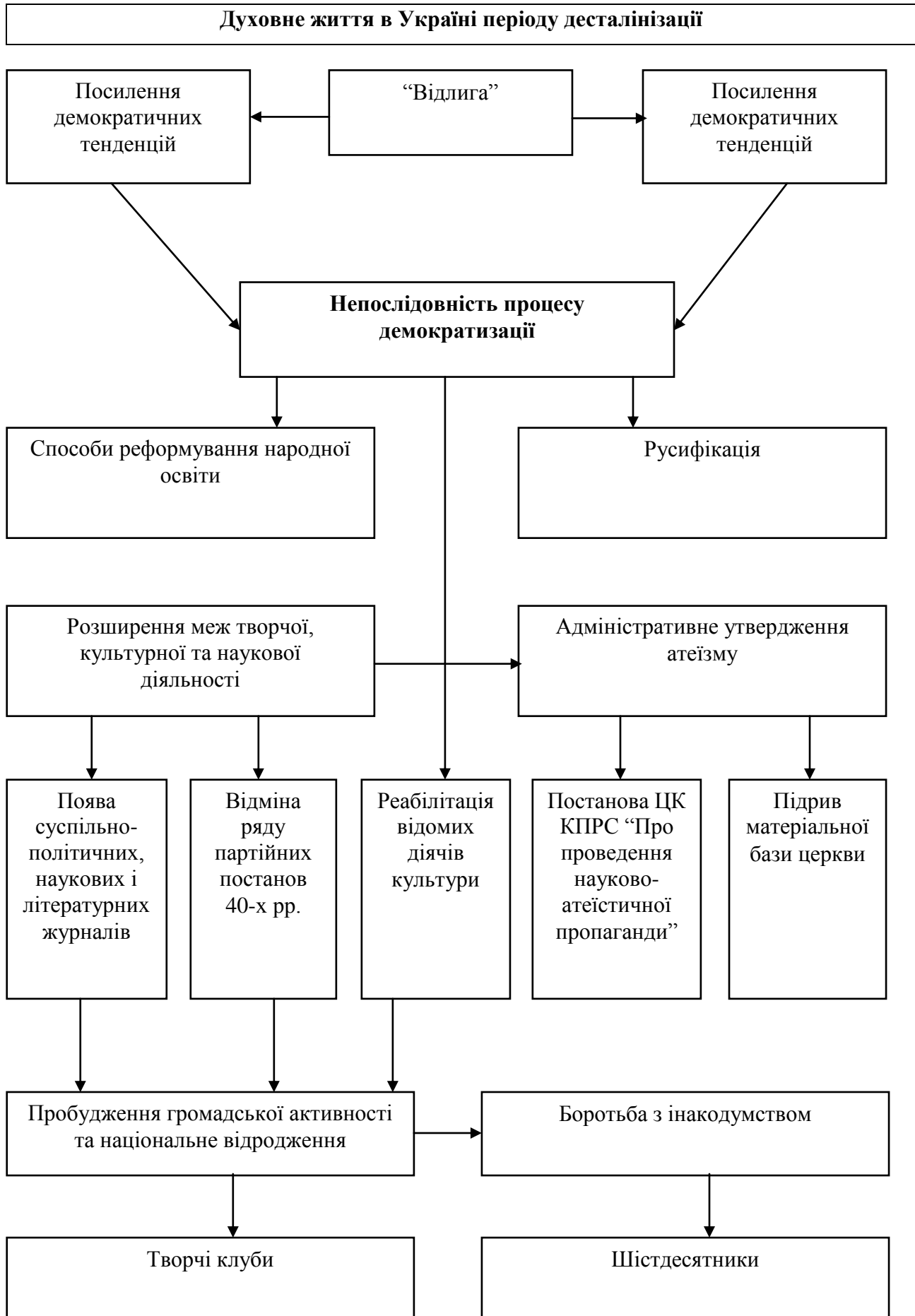
1. Охарактеризуйте одним словом, терміном чи поняттям усе те, що відбувалося в Україні з 1953 до 1964 року.

Орієнтовні відповіді: “відлига”, десталінізація, реабілітація, непослідовність, волюнтаризм, ХХ з’їзд КПРС, “перша серед рівних”, реформи, суперечливий період, командно-адміністративний стиль керівництва, децентралізація тощо.

2. Яку сферу життя суспільства ще необхідно охарактеризувати?

Орієнтовна відповідь: культурну.

3. Як ви вважаєте, які процеси, могли відбуватися у культурному житті України в період “відлиги”?

Умови розвитку культури України в період “відлиги”

<i>Умови розвитку культури</i>	<i>Сприятливі умови</i>	<i>Несприятливі умови</i>
Нова духовна атмосфера піднесення; лібералізація суспільно-політичного життя, розширення контактів із Заходом (часткове подолання “залізної завіси”); децентралізація; припинення терору і реабілітація; волонтаризм, непослідовність реформ; курс на “злиття націй”, курс на формування нової людини – будівника комунізму; непорушність офіційної ідеології, визначення єдиного творчого напрямку – соціалістичного реалізму; фінансування за залишковим принципом		
Висновок		

*Я вибрала долю собі сама.
І що зі мною не станеться –
у мене жодних претензій нема
до Доли – моєї обраниці.*

Л. Костенко

Політична лібералізація сприяла появі покоління “шістдесятників – людей, які намагалися надати радянському соціалізму “людське обличчя”, стримати політику русифікації в Україні. Друга половина 50 – перша половина 60-х рр. – це період стрімкого злету української науки, літератури, мистецтва. Але загалом культурний розвиток України періоду “відлиги” мав такий самий суперечливий характер, як і сам цей період.

Прокоментуйте вислів М.Хрущова: “У питаннях культури я сталініст”. Це була просто фраза чи позиція?

Звичайно, це позиція лідера держави, готового до реформ в усіх сферах життя суспільства, крім культурної, що була підґрунтям комуністичної ідеології. Культура була недоторканною, “святая святих” комуністичного заповідника, засобом формування “нової людини”, “будівника комунізму” і утвердження курсу на “злиття націй”.

Діячі культури вітали початок “відлиги” рядками:

*Гей, почуйте добрі люди!
Заздрить мені треба –
Грім ударив мене в груди,
Грім з ясного неба*

*І убив у серці тишу,
Розпанахав спокій –
Я стою і вітром дишу
На землі широкій !*

Як символ сподівань, як символ пробудження зазвучали в цей період рядки В. Симоненка, характеризуючи надзвичайно яскраво великі надії українських культурних діячів. Надії на відродження української культури. Але відлига – це не весна. Відлига – це лиш тимчасове потепління політичного клімату серед тоталітарної зими.

“Відлига” прийшла на зміну морозам, на зміну крижаним вітрам сталінщини. Та вона виявилася надто примхливою, надто короткочасною.

Ця перша ластівка справжньої весни не принесла. Хрущовська “відлига” серед мільйонів звільнених зі сталінських концтаборів та заслання повернула до творчого життя частину репресованих діячів української культури і мистецтва. Але головним здобутком потепління політичного клімату стала поява нової генерації мислителів і творців, названих за часом розквіту їхнього таланту “шістдесятниками”.

У шістдесятниках насправді горіла іскра творчості, жили людське сумління, честь та гідність. Вони відчували подих “відлиги”, перейнялися нею і за це були жорстоко покарані.

“Відлига”, від подиху якої скресла крига сталінщини, поступово сходила нанівець. З'явилися ознаки нової кампанії “закручування гайок”.

Молоді українські письменники були піддані критиці вже на серпневому (1962) пленумі ЦК компартії України, що розглянув питання ідеологічної роботи. Але широкий наступ на шістдесятників розгорнувся наприкінці 1962 року після відомих подій у Манежі. Побачивши полотна і скульптури, виставлені в Манежі, М.Хрущов розлючено кричав: “Заборонити! Все заборонити! Припинити неподобство!” Розгром, влаштований М. Хрущовим, став сигналом до повсюдної боротьби з модернізмом, абстракціонізмом, з будь-якими новаціями, що виходили за рамки традиційного реалістичного мистецтва. Цей похід проти творчої свободи італійська газета “Уніта” назвала холодною “війною в радянському мистецтві”.

Наприкінці 1950-х років в СРСР, а отже, й в Україні, стали виділяти істотно більше коштів з метою надолуження відставання у галузі науки і техніки від країн Заходу.

1958 р. Верховна рада СРСР прийняла закон “Про зміцнення зв'язку школи із життям і дальшим розвитком системи народної освіти”. Тепер здійснювався поступовий перехід до обов'язкової восьмирічної освіти і десятирічної школи. Розгорнулася дискусія про реформу школи. Найбільш суперечливою була теза про те, що батьки самі повинні обирати, якою мовою навчатимуться їхні діти. Звичайно, батьки, щоб полегшити майбутню кар'єру своїм дітям, віддавали їх до російських шкіл.

На захист української мови стали М.Рильський та М.Бажан. Василь Стус у листі до Малишка писав: “Одна усна заява батьків – і діти не будуть вивчати мову народу, який виростив цих батьків. Хіба це не гопашний театр з горілкою і шароварами? Обов'язково – німецьку, французьку, англійську мови, крім рідної”. Отже, як бачимо, ставлення найвідоміших письменників України до цієї реформи було негативним. Однак Хрущов проявив твердість і наполіг на тому, щоб у законі про освіту залишився тільки пункт про факультативність української мови. Саме з цієї реформи починається процес активної русифікації української освіти.

В цей час змінюється ставлення держави і до науки. Бюджетні витрати на науку значно зросли. Зріс і престиж праці науковців. Уперше вчені могли виїжджати за кордон, щоб ознайомитися із здобутками світової науки.

Але водночас партапарат ретельно стежив, щоб науковці не торкалися заборонених тем, тобто не критикували КПРС та радянський спосіб життя. Контроль був ефективним і всепроникним. У Києві в лютому 1963 року відбулася конференція діячів культури, в якій взяли участь 800 науковців. Ця конференція перетворилася на прилюдний суд мовної політики державної партії. Її учасники вказували на понижене становище української мови в Україні, вимагали зняття обмежень у державному і суспільному житті, засудили двомовність української нації. Проблема розвитку рідної мови порушувалась у різних виданнях, але розв'язана не була.

“Відлига” так і залишилася відлигою, до справжньої весни було ще далеко.

Радіо “Свобода” (1961 р.)

З повідомлень конфіденційних джерел стало відомо, що у Львові завершився суд над групою правозахисників, які два роки тому утворили Українську робітничо-селянську спілку – організацію, що прагнула добитися реалізації права українського народу на самовизначення. УРСР діяла в межах радянського законодавства, оскільки за ст. 14 Конституції УРСР та ст. 17 Конституції СРСР республіка має право виходу із складу Радянського Союзу конституційним шляхом. Суд засудив одного із членів організації Левка Лук'яненка до вищої міри покарання – розстрілу, інші члени організації отримали від 10 до 15 років табірного ув'язнення.

Журналісти закликають світову громадськість засудити радянське керівництво за політичні репресії, переслідування інакомислення і домагатися скасування ганебного вироку суду – розстрілу людини за її політичні переконання.

Як не дивно, але навіть у такій ситуації правники Радянського Союзу мовчали. Грубо порушувалися права людини, норми Конституції, але робився вигляд, що в країні діє найгуманніше законодавство.

На XXI з'їзді КПРС, у січні 1954 р. М.Хрущов заявив, що в Радянському Союзі немає фактів притягнення до судової відповідальності за політичні злочини.

Тільки під тиском світової громадськості вирок, винесений Левку Лук'яненку, було замінено на 15-річний термін ув'язнення.

“Відлига”, реабілітуючи одних, розпочала боротьбу з іншими, з тими, що взяли на озброєння слово. Ця боротьба з інакодумством проходила під гаслом “Конституция существует только для заграниці” – заява, яку почув у тюрмі від слідчого Левко Лук'яненко. Отож переслідування мало прихований характер і не висвітлювалося, звичайно, в засобах масової інформації. Для “закордону” формувалася ілюзія демократії.

Інакодумство, дисиденство розвивалося не тільки в правозахисному та національно-визвольному напрямку, а й у релігійному. Адже в період “відлиги” грубо порушувалося ще одне право вільної людини, право, яке було задекларовано ще у XVIII ст. – свобода совісті, свобода вибору віросповідання.

Лібералізація суспільно-політичного життя дивним чином сполучалася в компартійно-радянській олігархії доби Микити Хрущова з найзапеклішими гоніннями на церкву. Протягом 1957 – 1964 рр. керівництво республіки здійснило посилену антирелігійну кампанію, внаслідок якої було припинено діяльність половини парафій і церковних громад, закрито дві третини монастирів і дві з трьох православних духовних семінарій. У Запорізькій області зі 108 храмів залишилося 9, у Дніпропетровській – 26, у Кримській – 14. У Західній Україні ця кампанія зустріла неабиякі перешкоди: люди чинили опір, влаштовували цілодобові чергування біля церков та ін. Та все ж у той період на Закарпатті закрили 17%, а на Тернопільщині 36% храмів. За неповними даними, тільки протягом 1962 р. в Україні знято з реєстрації 1263 релігійні об'єднання різних конфесій. У розпал кампанії видано “Інструкцію по застосуванню законодавства про релігійні культури”, яка необгрунтовано обмежувала діяльність релігійних організацій, а в окремі релігійні напрямки ставила поза законом. Ця інструкція діяла чверть століття. Саме це започаткувало релігійний напрям у дисидентському русі.

Хрущов заявляв, що в питаннях культури він – сталініст і саме культура реформуванню не підлягає.

Але завдяки “відлизі” крізь ледь привідкриту “залізну завісу” прилетів у країну свіжий західний вітер, що пробудив до життя шістдесятництво і дисиденство, і придушити його, викоринити у системи не було сил. Слово розлетілося по всіх кутках, запало глибоко у серця, і зажеврив подих свободи.

Запитання:

- Який урок із періоду “відлиги” ми можемо взяти для сьогодення?
- Яке послання Ви відправили б сучасним українським політикам, враховуючи уроки періоду “відлиги” ?

Українська інтелігенція в русі опору 1960 – 1980-х рр.

Яке велике слово – Україна:

Сім сотень літ його хотіли вбити.

Воно ж – як жито: жити, жити!

І розгинається зігнута спина,

Й підводиться на повен зріст ЛЮДИНА!

Ліна Костенко

Рух опору в радянській Україні 1960 – 1980 рр. не був широким і масовим рухом. Це була радше еволюція, моральне і політичне протистояння тоталітарній системі. Радянські історики не могли вільно досліджувати цю тему, хоча у світі інтерес до неї був досить

великим. Українська діаспора на Заході активно висвітлювала ці питання: друкувалися твори “самвидаву”, статті про шістдесятництво, про репресії проти його учасників. Про події в русі опору йшлося в україномовних передачах радіо “Свобода”, “Голос Америки”. Дослідженню явища дисидентства, або інакодумства, за радянських часів присвятили низку праць західні вчені: Кенет Фармер (США), Людмила Алексєєва (емігрантка з СРСР) та ін. У наш час вийшло чимало літератури з цієї проблеми.

У чому ж актуальність цієї теми? Можливо, дехто зауважить, що не варто згадувати ті недобрі часи: сфальсифіковані звинувачення, вироки, страти – усе це минулося. Але забувати минуле ще рано. Україна здобула незалежність, проте й дотепер не все гаразд в українському державотворчому процесі. І сьогодні, як ніколи, складна наша історія вчить нас бути обачними, щоб не повторювати помилок попередніх поколінь. Століттями боротьби і мільйонами жертв заплатили українці за свою незалежність.

“Що ж давало їм силу?” – запитувала Леся Українка. І відповідала: “Хрест”. Імена тих, хто обирає хрест свого народу і несе його, людська пам’ять зберігатиме вічно.

Отож, відновимо в пам’яті деякі сторінки нашої історії. ХХ з’їзд називають точкою відліку “відлиги”. Десталінізація відбувалася по вертикалі, зберігалися всі старі ідеологічні шаблони, здійснювався лише косметичний ремонт “фасаду”. Проте ревізія окремих аспектів сталінізму несподівано почала давати незапрограмовані результати:

- літо 1953 р. – страйки проти існуючого режиму в НДР;
- літо 1956 р. – піднялася Польща;
- осінь 1956 р. – повстала Угорщина;
- 1968 р. – “Празька весна” ...

І хоч усі ці виступи були розчавлені радянськими танками, “хрущовська відлига” розтопила кригу насамперед у країнах соцтабору. Почалися деякі зміни і в Радянському Союзі: реабілітація, усунення від влади ярих сталіністів, серія економічних експериментів, активізація зв’язків із Заходом... Та все це не привело до кардинальних зрушень.

Найпомітніші зміни відбувалися в духовному житті. Формувалося нове покоління інтелігенції, свідомість якої не була отруєна страхом. Поява духовного феномена шістдесятництва була зумовлена найжахливішими подіями української історії: голодоморами, масовими репресіями... Проте темпи десталінізації були надто повільними. Про обмеженість юридичної та політичної реабілітації в УРСР свідчить той факт, що серед персон “non grata” опинилися постаті Хвильового, Шумського, Винниченка, Петлюри, Грушевського... Почалася “жданівщина 60-х”. Як виявилось, для шістдесятників – паростків відлиги – тайм-аут закінчився.

Василь Симоненко говорив з Україною тоном надміру щирим та відвертим; Іван Світличний чомусь виводив соцреалізм на загальнолюдський простір, демонтуючи теорію партійної літератури; Ліна Костенко писала такі вірші, неначе вся радянська поезія для неї не існує; Іван Драч приніс вірші незручні й незрозумілі, ніби його не вчили, про що і як треба писати... Зовсім не так, як навчали в радянських ВНЗ, працювали Сергій Параджанов, Юрій Ілленко, Лесь Танюк. Свідомість цієї інтелігенції була меншою мірою отруєна генетичним страхом. І саме вона започаткувала рух опору. Вчорашні шістдесятники стали дисидентами-правозахисниками, яких не зламали ні в’язниці, ні заслання, які боролися за права людини, за національні права у зрусифікованій Україні. Вироки над людьми, які принесли себе в жертву за свій народ, ставали вироками системі. Боротьба їх не була марною.

Непослідовність і поверховість “відлиги” призвели до її швидкого згортання. Виступ М.С.Хрущова на зустрічі з інтелігенцією в грудні 1962 р. став початком кінця “відлиги”. Його вислів: “Ми проти мирного співіснування у сфері ідеології” – був сприйнятий керівною елітою України з “почуттям глибокого задоволення”.

А скільки жертв було в ті часи в Україні! Загинули Василь Стус і Валерій Марченко, Алла Горська і Гелій Снегірьов та інші патріоти України. Всі їхні зусилля були спрямовані на мирну боротьбу за права людини. Хіба ж це злочин?

Співробітники КДБ, виконуючи замовлення радянського уряду, намагаючись очорнити їх в очах суспільства, фабрикували найнеймовірніші звинувачення: антирадянська пропаганда, опір міліції, згвалтування тощо – і все це для того аби надати репресіям видимості справедливого судочинства “правової держави”.

Велика заслуга правозахисників у тому, що вони навіть у таких неймовірно жорстоких умовах змогли вистояти, витримали весь цей жах і не зреклися своїх ідей. Ми повинні пишатися своїми співвітчизниками і ніколи не забувати про них, про їхні долі, покладені на вівтар боротьби. Згадаємо Святослава Караванського, доля якого вражає, і Ніну Строкату, його дружину, що, не в силах бачити, як знущаються над її чоловіком, попросила розстріляти його. У це важко повірити, але все це було.

Слово “дисидент” у перекладі з латини означає “незгодний”. Це людина, не згодна з існуючим станом речей, яка бореться за поліпшення в будь-якій сфері життя і відверто висловлює свої думки й переконання.

Саме завдяки діяльності українських правозахисників відбувалося пробудження нації, що привело врешті-решт до здобуття незалежності, омріяної у віках. І ми сьогодні схиляємо голови перед цими людьми, які стали на герць, не думаючи ні про себе, ні про свої молоді літа, ні про швидкоплинність життя, а дбаючи лише про майбутнє України, право людини на гідне життя, і за це були покарані. Так порушувати права людини, як їх порушували в колишньому СРСР, можуть лише тирані. Хто йде зі зброєю проти літератури і преси, проти висловлювання власної думки? Тиран. Український правозахисний рух був не лише боротьбою проти зросійщення, а й прикладом відстоювання своїх людських прав для інших народів.

На сході ідея здобуття незалежності України, її захисту виявилась у патріотичному просвітянстві. Започаткували її шістдесятники: В.Симоненко, І.Драч, І.Дзюба, І.Калинець, М.Руденко, М.Вінграновський, М.Коцюбинська, Л.Костенко. У 1958 р. групою юристів на Львівщині було створено організацію під назвою “Українська робітничо-селянська спілка” (УРСС). У програмі УРСС чітко визначалося, що спілка обстоює ідею боротьби за самостійність України і визнає мирні способи досягнення цієї мети. Організація мала перетворитися на партію, але 1961 р. була розгромлена.

Опанас Заливаха та Алла Горська – автори вітража в Київському університеті. Вітраж був знищений одразу після завершення робіт. О.Заливаха у березні 1966 року був засуджений до п’яти років суворого режиму ув’язнення, а А.Горська трагічно загинула за загадкових обставин.

Художницю було знайдено мертвою в підвалі дачі її свекра, який начебто вбив її, а сам ліг під колеса електрички. Похорон А.Горської 7 грудня 1970 р. перетворився на акцію протесту. У виступах було названо справжню причину її вбивства органами КДБ. Василь Стус прочитав вірша “Пам’яті А.Горської”, над могилою звучали пісні у виконанні самодіяльного хору “Гомін” (160 осіб) під керівництвом Яценка. У результаті хор припинив існування, а Стуса було заарештовано.

Владні структури думали залякати інтелігенцію, а отримали реакцію у відповідь. Із заявами і клопотаннями звернулися до органів влади діячі культури М.Стельмах, С.Параджанов, А.Малишко, Г. і П.Майбороди, Л.Костенко та І.Драч, авіаконструктор О.Антонов. 24 вересня 1965 р. І.Дзюба, В.Чорновіл і В.Стус виступили в кінотеатрі “Україна” після демонстрації фільму “Тіні забутих предків”, гостро засудивши проведені репресії. Після цієї акції Стуса виключили з аспірантури, у Чорновола почалися проблеми на роботі, а Дзюба написав лист-протест і відіслав свій твір “Інтернаціоналізм чи русифікація?” тодішнім партійним і державним лідерам П.Шелесту і В.Щербицькому.

Переслідуваний, критикований, засуджений І.Дзюба не мав більше духовних сил, щоб боротися, і 26 грудня 1969 р. склав свою першу покайну заяву на зборах правління Спілки письменників УРСР, а потім на сторінках “Літературної України” написав, що не приймає найменування “націоналіст”, хоч п’ять років перед тим навіть посилався на Леніна, який позитивно ставився до націоналізму поневолених націй.

1 січня 1970 р. вийшов перший номер “Українського вісника” – самвидавського журналу. Це було позацензурне видання. “Вісник” містив інформацію про порушення свободи слова, про судові та позасудові репресії, про порушення національної суверенності, про спроби дезінформувати громадськість, про становище політв’язнів у тюрмах і таборах. Редактором “Вісника” був В.Чорновіл.

З 1972 – 1973 рр. почався період активізації політичних репресій у СРСР. Події, що відбувалися в ті роки, дістали назву “генерального погрому”. Причин цього кілька: наближалася 50-та річниця утворення СРСР, і влада намагалася забезпечити “інтернаціональну єдність” народів імперії; до того ж масштаби поширення інакодумства стали загрозливими для системи, а діяльність дисидентів псувала імідж держави.

Репресивні акції нагадували поганий “шпигунський детектив” і свідчили про ностальгію керівництва КДБ за 1937 р. Шукали “шпигуна-диверсанта” українського походження. Знайшли. У Чопі було заарештовано туриста з Бельгії Я.Добоша. У нього виявили “Словник рим української мови” С.Караванського. Через тиждень у “Літературній Україні” з’явилася лайлива стаття про Караванського (який у цей час перебував у в’язниці). Потім підтасували факти, які нібито підтверджували збирання Добошем шпигунської інформації. Фабрикування справи Добоша тягнулося півроку. Заодно було ліквідовано редагований Чорноволом “Український вісник”.

У той період було допитано сотні людей, більше ста посаджено до в’язниць. Серед них Юрій Шухевич (14-річний син Р.Шухевича, засаджений на 25 років), Іван Світличний, В’ячеслав Чорновіл та інші...

У “великій зоні” – так називали Радянський Союз політв’язні – тривав інтелектуальний опір. Ті інакодумці, що донедавна прагнули вдосконалення режиму, після “великого погрому” стали відвертими його противниками.

У серпні 1975 р. радянські газети опублікували повний текст Заключного Акта Гельсінської наради з питань безпеки та співробітництва в Європі. У травні 1976 р. академік Андрій Сахаров скликав неофіційну пресконференцію західних журналістів, на якій було проголошено створення Групи сприяння виконанню Гельсінських угод в СРСР. Установчий документ підписали 11 відомих російських дисидентів: Алексєєва, Боннер, Гінзбург, Григоренко, Орлов та ін. Своєю головною метою вони вважали нагляд за тим, щоб уряд СРСР дотримувався гуманітарних статей Гельсінської наради. Москвичі звернулися до громадськості інших республік із закликом щодо створення подібних груп. Першими відгукнулись українські дисиденти. Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод була утворена 9 листопада 1976 р. Створили групу і підписали її перший документ Олесь Бердник, Петро Григоренко, Іван Кандиба, Левко Лук’яненко, Оксана Мешко, Микола Руденко, Олекса Тихий... Група сповідувала ідею захисту прав людини та українських національних прав, не ставлячи питання про вихід України зі СРСР. Засуджувався геноцид – один із найтяжчих злочинів проти людства, що полягає у винищенні певних груп населення за національними, етнічними, расовими або релігійними мотивами.

Шалені цькування учасників групи, труси й арешти змусили їх зосередити основну увагу на захисті прав окремих громадян. 70% документів, складених групою у той час, стосувалися захисту прав людини, і тільки 30% – захисту національних прав. До групи входила 41 особа, 39 із них було засуджено. У в’язниці померли четверо – О.Тихий, Ю.Литвин, В.Марченко, В.Стус. Очоловав групу Микола Руденко – відомий український поет і прозаїк, автор десятків книг. Під час Другої світової війни він був політруком роти в ленінградській облозі. Тяжко поранений, інвалід війни. За свої філософські та економічні праці був виключений із КПРС і Спілки письменників УРСР. Працював сторожем. 1977 р. був заарештований і засуджений до семи років ув’язнення в таборах суворого режиму та п’яти років заслання.

В Україні політичних таборів не існувало. Але “Архіпелаг ГУЛАГ” став місцем прописки тисяч українців – політв’язнів 60 – 80-х років, греко-католиків, вояків УПА... Існують різні дані щодо числа в’язнів у радянських концтаборах і частки українців у

загальній їх кількості. За оцінками міжнародної громадської організації “Amnesty International” (“Міжнародна амністія”), в СРСР у 1970-ті роки налічувалося 10 тис. політв’язнів. Американський дослідник Я.Білоцеркович стверджує, що українці склали серед них 45 – 50%.

Спробуємо змодельювати узагальнений радянський суд над “дисидентами” та правозахисниками, який допоможе нам не тільки висвітлити історичне тло, а й закріпити знання про судовий процес, його структуру.

Сюжетно-рольова гра “Суд”

Інсценізація

Суддя. На сьогоднішньому судовому засіданні розглядаються справи підсудних: Стуса, Лук’яненка, Кандиби, Руденка, Черновола, Сверстюка, які звинувачуються в антирадянській націоналістичній пропаганді, агітації та поширенні антирадянських рукописів, рефератів, віршів і організації несанкціонованих зібрань. Слово надається підсудним.

Василь Стус. Я, Василь Стус, народився на Вінниччині в селянській родині на Святвечір 1938 р. Дитинство пройшло на Донеччині. Закінчив Донецький педінститут. Служив на Уралі. Вступив до аспірантури Літературного інституту, звідки був виключений за участь в акціях громадянського протесту.

Левко Лук’яненко. Я, Левко Лук’яненко, народився 1927 р. на Чернігівщині, в селі Хрипівка. Українець, громадянин СРСР, маю вищу юридичну освіту. 1958 р. закінчив юридичний факультет Московського державного університету. Одружений. Працював адвокатом Глинянської юридичної консультації.

Станіслав Караванський. Я, Станіслав Караванський, народився 1920 р. в Одесі. Був членом ОУН. Написав тисячосторінковий “Словник рим української мови”. Працював на філологічному факультеті Одеського університету.

Євген Сверстюк. Я, Євген Сверстюк, народився 1928 р. на Волині у багатодітній, але заможній селянській родині. Закінчив Львівський університет. Учителював на Тернопільщині. Аспірантуру закінчив при Науково-дослідному інституті психології. Працював викладачем кафедри української літератури Полтавського педінституту.

Оксана Мешко. Я, Оксана Мешко, народилася на Полтавщині в працюючій заможній багатодітній родині, яку розвіяло вітром більшовицької революції, і кожен уже не жив, а рятував своє життя, як міг. Від ранніх років історія України закарбувалася мені як конспірація, втечі, арешти, заслання та бездомність... Попри все це, я все ж таки здобула педагогічну освіту, мала сім’ю та дітей, хату і друзів в Україні й в усьому світі.

В’ячеслав Чорновіл. Я, В’ячеслав Чорновіл, народився на Чернігівщині 1937 р. в сім’ї вчителів. Змалку бачив страшні злидні. Закінчив школу із золотою медаллю. 1955 р. переїхав до Києва, де і вступив на філологічний факультет КДУ ім. Т.Г.Шевченка. Справжнім поворотом у моєму житті став XX з’їзд КПРС. Починаючи з другого курсу, я усвідомив необхідність боротьби з однопартійною системою за національне визволення. 1960 р. з відзнакою закінчив університет. Працював у Львові на телебаченні, в редакції молодіжних і спортивних програм. Потім переїхав до Києва.

За написання правди у творах “Горе з розуму” та “Правосуддя, або Рецидиви терору” мене було безпідставно звинувачено.

Суддя. Слово надається свідкам.

Перший свідок. У річницю народження Лесі Українки я бачила, як у парку перед університетом зібрався натовп, читалися крамольні вірші Ліни Костенко та покладалися квіти до пам’ятника Т.Шевченку, співалися бандерівські та стрілецькі пісні. Із підсудних на тому зібранні я побачила найбільш активних: Стуса, Лук’яненка, Черновола. Журналіст Чорновіл, що написав дипломну роботу про буржуазного письменника Б.Грінченка, далі продовжує писати антирадянські статті. Тепер він написав “Лихо з розуму”, де виправдовує двадцятьох злочинців радянської держави.

Другий свідок. Четвертого вересня 1965 р. в кінотеатрі “Україна” на прем’єрі фільму “Тіні забутих предків” Чорновіл, Дзюба, Стус, Костенко та інші прославляли це ганебне для радянської людини мистецтво. Крім того, вони засуджували рішення найгуманнішого й найсправедливішого радянського суду і пропонували стати так званими “підписантами”. А Стус, не покаючись після першого ув’язнення, приєднався до Гельсінської групи і пише, що в СРСР ніби порушуються права людини. Сверстюк “описує” неіснуючу трагедію сучасної України у творі “Собор у риштуванні”.

Третій свідок. Левко Лук’яненко, користуючись безкоштовною, здобутою в радянській державі освітою, бере на себе повноваження аналізувати та переглядати правомірність добровільності входження УРСР до СРСР. Крім того, агітує за самостійну Україну. Радянському народові не потрібні ці горе-патріоти, що перекреслюють дружбу наших народів і нашу славу радянську історію.

Четвертий свідок. А ви бачили “Словник рим української мови”? Караванський ставить українську мову над усе, навмисне забуваючи, що мовою нової спільноти – радянського народу є, безумовно, мова великого Леніна!

Оксана Мешко зганьбила ім’я радянської жінки! Вона перехувала бандерівський прапор. Як вона могла наш пролетарський прапор, омийтий кров’ю борців за світле майбутнє трудящих, проміняти на цю ганчірку?!

Суддя. Слово надається прокуророві.

Прокурор. У арештованих вилучено біля тисячі антирадянських документів. (Показує судді та свідкам.) Яскравими проявами антирадянської діяльності є пасквіль київського критика І.Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, фальсифікаторська стаття історика М.Брайчевського “Приєднання чи возз’єднання?”, які широко рекламуються за кордоном і розповсюджуються серед неблагонадійної молоді та інтелігенції.

Користуючись відсутністю належної відсічі, націоналістичні елементи організували щорічні зібрання біля пам’ятників Шевченку в Києві, Львові, Каневі, біля могил буржуазних націоналістів. Інспіраторами зазначених націоналістичних проявів виступила частина колишніх керівників банд оунівського підпілля, які залишились на ворожих позиціях так званих шістдесятників. Деякі з них притягались до відповідальності за антирадянську діяльність.

З метою згуртування однодумців вони налагодили випуск нелегального антирадянського журналу “Український вісник”, частина номерів якого видавалась за кордоном для створення видимості наявності в Україні “політичної опозиції”.

Лук’яненко, який очолив антирадянську націоналістичну організацію “Українська робітничо-селянська спілка”, яка мала на меті знищення радянської влади і створення самостійної України, був засуджений до смертної кари. Але гуманний радянський суд замінив смертну кару на п’ятнадцять років виправлених робіт. І що ж? Йому виявилось цього замало. Разом зі своїми спілльниками Кандибою та Руденком вони виготовляють і розповсюджують через закордонних агентів по радіостанції “Свобода” “Декларацію української групи сприяння виконанню Гельсінських угод”, “Меморандум”, “Маніфест українських правозахисників”.

А літературний критик Світличний вирішив передати за кордон злочинний щоденник Симоненка, зятятого ворога СРСР. Тоді його пожаліли. А він продовжує антирадянську агітацію. Історик Мороз, будучи вже засудженим, пише ересь “Серед снігів” – безумовну антирадянську пропаганду.

Прошу суд взяти до уваги вищезгадане і визначити підсудним вищу міру покарання.

Суддя. Останнє слово надається Є.Сверстюку.

Є. Сверстюк. Пане прокуроре та судді, у вас неповні свідчення про мою діяльність. У “самвидаві” відомі мої есеї: “Собор у риштуванні”, “Котляревський сміється”, “На мамине свято”, “Остання сльоза”. Ці документи виготовлені та розповсюджені з метою підриву й ослаблення радянської влади.

*(До підсудних.) Дорогі побратими!
Смерть солодку за рідний край,
Смерть повільну, тюрму, неволю,
Дим поразки і прірви край.
В безпросвітно глуху дорогу
Йти і знати: один за сто,
Нести слово свого Бога
І не падати під хрестом.
Серед зла і хули, й наруги,
У снігах, між чужими людьми,
І жити святиню в других,*

*І стояти за них грудьми.
Вам, ув'язнені лицарі честі,
Котрі скошеним цвітом лягли,
Котрі в горі, в глухім нещасті
Її вроду і дух берегли.
Україна складає шану,
І допоки нам світить день,
Берегтиме народна пам'ять
Всіх шляхетних своїх дітей.*

(“Вам, кому рокувала доля...”)

Суддя. Слово підсудному Василю Стусові.

Василь Стус.

*Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест.
Що жив-любив і не набрався скверни,
ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
і в смерті обернуся до життя*

*Що вам, судді, низько не клонюся
в передчутті недовідомих верств.
своїм стражденним і незлим обличчям,
як син, тобі доземно поклонюся
і чесно гляну в чесні твої вічі,
і чесними сльозами обіллюсь...*

Суддя. Рішенням суду підсудні позбавляються останнього слова.

Засідання суду продовжується. Слово надається адвокату.

Адвокат. Ознайомившись із документами та справами підсудних, я дійшов певних висновків. Розуміючи, що ця промова може стати останньою в моєму житті, я все-таки не можу не сказати.

Ми знаємо поета, письменника, вченого М.Руденка, ми знаємо педагога і філософа О.Тихого, ми знаємо корифеїв української літератури 1960-х років Василя Симоненка, Ліну Костенко, Василя Стуса, Івана Світличного, літературних критиків В'ячеслава Чорновола, Святослава Караванського, історика Валентина Мороза, талановиту малярку Аллу Горську.

Вони – люди нашої землі й нашого часу. Вони – часточка України, часточка нас самих. Це не люди егоїстичної обивательської вдачі, що понад усе ставлять власні інтереси. Ні, це самовіддані патріоти. Вони не могли бажати українському народові зла.

Аналіз фактів свідчить про те, що всі підсудні не просто цікавилися суспільно-політичним життям, становищем радянської України, вони безмежно любили й люблять свою вітчизну та свій народ, його свободу. Уся їхня провина полягає в тому, що вони мають власний погляд на становище України та на всі ваші методи керівництва суспільством. І ви хочете засудити найсвідоміших громадян, прагненням яких є відродження власного народу?! Чому у містах України так рідко чути українську мову і чому так густо чути її в таборах для політичних в'язнів?

У що ж виродиться народ, якщо не стане кращих його представників?!

Співробітники УКДБ вдавалися до найрізноманітніших способів, аби зламати волю до відстоювання правди і примусити підписати протоколи з бажаними для них доказами. Начальник УКДБ полковник Шевченко відверто заявляв: “Ви можете опиратися. Ми маємо час. Процесуальний кодекс дає для слідства два місяці, та якщо цього виявиться замало, будемо тримати п'ять – вісім місяців, і ви покажете те, що нам потрібно”.

І підсудні підписували.

Якщо навіть припустити, що всі перелічені звинувачення не сфабриковані, а відповідають дійсному стану речей, то й тоді немає жодних підстав кваліфікувати їх як зраду Батьківщини. Стаття 56 (частина 1) Кримінального кодексу дає вичерпний перелік зрадницьких дій, а саме: перехід на бік ворога, шпигунство, видача державної або військової

таємниці іноземній державі, втеча за кордон або відмова повернутися з-за кордону, надання іноземній державі допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР, а також змова з метою захоплення влади.

Очевидно, що сам суд не звинувачує підсудних у жодному із цих вчинків, але все-таки кваліфікує їхні дії як зраду.

Від імені людства я вимагаю припинити несправедливі репресії проти інакодумців і випустити з ув'язнення засуджених за політичні погляди людей!

Суддя. Ім'ям Української Радянської соціалістичної республіки Судова колегія з кримінальних справ Верховного суду УРСР у складі головуєчого Чайковського, членів суду Білоусенка, Гульченка, за участю прокурора Погорілого, адвоката Шульги розглянула в судовому засіданні кримінальні справи засуджених: Гориня, Кандиби, Лук'яненка, Мороза, Руденка, Сверстюка, Світличного, Стуса, Чорновола...

Відповідно до статей 26, 56, 64, 186, Кримінального кодексу СРСР суд визнав їх **ВИННИМИ** і постановив засудити:

Валентина Мороза – до 16 років ув'язнення і 3 років суворого режиму;

В'ячеслава Чорновола – до 7 років ув'язнення, 5 – заслання;

Василя Стуса – до 5 років суворого режиму, 3 – заслання;

Євгена Сверстюка – до 7 років ув'язнення;

Михайла Гориня – до 10 років ув'язнення і 5 – заслання;

Левка Лук'яненка – до 15 років ув'язнення і 10 – заслання;

Миколу Руденка помістити у психіатричну лікарню на 7 років.

Вирок остаточний і оскарженню не підлягає.

Адвокат

*Принесла гілку терну
вашим тіням стражденним,
Затаврованим тіням
Так невчасно, не в лад.
А пояснень не треба.
Було досить тих свідчень,
що в свій час їх отримав
знаний Понтій Пілат.*

Доля Івана Світличного

Належав до шістдесятників, навколо нього гуртувалися молоді поети, прозаїки. Був активним членом Клубу творчої молоді (КТМ).

У 1965 р. – заарештований разом з групою творчої інтелігенції – О.Заливаною, Б.Горинем та ін.

Звинувачення традиційне – “виготовлення, зберігання та розповсюдження антирадянської літератури ...”.

1972 р. – по всій Україні пройшли масові арешти.

“Відкритий суд”, на який не пустили ні матір, ні дружину, тривав 14 місяців. Дали “повну котушку” як “особливо небезпечному державному злочинцю” – 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання... Попри тяжкі хвороби (інсульт, втрату мови, нерухомість), покарання відбув “від дзвінка до дзвінка”.

1990 р. вийшла книжка “Серце для куль і для рим”. Отримав премії ім. В.Стуса, Українського ПЕН-клубу. Знищений інтелектуально і фізично, був реабілітований 30 лютого 1991 р. майже помертвно, зате “своєвременно”.

1992 р. І.Світличний помер. Повернулось в Україну багатогранне слово митця, збагативши рідну літературу, додавши нашій молоді незнищеного духу.

Доля Оксани Мешко

Вона мала рідкісний дар будити інтерес і енергію, тривожити серця і сумління. Виявилося, що це найпотрібніше у нас мистецтво – спонукати до життя, розворушувати застій і дрімоту, підносити рівень культури й освіти, а особливо громадянської активності.

Найчастіше було так: ошатна і чепурна незнайома жінка зверталася до керівництва інституту або школи з пропозицією безкоштовно провести літературно-художній вечір. Вечір набував розголосу, спантеличені парторги бігали і розгублено допитувались, що то були за дисиденти, ті поети і літературні критики, що виступали разом із заслуженими артистами... А тим часом вона вже організовувала десь інший вечір. Вона мала контакти майже з усіма діячами правозахисного руху в Москві та республіках, була членом Української Гельсінської спілки...

...1980 р. її, реабілітовану, знову засуджують на 5 років заслання на Далекий Схід. Конвой відмовився брати на етап з харківської пересильної в'язниці слабку, легеньку, мов пір'їнка, 70-річну бабусю. Конвоїрам стало соромно. Але вона домоглася таки етапу, щоб не залишатись у в'язниці... Постає моторошна картина боротьби за життя політичної засланки на чужині, в хатині, заметеній снігами.

У неї вистачило волі підтримувати інших. Повернувшись із заслання, знов і знов будила і підіймала, захищала знедолених... 2 січня 1991 р. на 86-му році життя відійшла від нас Оксана Яківна Мешко. Померла, як жила – в дорозі, з повною ношею невідкладних справ. Останнім часом вона фактично очолювала комітет Гельсінкі-90 і свого особистого безпритульного життя наче й не помічала, бо домівкою її завжди була вся Україна...

*Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок,
Є тисячі ланів, але один лиш мій.
І що мені робить, коли малий зажинок
Судилося почать на ниві нерясній?*

*Чи викинути серп і йти байдикувати,
Чи долю проклясти за лютий недорід
І до сусід пристать наймитувати
За пару постолів і шварку на обід?
Ні, мушу я йти на рідне поле босим,*

*І мучити себе й ледачого серпа,
І падати з утоми на покоси,
І спать, обнявши власного снопа.
Бо нива – це моя!*

*Тут я почну зажинок,
Бо кращий урожай не жде мене ніде,
Бо тисяча доріг, мільйони вузьких
стежинок
Мене на ниву батьківську веде...*

В.Симоненко

Доля Йосипа Терелі

Будучи земляком першого прем'єра Карпатської України Августина Волошина, Йосип Михайлович з дитинства боровся за незалежну Україну. За створення українського Національного Фронту вперше був заарештований 4 вересня 1962 р. Відбув у концтаборах майже 25 років. До від'їзду до Канади у вересні 1987 р. очолював Комітет захисту УКЦ. Він очолив і вихід цієї церкви з підпілля у серпні 1987 р. Саме за це 21 січня 1988 р., коли Тереля разом з дружиною і трьома дітьми гостював за кордоном, горбачовський уряд позбавив його і Олену Терелю радянського громадянства.

...Йосип Михайлович є автором багатьох статей з проблем релігійного та політичного життя світового українства, редагував журнали "Назарет", "Хрест", "Україна і монархія"; видавав книгу "Свідок обману і переслідувань в СРСР" (англійською мовою). На теренах колишнього СРСР, здається, немає куточка, де б українці не одержували допомоги від Йосипа Терелі – книги, журнали, гроші – все, що йому вдавалося заробити, йде в Україну.

Поет, публіцист, художник, громадський і політичний діяч, справжній християнин з чіткими і непохитними моральними позиціями, він постійно стукає у двері наших душ...

*Виростеш ти, сину, вирушиши в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.
У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.
Будуть тебе кликати у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.
Можеши вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.
Можна вибрати друга і по духу брата,*

*Та не можна рідну матір вибирати.
За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.
І якщо впадеши ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу заклеочуть.
Можем все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.*

В.Симоненко

Доля Левка Лук'яненка

Людина ця – блискучий юрист і дипломат. Скільки пережив, а не озлився – це вражає. Лук'яненко все своє життя присвятив єдиній меті – визволенню України з-під ярма імперії за допомогою мирних засобів боротьби. До цієї боротьби він готувався з молодих років. За своє прагнення бачити Україну вільною Левко Григорович віддав півтора десятки років в'язницям і таборам. Витримавши усі випробування, він не розчарувався в людях і не зненавидів їх, не втратив найголовнішого – віри.

Доля Василя Стуса

Василь Стус – людина рідкісної моральної обдарованості, голос сумління у світі розхитаних і розмитих понять честі, правди, порядності. Він зберіг свій стиль до кінця. І це було причиною його трагедії. Він ніс даровану йому іскру Божу з гідністю і лицарською відвагою, не згинаючись і не звертаючи з дороги. На такій дорозі поети гинуть.

Єдність слова і життя – це традиційний профіль Стуса: в українській літературі є традиція оплачувати слово життям. По-своєму зробив це поет-філософ Григорій Сковорода, що жив так, як писав. По-своєму – поет духовного неприйняття світу Тарас Шевченко. По-своєму – вічний в'язень Павло Грабовський. Те саме бачимо в творчості Лесі Українки. Усі вони творили, не маючи офіційного визнання. Поет у нас, як правило, або репресований, як Плужник, або змарнований, як Тичина.

Довгий ряд репресованих закінчує монолітна постать Василя Стуса.

Прощаю вас, лихі кати мої, прощаю вас ...

Але за його прощенням стоїть пам'ять, сувора, як напис на граніті:

Ми признані вади, наш злочин – спів.

Взірцем для нього служив не впійманий світом поет Григорій Сковорода.

Ось віхи його трагічної долі:

– Різні чорні тимчасові роботи – 7 років.

– Арешт, мордовські табори суворого режиму – 5 років.

– Заслання в магаданському таборі – 3 роки.

– Арешт за участь у Гельсінській групі – відбув 5 років.

– Смерть у таборі особливого режиму – 04.09.1985 р. на 47-му році життя.

– 16 листопада 1989 р. відбулося важко виборене перепоховання поета на Байковому кладовищі, що перетворилося на величезну політичну маніфестацію.

Разом зі Стусом перепоховали українських політв'язнів Юрія Литвина і Олексу Тихого. Безліч людей ішли зі свічками, опустили голови. Вони таки повернулися...

Доля В'ячеслава Чорновола

В.Чорновіл – журналіст, критик, літературознавець. Ставши безперечним лідером шістдесятників, через московські в'язниці він проніс вистраждану ідею відновлення української самостійної соборної держави. У середині сімдесятих В'ячеслав Чорновіл – лідер першої організованої форми українського національного опору – Української групи

сприяння виконанню Гельсінських угод, видавець і редактор самвидавського журналу “Український вісник”. Енергійний, безкомпромісний, безстрашний, В’ячеслав Максимович на волі завдавав багато клопоту, тому влада робила все, щоб тримати його в ізоляції.

– 1967 р. – арешт за збірки “Правосуддя, або рецидиви терору” та “Горе з розуму”.

– 1969 р. – арешт за видання самвидавського журналу “Український вісник”

– 1976 р. – перебуваючи в Якутії (6 років у таборі, 3 роки в засланні), заявив про свою солідарність з УГС.

– 1980 р. – сфабриковане звинувачення за “спробу згвалтування”. Дізнавшись про обвинувачення, оголошує 120-денне голодування. За протестом прокурора Якутії його в 1983 р. звільняють достроково.

– 1985 р. – повернувся до Львова, працював кочегаром.

– 1987 р. – у Києві відновлює роботу “Вісника”, починаючи новий етап національно-демократичного руху.

– 1989 р. – створення Народного руху за перебудову.

– 1990 р. – голова Львівської обласної ради народних депутатів.

– 1991 р. – друге місце на виборах Президента України.

– До 1999 р. – незмінний лідер Народного руху України.

З інтерв’ю В. Черновола

“...Якщо б мене запитали, чи не шкодую про те, як склалося моє життя, про відсиджені 15 років, я б відповів: ні краплі.

У мене немає ненависті до тих, хто мене переслідував... якщо б довелось починати все спочатку і вибирати, я б вибрав життя, котре прожив ...”

...Близько 23 години 30 хвилин 25 березня 1999 р. в автокатастрофі загинув видатний український політичний діяч, правозахисник, лідер Народного руху України, народний депутат В’ячеслав Максимович Чорновіл...

Трагічна випадковість (а може, й ні) забрала його із життя. Він перебував саме у розквіті “віку політика”. З ним пов’язане становлення епохи українського дисидентства й українського патріотичного романтизму. У цю епоху воля Божа дозволила нам безкровно вибороти державність. І як сказав Святійший Патріарх Київський і всієї Русі-України Філарет: “Його трагічна загибель – ніби останнє попередження і заклик до єднання всіх національно-демократичних сил і всього українства ...”

Завдання:

Уважно прочитайте біографічну довідку про В.М.Черновола, підкресліть помилки, пронумеруйте їх, виправте. Поясніть свої виправлення.

* * *

В’ячеслав Чорновіл народився на Чернігівщині у 1938 р. Закінчив юридичний факультет Московського університету. 4 вересня 1965 р. В.Чорновіл взяв участь в акції протесту проти арештів серед української інтелігенції, яка відбулась під час прем’єрного показу фільму С.Параджанова “Тіні забутих предків” у київському кінотеатрі “Росія”, за що був ув’язнений. Згодом у “самвидаві” з’явилися його стаття “Правосуддя чи рецидиви терору?” і збірка матеріалів про судові процеси над інакодумцями “Лихо з розуму (портрети двадцяти “злочинців”)", машинопис якої він надіслав Л.Брежневу. Матеріали В.Черновола дуже швидко із “самвидаву” перетворилися на “тамвидав”, будучи вперше опубліковані у США. У січні 1970 р. В.Чорновіл почав видавати у Львові журнал “Українські вісті”, в якому повідомляв про порушення демократичних свобод в Україні, становище українських політв’язнів та ін., за що у 1973 р. був повторно заарештований (так звана “справа Довбуша”) і засуджений до 6 років ув’язнення і 3 років заслання. У таборах виступив ініціатором руху за статус політв’язня, одним із перших відмовившись від примусової праці, шиккування на перевірку, відвідування політгодин, носіння табірних нашивок. Перебуваючи на засланні, у 1979 р. оголосив про вступ до Української Гельсінської Спілки. У 1980–1983 рр. В.Чорновіл

відбував третє ув'язнення. З 1989 р. – лідер Народного Руху України за перебудову. Після перших демократичних виборів, проведених в УРСР у 1991 р., очолив Львівську обласну раду. Брав участь у перших президентських виборах в Україні. Загинув у автомобільній катастрофі в березні 1999 р.

*Де зараз ви, кати мого народу?
Де велич ваша, сила ваша де?
На ясні зорі і на тихі води
Вже чорна ваша злоба не впаде.
Народ росте, і множитьься, і діє
Без ваших нагаїв і палаша.
Під сонцем вічності древніє й
молодіє
Його жорстока й лагідна душа.
Народ мій є! Народ мій завжди
буде!*

*Ніхто не перекреслить мій народ!
Поцезнуть всі перевертні й приплуди,
І орди завойовників-заброд!
Ви, байстрюки катів осатанілих,
Не забувайте, виродки, ніде:
Народ мій є!
В його гарячих жилах
Козацька кров пульсує і гуде!*

В.Симоненко

Т.Г.Шевченко писав:

*Ну що б, здавалося, слова ...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється, ожива,
Як їх почує!*

Дійсно. Слово – це полум'яний заклик до відродження духовності українського народу, до боротьби за незалежність України, заклик, на який неможливо не відгукнутися.

Завдання: написати відгук “Значення руху опору української інтелігенції у становленні української держави”.

В історію назавжди увійшли імена В.Симоненка, І.Драча, О.Довженка, Л.Костенко, А.Горської, Б.Лятошинського, П.Майбороди та інших.

Бражає те, що шістдесятники були, якщо можна так висловитись, “зразковим продуктом” радянської системи освіти і швидко робили багатообіцяючу кар'єру. Переконані комуністи, здебільшого вихідці із села, вони були наївними ідеалістами, яких не пожаліла страшна державна машина. На останній хвилині “відлиги” встигло розквітнути багато талантів, які згодом постраждали через свої довірливість та ідеалізм.

Однією з найобдарованіших представниць шістдесятництва є, безперечно, Ліна Костенко, яка у своїй творчості неодноразово зверталась до одвічної теми духовності українського народу.

У складних умовах хрущовської “відлиги” розвивалося і музичне мистецтво.

Творили П.Майборода, К.Данькевич, Б.Лятошинський і Ю.Мейтус. На творчість плеяди українських композиторів-шістдесятників активно впливав національний музичний фольклор. Опері Мейтуса “Украдене щастя” та Данькевича “Назар Стодоля” і “Богдан Хмельницький” ставились в усіх оперних театрах України.

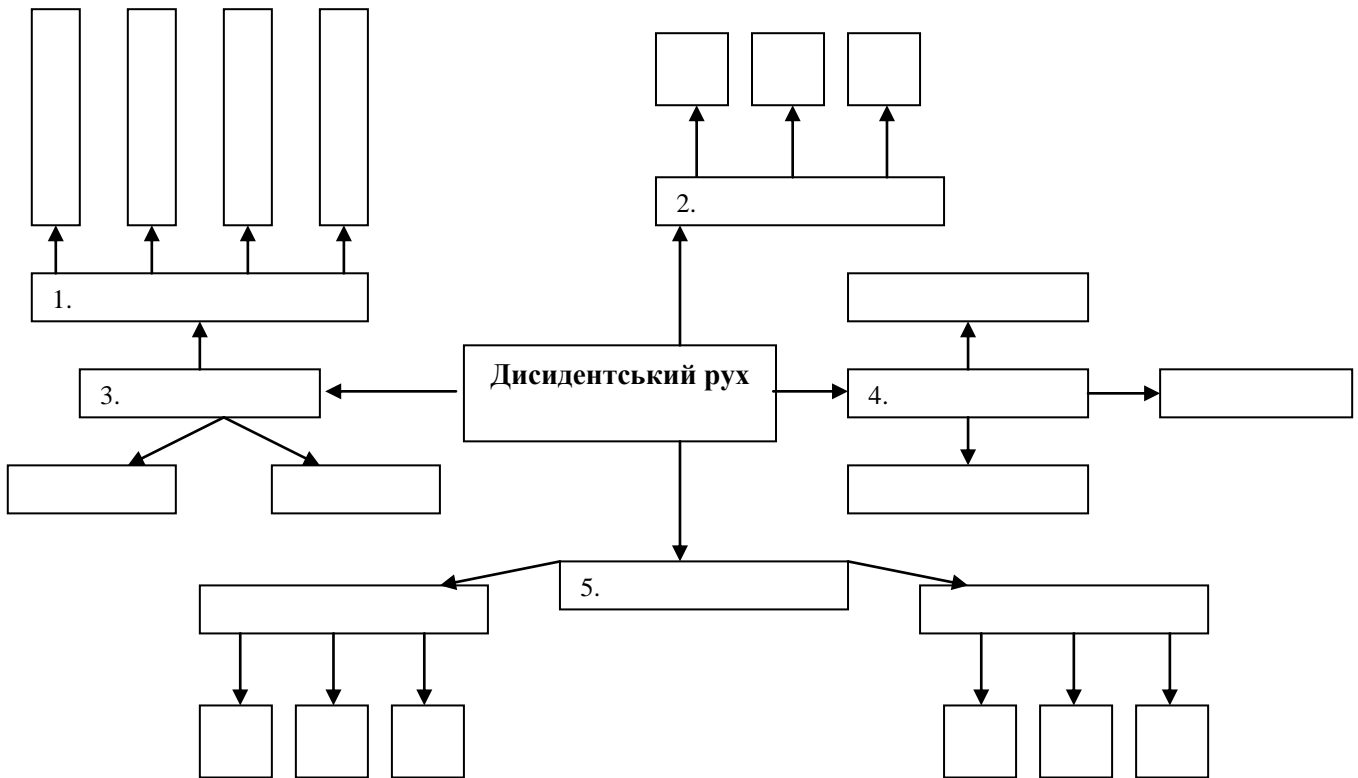
Відома художниця-правозахисниця **А.Горська** – людина непростої долі. Зовсім не те і зовсім не так, як вимагали “ідейні вожді”, вона малювала. У немілість потрапила, коли разом із В.Симоненком і Л.Танюком відкрила місце поховання розстріляних НКВС на Лук'янівському та Васильківському кладовищах, після чого було створено Меморандум, адресований владі, з вимогою розслідувати події 30-х років, а також за те, що у 1964 р. до 150-річчя Т.Шевченка створила “ідейно ворожий” вітраж “Шевченко. Мати” в Київському університеті (він містив цитату з “Кобзаря” про “рабів німих”). Вітраж знищили, а за художницею встановили стеження. За участь у акціях протесту 1965 – 1968 рр. і сміливі

заяви Алла Горська поплатилася життям. Знаючи, що ходить по лезу ножа, художниця не зреклася своїх переконань. Життя її обірвалося трагічно 28 листопада 1970 р.

Завдання: Розкрити образ Алли Горської через її творчу та політичну діяльність. Використовуючи доступні джерела підготувати повідомлення “А.Горська. Історичний портрет”.

Заповніть схему “Дисидентський рух в Україні”:

Схема 10.13

1. Причини виникнення дисидентського руху.
2. Форми та прояви боротьби з радянським режимом.
3. Дисидентські групи.
4. Представники дисидентського руху.
5. Значення руху опору.

Таким чином:

- Процес десталінізації, хрущовська “відлига” створили нові умови для розвитку української культури.
- Будь-які відхилення офіційної ідеології в науці, освіті, літературі та мистецтві заборонялись і переслідувались.
- Наукова конференція з питань культури української мови, що відбулася у лютому 1963 р., прийняла резолюцію із закликами до українізації суспільного й культурного життя країни.
- Шістдесятництво – прояв політичних форм опору різних соціальних верств населення існуючому режиму.
- 1955 р. став початком “відлиги” в українській літературі.
- Дисидентство – мирна боротьба, мета якої – переконати суспільство в необхідності демократичних змін.

– Дисидентські організації утворились наприкінці 50-х рр., а згодом, розгорнувся рух шістдесятників.

– Іван Дзюба у книзі “Інтернаціоналізм чи русифікація?” піддав критиці національну політику КПУ.

Це досить велика і за часом, і за змістом доба в історії великої колись держави з імперськими амбіціями, на руїнах якої постали, цілком логічно і об'єктивно, нові суверенні держави, серед яких і наша Україна. Для Радянського Союзу, та й для світу загалом, це була складна і суперечлива доба. Можна сказати, що у певному розумінні, це була епоха Третьої світової війни – “холодної війни”. Це був час надій і сподівань, залякування й жаху, протистояння й розрядки, що поступилися місцем, знову ж таки, конфронтації двох ворогуючих “таборів” – капіталістичного і соціалістичного.

Запитання:

1. Чим були 1945 – 1985 рр. для Радянського Союзу?

Це були роки:

повоєнної сталінської реакції;
хрущовської ліберально-демократичної “відлиги”;
брежнєвської “стабільності”;
сталінського тоталітаризму;
хрущовського демократизму;
брежнєвського догматизму;
сталінського культу;
хрущовського культу;
брежнєвського культу;
повоєнних репресій;
боротьби з “космополітами-антипатріотами”;
“ленінградської справи”;
“справи лікарів”;
“жданівщини”;
“лисенківщини”;
повоєнної героїчної відбудови;
громадянської війни в Західній Україні, Західній Білорусії та Прибалтиці;
масових депортацій;
тотального контролю за населенням.

2. Чи можна стверджувати, що період історії СРСР з 1953 до 1990 р. був періодом боротьби за владу у радянському керівництві?

Чим ви можете підтвердити це?

Які ви знаєте радянські повоєнні “двірцеві” перевороти?

“гучний” переворот 26 червня 1953 року;
“тихий” переворот 1955 року;
“гучний” – 18 – 22 червня 1957 року;
“тихий” – у жовтні 1957 року;
“тихий” 1958 року;
“гучний” 13 – 14 жовтня 1964 року;
“тихий” 1970 року.

3. Які особистості завжди перемагали у боротьбі за владу? З нижче перелічених якостей виберіть потрібне:

несподівані;
політично бліді;
“сірі” політики;

малоосвічені люди;
 люди з недостатнім інтелектуальним рівнем;
 люди з “тіні”;
 хитрі;
 спритні;
 з талантом перевтілення;
 ті, кого потребувала епоха;
 ті, що точно визначали кон'юнктуру;
 ті, кого потребувала система;
 ті, кого ця система висувала;
 ті, що добре знали та розуміли систему, тощо.

4. Кому з керівників Радянського Союзу розглядуваного періоду чого бракувало?

Й.Сталіну:	М.Хрущову:	Л.Брежнєву:
доброти;	освіти;	амбіційності;
далекоглядності;	інтелігентності;	розуміння нових світових
відчуття реальності;	витримки;	реалій;
друзів;	відчуття реальності;	часто – виваженості;
сім'ї;	друзів;	сили волі;
високоінтелектуального	відданих соратників;	грунтовної освіти;
оточення;	гарних манер;	сильної команди;
рішучого оточення;	знання економіки;	ришучості;
сміливого оточення;	знання зовнішньої політики;	послідовності;
розуміння необхідності змін.	знання ідеології;	твердості;
	знання культурних процесів;	нестандартності мислення
	часу;	тощо.
	вміння підбирати кадри;	
	терпимості.	

5. А у кого з них і чого було понад міру?

у Й.Сталіна:	у М.Хрущова:	у Л.Брежнєва:
жорстокості;	життєвої енергії;	сентиментальності;
підтакувачів;	оптимізму;	потягу до нагород;
цезаризму;	ентузіазму;	знання людської психології;
твердості;	комунікабельності;	хвороб;
догматизму;	ідей;	уміння підбирати кадри;
рішучості;	рішучості;	догматизму;
“незламності”.	небажання рахуватися з	“стабільності”;
	думками інших;	самовпевненості;
	самовпевненості;	нерішучості.
	безпринципності;	
	віри у себе.	

6. Чого всі вони не розуміли?

Чого об'єктивно не здатні були зрозуміти?

Чому Ви так вважаєте?

Але від того, що вони багато чого не розуміли (так само, як і їхні “опоненти” на Заході), не могли, а часто й не бажали, потерпали не лише народи Радянського Союзу. Те, що відбувалося в СРСР, опосередовано впливало на життя усього людства.

Пікові моменти у міжнародних відносинах, які виникали в результаті недовіри, підозри, протистояння й конфронтації:

Угорські події 1956 року;
Берлінська криза 1961 року;
Карибська криза 1962 року.

7. Які посади обіймали лідери СРСР?

М.Хрущов – перший секретар ЦК КПРС (з 1958 року – голова Ради міністрів СРСР).

Л.Брежнєв – генеральний секретар ЦК КПРС (з 1977 р. – голова президії Верховної ради СРСР).

Ю.Андропов – Генеральний секретар ЦК КПРС.

К. Черненко – Генеральний секретар ЦК КПРС.

Чи існувала формально аналогічна президентській посада у радянському політикумі?

Як вона називалася?

Чи ототожнюємо ми вершину радянського політичного олімпу із цією посадою?

8. Якою була роль народу як носія суверенної влади у державі в ті часи?

Чому Ви так вважаєте?

З якими подіями пов'язане місто Новочеркаськ?

Хто такий Валерій Саблін?

Чи можливими були Новочеркаськ та Саблін за часів Сталіна?

Чому Ви так вважаєте?

9. Про що свідчили новочеркаські події та вчинок зразкового радянського офіцера В.Сабліна?

У чому ми можемо звинуватити М.Хрущова?

Чим можемо виправдати?

У чому ми можемо звинувачувати Л. Брежнєва?

Що можемо сказати на його захист?

А якби ми були на місці Хрущова, Брежнєва, то чого б ми не зробили?

10. Ви – історик однієї з європейських країн. У жовтні 1964 р. ви приїхали до Радянського Союзу і стали свідком незвичайних подій. Які записи у своєму щоденнику ви зробите?

11. Які зміни відбулися в суспільно-політичному житті Української РСР у середині 50 – першій половині 60-х років ХХ ст..? Наведіть приклади як позитивних, так і негативних явищ.

12. Порівняйте дисидентський рух в Україні й в СРСР. Які особливості українського дисидентства?

Завдання:

1. Охарактеризуйте:

- внутрішньополітичне становище в Україні після смерті Сталіна;
- входження Криму до складу УРСР;
- політику десталінізації, реабілітації, лібералізації, боротьбу з культом особи;
- стан промисловості, сільського господарства та реформи, які були проведені

М. Хрущовим в економічній сфері;

- соціальне становище та рівень життя населення в період “відлиги”;
- опір десталінізації;
- посилення української номенклатури та розширення повноважень України;
- умови розвитку культури та зміни в культурній сфері;
- дисидентство як явище періоду “відлиги”.

2. Порівняйте економічні реформи в УРСР і в країнах Західної Європи, період десталінізації в другій половині 50 – на початку 60-х років, дисидентський рух в Україні й в СРСР загалом.

3. Проаналізуйте політику М. Хрущова, визначіть позитивні й негативні аспекти суспільно-політичних перетворень, економічних реформ.

4. Зіставте періоди культурного відродження в Україні 20-х років і другої половини 50 – початку 60-х років.

5. Поясніть зміст термінів і понять: “централізація”, “командно-адміністративна економіка”, “госпрозрахунок”, “кукурудзяна кампанія”, “рівень життя”.

6. Охарактеризуйте зміни в системі управління народним господарством, стан промисловості й аграрного сектора наприкінці 50-х – у першій половині 60-х років, зміни в соціальній сфері.

7. Дайте визначення понять:

а) неосталінізм – це ... ;

б) партноменклатура – це

8. Проаналізуйте дані таблиці та напишіть назви процесів, про які свідчать:

Таблиця 10.12

Основні показники	1960-ті роки (%)	1980-ті роки (%)
Книжок українською мовою	60	24
Газет і журналів українською мовою	46	19
Шкіл з українською мовою викладання	62	50,5
Українців, що вважали українську мову рідною	93,4	89,1

9. Розкрийте зміст понять:

а) Самвидав –

б) Десталінізація –

10. Дайте стислу характеристику історичним особам:

а) М. Хрущов –

б) П. Шелест –

в) В. Чорновіл –

11. Проаналізуйте реформи О. Косигіна. Сформулюйте власну думку щодо їх ефективності для подальшого соціально-економічного розвитку СРСР.

12. Складіть хронологічну таблицю: 5 найголовніших, на вашу думку, подій, які відбулися в Україні в 1970 році. Свій вибір обґрунтуйте одним-двома реченнями, записавши їх напроти вибраної дати.

Дата	Подія

13. Поширеною в історії практикою є відзначення історичних осіб через різноманітні форми суспільного пошанування. Визначте, за якою саме формою суспільного пошанування

об'єднані названі історичні діячі (окремо в першому і другому переліках). Після цього на основі обраного критерію встановіть послідовний порядок розташування названих осіб (за спаданням або зростанням ознаки).

Л.Лук'яненко	Б.Патон
І.Кандиба	І.Драч
І.Дзюба	Б.Ступка
В. Стус	А.Солов'яненко
В.Чорновіл	К.Білокур

14. Напишіть невеликого листа від імені одного з наведених історичних діячів до його реально існуючого сучасника.

- а) Л.Брежнєва;
- б) М.Хрущова;
- в) П. Шелеста.

15. Доповніть текст:

У жовтні ... року відбувся перехід від галузевої до ... системи управління народним господарством УРСР через раднаргоспи.

16. Заповніть таблицю “Заходи загальносоюзного керівництва з реформування системи управління промисловістю”

Таблиця 10.13

<i>Захід</i>	<i>Зміст реформи</i>	<i>Реальний наслідок для України</i>
Закон про державне підприємство (1987 р.)	Розширення прав республіки щодо управління промисловістю	
Заходи з реорганізації системи управління промисловістю, скорочення управлінського апарату (1985 – 1987 рр.)	Подальше розширення самостійності республіки в управлінні народним господарством	
Постанова липневого 1987 р. пленуму ЦК КІРС “Про завдання щодо корінної перебудови управління економікою”	Перехід від адміністративних до нових господарських методів господарювання, в основі якого – використання економічних методів і демократичних засад управління; централізоване управління мало бути замінене економічним механізмом ринкового типу	

17. За допомогою таблиці визначіть спільні та відмінні риси економічних реформ в УРСР.

Таблиця 10.14

Спільні та відмінні риси економічних реформ в Україні

<i>Сфера економіки</i>	<i>Економічна реформа 1959 – 1964 рр.</i>	<i>Економічна реформа 1965 р.</i>
Управління народним господарством в цілому Промисловість Сільське господарство		

18. Заповніть таблицю “Діяльність дисидентських організацій в Україні у 60-х – на початку 70-х років”

Таблиця 10.15

<i>Критерії</i>	<i>Характеристика діяльності</i>
Назва організації Політична мета Склад учасників Методи боротьби Причини згорання та наслідки діяльності	

19. Охарактеризуйте соціальні зміни, які сталися в українському суспільстві у 60 – 80-х роках.

20. Заповніть таблицю “Реформи, здійснені у 1956 – 1964 рр. під керівництвом М. Хрущова”

Таблиця 10.16

<i>Сфера суспільного життя</i>	<i>Зміст</i>	<i>Вияви непослідовності та суперечливості</i>
Внутрішньопартійне життя Зовнішня політика Внутрішня політика Адміністративно-політичні права республік Економіка: система управління народним господарством; промисловість; сільське господарство Культура Демократичні права та свободи громадян		

21. Який зміст вкладався лідерами КПРС у пропагандистське гасло про “зближення та злиття націй шляхом формування нової історичної спільності – радянського народу”? Відповідь обґрунтуйте.

22. Доведіть, що 60 – 80-ті роки були періодом розгорнутого наступу русифікаторів на українську культуру.

23. Охарактеризуйте основні течії українського дисидентства 60 – 80-х років. Назвіть їх учасників.

24. Заповніть таблицю “Український дисидентський рух середини 50 – початку 60-х років”

Таблиця 10.17

<i>Критерії</i>	<i>Характеристика</i>
Мета і завдання Організаційні форми Регіони поширення Соціальний склад учасників	

25. Вкажіть термін, якому відповідає таке визначення:

Визнання особи, притягнутої до відповідальності за злочин, якого вона не здійснювала, і засудженої, невинною повністю чи в певній частині звинувачення.

26. Як Ви розумієте термін “дисидентський рух”? Охарактеризуйте програму українського дисидентського руху 60-х років за такими критеріями: погляди дисидентів на державний устрій і демократичні засади його існування; національні вимоги; шляхи досягнення поставлених вимог.

27. Складіть історичний портрет будь-кого з учасників українського дисидентського руху 60-х – 70-х років.

28. Поясніть терміни: “культ особи”, “десталінізація”.

29. Допишіть речення:

У квітні 1968 р. 139 діячів культури України підписали...

30. Заповніть таблицю “Зміни в суспільному житті та свідомості українців”

Таблиця 10.18

<i>Сфера суспільного життя</i>	<i>Реформа</i>		
	1956 – 1959 рр. (“хрущовська відлига”)	1965 р. (“брежнєвські реформи”)	1985 – 1990 рр. (“горбачовська перебудова”)
Суспільно-політична Економічна Соціальна Свідомість суспільства			

32. Частина сучасних політологів, політиків і журналістів розцінює приєднання Криму до УРСР 1954 р. як “подарунок” М.Хрущова республіці до 300-річчя “возз’єднання з Росією”. Що Ви думаєте про доцільність, необхідність і законність цього акту? Аргументуйте свою точку зору.

ВИСНОВКИ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ

Над величезною за територією й неймовірно багатою на природні ресурси наддержавою ставилися нескінченні експерименти, які й привели її до краху, зокрема:

- політична імпульсивність, непередбачуваність та непослідовність Хрущова;
- політична “стабільність” і прогнозованість Брежнєва.

Чому? Тому що вся система замикалася на одній людині – лідері єдиної та “наймудрішої” партії, яка одна лиш (а отже, насамперед її керівник) була “розумом, честю і совістю” епохи. Тому що один лідер “епохальної” партії до краю закрутив політичні, економічні та ідеологічні “гайки”, другий – цілими блоками непродуманих реформ почав розхитувати країну, а третій “товариш”, втративши відчуття реальності, вирішив раптом загальмувати її поступальний соціально-економічний розвиток. І політико-економічний організм величезної імперії не зміг витримати таких навантажень.

Хоча, з іншого боку, об’єктивно розпад СРСР – явище позитивне. Результатом його стала поява на політичній карті світу нових незалежних держав, серед яких Україна посідає чільне місце.

Доба перебудови (1985 – 1991)

Михайло Горбачов – ініціатор і натхненник перебудови в СРСР

На позачерговому Пленумі ЦК 11 березня 1985 р. М.С.Горбачова було обрано Генеральним секретарем ЦК КПРС. Запланований раніше Пленум ЦК відбувся через місяць, у квітні, на ньому новий радянський лідер рішуче запропонував нові ініціативи щодо

подолання негативних тенденцій, які досить виразно намітились у соціально-економічному розвитку країни: екстенсивний, затратний шлях розвитку економіки країни, надмірні витрати на військово-промисловий комплекс (ВПК), незначні результати науково-технічної революції (НТР), відсутність економічних стимулів, безлад та архаїчний механізм господарювання і, як наслідок, розбалансованість на виробництві, у сільському господарстві, державних установах.

Необхідність перетворень була викликана і зовнішніми чинниками. З одного боку, було шире прагнення звести нанівець гонку ядерних озброєнь, нормалізувати радянсько-американські відносини, врешті-решт – покінчити з “холодною війною”. З іншого – радянська економіка не витримувала тяжких наслідків зовнішньополітичних прорахунків кінця 1970 – початку 1980-х років та хибного уявлення про безмежні можливості наддержави.

З цього часу в Радянському Союзі починаються перетворення, які згодом увійдуть в історію як перебудова.

Більш повно концепцію перебудови було викладено у Політичній доповіді ЦК XXVII з'їзду КПРС, (лютий – березень 1986 р.) та розвинено у доповідях Генерального секретаря на Пленумі ЦК (січень 1987 р.) і на урочистому засіданні з нагоди 70-ї річниці жовтневої революції, а також у публікаціях М.С.Горбачова, де він характеризував перебудову як необхідність, що назріла, яка виросла з глибинних процесів розвитку соціалістичного суспільства. У них йшлося про прискорення соціально-економічного розвитку країни на основі нових досягнень НТР, про децентралізацію управління народним господарством, про політику гласності, без якої не можна було удосконалити існуючу модель соціалізму, про демократизацію партії і радянського суспільства, правову державу та громадянське суспільство.

Вирішення внутрішніх проблем багато в чому залежало від розв'язання складних міжнародних конфліктів, від того, чи вдасться створити більш безпечний і захищений світ. Тому зовнішня політика Радянського Союзу з перших днів перебудови почала наповнюватися новим змістом. Вона ґрунтувалася на концепції нового політичного мислення (НПМ), що складалась з таких положень: взаємозалежність двох протилежних систем та збереження при цьому єдності світу; політичні засоби забезпечення безпеки країн та розв'язання міжнародних проблем; застосування чи загроза застосування сили не може бути інструментом зовнішньої політики; збереження ядерного паритету на більш низькому рівні; пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими тощо. У січні 1986 р. М.С.Горбачов виступив із заявою, в якій запропонував комплексну програму поетапної ліквідації зброї масового знищення до кінця XX ст. та запобігання війсьній небезпеці. Згодом радянська сторона ініціювала мораторій на ядерні випробування. Проблеми роззброєння були в центрі уваги під час зустрічей радянського лідера з президентом США в Женеві (листопад 1985 р.), Рейк'явіку (жовтень 1986 р.) і, нарешті, у Вашингтоні (грудень 1987 р.). Тут М.С.Горбачов і Р.Рейган підписали Договір про ліквідацію ракет малого та середнього радіуса дії (РСМД). Знищувався цілий клас ракет, що було суттєвим кроком на шляху до 50 %-го скорочення стратегічного наступального озброєння. Розрядка міжнародної напруженості знову ставала можливою.

М.С.Горбачов, як це раніше робив Ю.В. Андропов, демонстрував новий стиль керівництва. Йому були притаманні якості лідера, які вважались втраченими або нехарактерними для політичної культури в СРСР: відвертість і відкритість у політичному діалозі, уміння відстоювати власну точку зору та схильність до пошуків компромісу, сприйняття нового і неприйнятність догматизму, принциповість і толерантність, щирість і людяність.

Упродовж весни – осені 1985 р. М.С.Горбачов займався формуванням своєї команди – команди однодумців, з якою планував впроваджувати в життя нові ідеї. Так, міністром закордонних справ було призначено Е.А.Шеварднадзе, А.А.Громико очолив Президію Верховної Ради СРСР. Головою Ради Міністрів СРСР став М.І.Рижков. О.М.Яковлев,

В.А.Медведев обіймали високі посади у ЦК КПРС. До і після XXVII з'їзду партії зі складу Політбюро ЦК були виведені особи, які не сприймали перебудову й обстоювали консервативні погляди на подальший розвиток країни (Г.А.Алієв, В.В.Гришин, Д.А.Кунаєв, Г.В.Романов, М.О.Тихонов). Але прошарок консервативно мислячих діячів у керівництві партії, а відтак і країні, залишався ще досить значним аж до проведення XIX партійної конференції (червень – липень 1988 р.) і початку проведення політичної реформи, коли перебування таких людей при владі стало неприпустимим. Йдеться про так звану “брежневську гвардію”: А.А.Громико, П.Н.Демічева, В.І.Долгих, М.С.Соломенцева, В.В.Щербицького. Кадрові прорахунки згодом стануть “ахіллесовою п'ятою” М.С.Горбачова.

Гласність і демократизація суспільства – початок докірного реформування

З перших днів перебудови проводилася політика гласності і демократизації радянського суспільства, що мала на меті створення в країні таких умов, за яких процес реформування набув би незворотного характеру. Таке могло статися лише за умови підтримки перебудови з боку широких верств населення, що мали повірити в успіх реформ і щиро підтримати реформаторів.

Гласність передбачала правдиве й об'єктивне висвітлення сьогочасного життя країни та її історичного минулого, оскільки без зваженого та об'єктивного оцінювання пройденого суспільством шляху буде важко рухатись уперед. Цим і пояснюється той факт, що одразу в центрі уваги вчених і громадськості опинились історична та суспільні науки, література.

Вивчались так звані “білі плями” вітчизняної історії, починаючи з Жовтневої революції і до початку перебудови. Лютнева й Жовтнева революції 1917 р., діяльність Установчих Зборів і Брестський мир 1918 р., громадянська війна, “воєнний комунізм” і нова економічна політика, “великий перелом”, голод 1932 – 1933 рр. і репресії 1930-х років, зовнішня політика країни напередодні Другої світової війни, пакт “Молотова-Ріббентропа” й трагічний початок Великої Вітчизняної війни, повоєнні роки, репресії кінця 1940 – початку 1950-х років, XX з'їзд КПРС, а також постаті Леніна, Сталіна, Хрущова, Брежнєва та їх роль і місце в історії країни – ось той діапазон тем, до яких була прикута увага науковців.

У вересні 1987 р. створюється Комісія Політбюро ЦК КПРС для додаткового вивчення матеріалів, пов'язаних з репресіями періоду 1930 – 1940-х та початку 1950-х рр. Були реабілітовані Л.Д.Троцький, Г.С.Зинов'єв, Л.Б.Каменєв, М.І.Бухарін, О.І.Риков та інші жертви беззаконня. Згодом було прийнято рішення про спорудження пам'ятника всім тим, хто загинув у роки культу особи. Країна остаточно звільнялась від кайданів сталінізму.

Низка проблем мала не тільки суто академічну, а й політичну актуальність. Важливим і водночас надзвичайно складним для багатонаціональної радянської держави виявилось національне питання, яке через конфлікт у Казахстані стало на порядок денний перебудови вже у 1986 р. У розв'язанні цього конфлікту та аналогічних йому влада припустилася помилки, вважаючи, що національне питання вирішене, сама ж проблема не має глибокого національного коріння, а лише соціально-економічне. Був змарнований час. І тільки кривавий конфлікт у Нагірному Карабасі у 1988 р. змусив керівництво країни приступити до вирішення національного питання. Тоді, особливо на Першому з'їзді народних депутатів СРСР у травні – червні 1989 р., одним з першочергових завдань було досконале вивчення таких делікатних питань, як: зміст та наслідки реалізації (у тому числі для Прибалтійських республік) пакту “Молотова-Ріббентропа” і Договору про дружбу і кордон між СРСР та Німеччиною, таємних протоколів до них; репресивна політика щодо народів Кавказу і кримських татар у роки війни та її наслідки; загальні результати національної політики за роки сталінізму. Незабаром наріжним каменем у внутрішній політиці стало питання про перетворення Радянського Союзу – фактично унітарної держави – на справжнє як за формою, так і за змістом федеративне утворення.

Науковцям та широкому загалу стала доступною творча спадщина багатьох відомих філософів (М.Бердяєв, С.Булгаков, В.Соловйов, П.Флоренський), соціологів (П.Сорокін, М.Туган-Барановський) та істориків (М.Карамзін, С.Соловйов, В.Ключевський,

Д.Яворницький, Д.Багалій, М.Грушевський), яка раніше або була заборонена владою через цензуру, або ж не відповідала ідеологічним переконанням.

У ці роки читачеві відкрилися “забуті” літературні імена (Г.Ахматова, І.Бабель, М.Булгаков, М.Гумільов, М.Зощенко, О.Мандельштам, Л.Разгон, А.Тарковський, М.Цветаєва, В.Шаламов та ін.). Опубліковано твори відомих радянських письменників і поетів, які були написані ними “у стил” і самвидавом, та твори зарубіжних майстрів, заборонених владою із суто ідеологічних міркувань (Ф.Абрамов “Поездка в прошлое”, В.Ажаєв “Вагон”, Г.Ахматова “Реквием”, А.Битов “Пушкинский дом”, М.Булгаков “Собачье сердце”, О.Бек “Новое назначение”, В.Войнович “Жизнь и необычайные приключения солдата Ивана Чонкина”, О.Гончар “Собор”, Д.Гранін “Зубр”, В.Гроссман “Жизнь и судьба”, В.Дудінцев “Белые одежды”, А.Кестлер “Слепящая тьма”, В.Некрасов “В окопах Сталинграда”, Дж.Оруелл “1984”, Б.Пастернак “Доктор Живаго”, Б.Пільняк “Повесть непогашенной луны”, А.Платонов “Котлован”, А.Приставкін “Ночевала тучка золотая”, А.Рибаков “Дети Арбата”, О.Солженіцин “В круте первом”, О.Твардовський “По праву памяти”, “Теркин на том свете” та інші). Популярними серед читачів були “товсті” журнали “Новый мир”, “Дружба народов”, “Октябрь”, “Нева”, “Знамя”, “Иностранная литература”, а також “Юность” і “Огонек”, у яких друкувалися раніше заборонені автори. З’явилися нові художні твори, в яких порушувались гострі соціальні проблеми, проблеми моралі, твори на історичну тематику (Ч.Айтматов “Плаха”, В.Астаф’єв “Зрячий посох”, Г.Бакланов “Свой человек”, В.Бєлов “Кануны”, “Год великого перелома”, В.Биков “В тумане”, Б.Васильєв “Вам привет от бабы Леры...”, Є.Євтушенко “Вдова Бухарина”, Б.Можаєв “Мужики и бабы”, Ю.Поляков “Сто дней до приказа”, “ЧП районного масштаба”, М.Шатров “Брестский мир”, “Дальше... дальше... дальше!” та ін.). Видавалися твори письменників російського та українського зарубіжжя (А.Аверченко, В.Аксєонов, М.Алданов, В.Винниченко, Г.Владимов, І.Бунін, Д.Мережковський, В.Максимов, В.Набоков, В.Ходасевич та інші). Найкращі часи переживала публіцистика. У цьому жанрі плідно працювали: А.Адамович, І.Бєстужев-Лада, О.Бовін, Ф.Бурлацький, Ю.Буртін, С.Залигін, І.Клямкін, О.Лаціс, А.Нуйкін, Г.Попов, В.Распутін, О.Ципко, Ю.Черниченко, Г.Шахназаров, Г.Шмельов та ін.

Створювалися нові сприятливі умови для розвитку кінематографа. За словами відомого режисера Е.Рязанова, “перебудова почала ламати й крушити забронзовілу канцелярщину” і автори фільмів здобули право вільно творити. За нових часів громадянська пасивність нації завдяки проголошеній перебудові змінилась активністю, енергією, ініціативою. На екранах країни демонструвались кінострічки, які через заборону ідеологічної цензури не могли вийти в прокат (“Комісар”, реж. О.Аскольдов; фільм-трилогія “Мольба”, “Покаяние”, “Древо желаний”, реж. Т.Абуладзе; “Тіні забутих предків”, “Легенда о Сурамской крепости”, реж. С.Параджанов; “Интервенция”, реж. Г.Полока; “Осень”, реж. О.Смирнов); до перебудови в Україні не демонструвався фільм режисера Е.Рязанова “Гараж” та ін. З’явилися й нові документальні та художні стрічки, в яких порушувались актуальні історичні та суспільно-політичні теми, наболілі соціальні проблеми та проблеми моралі (“Плюмбум”, реж. В.Абдрашитов; “Собачье сердце”, реж. В.Бортко; “Так жить нельзя”, реж. С.Говорухін; “Власть Соловецкая”, реж. М.Голдовська; “Паспорт”, реж. Г.Данелія; “Фучжоу” реж. Ю.Ільєнко; “А завтра была война”, реж. Ю.Кара; “Такси-блюз”, реж. П.Лунгін; “Фонтан”, реж. Ю.Мамін; “Астенический синдром”, реж. К.Муратова; “Ашик-Кериб”, реж. С.Параджанов; “Маленькая Вера”, реж. В.Пічул; “Легко ли быть молодым”, реж. Ю.Поднієкс; “Штаны”, реж. В.Прийоміхов; “Холодное лето пятьдесят третьего”, реж. О.Прошкін; “Дорогая Елена Сергеевна”, “Забытая мелодия для флейты”, “Небеса обетованные” та “Предсказание”, реж. Е.Рязанов; “Асса”, реж. С.Соловйов; “Интердевочка”, реж. П.Тодоровський; “Курьер”, реж. К.Шахназаров та ін.). Суспільство почало розвиватися, сподівання на зміни на краше зростали.

Необхідність проведення економічної та політичної реформ у період перебудови

Економічна реформа була визначальною впродовж усього періоду перебудови. Її основу склали “Закон про індивідуальну трудову діяльність” (1986 р.) і “Закон про державне підприємство” (1987 р.).

Відповідно до закону 1986 р. передбачався розвиток недержавного сектора економіки, акцент робився на кооперативну та індивідуальну форму діяльності в промисловості, сільському господарстві та в сфері послуг. Госпрозрахунок і самофінансування; демократичні принципи управління; відхід від етатизму (у тому розумінні, як це було з 1930-х років); планування прогностичне та рекомендаційне, а не директивне; новий принцип ціноутворення, який включав державне регулювання й елементи ринкового механізму – такими були основні положення закону про державне підприємство. Згідно з законом, трудовий колектив відіграв суттєву роль у виробничих відносинах. У перспективі реформа була покликана покласти край адміністративно-командній моделі соціалізму та сформувати економічні підвалини моделі демократичного соціалізму.

Демократизація та політика гласності підвели до необхідності **проведення політичної реформи** (разом з економічною вона ставала стрижневою у внутрішній політиці). Вважалося, що в результаті успішного здійснення політичної реформи і всього комплексу реформ існуюча адміністративно-командна модель соціалізму трансформується в демократичне соціалістичне суспільство. Про це йшлося в доповіді М.С.Горбачова “Жовтень і перебудова: революція продовжується”, з якою він виступив на урочистому засіданні в Кремлі з нагоди 70-ї річниці Жовтневої революції. Саме тоді стала очевидною диференціація поглядів партійно-державного керівництва як на економічну реформу, так і на подальший курс реформ у цілому.

Члени Політбюро ЦК Є.К.Лігачов, М.С.Соломенцев, В.М.Чебриков, В.І.Воротников співвідносили поняття “соціалізм” з уже існуючою моделлю й залишалися на консервативних позиціях. Їх підтримував чисельний партійно-державний апарат як на найвищому рівні, так і на місцях. Прихильниками більш глибоких економічних перетворень на основі НТР, а потім уже проведення політичної реформи були члени та кандидати в члени Політбюро ЦК: М.І.Рижков, Ю.Д.Маслюков, М.В.Талізін і Л.М.Зайков. Радикальні погляди щодо економічної і політичної реформ обстоювали члени Політбюро ЦК: В.А.Медведев, О.М.Яковлев. До останніх – своїх найближчих соратників – схилявся й М.С.Горбачов. На їхню думку, необхідно до початку 1990-х років здійснити модернізацію економіки, а потім – радикальні перетворення, перехід до ринкових відносин. Разом з тим вони наполягали на необхідності якнайшвидше розпочати політичну реформу. Поштовхом до цього була публікація в газеті “Советская Россия” від 13 березня 1988 р. статті Н.Андреєвої “Не можу поступатися принципами”, своєрідний маніфест неосталіністів – сил, які відверто захищали сталінізм і відкрито виступали проти перебудови.

Чорнобиль стукає у серце

Мета:

– на основі фактичного матеріалу, документальних джерел, статистичних даних розглянути причини та наслідки найбільшої у світі техногенної катастрофи; ознайомитись з історією виникнення атома та хронологією використання атомної енергії; навчитись працювати з додатковою історичною, науковою та художньою літературою; розширити знання про подію, що розглядається.

*Мій Чорнобиль! Зелений пагорбе!
У якому ти жив сторіччі?
Запеклись перестиглі ягоди,
Наче кров, на твоїм обличчі.*

Запитання:

1. Чи можна було уникнути Чорнобильської аварії? Що для цього потрібно було зробити?

2. Чому реакція на катастрофу у світі та в СРСР була різною?
3. З якою метою радянське керівництво прагнуло приховати інформацію про саму трагедію та її справжні обсяги ?
4. Чи є, на вашу думку, сьогодні альтернатива атомній енергетиці? Яка саме?
5. Чи можна уникнути небезпеки, до якої може призвести використання “мирного атома”? Яким чином?
6. Чи можна вважати Чорнобильську катастрофу закономірним результатом радянської політики? Обґрунтуйте свою думку.
7. Чи мала Чорнобильська катастрофа вплив на розгортання національного руху в республіці та здобуття Україною незалежності?

*Атомний Вій опустив
бетонні повіки.
Коло скреслив навколо себе страшне.
Чому Звізда-Полин упала в наші ріки?
Хто сів, образив, знівечив, обжер?
Яка орда нам гідність притоптала ?
Якщо наука потребує жертв, –
Чому ж не вона нас перековтала?!*

ЛінаКостенко

Чорнобиль – це не просто радіація, зона, тисячі хворих людей, мутанти-тварини, мутанти-рослини, самосели тощо. Чорнобиль – це Національне Лихо. Чорні дзвони Чорнобиля б'ють по кожному з нас незалежно від того, був хтось із його рідних та близьких у “зоні”, чи ні. 26 квітня 1986 року став чорним днем у календарі. Це дата найбільшої техногенної катастрофи в історії людства.

Дзвони Чорнобиля

*Йде весна лісами і полями,
Зазвучить вже скоро солов'їний спів...
Та живе печаль: багато хто не з нами
З учасників чорнобильських подій.
Ми будемо їх завжди пам'ятати
У радостях, тривогах, у журбі,
Вони не вернуться,
як журавлі, до хати –
Пішли навек у далі голубі.
Ніколи їх не будем забувати,
Молитву щирю вимовим за них,*

*Бо дзвони атомні тепер
щодня лунають
По кожному із нас, із нас – живих.
Гримить той дзвін,
і біль вже не вищує –
Застиг у материнських він очах,
В сирітських долях горем проростає...
Такий залишив нам Чорнобиль шлях.
Багато літ він труїть наші душі,
Вже проклятий мільйонами людей...
Але людина жити поруч мусить –
Заручник сатани й приречених ідей.*

Валентин Седель

На долю народу, що вже, здавалося, пройшов через усі біблійські випробування, випав і найтяжчий тягар пророцтва Апокаліпсису:

<p>8.7 І засурмив перший Ангол, – І вчинилися град та огонь, Перемішані з кров'ю, і впали на землю. І спалилася третина землі, І згоріла третина дерев, І всіляка зелена трава погоріла.</p>	<p>10. І засурмив третій Ангол, – І велика зоря спала з неба, Палаючи, як смолоскип. І спалила вона на третину річок Та на водні джерела. 11. А ймення зорі тій Полин.</p>
--	--

Чому саме невеличке українське місто Чорнобиль стало тим місцем, де радіація показала своє страшне обличчя?

*Є чорне золото
І чорний хліб,
Є чорний лебідь
І лебідка чорна.
Та найчорнішим
Серед них усіх
Є все-таки Чорнобиль.
Є чорна хмара
Й чорний-чорний дим,
Година чорна
І тюльпани чорні.*

*Та найчорнішим
Серед них усіх
Є все-таки Чорнобиль.
Є чорна Африка
І чорний віл,
Є чорний крук,
Він чорно-чорно криче.
Та найчорнішим
Серед них усіх
Є все-таки Чорнобиль.*

Історичні свідчення про Чорнобиль

Чорнобиль... Невеличке українське містечко, що потопало в зелені вишень та яблунь, одне із найстаріших слов'янських міст. У книжці, що вийшла 1884 року під назвою “Місто Чорнобиль Київської губернії, описане відставним військовим Л.П.”, автор уважно вивчив географію та економіку цього невеличкого містечка, що знаходилося за 120 верст на північ від Києва. “Давні історики розповідають, – пише Л.П. – що коли великий князь київський Мстислав, син Мономаха, в 1127 році послав братів своїх супротив кривичів чотирма дорогами, то Всеволоду Ольговичу було наказано йти через Стрежів до Борисова. Стрежів вважався найпівденнішим містечком Полоцького князівства, куди Рогвольд близько 1160 року посадив Всеволода Глібовича. За цього князя Стрежів, пізніше названий Чорнобилем, вважався удільним князівством.

У літопису, датованому 1193 роком, Стрежів уже називають Чорнобилем. Тут записано: “Князь Вишгородський і Турівський Ростислав – син Великого князя київського Рюрика “беха сьло-вомь оть Чернобля вь Троицкый”.

Наприкінці XVII століття Чорнобиль дістався польському магнатові Ходкевичу. Аж до жовтневого перевороту 1917 р. Ходкевичам належало тут понад 20 тис. десятин землі.

Вдале розташування та природні умови привели до того, що цей куточок української землі здавна використовувався для відпочинку. Влітку тут полюбляли відпочивати кияни, приїздили навіть москвичі та ленінградці. Прибували надовго, часто на все літо, знімали кімнатки у невеличких одноповерхових будинках, готували на зиму варення, збирали гриби, загоряли на чистих піщаних берегах Київського моря, рибалили. Здавалося, в неземній красі поліської природи зовсім забули давню легенду, пов'язану з містом та історією походження його назви – Чорнобиль.

Легенда про Чорнобиль

Поблизу одного села був великий ліс. У цей ліс якось пішла дівчинка по гриби. Довго ходила вона лісом, і все не знаходила грибів. Та ось дівчинка помітила, що в один бік рухається сила-силенна гадюк, що позивалися між собою.

Раптом дівчинка впала до глибокої темної ями. Невдовзі вона побачила там камінь, що світився, і страхітливе скупчення. Між ними була змія-цариця. Змії підповзали одна за одною до каменя і лизали його. Дівчинка також лизнула його.

Згодом дівчинка разом із царицею змій змогла вибратись нагору. Прощаючись, цариця мовила до неї: “Ну, тепер ти розумітимеш мову всіх трав, кожна з них промовлятиме одна до одної, які хвороби вони вилікують і взагалі, яку користь може кожна з них приносити людям; тільки не кажи “чорнобиль”, бо коли скажеш це слово, то все забудеш”.

Повертаючись додому, дівчинка чула і розуміла всю розмову дерев і трав. Раптом хтось спитав її, яка трава росте на межах з чорним болем? Дівчинка, недовго думаючи, відповіла: “Чорнобиль”. Тільки-но вимовила вона це слово, відразу ж забула все, що чула від дерев і трав, а чорнобиль через це зветься ще забудкою.

Ось так люди, які протягом восьми сотень років працювали на землі, вирощуючи жито й картоплю, розводячи велику рогату худобу й свиней, забули, що зобов'язані життям природі, і порушили її. Незважаючи на голод, пошесті чуми й холодні зими, чорнобильці трималися своєї землі, боронили її.

Але те, чого не вдалося зробити великим тиранам, з легкістю вдалося маленькій часточці, ім'я якій – атом.

Будівництво Чорнобильської атомної електростанції

Не лише США розглядали можливість керувати атомом. Ще 1939 р. радянські фізики заявили про можливість освоювати й використовувати ядерну реакцію. Через три роки Сталін віддав наказ, за яким застосуванню атомної енергії у військових цілях надавалося першорядного значення. 1946 р. у Москві створено перший реактор, а 1949 р. в СРСР успішно проведено ядерний вибух. Між двома державами настала доба ядерної рівноваги. Радянський уряд приділяв великої уваги розвитку атомної енергії і в мирних цілях.

27.07.1954 р. в Обнінську Калузької області запрацювала перша в світі АЕС дослідно-промислового значення. 5 грудня 1957 р. на воду спущено атомний криголам “Ленін”.

Не стояла осторонь процесу й Україна. 1932 р. в Українському фізико-технічному інституті (м. Харків) вперше здійснено реакцію розщеплення ядра літію під дією потоку швидких протонів. Окрім ХФТІ, аналогічні дослідження проводили київські інститути фізики, теоретичної фізики Академії наук УРСР, а також деякі університетські кафедри. 02.02.1967 р. під грифом “таємно” з'являється “Звернення Ради Міністрів УРСР до ЦК КП України про погодження проекту будівництва Центрально-Української атомної електростанції біля села Копачі Чорнобильського району Київської області”.

До цього було обстежено 16 пунктів у Вінницькій, Житомирській та Київській областях з метою вибору найпридатнішого майданчика, але, зрештою, вибір зупинився на мальовничому куточку Українського Полісся, що лежить за 110 км від столиці України.

Будівництво ЧАЕС 1970 р. розпочав трест Південатоменергобуд Міненерго СРСР. Це була чергова “будова віку” – нова прикмета трудової доблесті і перемог науково-технічного прогресу. Перший блок став до ладу 1977 року, а другий, третій і четвертий відповідно у 1978, 1981 і 1983 роках.

З пуском і освоєнням 4-го енергоблоку ЧАЕС стала найбільшою не лише в СРСР, а й у світі. За потужністю вона поступалася лише двом АЕС світу: японській “Фукусіма”, де працювало 6 блоків у 4,7 млн кВт та французькій “Боже”, що мала 5 блоків у 4,35 млн. кВт. Щоб наздогнати їх, планувалося побудувати ще два енергоблоки: 5-й, який мав стати до ладу восени 1986, та 6-й – 1988 року. Реактори Чорнобильської АЕС за конструкцією були подібні один до одного. Для уповільнення ядерної реакції в них застосовували графіт, а не воду, через що зростає небезпека виходу реактора з-під контролю в разі втрати охолоджувача. По-друге, хоч чорнобильські блоки й були оточені міцними стінами, вони містилися в будівлях, що не мали бетонних бань.

Отож, схвалюючи будівництво таких електростанцій, Радянське керівництво певною мірою ризикувало. Але все було добре. До тієї самої страшної ночі 26 квітня 1986 року.

Аварії, що сталися до Чорнобильської

Радянський Союз: 1964 – 1979 рр. – неодноразові руйнування (перепалення) паливних збірок активної зони на Білоярській АЕС, опромінення персоналу.

7 січня 1974 р. – вибух залізно-бетонного бункера витримки радіоактивних газів на Ленінградській АЕС; повторні аварії 6 лютого 1974 р. та у жовтні 1975 р.

Вересень 1982 р. – перша аварія на Чорнобильській АЕС; зруйнування центральної паливної збірки на першому блоці, викид радіоактивності на промислову зону та місто Прип'ять, переопромінення персоналу під час ремонтних робіт.

1985 р. – аварія на Балаківській АЕС.

Найзначніша перед Чорнобилем аварія сталася 28.03.1979 р. на АЕС неподалік Гаррісбурга (Пенсільванія). Охолоджувальний потік води, що надходив до осердя реактора, був перерваний, клапан відкрився, і вода потекла назад. Як і було передбачено, реактор автоматично вимкнувся і аварійна охолоджувальна система почала подавати воду, щоб тепло від розладу радіоактивного матеріалу не розпавило осердя. Але оператори машинних залів, не знаючи, що клапан відкрився і вода перестала надходити, перекрили аварійні помпи. Лише через дві години було виявлено помилку. Тим часом вода в осерді закипіла, і воно частково відкрилося. Це призвело до того, що уранові стрижні реактора перегрілися, набрякли і врешті зруйнувалися. Частина радіоактивного матеріалу поширилася за межі реактора. Невелика кількість радіоактивних газів вилетіла через вугільний фільтр в атмосферу, але шкода, завдана аварією, була мінімальною.

За чотири роки перед тим загроза розплавлення виникла на АЕС в Декатурі (Алабама). 22.03.1975 р. помічник електрика перевіряв, чи немає витоку повітря в одному із залів, тримаючи запалену свічку в різних місцях, спостерігаючи за полум'ям, яке хитається від руху повітря. Під час перевірки один з кабелів загорівся. Вогонь поширився на весь зал, куди сходилися кабелі електростанції і палав протягом семи годин. Були пошкоджені кабелі, призначені забезпечувати надходження охолоджувальної води до осердя реактора.

Але ці пригоди, хоч і показали, що аварія може трапитися на будь-якій електростанції внаслідок помилок у проектуванні, будівництві, під час ремонту та експлуатації, до численних жертв і великих катастроф не призвели.

А потім був Чорнобиль.

Хроніка подій: чорні дні квітня

Події, що призвели до аварії, розпочалися вранці 25.04.1986 р. За програмою планувалося зупинити 4-й блок і провести експеримент. Його мета полягала в тому, щоб визначити, протягом якого часу турбінні генератори за інерцією вироблятимуть енергію і приведитимуть у дію водяні помпи для охолодження реактора.

25 квітня

- О 1-й годині розпочалася підготовка до експерименту. Енергетичний рівень реактора було знижено.
- 13 год 05 хв – відімкнено від мережі турбогенератор № 7, а електроживлення переведено на інший.
- 14 год 00 хв – відімкнено систему аварійного охолодження реактора. Це було зроблено свідомо, щоб уникнути можливого теплового удару.
- 23 год 10 хв – отримано дозвіл на зупинку реактора, подальше зниження його теплової потужності. Оператор не впорався з керуванням, і потужність впала до нуля. Персонал намагався її підняти.

26 квітня

- 01 год 00 хв – вдалося стабілізувати потужність реактора.
- 01 год 07 хв – до шести працюючих головних насосів під'єднали ще два, щоб підвищити надійність охолодження активної зони реактора.
- 01 год 20 хв – стрижні автоматичного регулювання вийшли з активної зони на верхні кінцівки, лише так пощастило втримати теплову потужність реактора на потрібному рівні.
- 01 год 22хв 30 с – виникла необхідність негайно заглушити реактор.
- 01 год 23 хв 04 с – відімкнено турбогенератори, внаслідок чого закипів теплоносій. Коливання потужності реактора могли призвести до вибуху.
- 1 год 23 хв 40 с – начальник зміни дав команду натиснути кнопку найефективнішого автоматизованого захисту, але стрижні не опустилися на належну глибину, а залишилися в активній зоні.
- 1 год 23 хв 58 с – концентрація водню в гримучій суміші стала небезпечною, і пролунали вибухи. Реактор було зруйновано серією вибухів.

прибув начальник пожежної частини Леонід Телятников, який взяв керівництво на себе. Визнавши дії пожежників правильними, він оголосив збір всього складу Прип'ятського гарнізону і, подзвонивши до Києва, попросив надіслати на допомогу ще 250 пожежників, а сам разом з пожежною командою АЕС розпочав відчайдушну боротьбу з вогнем. Головна небезпека полягала в тому, що системи вентиляції третього й четвертого блоків сполучалися і містилися в одному приміщенні. Якби зайнявся третій блок, лихо було б удвічі більше.

Дванадцять пожежників гасили вогонь на третьому блоці ручними вогнегасниками. Тим часом 6 чоловік на чолі з Телятниковим піднялися по драбині на зруйнований дах машинного залу над четвертим реактором. Через високу температуру рештки асфальтового покриття даху почали плавитися. Чоботи грузли в бітумі, кожен крок вимагав неймовірних зусиль. Отруйні випари не давали дихати, а довкола панувала майже цілковита темрява. Вода, якою заливали полум'я, миттю перетворювалася на пекучу радіоактивну пару.

А вогонь не вщухав. “Ми знали про радіацію, – розповідав згодом Телятников, – і намагалися перемогти вогонь раніше, ніж радіація подолає нас. Ми – пожежники, гасити пожежі – наш фах. Ми знали, що мусимо стояти до кінця. Це був наш обов'язок”.

Близько 03.30 стали прибувати нові загони пожежників. До 4-ої години була проведена заміна людей. Машини швидкої допомоги почали вивозити тих, хто отримав сильне отруєння і мав симптоми променевої хвороби. Незадовго до світанку пожежі, за винятком однієї в реакторі четвертого блока, було погашено. Машинний зал лежав у руїнах. Із семи чоловік, які боролися з полум'ям на даху, всі, крім Теляникова, невдовзі померли внаслідок радіоактивного опромінення.

Командир відділення Іван Бугренко згодом писав: “За таких обставин ніхто не дозволяв собі ніякого послаблення, а навпаки: показали свою організованість, уміння прийняти самостійні і навіть ризиковані, але єдино вірні у даній ситуації рішення, хоч кожен з нас розумів, на що він йде. Все, що залежало від нас, ми виконали чесно”. Так само про себе могли сказати й шестеро інших пожежників, але вони не встигли цього зробити, бо Чорнобиль обірвав юначі життя. Згадаємо ці імена.

Герой Радянського Союзу лейтенант Володимир Правик

Начальник караулу ВПЧ-2 з охорони Чорнобильської АЕС м. Прип'яті, 1962 року народження. Закінчив Черкаське пожежно-технічне училище і з 1982 року працював пожежником.

Йому судилося бути першим. “Вражає, як грамотно діяв цей хлопець, – згодом скаже начальник Головного управління пожежної охорони МВС СРСР генерал А.Мікеєв. – Самої лише мужності там було мало. Виникла необхідність точно оцінити ситуацію. Тут украй важлива теоретична підготовка – і для того, щоб вибрати оптимальне рішення, і для того, щоб не втратити людей. Уберегти тих, кого можна було вберегти. І він зумів це зробити”.

*... Чую, знаю, хоч несила знати:
Де трава – не йди – підвівся ліс!
Сиве поле йде вдовиця жати,
Що не сніп, то перевесла сліз...
Любчику, солодкий мій, жаданий,
Виглядаю тебе ночі і дні!
Не приходиш – хоч приснишь,
коханий!*

*Дай же пригорнутись... хоч у сні!
А чи я тебе не так любила,
Що віддався любоощам біди?
Лишенько моє, вертайся, милий!
Ти ж у нас з дитяточком один!
... Чую, знаю, хоч несила знати:
Грудкою на землю жайвір впав.
Йшла дитина чорні квіти рвати –
Чорний вітер ручку переймав...*

Світлана Йовенко

На рік молодшим від Правика був **Герой Радянського Союзу лейтенант Віктор Кібенок**.

Начальник караулу СВПЧ-6 лейтенант Віктор Кібенок, 1963 р. народження.

Кібенок та хлопці з його караулу перебували в зоні пожежі найдовше. 35 хвилин вони боролися з вогнем майже над самісіньким реактором, поки не зупинили вогонь.

Сержант Микола Ващук: командир відділення СВПЧ-6 Прип'яті, 1959 р. народження. Він із відділенням перепинив шлях вогню до третього енергоблока, був над кратером ядерного вулкану, і о 2. 25., коли його замінили, ледве тримався на ногах.

Посмертно нагороджений орденом Червоного Прапора.

*Першим важко.
Ви ж були найперші.
Ви з вогню та в полум'я шугали,
Не для подвигів і не для звершень –
Ви ж собою людство заступали.*

Старший сержант Володимир Тишура – старший пожежник СВПЧ-6, 1959 року народження.

Працював на будівництві ЧАЕС, за направленням колективу будівельників у грудні 1982 р. став пожежником. Він також діяв з боку пошкодженої активної частини реактора. Тільки після прибуття додаткових пожежних сил у тяжкому стані був вивезений з пожежі.

*Немає в Києві дітей,
Й до осені не буде.
І ждуть з Чорнобиля вістей
На грані стресу люди.*

*Тривожно світиться блакить
Над стихлими домами.
І лавра небо лебедить
Святими куполами.*

Старший сержант Василь Ігнатенко – командир відділення СВПЧ-6, 1961 р. народження. В пожежниках з 25 серпня 1982 року. Його відділення посідало перші місця в частині. Під час аварії Ігнатенко поставив пожежну машину між третім і четвертим енергоблоками, проклав рукавну лінію на великій висоті. Уже знемагаючи від радіаційного удару, виніс з вогню Володимира Тимуру й Миколу Ващука.

Старший сержант Микола Титенок – пожежник СВПЧ-6, 1962 р. народження. У пожежній службі з 1984 року. Як і всі, боровся з вогнем до останнього.

*Лава вулканна нестерпного бітуму,
Бурхає полум'я, валує дим.
І рвуться слова без жодного відома:
– Коли помирати, то вже молодим!
Соловейко сіяє і витьохкує місяць.
Стріляє вогонь навісним і твердим,
І серце палає, не рушить із місця:
– Коли помирати, то вже молодим!
Жаб'ячі хори у прип'ятській тиші є –*

*Чадіють у безумі лютих годин,
Світ ідіотствує, хоч зверху мудрішає,
Врятований ще раз життям молодим.
За безладу безмір, за кар'єри і премії,
Немов на війні, знову вихід один:
За мудрість всесвітню
дурних академій
Платим безмертям – життям молодим.*

Іван Драч

Поруч з молодими хлопцями був їхній начальник – **Герой Радянського Союзу майор Леонід Телятников**, про якого кажуть, що крізь пекло його провів сам Господь. Він єдиний серед усіх дивом залишився в живих.

Леонід Телятников був у відпустці, і на роботу мав вийти 28 квітня. Але вже о 1.46 прибув на ЧАЕС і взяв на себе керівництво гасінням пожежі. Пізніше в лікарні він напише про ті хвилини: “Зруйноване апаратне відділення четвертого енергоблоку. Горіло і покриття третього блоку... Особовий склад працював самовіддано. Не треба було ні вмовляти, ні повторювати команду. Розуміли з півслова, виконували миттю”.

Він тримався до 4 год 55 хв. Більш як три години працював в епіцентрі надвисокого радіаційного поля, поки його не полишили сили.

Через погіршення радіаційного стану 28 квітня урядова комісія приймає рішення про виведення робітників, ліквідаторів наслідків аварії (5 тис чол.) у замську зону. Одночасно постало питання про ширшу евакуацію людей. О 10 год 3 травня розпочалась евакуація з населених пунктів 10-кілометрової і частково 30-кілометрової зон, що закінчилася 4 травня. Було вивезено 10 770 чоловік.

Але високий радіаційний фон зберігався у більшості сіл Чорнобильського і Поліського районів, тому урядова комісія приймає рішення про евакуацію населення і худоби з Чорнобиля і 30-кілометрової зони. Вона призначається на 15.30.4 травня. Відселенню підлягали 33 населених пункти, де мешкало 27 тис. чол.

Станом на 6 травня з Чорнобиля та 51 села, що входять до 30-кілометрової зони, евакуйовано 30 136 чоловік. Серед них 1500 осіб скаржилися на нездужання (244 – діти). У 189 встановлено діагноз “променева хвороба”, серед них – 19 дітей; у тяжкому стані перебувало 14 хворих.

У травні прийнято рішення про евакуацію сіл, що знаходилися за 30 кілометровою зоною, але теж зазнали радіаційного забруднення, серед них Володимирівка та Варовичі Поліського району (60 км від Чорнобиля).

Для надання допомоги аварійній станції 26 квітня близько 14 години до міста прибула перша бригада фахівців. Її висновки свідчили про те, що ситуація вимагала негайних широкомасштабних заходів із залученням економічного та науково-технічного потенціалу всієї країни. Перш за все необхідно було приборкати реактор.

18 травня було вирішено всі роботи з ліквідації аварії доручити Мінсередмашу. Того ж дня на станцію прибув міністр Середмашу. Ю.Славський, і почав діяти штаб, до якого увійшли представники різних інститутів, міністерств та відомств. Штаб прийняв рішення про створення над зруйнованим реактором захисного об'єкта, який увійшов в історію під назвою “саркофаг”.

Уся країна прийшла на допомогу Чорнобилю. Боротьбу за ліквідацію наслідків аварії вели машинобудівники та будівельники, вчені та шахтарі, метробудівники та ремонтники. Трудові колективи країни перераховували одnodенний заробіток у фонд допомоги чорнобильцям, звідусіль приїздили добровольці, які, незважаючи на небезпеку, прагнули допомогти вирішити нагальні проблеми, діючи за гаслом: “Хто, якщо не ми!” Діячі культури і мистецтва, спортсмени та науковці перераховували гонорари, призові нагороди, надсилали кошти для допомоги чорнобильцям. Люди з різних країн, для яких найголовнішим були не суперечності між країнами, а поняття людяності та взаємодопомоги, спішили простягнути постраждалим руку допомоги. Серед них американський бізнесмен Армад Хаммер, який вніс значні кошти на ліквідацію аварії, а також відомий американський лікар, спеціаліст у галузі пересадки кісткового мозку Роберт Гейл, без допомоги якого кількість померлих була б набагато більшою.

Завдяки зусиллям усіх вселенську катастрофу вдалося відвернути. І все-таки, хто ж винен в тому, що трапилося?

Здається, це питання так і залишиться риторичним, але все-таки численні комісії, які працювали над його розв'язанням, прагнули дати відповідь.

Перша офіційна версія катастрофи, подана на Віденській зустрічі МАГАТЕ в серпні 1986 року виглядає, як спроба перекласти вину на операторів ЧАЕС і при цьому змовчати про відповідальність проєктантів і ядерників, причетних до створення реактора.

Пізніше, 1991 р. був оприлюднений звіт комісії з нагляду за безпекою у промисловості, у якому визнано значні недоліки у проєкті стрижнів реактора і зроблено висновок про те, що причиною аварії “було введення стрижнів безпеки у вирішальний момент експерименту”. Суттєвою особливістю висновків комісії був висновок про те, що правила безпеки, проєктування та експлуатації на 4-му енергоблоці ЧАЕС були суттєво порушені ще тоді, коли блок тільки будувався, тобто проєктувальники чудово знали про небезпеки, які можуть

виникнути в ході експлуатації. Знали, але сподівалися, що все минеться. Вже через місяць після аварії до комісії надійшли документи про недовершеність проекту реактора.

Займалася розслідуванням питань аварії і Міжнародна консультативна група з ядерної безпеки МАГАТЕ, яка дійшла висновку, що найголовніша причина катастрофи – відсутність культури безпеки. Це поняття виходить далеко за межі експлуатації й охоплює всі види діяльності, які можуть вплинути на безпеку. Що ж означає цей висновок? Насамперед, психологічну неготовність людей до поводження з атомом. У всьому світі вже не раз траплялось так, коли наука випереджала мораль.

І Чорнобильська трагедія стала тим явищем, зміст і причини якого кожне нове покоління відкриватиме для себе і осмислюватиме по-новому.

*... Загидили ліси і землю занедбали.
Поставили АЕС
в верхів'ї трьох річок.
То хто ж ви є, злочинці, канібали?!
Ударив чорний дзвін,
і досить балачок.
В яких лісах іще ви забарложені?!
Що яничари ще занапастьять?
І мертві, і живі, і ненароджені
Нікого з вас довіку не простять!*

Ліна Костенко

Величезний викид радіоактивності, що стався внаслідок вибуху реактора 4-го енергоблока Чорнобильської АЕС, спричинив забруднення значної території не лише України, Білорусі та Росії, а й інших регіонів світу. В Європі тільки радіоактивним цезієм було забруднено 7,5 млн кв. м території.

Першими з європейських країн звернули увагу на зміни в рівні радіоактивності працівники шведської лабораторії у Стадсвіку, що знаходився на балтійському узбережжі за 75 км на південний захід від Стокгольма. Радіоактивна хмара досягла міста 27 квітня о 14 год. за місцевим часом. Виявлена наявність ізотопів у повітрі та дані про напрямок вітру дали змогу вченим припустити, що джерелом забруднення є аварія на ядерному реакторі на сході від Швеції.

28 квітня інженер Кліф Робінсон із Форсмака зареєстрував підвищення рівня радіоактивності на півночі Швеції. Проаналізувавши ситуацію, інженер зробив висновок, що аварія сталася на одній із радянських атомних електростанцій. Того ж дня шведський посол у Москві зателефонував до Держкоматому, де йому відповіли, що нічого сказати не можуть. Візит до радянського Міністерства закордонних справ також не приніс результату, але саме активність шведів змусила ввечері сповістити на весь світ, що на Чорнобильській АЕС сталася аварія.

Що стосується викликаного нею радіоактивного забруднення, то з 28 квітня по 2 травня у Швеції доза випромінювання зросла на 33 – 100 %. Провівши ґрунтовний аналіз всіх показників, шведські дослідники встановили навіть орієнтовну дату та час аварії (їх похибка становила лише 4,5 год).

Подібні дослідження, викликані підвищенням радіаційного фону в своїх країнах, були виконані у Федеративній Республіці Німеччині, де в збиранні та аналізі даних взяли участь провідні науково-дослідні установи – Інститут радіаційного захисту, Ядерний дослідницький Центр, університет у Аахені та ін. у Австрії, якої радіоактивність досягла 29 квітня, проблему досліджував Дослідницький центр у Зейсберсдорфі; в Італії – Національний інститут ядерної фізики Університету в Генуї, Онкологічний інститут; в Іспанії – Інститут фізики елементарних часток та ін.; у Великобританії – Ядерно-фізична лабораторія, Рада з національного радіологічного захисту та інші установи. Планета була стурбована станом справ.

В обстеження радіаційної ситуації входило систематичне вивчення змін у повітрі, ґрунтах, воді та продуктах харчування. Отримані дані направлялися до Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ).

Реакцією на радіоактивне забруднення в країнах Західної Європи було знищення забрудненої сільськогосподарської продукції. Зокрема, 1986 року у Швеції, південній частині Німеччини та в інших країнах знищувалося молоко. Взимку 1986 – 1987 років у Швеції відбувся масовий забій оленів, які, споживаючи забруднені лишайники, накопичували в собі багато цезію. У низці країн було витрачено близько 500 млн доларів на компенсацію фермерам за втрачену сільськогосподарську продукцію.

Шість напрямків повітряних потоків, які курсували наприкінці квітня 1986 року залежно від напрямків вітру, сформували навколо ЧАЕС шестипелюсткову “квітку” з пелюстками у сотні кілометрів. Вони досягали не лише Центральної Європи, а й Єгипту, де в травні радіаційний фон перевищував природний у 650 разів, Іспанії, на східному узбережжі якої з 29 квітня до 7 травня рівень радіації сягав величин, співставних з випробуванням ядерної зброї в атмосфері (в середньому в 3 рази більше за норму) і навіть таких віддалених територій, як Туреччина, яка 1986 р. змушена була частково знищити урожай чаю, Китай та Гренландія.

Навідь за завідомо заниженими даними на опрелюднення яких нарешті наважився СРСР більше за всіх від аварії постраждали такі країни, як Болгарія, Австрія і Греція. Потім йшли Румунія, Фінляндія, Югославія, Італія, Швейцарія, Польща та Угорщина.

А що ж тоді казати про сам Радянський Союз? Тільки 30-кілометрова зона відчуження (непридатна до життя протягом невідомо ще скількох десятиліть територія) займає площу у 2600 кв. км. Таку саму площу займає Люксембург, а таких держав, як Ватикан, тут можна розмістити 5100.

Авіаційна розвідка та наземні вимірювання в перших 4 – 5 днів після аварії показали, що радіоактивні продукти поширилися на величезні відстані у різних напрямках. Підвищений рівень радіації (вищий за фонові у 10 – 15 разів) спостерігався на території СРСР площею 200 тис. кв. км.

Хоча інформація про аварію та розміри її справжніх наслідків тривалий час була таємницею і замовчувалася владою, але “шила у мішку не приховаєш”.

Уже перша міжвідомча бригада фахівців (представники Міненерго, Мінздорову і Міноборони СРСР, яка прибула до Чорнобиля 26 квітня і відразу ж почала обстеження радіаційного стану ввечері констатувала, що рівень радіації в Прип'яті становив 14 – 130 мР/год, на ранок 27 квітня він становив 180 – 500мР/год, під вечір він зріс до 400 – 1000 мР/год, а місцями до 1,5 Р/год. Перші вимірювання потужності дози гамма-випромінювання безпосередньо на території станції зафіксували значення до 1000 Р/год.

За межами ближньої 10-кілометрової зони найвищі рівні радіації зафіксовані на частині території Київської та Житомирської областей України, Гомельської та Могилівської областей Білорусі, Брянської, Тульської, Калузької та Орловської областей Росії.

І досі катастрофічні екологічні результати Чорнобиля не піддаються точним оцінкам. Варто лише сказати, що до початку 1990 року в Україні було дегазовано 3,5 млн. га орної землі та 1,5 млн. га лісу, що становило близько 12% території республіки. У цілому жертвами радіоактивного забруднення стали понад 1000 українських міст і сіл. Кількість людей, які гинуть від радіоактивного опромінення і викликаних ним хвороб, з кожним днем збільшується.

Усе це змусило Верховну Раду СРСР прийняти постанову № 829 від 27 листопада 1989 року “Про невідкладні заходи екологічного оздоровлення країни”, у якій були схвалені основні напрями державної комплексної програми з ліквідації наслідків Чорнобильського лиха.

1992 р, було вироблено проект цієї програми і на його основі створено Національну програму ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту громадян на 1993 – 1995 роки та на період до 2000 року.

На початку 1993 року для надання завершеності процесові становлення програмно-цільового регулювання заходів щодо пом'якшення наслідків Чорнобильської катастрофи було розроблено перші регіональні програми одинадцяти областей України: Київської, Житомирської, Вінницької, Волинської, Івано-Франківської, Рівненської, Черкаської, Сумської, Чернігівської, Чернівецької та Хмельницької.

Але до остаточного розв'язання цього питання навіть і сьогодні ще дуже далеко.

Чорнобильська катастрофа не визнає національних кордонів та меж. Вона підіймається над політичними та суспільними відмінностями і переконує в необхідності консолідувати всі зусилля для її подолання.

Витрати, викликані аварією, вираховуються мільярдами доларів. Одне тільки будівництво саркофага (укриття) над четвертим енергоблоком обійшлося у 300 млн доларів.

Однак тривалий час, не визнаючи самого факту катастрофи, радянський уряд не визнавав і необхідності фінансової допомоги для її подолання. Знадобилося більше двох з половиною років, поки у грудні 1989 року радянські офіційні органи звернулися по допомогу до світового співтовариства. Причому й тоді вони зробили це вимушено, під тиском громадськості, відмовившись від політичних амбіцій і замовчування всього трагізму становища.

А до того Українській республіці доводилося розв'язувати проблему майже самотужки. Лише прямі витрати України, яка змушена була взяти на себе справу ліквідації наслідків катастрофи на електростанції, що підпорядковувалася свого часу союзному відомству, склали у 1988 – 1990-х роках у тодішньому масштабі цін понад 20 млрд карбованців. Окрім того, щорічно на ліквідацію наслідків аварії за рішенням Верховної Ради республіки виділялося понад 5 млрд крб.

Варто зазначити, що міжнародне співробітництво активізувалося 1990 року, коли Рада Міністрів УРСР 10 квітня ухвалила звернення до урядів, громадськості та міжнародних організацій, у якому ініціювала найширшу співпрацю.

Здобуття Україною незалежності внесло позитивні зміни і в це питання. Значно підвищилася активність ООН, спецустанов цієї організації, інших урядових і неурядових інституцій, у тому числі Комісії Європейських Співтовариств (КЄС). Якщо 1991 року Україна отримала на подолання наслідків катастрофи 2,6 млн доларів за рахунок сум, наданих КЄС для СРСР, то 1992 року після налагодження безпосередніх контактів з КЄС країна отримала допомогу в 10 разів більшу – 27,7 млн доларів. І це лише один епізод із великого переліку фінансової допомоги у подоланні лиха.

Згідно з Меморандумом про взаємопорозуміння між урядом України та урядами країн “Великої сімки” і Комісією європейського співтовариства у грудні 1995 року західні партнери зголосилися фінансово підтримувати Україну у такій капіталомісткій та трудомісткій операції, як закриття ЧАЕС із поступовим перетворенням станції на екологічно чистий об'єкт. Розв'язання проблеми фінансування викликало гострі дискусії, у яких все-таки було досягнуто домовленості. На першому етапі для фінансування робіт був створений Чорнобильський фонд “Укриття” в Європейському банку реконструкції та розвитку, Верховна Рада України ратифікувала угоду між ЄБРР щодо діяльності фонду “Укриття”.

За цим планом загальна вартість робіт становить 758 млн доларів. Загальний же внесок Європейського банку у ліквідацію наслідків техногенної катастрофи та зняття станції з експлуатації за рішенням країн “сімки” становитиме 2,3 млрд євро.

За даними на 2003 рік значну допомогу у розв'язанні зловідомого питання надали США та Західна Європа, витративши на ліквідацію наслідків аварії понад 800 млн доларів.

Після розпаду Радянського Союзу активно включилися у вирішення Чорнобильських питань і інші держави, постраждалі від аварії. Так, із федерального бюджету Росії у 1992 – 1998-х роках чорнобильцям було виплачено 3 млрд доларів. За прогнозами власних аналітиків Білорусь витратить до 2015 року на виплати чорнобильцям 86 млрд доларів. Що ж стосується нашої держави, то за 10 років (1993-2003) нею “на Чорнобиль” витрачено 6 млрд доларів. Щоб остаточно впоратися з наслідками аварії, на думку київських вчених, протягом найближчих 20 років потрібно ще 5 млрд доларів.

Станом на 2003 рік Чорнобиль уже обійшовся людству у 10 – 12 млрд доларів і продовжує вимагати нових фінансових вливань. Якою буде остаточна цифра – нікому не відомо.

Чорнобильська катастрофа спричинила переосмислення безпеки ядерної енергетики у всьому світі, необхідності консолідування зусиль для якнайшвидшого подолання наслідків масштабного лиха і недопущення аналогічних трагедій у майбутньому.

Аналізуючи стан Міжнародного співробітництва з Чорнобильської проблематики, можна виділити наступні кроки і заходи у здійсненні світової підтримки та залученні коштів зарубіжних країн:

- листопад 1986 р. – над реактором четвертого енергоблока збудовано саркофаг зі сталі та бетону, який, на думку вчених, мав забезпечити захист навколишнього середовища на найближчих 30 років;

- 21 грудня 1990 р. – прийняття 45-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН резолюції №45/190 “Міжнародне співробітництво у справі подолання наслідків аварії на Чорнобильській АЕС” (підписали 120 країн);

- 20 вересня 1991 р. – конференція ООН з оголошення внесків до цільового фонду для надання допомоги потерпілим від катастрофи районам (до фонду надійшло 1,5млрд доларів);

- жовтень 1991 р – після сильної пожежі зупинено реактор другого енергоблоку;

- 29 жовтня 1991 р. – постанова Верховної Ради України, за якою експлуатація Чорнобильської атомної станції мала закінчуватися 1993 року (у жовтні 1993 р. у зв'язку з економічними труднощами Верховна Рада дала дозвіл на продовження експлуатації АЕС);

- 13 квітня 1995 р. – Україна проголошує, що готова закрити ЧАЕС до кінця 2000 року. Крім того, під час зустрічі Президента України Л.Кучми з делегацією Європейського Союзу та представниками “великої сімки” досягнута домовленість про зведення “Саркофагу-2” над четвертим енергоблоком та спорудження двох парогазових електростанцій для збереження енергосистеми України;

- грудень 1995 р. – Меморандум про взаємопорозуміння між урядом України і урядами країн “великої сімки” та Комісії європейського співтовариства, яким передбачена підтримка закриття Чорнобильської АЕС та співробітництво за наступними основними напрямками: структурна перебудова енергетичного сектора, програма інвестування в енергетичний сектор, ядерна безпека, план пом'якшення соціальних наслідків катастрофи та фінансові ресурси. Відповідно до положень Меморандуму були підготовлені план зняття з експлуатації 1, 2, 3-го енергоблоків та план здійснення заходів, необхідних для підготовки до зняття станції з експлуатації, переоцінки загальної вартості робіт, пов'язаних із зупинкою ЧАЕС та будівництвом нових установок. Країни “сімки” погоджуються виплатити на закриття ЧАЕС Україні 2,3 млрд доларів;

- листопад 1996 р. – закрито реактор першого енергоблока після того як відпрацював ресурс системи його безпеки;

- листопад 1997 р. – іноземні держави надають 350 млн доларів для ремонту саркофагу, у якому з'явилися тріщини;

- квітень – травень 1999 р. – розпочато реконструкцію саркофагу;

- 27 листопада 2000р. — в результаті аварії в енергосистемі зупинено реактор третього енергоблоку;

- 5грудня 2000 р. – у ході Парламентських слухань Верховна Рада дала згоду на закриття ЧАЕС. Для підготовки до виведення станції з експлуатації Україна отримала гранд у 150 млн. доларів;

- 15 грудня 2000 р. – о 13 годині остаточно зупинено реактор третього енергоблоку. Президент України Леонід Кучма видає директору станції Віталію Толстоногову наказ про остаточне зупинення станції, що транслюється на весь світ. Ця подія стала головною новиною дня для всієї планети.

Тема Чорнобиля сьогодні звучить з особливою гостротою та актуальністю. Ще не загоїлися його рани, продовжує врзатися в душу слово “зона”, ідуть один за одним у небуття

ліквідатори (так нещодавно не стало одного з головних героїв-пожежників – Леоніда Телятникова) та колишні мешканці Прип'яті. З кожним роком збільшується кількість захворювань ендокринної системи та органів кровообігу, зростають показники інвалідності. Це все він – гіркий полин “гіркого” Чорнобиля.

Але велика трагедія розбудила нашу совість, яка не дає жити спокійно, забувши про події 20-річної давності. Ніхто сьогодні не вважає, що натиском кнопки аварія на одній із кращих АЕС країни відійшла у минуле. Ми повинні пройти разом ще досить довгий і складний шлях пошуку розв'язання тих глобальних проблем, які поставив перед людством Чорнобиль, інакше ця трагедія довічно тяжітиме над нашим спільним майбутнім.

Розгортання національного руху

Чорнобильська катастрофа показала громадянам України, наскільки небезпечною є залежність республіки від політичних рішень, що приймалися за її межами, і відіграла роль могутнього каталізатора суспільно-політичного руху за здобуття суверенітету.

В Україні посилювалося протистояння русифікаторській політиці центру. Різко зріс громадський інтерес до так званих “білих плям” радянської історії, головним чином голоду 1932 – 1933 рр. Ознайомлення з минулим сприяло піднесенню національної самосвідомості. Покоління людей, вихованих радянською владою в дусі “інтернаціоналізму”, починало інакше, ніж раніше, розуміти закономірності історичного розвитку.

Важливим чинником піднесення національної самосвідомості громадян України були події релігійного життя. Відбувалася боротьба за легалізацію греко-католицької і відновлення діяльності автокефальної церков. Багато церковних громад, які були підпорядковані Російській православній церкві, поставили питання про надання автокефалії.

Компартійно-радянська номенклатура була змушена переосмислити своє становище у наддержаві, якою залишався Радянський Союз у перебудовні роки. Не сподіваючись на постійну підтримку центру, українська політична еліта розпочала шукати шляхи зближення з власним народом. А це, звісно, прискорювало процес розпаду Радянського Союзу.

Запитання і завдання:

1. Чому в пресі Українську РСР називали “заповідником застою”?
2. Коли і чому провідні українські письменники звернулися з листом до Верховної Ради УРСР, в якому заявили про необхідність конституційного захисту української мови?
3. Коли сталася аварія на Чорнобильській атомній станції? Чи можна її вважати катастрофою планетарного масштабу?
4. Розкажіть про причини створення і результати діяльності координаційної комісії з розробки програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії України, створеної ЦК Компартії України.
5. Чим можна пояснити лібералізацію державної політики щодо церкви у 80-х рр.?
6. Чому на початку 90-х рр. для партійного апарату стало неможливим здійснювати контроль над висвітленням і пропагандою історії України?
7. Чи можна вважати, що Чорнобильська катастрофа відіграла роль каталізатора суспільно-політичних процесів, які привели до здобуття незалежності України? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Поясніть, чому була легалізована Українська католицька церква і відновлена діяльність Української автокефальної православної церкви.
9. Чому в реформаторській діяльності М.Горбачова проблема народів СРСР перебувала на останньому місці? До яких наслідків це призвело?

Економічна політика перебудовної доби

Оптимістичні сподівання нового керівництва СРСР на подолання кризи традиційними засобами “вдосконалення” директивного управління народним господарством виявилися марними. Два роки перебудови показали, що чекати прискорення темпів розвитку народного

господарства не доводиться. Криза “вийшла на поверхню” і почала загрожувати самому існуванню держави.

Пленум ЦК КПРС, який відбувся у червні 1987р., розпочав економічну реформу, яка базувалася на забезпеченні самостійності самоуправління і самофінансування державних підприємств. Реформатори на чолі з М.Горбачовим все ще сподівалися, що з кризи можна вийти, не порушуючи основних засад, на яких тримався радянський суспільно-економічний лад, – монополії державної власності на засоби виробництва і директивного управління народним господарством. Однак швидко з'ясувалося, що надання більших прав державним підприємствам призводить до ще більшого розбалансування командної економіки, поглиблення дефіцитності бюджету і нестримної інфляції. Реформа 1987 р. лише посилила кризу.

У 1989 р. нарешті було визнано, що командна економіка реформуванню не піддається. Тому почали робитися спроби заміни директивного управління ринковими регуляторами.

Ініціатором переходу до ринку був М.Горбачов, оскільки це відповідало його курсу перебудови. Однак компартійно-радянська номенклатура не підтримала генерального секретаря ЦК КПРС і вузьке коло реформаторів, тому що демонтаж командної економіки ставив під загрозу її становище в суспільстві і державі. Нерішучість і половинчастість реформаторських кроків, відвертий саботаж ринкових перетворень призвели до господарського паралічу, що тяжко позначився на життєвому рівні населення. Період перебудови завершувався. Розвал наддержави відкрив нові обрії перед українським народом.

Запитання і завдання:

1. Назвіть причини провалу “прискорення”. Поясніть, як ви розумієте значення цього терміна.

2. Коли було проголошено радикальну економічну реформу? Схарактеризуйте її зміст.

3. Чому саме в 1985 р. розпочалася кампанія боротьби з пияцтвом та алкоголізмом? Які наслідки вона мала?

4. Складіть простий план розповіді на тему: “Спроби реформування сільського господарства”.

5. Назвіть причини, які у 80-х рр. призвели до погіршення життєвого рівня населення країни.

6. Відомо, що в травні 1986 р. було посилено боротьбу з “нетрудовими доходами”, а в листопаді цього ж року прийнято постанову Верховної Ради СРСР “Про індивідуальну трудову діяльність”, яка фактично передбачала протилежні дії. Чим це можна пояснити?

7. Поясніть, чому радикальна економічна реформа не мала перспектив у Радянському Союзі і була провалена.

8. Порівняйте спроби реформування економіки СРСР і України в другій половині 80-х рр. Поясніть, чи могли мати успіх економічні реформи в окремо взятій радянській республіці – Україні.

9. Відомо, що командна економіка СРСР наприкінці 80-х рр. після невдалих спроб реформування розвалилася. Чи був цей процес неминучим? Поясніть свою відповідь.

10. Порівняйте суть програм реформування радянської економіки, підготовлених комісіями під керівництвом Л.Абалкіна і С.Шаталіна. Поясніть, чому керівництво СРСР не наважилося прийняти і втілити в життя жодну з них.

Розклад тоталітарної системи

Лібералізація політичного життя під час перебудови зумовила появу так званих “неформальних” організацій, які не вписувалися у традиційну систему громадсько-політичних об'єднань, контрольованих КПРС. Найголовнішою з них став Народний рух України за перебудову. Прагнучи не втратити контролю над суспільно-політичним життям в умовах системної кризи радянського ладу, реформатори в ЦК КПРС на чолі з М.Горбачовим зважилися на конституційну реформу, яка повинна була надати реальну владу радам. У 1989

– 1990 рр. відбулися вільні вибори органів радянської влади всіх рівнів. Комуністична партія зберегла після виборів контроль над радами. Але поява двох самостійних центрів влади – партійної та радянської – розхитала традиційну політичну систему і послабила центральну владу.

Запитання і завдання:

1. Коли, де і з якою метою почав діяти Український культурологічний клуб?
2. Коли було утворено Українську Гельсінську спілку? Хто був її лідером? Який журнал став її офіційним органом?
3. Коли і яким документом в Україні було закріплено державний статус української мови?
4. Коли було утворено Народний рух України за перебудову? Хто були його організатори?
5. Назвіть громадські об'єднання, що виникли в Україні в 1989 – 1990 рр.
6. Як ви розумієте вислів “політизація суспільства”? У чому вона виявилася в Україні в другій половині 80-х рр.?
7. Які неформальні організації, що діяли в Україні у 80-х рр., вам відомі? Схарактеризуйте мету їхньої діяльності.
8. Які події, на вашу думку, стали поштовхом до піднесення суспільно-політичної діяльності в Україні у 80-х рр.?
9. Які факти свідчать про те, що центром політичної діяльності в Україні у 80-х рр. був Львів?
10. Якого характеру були гасла на перших мітингах в Україні? Поясніть чому?
11. Коли в Радянському Союзі відбувся масовий шахтарський страйк? Які були його цілі? Поясніть його значення.
12. Які чинники сприяли піднесенню національно-визвольного руху в Україні наприкінці 80-х рр.?
13. Схарактеризуйте хід і особливості виборів 1989р. Поясніть, чому в 1990 – 1991 рр. мав місце масовий вихід членів КПРС з лав партії.
14. Чому радянський центр не захотів сприяти розв'язанню національного питання?
15. Схарактеризуйте перші кроки діяльності Народного руху за перебудову та їх наслідки для українського суспільства.
16. Схарактеризуйте наслідки, до яких призвела конституційна реформа М.Горбачова.
17. Яка парламентська система була створена в країні після виборів 1989 р.? Порівняйте її з попередньою системою.
18. Наведіть приклади, які б свідчили, що в країні наприкінці 80-х рр. виникли дві системи влади.
19. Порівняйте склад і характер роботи Верховної Ради УРСР 1990 р. з роботою Верховної Ради попереднього скликання. Зробіть відповідні висновки.
20. Чи можна стверджувати, що вибори до рад народних депутатів у березні 1990р. засвідчили втрату Компартією України монополії на владу? Доведіть своє твердження.

Суверенізація України

Вільні вибори посилили національно-визвольний рух, спрямований на суверенізацію України. Українська компартійно-радянська номенклатура почала відвертатися від центру і шукати підтримку у власного народу. Врешті-решт вона підтримала висунуте Народним рухом гасло незалежності України. Тому Верховна Рада майже одностайно прийняла Декларацію про державний суверенітет України. У республіці почали формуватися політичні партії. З монополією КПРС на владу було покінчено.

Путч консервативних сил у серпні 1991 р. прискорив невідворотний розвиток подій у напрямі суверенізації України. Проголошений Верховною Радою 24 серпня Акт незалежності України підтримала більшість громадян. У революційній ситуації, що виникла

в результаті путчу, КПРС розпалася і припинила існування. Розпався й Радянський Союз. Україна здобула незалежність.

Запитання і завдання:

1. Коли було прийнято Декларацію про державний суверенітет України?
2. Коли в країні було проведено референдум із питання майбутнього єдиного державного утворення? Якими були його результати?
3. Коли і з якою метою в Радянському Союзі відбулася спроба державного перевороту? Які наслідки вона мала?
4. Назвіть дату прийняття Акта проголошення незалежності України. Проаналізуйте його зміст.
5. Які питання були винесені на референдум 1 грудня 1991 р.? Схарактеризуйте його результати.
6. Хто став першим президентом суверенної України?
7. Схарактеризуйте зміст Декларації про державний суверенітет України. У чому полягало її історичне значення?
8. Опишіть процес створення нових політичних партій в Україні. Назвіть ці партії.
9. У чому полягало історичне значення прийняття Акта проголошення незалежності України?
10. Коли і чому було прийнято указ Президії Верховної Ради України про тимчасове припинення діяльності Компартії України?
11. Чи можна стверджувати, що наприкінці 1991 р. розпочалася нова епоха для демократичної України? Обґрунтуйте свою відповідь.
12. Чим відрізняється Акт проголошення незалежності України від Декларації про державний суверенітет України?
13. Як ви розумієте поняття “ідеологічна криза суспільства”? Наведіть факти, які б свідчили про ідеологічну кризу радянського ладу, яка мала місце в 1989 – 1990 рр.
14. Доведіть справедливість твердження, що результатом перебудови було усвідомлення суспільством неможливості жити в умовах тоталітарного режиму.

Концепція політичної реформи 1985 – 1991 рр.

У червні – липні 1988 р. М.С.Горбачов виклав концепцію політичної реформи на ХІХ конференції КПРС. Метою реформи було: по-перше, зробити ради, які являли собою політичну основу СРСР, та існуючі суспільно-політичні організації більш дієвими; по-друге, перерозподілити владу між партійними органами і радами на користь останніх. При цьому вважалося за необхідне зберегти провідну роль КПРС як партії, що ініціювала перебудову і залишається реальною політичною силою у суспільстві.

Пізніше М.С.Горбачову будуть докоряти за таке паліативне рішення. І все ж таки ХІХ партійна конференція відіграла важливу роль в політичному житті країни. Її рішення були сприйняті громадською думкою в основному позитивно. Однак партійна номенклатура, не бажаючи втрачати реальну владу, почала організовуватися в опозицію реформаторам.

Незабаром, упродовж 1988 – 1989 рр., з'явилась нова політична сила, яка не завжди конструктивно впливала на процес перебудови – народні фронти. На початку свого існування вони були в опозиції партійній номенклатурі, а потім – під впливом краху соціалізму у країнах Східної Європи і напередодні виборів до верховних рад союзних республік навесні 1990 р. – перейшли в опозицію політиці перебудови, наполягаючи на відновленні державної незалежності для радянських республік. Особливо радикально був налаштований литовський “Саюдіс” на чолі з В.Ландсбергісом. Такою самою була еволюція народних фронтів Латвії та Естонії, Народного Руху України та “Демократичної Росії”, а Народний фронт Молдавії виступав за приєднання республіки до Румунії.

Основним механізмом втілення у життя політичної реформи була **конституційна реформа**, згідно з якою до конституції 1977 р. були внесені відповідні зміни й доповнення.

Так, упроваджувалася дворівнева представницька система: з'їзд народних депутатів СРСР (2250 осіб) і Верховна рада СРСР (500 депутатів, які обиралися з'їздом із числа народних депутатів). Очолював Верховну раду голова. А тому роль центрального комітету, а також президії Верховної ради у прийнятті рішень зводилася нанівець, оскільки реальна законодавча влада зосереджувалась у руках парламенту. Вирішальним етапом конституційної реформи було впровадження посади президента СРСР як необхідної для зміцнення виконавчої влади.

Навесні 1989 р. відбулися вибори народних депутатів СРСР. Це були чи не найперші демократичні вибори за тривалий період радянської історії (хоча й тут не обійшлося без проблем). Країна по-справжньому еволюціонувала у бік демократії. І хоча нормативно-правова база демократії ще не була напрацьована, оскільки це було неможливо зробити за такий короткий час, важливо підкреслити те, що в суспільстві панував дух демократії, а громадяни реально впливали на політичне життя країни. Це було важливим політичним надбанням, важливою умовою для розвитку громадянського суспільства та правової держави.

25 травня 1989 р. відкрився Перший з'їзд народних депутатів СРСР, на якому головою Верховної ради було обрано М.С.Горбачова. Вперше, пройшовши парламентські слухання, був обраний уряд та його голова. Ним став М.І.Рижков. На з'їзді сформувалась і перша парламентська опозиція ліберально-демократичного спрямування – Міжрегіональна депутатська група (МДГ), до якої входили А.Д.Сахаров, А.О.Собчак, Г.Х.Попов, Ю.М.Афанасьєв та ін. До МДГ увійшов і Б.М.Єльцин, але, як з'ясувалося трохи пізніше, його цікавили лише власні інтереси – він прагнув здобути абсолютну владу.

З'їзд був справжнім проявом демократії, час чиновницько-партійної диктатури закінчувався – в країні народжувався новий політичний режим.

Труднощі та прорахунки реформування

Водночас загальна ситуація ускладнювалася через загострення національного питання та погіршення економічного становища. З розв'язанням першого, як зазначалося вище, влада зволікала, а потім наштотхнулася на непримиренність національно-радикальних сил, які своєю безкомпромісністю ще більше ускладнювали ситуацію.

Відносно економічної проблеми слід зазначити, що впродовж 1986 – 1988 рр. у країні навіть спостерігалось економічне зростання. Вперше виробництво товарів широкого вжитку випереджало виробництво засобів виробництва. Але у 1989 р. почався економічний спад, викликаний низкою обставин: по-перше, падінням цін на нафту й газ (ця обставина була головною, коли взяти до уваги, що сировина була основною статтею радянського експорту); по-друге, не вдалося модернізувати економіку на основі НТР; по-третє, непродуманою була імпортна політика (до країни ввозились не нові технології, а продукти харчування, готові вироби тощо); по-четверте, були допущені серйозні прорахунки в експортній політиці й особливо у продажу озброєнь; по-п'яте, прорахунки в ціновій політиці; по-шосте, на економічне становище дуже негативно впливало загострення національного питання. Були ще й непередбачувані обставини: аварія на Чорнобильській АЕС (квітень 1986 р.), руйнівний землетрус у Вірменії (грудень 1988 р.), а також інші катаклізми.

Вихід зі скрутного економічного становища керівництво країни восени 1990 р. вбачало у переході до ринкових відносин. Але залишалось невирішеним питання про шляхи такого переходу. Уряд Рижкова – Абалкіна, підтриманий Горбачовим, наполягав на поміркованому курсі з мінімальними втратами у соціальній сфері, на регульованих з боку держави ринкових відносинах. Із цим категорично не погоджувалось керівництво РРФСР (Єльцин та уряд Силаєва – Явлинського), котре протиставило цьому курсу розроблену ним ліберальну “Програму 500 днів”, яка спиралася на методи “шокової терапії” і заперечувала існуючий суспільний устрій країни. Російське керівництво, таким чином, враховуючи роль і місце республіки у Союзі, фактично зірвало виконання програми союзного уряду.

Досягнення у зовнішній політиці

На відміну від соціально-економічного розвитку країни, її зовнішня політика характеризувалася вагомими досягненнями. Плідними були радянсько-американські відносини. У травні 1988 р. Р.Рейган відвідав СРСР. Переговори щодо роззброєння продовжувалися з адміністрацією Дж.Буша, а в результаті зустрічі двох президентів у Москві 30 – 31 липня 1991 р. був підписаний договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь на 50%. Це був важливий крок на шляху зміцнення міжнародної безпеки.

15 лютого 1989 р. радянська армія залишила Афганістан, а у травні того самого року М.С.Горбачов відвідав КНР. Радянсько-китайські відносини після тривалого періоду загострення нормалізувались. Таким же чином розвивались після візитів радянського лідера до Японії та Південної Кореї у 1991 р. радянсько-японські і радянсько-південнокорейські відносини.

Політика Радянського Союзу щодо країн соціалістичної співдружності наповнилась новим змістом. Насамперед це був відхід від “доктрини Брежнєва”. Підтвердженням цього стали події у країнах Східної Європи, що відбулися наприкінці 1980-х років, та реакція на них з боку радянського керівництва.

У листопаді 1990 р. у Парижі відбулася нарада 34 країн-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ). Під час зустрічі була підписана “Хартія для нової Європи”, яка констатувала завершення “холодної війни”. Такими були зміни у міжнародних відносинах, обумовлені радянською політикою нового політичного мислення. Міжнародний авторитет СРСР у ці роки зріс і був високим як ніколи. Таким чином, правильним буде твердження, що внутрішнім перетворенням сприяло налагодження гармонійної міжнародної обстановки.

М.С. Горбачов – перший Президент СРСР

1990 – 1991 рр. були багатими на політичні події. У березні 1990 р. відбувся III з'їзд народних депутатів, на якому М.С.Горбачова обрали президентом СРСР. З'їзд також ухвалив поправку до конституції, що скасовувала 6-ту статтю основного закону, у якій ішлося про КПРС як керівну і спрямовальну силу радянського суспільства. Тепер відкривався шлях до багатопартійності, а КПРС із фактично державної партії перетворювалася на політичну.

Напередодні відкриття вищого законодавчого форуму країни відбулися вибори до верховних рад союзних республік. На виборах у Прибалтійських республіках перемогли представники народних фронтів. Такими самими були результати у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях України: перемогу здобули рухівці. У Російській Федерації деякий успіх мали представники “Демократичної Росії”, які висунули на посаду голови Верховної ради РРФСР Б.М.Єльцина і здобули перемогу.

Потужний імпульс відцентровим тенденціям дала прийнята 12 червня 1990 р. парламентом Російської Федерації Декларація про державний суверенітет, яка проголосила верховенство російського законодавства над союзним. 16 липня Верховна Рада України прийняла аналогічний документ, що дало можливість блокувати союзні закони в разі, якщо вони суперечитимуть інтересам республіки. З прийняттям декларацій почалася “війна законів” між республіками і союзним центром, що негативно позначилося на внутрішньополітичному і соціально-економічному розвитку країни.

Непримиренною у цій ситуації була позиція російського керівництва в особі Єльцина, який гостро критикував Горбачова і відверто мстився йому за “поневір'яння”, яких він зазнав у період з кінця 1987 р., коли залишив посаду першого секретаря Московського міськкому КПРС. Саме тоді почав формуватися “фактор Єльцина” – людини-мученика, борця проти привілеїв партноменклатури. Як відомо з російської історії, такі особи користувалися неабиякою шаною у народі. Так з'явився “Єльцин – захисник демократії”, і особливо після того, коли він демонстративно залишив лави КПРС у дні роботи XXVIII з'їзду.

XXVIII партз'їзд (червень 1990 р.) зазвичай оцінюють як безрезультатний, що засвідчив нездатність партії самореформуватися, після чого вона з авангардної сили суспільства

перетворилась на ар'єргардну та консервативну. Іншої думки дотримувався О.М.Яковлев, що оцінив з'їзд як втрачену можливість створити нову партію із фактично існуючого в КПРС соціал-демократичного крила і таким чином отримати реально діючу двопартійну систему. Це був один із небагатьох партійних форумів, де точилася дискусія і відбувалось вільне висловлювання думок).

Після перемоги Єльцина на виборах президента РРФСР у червні 1991 р. і особливо після подій 19 – 21 серпня його позиція щодо Горбачова стала ще більш неконструктивною, а дії – ще більш руйнівними стосовно союзного центру і СРСР загалом.

Сепаратизм, який охопив після виборів Прибалтійські республіки, Грузію, Молдавію, а також західні області України, став ще одним випробуванням для союзного керівництва та Союзу РСР. Згодом М.С.Горбачова звинуватять: хто в нерішучості, небажанні встановити жорстку дисципліну методами граничного авторитаризму; хто в жорсткій централізації влади; хто в ревізійнізмі марксистсько-ленінської ідеології; хто в консерватизмі.

У діяльності Горбачова, безумовно, були вразливі місця, як і у кожного політика: бажання завжди шукати “золоту середину”; недостатня увага до формування державних органів влади і намагання вирішувати державні справи, спираючись на партійні органи; не найкращий підбір кадрів наприкінці 1990 – на початку 1991 рр.; мабуть, і надмірна самовпевненість. Але говорячи про особу М.С.Горбачова і його стиль керівництва, слід зазначити: він вважав, і на цьому варто наголосити, справою принципу просувати реформи не шляхом насильства однієї частини суспільства над іншою, а шляхом пошуків компромісу, консенсусу. Крім того, палко і щиро обстоював ідею збереження Радянського Союзу як оновленої федерації, що й довів у березні 1991 р. Тоді на всесоюзному референдумі близько 75% громадян сказали “так” оновленій союзній державі. Ця, безумовно, позитивна подія довела, що розпад єдиної країни не міг бути фатально неминучим, що Союз іще можна було зберегти.

Після референдуму, з ініціативи М.С.Горбачова і президента Казахстану Н.А.Назарбаєва, розпочався “новоогарьовський процес”, у якому взяли участь разом з Російською Федерацією та Україною ще сім республік і союзний центр. Метою процесу було вироблення і підписання нового союзного договору, який не без труднощів завершився виробленням тексту договору. 20 серпня 1991 р. мало відбутися його підписання. Договір надавав республікам значних повноважень, залишаючи у компетенції центру питання, які стосувалися загальних інтересів усіх суб'єктів Союзу.

ДКНС. Розпад Радянського Союзу

Підписання союзного договору було зірвано через спробу державного перевороту 19 – 21 серпня 1991 р. Утворений Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС) у складі Бакланова, Крючкова, Павлова, Пуго, Стародубцева, Тизякова, Язова та Янаєва (усі вони входили до вищого керівництва країни, і це було незаперечним свідченням кадрових прорахунків Горбачова), ізолювавши на дачі у Форосі президента СРСР, взяв на себе всю повноту влади. Метою учасників серпневого путчу було збереження Радянського Союзу в тому вигляді, який він мав до початку перебудови: надцентралізованим і унітарним, з безмежною владою партапарату.

Мета по суті була реакційною, а спроба її реалізувати мала катастрофічні наслідки для майбутнього єдиної держави. ДКНС мав своїх прибічників у секретарському корпусі КПРС. “Не визначились” щодо його дій голова Верховної ради А.І.Лук'янов і міністр закордонних справ О.О.Безсмертних. Л.М.Кравчук – досвідчений партійний функціонер з більш ніж 30-річним стажем, в липні 1990р. обраний головою Верховної Ради УРСР, не підтримав заколотників, але його позиція в ті дні була радше вичікувальною.

Рішуче виступив проти путчистів Б.М.Єльцин, що й зірвало їхні наміри. Але він пішов далі, й фактично взявши під контроль союзні органи управління, усунув Горбачова від влади (чого, власне, й домагався, починаючи з червня 1990 р.). Великодержавний за змістом задум організаторів ДКНС, а тепер і аналогічні дії російського президента, але обумовлені іншими

причинами, спровокували проголошення союзними республіками своєї незалежності. 24 серпня Верховна Рада УРСР прийняла Акт проголошення незалежності. У вересні світ визнав незалежність Прибалтійських республік.

М.С.Горбачов наполегливо працював для збереження Союзу. Він знову зібрав свою команду, з якою починав перебудову: О.М.Яковлева, Е.А.Шеварднадзе, Є.М.Примакова, А.Л.Вольського, В.В.Бакатіна, Г.І.Ревенка, Є.В.Яковлева, Г.Х.Попова. Упродовж осені обговорювався договір про створення Союзу Суверенних Держав (ССД) за участю семи республік разом з Росією, але без української сторони, яка до 1 грудня – дня Всеукраїнського референдуму про підтвердження Акту проголошення незалежності – відмовлялася брати участь у будь-яких переговорах з метою збереження Союзу.

Але зусилля М.С.Горбачова були зірвані російським президентом, який понад усе бажав стати господарем Кремля. Остаточного удару по Союзу РСР було завдано 8 грудня 1991 р. підписанням Б.М.Єльциним (президент Росії), Л.М.Кравчуком (президент України) і С.С.Шушкевичем (голова Верховної ради Білорусі) Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД), яка демонтувала Радянський Союз. Незабаром на зустрічі в Алма-Аті до СНД приєдналися ще вісім республік. 25 грудня 1991 р. М.С.Горбачов пішов у відставку з посади президента СРСР...

Колишній прес-секретар та радник останнього лідера Радянського Союзу А.Грачов так оцінив добу перебудови і результати діяльності М.С.Горбачова: “Його будуть згадувати і поминати – одні звеличуючи, інші проклинаючи, – не тільки за те, що він зробив і на що зважився, а й за те, на що не зважився і від чого утримався. Кінець ХХ ст. залишиться епохою Горбачова вже тому, що саме він підвів межу під головним конфліктом століття і, перегорнувши сторінку історії, дав можливість писати її далі з чистого аркуша”.

Перебудова, що розпочалась як політика, спрямована на модернізацію економіки та демократизацію радянського суспільства, закінчилась. Але це сталося не тому, що вона вичерпала свій потенціал, а Радянський Союз не був життєздатним. Вона була зірвана штучно.

Документи

З інформації відділу організаційно-партійної роботи ЦК Компартії України про морально-психологічний стан в республіці в зв'язку з аварією на ЧАЕС (травень 1986 р.)

Під час відвертих бесід у трудових колективах робітники і службовці висловили свою думку щодо життєво важливих питань. Багато хто вважає, що слід було раніше поінформувати про обстановку – ще напередодні 1 травня, розповісти про профілактичні заходи (вживання води, молока, хліба, овочів, ліків тощо). Часто запитують: чому кияни 1 – 3 травня не були попереджені про рівень радіації, який підвищився? Люди запитують, як позначається на здоров'ї дорослої людини навіть мала доза радіації, чи підвищиться захворюваність на рак в Україні, особливо у Києві, коли знизиться радіація до первісного рівня, чому не повідомляють про рівень радіації у нас? Людям потрібна більш оперативна і конкретна інформація про стан метеорологічних умов у м. Києві та області.

...Якщо радіаційна обстановка в місті благополучна, то чому всі заняття у школах для учнів 1 – 7 класів скорочено на 10 днів? Чому завершення занять до 15 травня не поширюється на учнів 8 – 10 класів, адже вони теж діти? Ставиться питання про те, щоб дітям, які виїхали, закінчити навчання і здати іспити за місцем перебування. Чи скоротяться строки проведення іспитів у вузи міста?

Як бути з дітьми дошкільного віку? Чи будуть організовано вивозитися дитсадки?

...Повідомлялося, що хліб продаватиметься тільки в целофанових пакетах, але цього не робиться. Чому з магазинів зникло дитяче харчування?

Керівники підприємств і організацій м. Києва скаржаться на суперечливість команд: “Не знаєш, кого слухати. З міськкому говорять одне, з райкому – інше, з райвиконкому – третє. У певних випадках надходять непродумані вказівки, що спричинює нервовість. Складається враження, що в місті нема єдиного штабу з проведення цієї роботи”.

***Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою
Української РСР (16 липня 1990 р.)***

Верховна Рада Української РСР, виражаючи волю народу України, прагнучи створити демократичне суспільство, виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини, шануючи національні права всіх народів, дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України, визнаючи необхідність побудови правової держави, маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України,

ПРОГОЛОШУЄ

державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

1. Самовизначення української нації

Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій, інших угруповань чи окремих осіб переслідуються законом.

2. Народовладдя

Громадяни республіки всіх національностей становлять народ України.

Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці.

Повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Української РСР.

Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада Української РСР. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від всього народу України.

3. Державна влада

Українська РСР самостійна у вирішенні будь-яких питань свого державного життя.

Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території.

Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

Найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів здійснюється Генеральним прокурором Української РСР, який призначається Верховною Радою Української РСР, відповідальний перед нею і тільки їй підзвітний.

4. Громадянство Української РСР

Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР.

Всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які передбачені Конституцією Української РСР і нормами міжнародного права, визнаними Українською РСР.

Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Українська РСР регулює імміграційні процеси.

Українська РСР виявляє турботу і вживає заходів щодо охорони і захисту інтересів громадян Української РСР, які перебувають за межами Республіки.

5. Територіальне верховенство

Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території.

Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканною і не може бути змінена та використана без її згоди.

Українська РСР самостійно визначає адміністративно-територіальний устрій Республіки та порядок утворення національно-адміністративних одиниць.

6. Економічна самостійність

Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах.

Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовується з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Українська РСР має право на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, яка створена завдяки зусиллям народу Республіки.

Вирішення питань загальносоюзної власності (спільної власності всіх республік) здійснюються на договірній основі між республіками – суб'єктами цієї власності.

Підприємства, установи, організації та об'єкти інших держав і їхніх громадян, міжнародних організацій можуть розміщуватись на території Української РСР та використовувати природні ресурси України згідно з законами Української РСР.

Українська РСР самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю.

... Українська РСР забезпечує захист всіх форм власності...

7. Культурний розвиток

Українська РСР самостійна у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку.

Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Українська РСР виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами Республіки.

Національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР є виключно власністю народу Республіки.

Українська РСР має право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР.

8. Зовнішня і внутрішня безпека

Українська РСР має право на власні Збройні сили.

Українська РСР має власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді Української РСР.

Українська РСР визначає порядок проходження військової служби громадянами Республіки.

Громадяни Української РСР проходять дійсну військову службу, як правило, на території Республіки і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР.

Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

9. Міжнародні відносини

Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах.

Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

Відносини Української РСР з іншими радянськими республіками будуються на основі договорів, укладених на принципах рівноправності, взаємоповаги і невтручання у внутрішні справи.

Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод. Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору.

Із виступу Голови Верховної Ради Української РСР Л.Кравчука по українському телебаченню (19 серпня 1991 р.)

Шановні громадяни України!

Як стало відомо з інформації, переданої союзними телебаченням і радіо, у країні утворено Державний комітет з надзвичайного стану в СРСР, який звернувся з відповідними заявами до радянського народу та урядів держав – членів ООН.

Це, зрозуміло, викликало реакцію, стурбованість наших людей. У Верховну Раду УРСР надходять телефонні дзвінки, звернення громадян із проханням висловитися з цього приводу.

Що тут можна сказати? Відомо нам поки що далеко не все. Та й офіційні документи у нашу Верховну Раду поки що не надійшли. Ясно, що потрібен і певний час, щоб правильно розібратися в тому, що відбувається зараз у країні. Відповідні оцінки й висновки – а вони обов'язково будуть зроблені Президією Верховної Ради, Верховною Радою республіки – попереду. Ми вважаємо, що в таких виключно серйозних політичних справах не можна проявляти поспішність з оцінками. Це має зробити колективний орган, обраний народом.

Але безсумнівно, що у правовій державі все має відбуватися на основі закону, зокрема і при оголошенні надзвичайного стану. І я хочу сподіватися, що всі суспільні процеси, принаймні у нас на Україні, розвиватимуться виключно в конституційних рамках, згідно з чинним законодавством.

Тому закликаю вас, дорогі товариші, до спокою і витримки. На Україні надзвичайний стан не оголошено. Зберігається в цілому стабільна обстановка. На всій території республіки працюють законно обрані і сформовані органи державної влади і управління. Діють Верховна Рада, її Президія, уряд республіки, державні структури на місцях. Як і раніше, ми повинні йти шляхом демократії, законності і правопорядку, додержання конституційних норм.

Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.)

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,
- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,
- здійснюючи Декларацію про Державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної Української держави – України.

Територія України є неподільною і недоторканною. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

Заява глав Республіки Беларусь, РРФСР, України про вихід зі складу Союзу РСР та утворення Співдружності Незалежних Держав (грудень 1991 р.)

Ми, керівники Республіки Беларусь, РРФСР, України,

- відзначаючи, що переговори про підготовку нового Союзного договору зайшли в глухий кут, об'єктивний процес виходу республік зі складу Союзу РСР і утворення незалежних держав став реальним фактом,
- констатуємо, що недалекоглядна політика центру призвела до глибокої економічної і політичної кризи, до розвалу виробництва, катастрофічного зниження життєвого рівня практично всіх верств суспільства,
- беручи до уваги зростання соціальної напруженості в багатьох регіонах колишнього Союзу РСР, що призвело до міжнаціональних конфліктів з численними людськими жертвами,
- усвідомлюючи відповідальність перед своїми народами і світовим співтовариством та назрілу потребу в практичному здійсненні політичних і економічних реформ, заявляємо про утворення Співдружності Незалежних Держав, про що сторонами 8 грудня 1991 року підписано угоду.

Співдружність Незалежних Держав у складі Республіки Беларусь, РРФСР, України є відкритою для приєднання всіх держав, які поділяють цілі і принципи цієї угоди.

Держави – члени співдружності мають намір проводити курс на зміцнення міжнародного миру та безпеки. Вони гарантують виконання міжнародних зобов'язань, які впливають для них з договорів і угод колишнього Союзу РСР, забезпечують єдиний контроль за ядерною зброєю та її нерозповсюдженням.

Висновки

Отже, два десятиріччя “застою”, упродовж яких суспільно-політичне життя України перебувало у стані стагнації, змінилося п'ятиріччям раптових історичних зрушень. За короткий час наддержавна, яка тримала республіку в залізних обіймах, зазнала внутрішніх катаклізмів історичного характеру.

У цій ситуації в українському суспільстві дедалі більше зростали як соціальне напруження, так і опір політиці русифікації. Українська політична еліта відчула, що центр не здатний підтримувати її так ефективно, як раніше, і почала поволі повертатися обличчям до власного народу.

На початку 90-х рр. криза радянського тоталітаризму переросла в агонію. Перед Україною відкрилася перспектива свободи і незалежності.

Прихід до влади 1985 р. М.Горбачова відбувся за ситуації, коли криза радянської системи найбільш загострилася. Під впливом кризи нове керівництво Радянського Союзу змушене було лібералізувати політичний режим значно більшою мірою, ніж це зробив у 50-х роках М.Хрущов.

Реформи М.Горбачова починалися під гаслами перебудови, нового мислення і гласності. Однак існуюча система не піддавалася реформуванню. Лібералізація режиму прискорила розклад тоталітаризму в усіх сферах життя. Центральна влада почала втрачати контроль над суспільними процесами.

Запитання і завдання:

1. Коли і чому до влади прийшов М.Горбачов?
2. Поясніть, як ви розумієте вираз “нове мислення”. Яку зовнішню і внутрішню політику воно передбачало?
3. Поясніть значення термінів “перебудова”, “гласність”.

4. Коли почалося виведення радянських військ з Афганістану? Які зовнішньополітичні наслідки мав цей крок для СРСР?

5. Схарактеризуйте процес оновлення зовнішньої політики СРСР за часів М.Горбачова.

6. Чи можна вважати “гласність” часів М.Горбачова синонімом свободи слова? Поясніть свою думку.

7. Який вплив мала перебудова в Радянському Союзі на країни Східної Європи?

8. Поясніть причини стрімкої політизації суспільства в другій половині 80-х рр.

9. Одні вважають дії М.Горбачова на посаді генерального секретаря ЦК КПРС деструктивними, інші – конструктивними. Як ви можете пояснити таку розбіжність оцінок?

10. Відомо, що процес запровадження гласності ішов повільно і болісно для багатьох членів радянського суспільства. Чим можна пояснити таку реакцію на гласність основних верств населення країни?

11. Порівняйте хід перебудовчих процесів, що проходили в Москві і в Києві в 1985 – 1989 рр. Зробіть відповідні висновки.

12. Схарактеризуйте складові перебудови в СРСР. Зробіть відповідні висновки.

13. Змалуйте політичний портрет М.Горбачова. Дайте оцінку його діяльності.

14. Заповніть таблицю “Етапи політики “перебудови” в УРСР у 1985 – 1990 рр.”

Таблиця 10.19

<i>Сфера суспільного життя</i>	<i>1985 – 1986 рр.</i>	<i>1987 – 1989 рр.</i>	<i>1990 – 1991 рр.</i>
Суспільно-політична Економічна Соціальні відносини Національне питання			

15. Висловіть власне розуміння понять: перебудова, лібералізація політичної системи, політичний плюралізм, неосталінізм.

16. Охарактеризуйте діяльність української опозиції радянському режимові в роки перебудови. Які нові течії та форми опозиційної діяльності були започатковані у 1985 – 1991 рр.?

17. Складіть історичний портрет одного з учасників українського опозиційного руху 80 – початку 90-х років.

18. Дайте визначення:

а) громадська організація;

б) політична партія;

в) дисиденти – це ... ;

г) шістдесятники – це ... ;

д) правозахисники – це

19. Визначте найважливіші, на Вашу думку, історичні події з тих, що відбулися впродовж 1980-х – 1990 р. Свій вибір поясніть.

Таблиця 10.20

<i>Рік події</i>	<i>Подія, пояснення</i>

20. Назвіть терміни, яким відповідають такі визначення:

а) процес, під час якого народи встановлюють між собою тісні економічні, соціальні та політичні контакти – ...;

б) становище, при якому держави опиняються перед загрозою міжнародного конфлікту – ...;

в) прискорене нагромадження засобів зброї та військової техніки і їх якісне удосконалення – ...

21. Доповніть фрази, пояснивши свій вибір:

а) економічна реформа 1965 р. була приречена на невдачу, тому що

б) економічна реформа 1965 р. мала великі шанси на успіх, тому що

22. Змалюйте історичний портрет цікавої, на ваш погляд, людини, що жила в 1980 – 1990 рр. Яким чином вона вплинула на хід світової історії або історії України? Свою точку зору обґрунтуйте.

Тестовий контроль

1. Положення про КПРС як ядро політичної системи УРСР було узаконене:

а) Конституцією РСФСР 1918 р.;

б) Конституцією СРСР 1936 р.;

в) Конституцією УРСР 1976 р.;

г) Конституцією СРСР 1977 р.;

д) Конституцією УРСР 1978 р.

2. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:

У квітні 1967 р. (В.Чорновіл, І.Дзюба, В.Мороз) уклав збірник матеріалів про арешти в Україні (“Лихо з розуму”, “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, “Репортаж із заповідника ім. Берії”).

3. Систему управління державою, основу якої становить організована в певну ієрархію спеціалізована група чиновників, що підпорядковуються суворим правилам (закріпленим юридично чи неформально), називають:

а) функціонуючою;

б) бюрократичною;

в) авторитарною.

4. Основними формами діяльності дисидентів в Україні були:

а) масові страйки;

б) святкування 22 травня – дня пам'яті Т.Г.Шевченка;

в) збройна партизанська боротьба;

г) листи до членів партійного і державного керівництва на захист прав громадян;

д) самвидав;

е) терористичні акти;

ж) інформування світової громадськості про порушення прав людини в УРСР.

5. У 1972 р. травневий пленум ЦК Компартії України усунув П.Шелеста з поста першого секретаря ЦК. Підставою для цього стала(о):

а) хвороба П.Шелеста, погіршення стану здоров'я;

б) звинувачення П.Шелеста у місництві та потуранні націоналізмові, викликане його критикою політики центру щодо обмеження самостійності України у розв'язанні питань економічного розвитку республіки;

в) звинувачення П.Шелеста у протекціонізмі членам Компартії України – вихідцям з Дніпропетровщини.

6. Встановіть відповідність:

а) Українське історико-просвітницьке товариство “Меморіал”	1) 1987 р.
б) Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка	2) 1988 р.
в) Український культурологічний клуб	3) 1989 р.
г) Народний рух України за перебудову	4) 1976 р.
д) Українська Гельсінська спілка	

7. Які переваги господарству України давав впроваджений у 1957 р. територіальний принцип управління народним господарством СРСР (порівняно з галузевим):

а) сприяв зростанню економічної самостійності республік у питаннях управління народним господарством, давав змогу ефективніше використовувати кошти на впровадження досягнень науково-технічного прогресу;

б) сприяв подальшій централізації управління народним господарством, що давало змогу ефективніше використовувати та перерозподіляти кошти на розвиток промисловості і сільського господарства; скоротив терміни впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво;

в) сприяв поглибленню регіональної спеціалізації промислового та сільськогосподарського виробництва, що давало змогу зосередити зусилля на розвиткові пріоритетних галузей.

8. В Україні учасниками дисидентського руху в основному були:

- а) представники творчої інтелігенції;
- б) робітники;
- в) селяни;
- г) вихідці з номенклатурних кіл;
- д) військові;
- е) кримські татари;
- ж) віруючі.

9. Перший – восьмий випуски самвидавівського журналу “Український вісник” були підготовані в:

- а) 1961 – 1965 рр.;
- б) 1970 – 1974 рр.;
- в) 1976 – 1980 рр.

10. Промисловий розвиток України в роки семирічки (1959 – 1965) характеризувався:

а) широким впровадженням досягнень науково-технічної революції, структурною перебудовою економіки на користь наукомісткого виробництва, створенням принципово нових для України галузей – легкового автомобілебудування, електронної промисловості та ін.;

б) пріоритетним розвитком традиційних для української економіки галузей індустрії – металургії, важкого машинобудування, енергетики, вугільної промисловості, здійсненням поступової модернізації цих галузей, впровадженням досягнень науково-технічного прогресу;

в) застоєм в українській економіці, занепадом традиційних галузей української промисловості, їх значним відставанням від досягнень науково-технічного прогресу.

11. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:

Серед зачинателів руху “шістдесятників” були поети (М.Рильський, П.Тичина, Л.Костенко, В.Симоненко, О.Довженко). Вони виступили проти фальшу в зображенні дійсності, відстоювали національно-культурне відродження України. У 1962 р. широкий відгук отримали перші збірки І.Драча та М.Вінграновського (“Соняшник”, “Любов і ненависть”, “Проміння землі”, “Атомні прелюди”). До них приєдналася велика група творчої молоді, яка прагнула зламати літературні шаблони, знайти нові зображальні засоби,

переступити через одномірне, одноколірне, догматичне сприйняття світу. У плеяді митців-шістдесятників – поети, прозаїки, критики, публіцисти (В.Чорновіл, В.Коротич, В.Шевчук, Є.Гуцало, І.Калинець, В.Стус, Г.Тютюнник, І.Світличний, І.Дзюба, Р.Іваничук).

12. Ідеологічний тиск радянської влади на українську інтелігенцію (ждановщина) призвів до:

а) бурхливого сплеску художньої творчості в УРСР і появи численних високохудожніх творів;

б) посилення опору української інтелігенції ідеологічному диктатові і відходу багатьох відомих митців від методу соціалістичного реалізму та класового підходу, до зростання кількості творів, провідною в яких стала національна ідея;

в) зростання кількості “художньої продукції”, більша частина якої була низькопробною, “на злобу дня”, і не заслуговувала на увагу, у той час коли інші – високохудожні твори – залишалися поза увагою читача чи глядача, а то й були цілком недоступні йому.

13. Встановіть відповідність:

а) 1938 – 1949 рр.	1) О. Кириченко
б) 1949 – 1953 рр.	2) П. Шелест
в) 1953 – 1957 рр.	3) М. Підгорний
г) 1957 – 1963 рр.	4) В. Щербицький
д) 1963 – 1972 рр.	5) М. Хрущов
е) 1972 – 1990 рр.	6) Л. Мельников

14. Друга хвиля арештів дисидентів – представників інтелігенції України припадає на:

- а) 1965 р.;
- б) 1972 р.;
- в) 1978 р.

15. У 1988 р. відновила діяльність Українська Гельсінська спілка, яка задекларувала як мету:

а) боротьбу за дотримання конституційних прав громадян України та інформування міжнародної громадськості про порушення прав людини в Україні;

б) боротьбу за перебудову СРСР на федеративних засадах, дотримання громадянських прав особистості;

в) необхідність створення суверенної Української держави, захист громадянських прав особистості.

16. В Україні у роки семирічки (1959 – 1965) були створені такі нові промислові галузі :

- а) хімічна;
- б) електроенергетика;
- в) трубопровідне транспортування нафти;
- г) важке машинобудування;
- д) літакобудування;
- е) легкове автомобілебудування.

17. Українську робітничо-селянську спілку очолював:

- а) Л.Лук'яненко;
- б) В.Чорновіл;
- в) М.Горинь;
- г) Г.Гайовий.

18. Яка з названих ознак найбільш повно характеризує метод соціалістичного реалізму, в рамках якого повинні були в сталінську епоху творити українські митці:

- а) зображення виняткових людей за незвичайних обставин;
- б) відтворення почуттів і пристрастей людини як основний предмет зображення;
- в) раціоналізм, ігнорування особистих почуттів;
- г) возвеличення людини-трудівника як носія ідеалів існуючого ладу;
- д) правдиве конкретно-історичне всебічне зображення типових подій і характерів у типових обставинах.

19. У роки восьмої п'ятирічки (1966 – 1970) народне господарство України характеризувалося:

а) швидким зниженням темпів розвитку промисловості та сільського господарства, чому не спроможна була запобігти економічна реформа 1965 р., оскільки вона не вносила принципових змін в основні засади організації та керівництва народним господарством України;

б) високими темпами розвитку як промисловості, так і сільського господарства, досягненням найкращих за 35 років показників виробництва продукції за рахунок реалізації положень економічної реформи 1965 р. – вдосконалення методів управління та планування, широкого використання досягнень науково-технічного прогресу, а також підвищення продуктивності праці шляхом вдосконалення системи соціальних гарантій;

в) темпи розвитку народного господарства стабілізувалися на рівні семирічки завдяки реформам 1965 р.; однак у розвитку сільського господарства намітилися негативні тенденції через непродуману політику землекористування та неправильну цінову політику.

20. У 70 – 80-х роках серед засуджених і ув'язнених у радянських концтаборах були також українські літератори:

- а) І.Світличний, І.Дзюба;
- б) В.Стус, І.Світличний;
- в) В.Стус, О.Корнійчук.

21. Масова громадсько-політична організація, створена в Україні 1989 р. для підтримки перебудови, називалася:

- а) Українське культурологічне товариство;
- б) Українська Гельсінська спілка;
- в) Народний рух України за перебудову;
- г) Нова спілка сприяння перебудові.

22. Реформа управління народним господарством, здійснена в роки семирічки (1959 – 1965):

а) не була спроможна принципово змінити суть соціалістичного планового господарства в УРСР та сприяти підвищенню життєвого рівня населення, оскільки мала незавершений характер, реорганізація принципів та форм управління економікою не доповнювалася введенням госпрозрахунку. Розширенням сфери товарно-грошових відносин, самостійністю підприємств, утвердженням економічного суверенітету республіки;

б) принципово змінила суть народного господарства України та сприяла підвищенню життєвого рівня населення. Завдяки їй відбулася структурна перебудова та модернізація економіки республіки, були впроваджені досягнення науково-технічного прогресу, нові форми організації та стимулювання праці;

в) не була спроможна принципово змінити суть соціалістичного планового господарства та підвищити життєвий рівень населення, оскільки викликала подальше скорочення економічного суверенітету республіки, зростання централізації управління народним господарством у руках загальносоюзних відомств, відтік грошей з республіки в загальносоюзний бюджет.

23. Основними програмними положеннями українських дисидентських організацій кінця 50-х – середини 60-х років – УРСС, УНК, УНФ та інших були:

а) вимога реалізації мирним шляхом конституційного права УРСР на вихід зі складу СРСР, продовження вдосконалення соціалістичного ладу в УРСР;

б) збройна боротьба за вихід України зі складу СРСР, відмова від соціалістичної ідеології, демократизація суспільного життя в УРСР;

в) повноцінна реалізація федеративних прав УРСР у складі СРСР, відродження національної культури, ліквідація диктатури КПРС, перехід влади до Рад народних депутатів.

24. У плані “відбудови народного господарства УРСР” у повоєнні роки основна увага приділялася:

а) забезпеченню добробуту людей, у зв'язку з чим пріоритетними для фінансування вважали легку і харчову промисловість, сільське господарство, а також торгівлю. Методи відбудови мали бути планово-командними (директивні показники господарського зростання, зниження цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, позаекономічні стимули до праці тощо);

б) відновленню виробничих потужностей УРСР, її промислового потенціалу (вугледобування, металургії, енергетики, транспорту). Для цього вважали за потрібне поряд з плановими використати й ринкові важелі. Відновлення дрібного приватного виробництва, розвиток кооперації і приватної торгівлі мали забезпечити країну коштами для відбудови. Певну надію поклали й на іноземні інвестиції, що мали надійти згідно з “планом Маршала”;

в) відновленню промислового потенціалу УРСР, насамперед важкої індустрії, воєнної промисловості. На його відбудову мали піти кошти, отримані за рахунок експлуатації трудівників. Ставка робилася також на ресурси інших радянських республік, репарації, “трудоий ентузіазм” робітників і селян, ефективність планово-адміністративних методів управління економікою;

г) розвитку легкої, харчової промисловості, сільського господарства, торгівлі, кооперації. Розраховували на власні сили і тому пріоритетними вважали галузі, які не потребують значних капіталовкладень і здатні швидко давати прибуток за умови використання не лише планово-адміністративних, а й ринкових важелів впливу: конкуренції, вільних цін, що формуються на ринку тощо. Певну надію поклали й на іноземні інвестиції, що мали надійти згідно з “планом Маршала” для відбудови важкої промисловості.

25. Для структури промисловості України 70 – початку 80-х років (IX – XI п'ятирічки) – характерна(і):

а) значні структурні зміни, пріоритетний розвиток наукомісткого виробництва та легкої промисловості, скорочення частки сировинно-добувної та обробної промисловості і важкої індустрії. Україна перетворилася з сировинного придатку СРСР у республіку з передовим рівнем технологічного розвитку, в якій приріст виробництва продукції забезпечувався за рахунок інтенсифікації виробничого процесу;

б) відсутність макроструктурних змін, переважаючий розвиток важкої індустрії – металургії, енергетики, машинобудування, вугільнодобувної, хімічної промисловості. В Україні також почала розвиватися атомна енергетика, ракетно-космічне будування, сформувався військово-промисловий комплекс;

в) відсутність значних капіталовкладень у розвиток промислового сектора економіки України призвела до його занепаду, припинився розвиток важкої індустрії, знижувалися обсяги виробництва підприємств легкої індустрії, республіка дедалі більше перетворювалася на аграрний та сировинний придатки загальносоюзного центру.

26. Чи відповідають історичній дійсності такі твердження:

а) у 1988 – 1989 рр. новою формою протистояння радянському режимові стали мітинги. Найвиразніше це виявилось у Львові, де пік мітингової активності припав на червень – липень 1988 р.

1) так, 2) ні;

б) з метою перетворення Української Гельсінської спілки з правозахисної у політичну організацію 7 липня 1988 р. було проголошено утворення на її основі Народного руху України

1) так, 2) ні;

в) Українська республіканська партія була створена на основі Української Гельсінської спілки у 1990 р. Це була одна з перших найвпливовіших загальноукраїнських партій

1) так, 2) ні.

27. Зниження виробництва промислової продукції в Україні у роки ІХ – ХІ п'ятирічок було спричинене:

а) поверненням партійного керівництва республіки до волюнтаристських та авторитарних методів керівництва промисловістю, невмілим плануванням, що не спиралося на наукові засади та реальні показники, бездарністю керівників багатьох підприємств республіки;

б) відходом від реформаторських принципів управління економікою, сформованих у 1965 р., бюрократизацією системи управління, перевагою авторитарних та адміністративно-командних методів організації виробництва над економічними, пріоритетом загальносоюзних інтересів над республіканськими;

в) неконкурентоспроможністю українських товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках. Вони якісно, а також цінами значно поступалися західним товарам.

28. Закон УРСР про мову (1989 р.):

а) підтвердив статус в Україні російської мови як державної, забезпечив рівноправні умови для розвитку української мови та мов національних меншин у республіці;

б) визнав державний статус української мови, статус російської мови як мови міжнародного спілкування, а також забезпечив умови для рівноправного розвитку мов національних меншин в Україні;

в) визнав державний статус української мови, забезпечив рівноправні умови розвитку та використання мов національних меншин, зокрема російської.

29. Політика реформ в аграрному комплексі, здійснена радянським урядом у 1959 – 1964 рр.:

а) загострила кризу сільськогосподарського виробництва в республіці, призвела до остаточного розвалу колгоспно-радгоспної системи, спричинилася до гострого дефіциту хліба в 1963 – 1964 рр.;

б) сприяла зрушенням в сільськогосподарському виробництві в Україні на краще; його продуктивність зросла в десятки разів, що сприяло остаточному зникненню дефіциту продуктів харчування, урізноманітненню асортименту продовольчих товарів, а також зниженню цін на них;

в) мала непослідовний та волюнтаристський характер, що в підсумку негативно вплинуло на стан сільськогосподарського виробництва в Україні, призвело до виникнення дефіциту продуктів харчування, передусім хліба, та зростання цін на продовольчі товари.

30. “Розвинений соціалізм” – це:

а) перехідний етап між соціалістичним та комуністичним суспільством, існування якого обґрунтовувала марксистська теорія;

б) перехідний етап від соціалізму до комунізму, наявність якого була обґрунтована радянськими комуністичними ідеологами в 70-х роках з метою виправдання невиконання

обіцянки побудувати комунізм в СРСР упродовж 20 років, яку було дано в Програмі КПРС, прийнятій XX з'їздом;

в) майбутнє суспільство, ідеологічна модель якого була розроблена учасниками дисидентського руху 60 – 70-х років у СРСР як протиставлення “реальному соціалізмові”, збудованому в СРСР.

31. Розвиток сільського господарства України в роки IX – XI п'ятирічок (1971 – 1980) характеризувався:

а) розквітом колгоспно-радгоспної системи, її подальшим удосконаленням шляхом організаційного розширення, заміною екстенсивного характеру виробництва сільськогосподарської продукції на інтенсивний, впровадженням нових технологій та агрокультур, внаслідок чого значно зросла врожайність та була остаточно розв'язана продовольча проблема в республіці;

б) кризою колгоспно-радгоспної системи, низьким рівнем механізації та хімізації виробничих процесів у сільському господарстві, низьким рівнем агрокультури та землекористування, що призвело до зниження врожайності та погіршило продовольчу ситуацію, а також спричинилося до загострення екологічної проблеми в республіці;

в) переведенням сільського господарства на нові форми господарювання, створенням умов для розвитку індивідуального підприємництва, яке поступово стало основою розвитку сільського господарства; вдосконаленням товарно-грошових відносин, значним підвищенням закупівельних цін, що сприяло зростанню зацікавленості селян у результатах праці і дало змогу розв'язати продовольчу проблему в республіці.

32. Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (Українська Гельсінська спілка) була створена у:

а) 1966 р.;

б) 1970 р.;

в) 1976 р.;

г) 1980 р.

33. Виникнення багатопартійності в Україні стало можливим після:

а) активізації громадсько-політичного та робітничого руху в Україні у 1988 – 1989 рр., зростання політичної свідомості громадян;

б) усунення у вересні 1989 р. з посади першого секретаря ЦК КПРС В. Щербицького, який гальмував реформаторські процеси в Україні;

в) рішення лютого (1990 р.) пленуму ЦК КПРС про відміну статті 6 Конституції СРСР, яка закріплювала керівну роль КПРС та однопартійну політичну систему;

г) проголошення політики гласності, яка сприяла утвердженню у свідомості громадян альтернативних комуністичних поглядів на сучасний суспільно-політичний процес.

34. У 50-х – в середині 60-х років відбулися зміни в рівні життя населення України:

а) була переглянута тарифна система оплати праці робітників і службовців, що забезпечило її підвищення, введена помісячна оплата праці колгоспників та радгоспників, вдвічі збільшені розміри пенсій; швидкими темпами розвивалося житлове будівництво; здійснена грошова реформа;

б) суттєво зріс життєвий рівень лише партноменклатури, яка користувалася соціальними пільгами в отриманні житла, санаторно-курортних путівок, продзамовлень, автомобілів та ін.; умови життя робітників, службовців та селян залишалися на довоєнному рівні – бракувало грошей, найважливіших речей: житла, комунальних послуг, грошей, досконалого медичного обслуговування;

в) суттєво збільшилася різниця між рівнем життя міського та сільського населення: в той час, коли платня робітників і службовців зросла практично вдвічі, праця колгоспників

оплачувалася раз у рік; для перших був значно підвищений розмір пенсій, для колгоспників їх, як і раніше, не передбачалося; жителі міст користувалися правом на отримання безкоштовного житла, в селі ж житлове будівництво практично не здійснювалося.

35. Основна причина кризових явищ в економічному розвитку УРСР у 70 – на початку 80-х років – це:

- а) відхід від положень економічної реформи 1965 р.;
- б) соціалістичні засади господарювання і, як наслідок, втрата стимулів до підвищення ефективності праці, хибні основи організації та управління народним господарством, які не можна було реформувати, не змінивши при цьому суті соціалістичної економіки – колективної власності;
- в) ізоляція СРСР на міжнародній арені, бойкот радянських товарів на міжнародних ринках;
- г) погані природні умови та стихійні лиха, які спричинилися до значних втрат сільськогосподарської та промислової продукції;
- д) підпорядкування української промисловості загальносоюзним міністерствам, які не враховували потреб республіки, орієнтуючись на розв'язання загальносоюзних завдань.

36. “Українська Гельсінська спілка” – це:

- а) громадська організація, яка не ставила за мету політичну боротьбу проти існуючого режиму, а керувалася у своїй діяльності гуманітарно-правовими мотивами, спрямовуючи її на ознайомлення світового співтовариства з фактами порушення прав людини в Україні;
- б) громадська організація, яка в своїй діяльності ставила політичні вимоги, а саме: реалізація Україною конституційного права на добровільний вихід зі складу СРСР, створення незалежної Української держави, демократизація суспільного життя республіки;
- в) політична партія, яка проголосила непримиренну тотальну війну КППС та радянському ладові в Україні і метою якої була повна національно-державна незалежність України, ліквідація диктатури КППС, демократизація політичного життя та переведення економіки на ринкові засади.

37. Народний рух України за перебудову, що діяв у 1989 – 1991 рр.:

- а) це масова громадсько-політична організація, мета якої полягала у побудові в Україні демократичного, гуманного суспільства, відродженні української мови і культури, національно-державного суверенітету України та її виходу зі складу СРСР;
- б) це масова громадсько-політична організація, мета якої полягала у побудові в Україні демократичного, гуманного суспільства, відродженні української мови і культури, національно-державного суверенітету України, а також у перебудові СРСР на засадах федералізму;
- в) це політична партія, мета якої полягала у побудові в Україні демократичного суспільства, відродженні української мови, культури і національно-державного суверенітету України;
- г) це політична партія націонал-демократичного спрямування, мета якої полягала в досягненні державної незалежності України, а також у розбудові української державності, реформуванні основ її політичного та економічного устрою на демократичних засадах.

38. Наприкінці 50-х – в середині 60-х років зовнішньополітична діяльність УРСР:

- а) відповідала інтересам її національного суверенітету, мала незалежний і самостійний характер, сприяла розбудові миролюбних відносин між країнами з різними політичними режимами;
- б) цілковито залежала від політичного курсу СРСР, який продовжував політику “холодної війни” з капіталістичними країнами;
- в) цілковито залежала від офіційного зовнішньополітичного курсу СРСР, який у той період ґрунтувався на принципі мирного співіснування країн з різним соціальним ладом;

г) була припинена, зовнішньополітичні функції УРСР віддані Союзові, внаслідок чого були ліквідовані представництва республіки у міжнародних організаціях, у тому числі в ООН та РЕВ.

39. За основними показниками рівень життя населення України в 70 – на початку 80-х років:

а) значно підвищився порівняно з попередніми десятиріччями, практично зрівнявшись за показниками з рівнем життя в розвинутих капіталістичних країнах. Про це свідчило зростання рівня реальних доходів населення, розв'язання продовольчої та житлової проблем, зростання якості медичного обслуговування, подолання різниці між рівнями життя партноменклатури та інших категорій населення;

б) поліпшився порівняно з 60-ми роками, проте все ще значно відставав від рівня життя в розвинених капіталістичних країнах, залишалися значними відмінності між рівнями життя партноменклатури та інших категорій населення, а також між мешканцями міста й села;

в) знижувався, починаючи з другої половини 70-х років; це виявилось у зменшенні реальних доходів населення, зростанні цін, постійному дефіциті продовольчих і промислових товарів, зниженні обсягів та якості будівництва, а також якості медичного обслуговування та побутових послуг; залишалися значними відмінності між рівнем життя партноменклатури та інших категорій населення, а також між мешканцями міста й села; про кризовий стан соціальної ситуації в республіці свідчив процес депопуляції, що розпочався в 70-х роках.

40. Причини занепаду дисидентського руху в Україні на початку 80-х років полягали у:

а) відсутності чіткої політичної програми, відповідної тактики та методів боротьби, недостатній організованості, постійних репресіях з боку влади, включенні у дисидентський рух віруючих, а також кримських татар; відсутності зв'язків з дисидентським рухом в інших радянських республіках; відсутності підтримки з боку робітників та селянства, які відкидали вимогу громадянських свобод, проголошуючи лише національно-визвольні гасла;

б) участі у дисидентському русі віруючих, а також кримських татар; відсутності зв'язків з дисидентським рухом в інших радянських республіках; відсутності підтримки з боку робітників та селянства, які відкидали вимогу громадянських свобод;

в) відсутності чіткої політичної програми та відповідної тактики і методів боротьби, недостатній організованості, постійних репресіях з боку влади, відсутності широкої підтримки з боку робітників та селянства.

41. Стан політичного та соціально-економічного розвитку СРСР, а відтак УРСР, початку 80-х років прийнято характеризувати як системну кризу, що означає:

а) кризовий стан економіки країни, неможливість її подальшого розвитку без докорінної зміни виробничих відносин;

б) кризу політичної надбудови, що спричинилася до змін партійно-державного керівництва СРСР упродовж декількох років;

в) відсутність соціальної рівності та загострення протиріч між соціальними верствами населення Радянського Союзу, в тому числі між партноменклатурою та трудівниками, між міськими жителями та селянами;

г) кризовий стан усіх ланок та сфер життя радянського суспільства, в тому числі економіки, політичної сфери, соціальних відносин.

42. Курс на мирне співіснування країн з різним соціальним ладом, проголошений ХХ з'їздом КПРС як основний принцип зовнішньополітичної діяльності СРСР, а відтак і УРСР, наприкінці 50-х – в середині 60-х років, означав:

а) відхід від “холодної війни”, припинення гонки озброєнь, відмову від принципу “подвійної моралі” в міжнародній діяльності, відмову від підтримки тоталітарних режимів, війн і агресії;

б) відхід від політики “холодної війни” в стосунках з капіталістичними країнами, які тепер треба було “наздогнати і перегнати” в економічній та соціальній сферах у мирному змаганні; проте гонка озброєнь не була припинена, СРСР не відмовився від надання військової підтримки країнам “третього світу” в боротьбі за побудову соціалізму, від використання збройної сили в боротьбі з “контрреволюцією”;

в) продовження політики “холодної війни” шляхом озброєння та підготовки до збройної боротьби з лівоекстремістськими терористичними бригадами з країн “третього світу”.

43. У 70-х роках в УРСР у системі народної освіти відбувся перехід до обов'язкової загальної :

- а) початкової освіти;
- б) восьмирічної освіти;
- в) середньої освіти;
- г) вищої освіти.

44. Встановіть відповідність між назвами основних течій опозиційного руху в Україні у 60 – 80-х роках та змістом їхньої діяльності:

а) боротьба за свободу совісті представників православної і репресованих УГКЦ та протестантських церков	1) самостійницька течія
б) рух за права людини, проти ігнорування комуністичним режимом законів, норм і правил демократичного суспільства, проти підкорення інтересів особи інтересам колективу і тоталітарної держави	2) національно-культурницька течія
в) рух за відродження української культури, мови, традицій	3) правозахисна
г) рух за відродження української державності	4) рух за свободу совісті

45. Генеральний секретар ЦК КПРС Ю.Андропов (1982 – 1984) намагався зупинити розвиток системної кризи в СРСР, а відтак в УРСР, шляхом:

- а) відновлення в країні процесів демократизації, глобального взаємодоповнюючого реформування, передусім економічної та політичної сфер;
- б) здійснення часткової економічної реформи із вдосконалення соціалістичних виробничих відносин, як це робили його попередники М. Хрущов та Л. Брежнев;
- в) вдосконалення адміністративно-репресивних методів організації виробництва, посилення трудової дисципліни та боротьби з корупцією як у верхніх партійних ешелонах, так і на виробництві.

46. Які із започаткованих М.Хрущовим з метою демократизації суспільного життя в СРСР реформ викликали найбільший опір з боку союзної і республіканської партійної номенклатури:

- а) реформи органів управління народним господарством СРСР – ліквідація міністерств, впровадження раднаргоспів, оскільки ... ;
- б) зміни в організаційних засадах діяльності КПРС, а саме: оновлення не менше ніж на чверть складу ЦК і його президії на кожних чергових виборах та обрання керівників парторганів лише на три терміни підряд, тому що ... ;
- в) скорочення і здешевлення адміністративно-управлінського апарату, тому що ...;

г) децентралізація державно-адміністративного керівництва, передання республікам деяких повноважень, які раніше належали центрові в галузі законодавства, а також управління народним господарством, тому що

47. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:

Наприкінці 50-х – у середині 60-х років УРСР була членом багатьох міжнародних організацій, в тому числі (НАТО, ЄС, ООН, РЕВ, “Міжнародної амністії”, Міжнародної організації праці). У (1954, 1955, 1964, 1965) році вона стала членом постійної комісії ООН з питань освіти, науки і культури – (МАГАТЕ, МБО, ЮНЕСКО).

48. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:

У навчальних програмах середніх шкіл у 70 – на початку 80-х років з'явилися нові дисципліни (психологія, кібернетика, релігієзнавство, генетика, філософія, політекономія соціалізму, науковий комунізм, менеджмент, основи Радянської держави і права, етика і психологія сімейного життя).

49. Чи відповідають історичній дійсності такі твердження:

а) метою діяльності Української робітничо-селянської спілки було відокремлення України від Радянського Союзу мирними, конституційними методами

1) так, 2) ні;

б) учасники українського опозиційного руху 60 – 80-х років вважали, що досягти незалежності України можна лише шляхом підготовки та здійснення збройного повстання

1) так, 2) ні;

в) спільним для всіх напрямів українського опозиційного руху була критика комуністично-бюрократичної системи, прагнення ліквідувати колоніальний статус України

1) так, 2) ні.

50. Чергова спроба виходу СРСР, а відтак і УРСР з кризи, що охопила усі сфери життя країни, була зроблена на квітневому (1985 р.) пленумі ЦК КПРС, який прийняв ухвалу:

а) про запровадження нових соціальних програм “Житло 2000” та “Боротьба за тверезий, здоровий спосіб життя”, а також удосконалення “Продовольчої програми”, реалізація яких мала забезпечити досягнення в СРСР європейських стандартів життя;

б) широко використовуючи досягнення науково-технічної революції, встановити відповідність форм соціалістичного господарства сучасним умовам і потребам, домогтися істотного прискорення соціально-економічного прогресу;

в) про нові принципи кадрової політики і впровадження виборів усіх ланок партійно-державного та господарського керівництва на альтернативній основі.

51. В 1962 р. УРСР стала членом Ради Економічної Взаємодопомоги:

а) європейської міжнародної організації, створеної з метою сприяння перебудові економіки соціалістичних країн на ринкових засадах;

б) міжнародної організації, створеної європейськими країнами з метою надання економічної допомоги країнам, які щойно звільнилися від колоніальних режимів;

в) організації “країн соціалістичного табору”, створеної з метою надання економічної допомоги капіталістичним країнам у перебудові ринкової економіки на соціалістичний лад;

г) організації “країн соціалістичного табору”, створеної в протизагаду ЄС з метою розвитку економічного співробітництва та співпраці між соціалістичними країнами.

52. Перехід до загальної обов'язкової середньої освіти, який законодавчо був закріплений у Конституції УРСР 1978 р.:

а) свідчив про високий рівень забезпечення культурних та духовних потреб населення республіки, відбивав відповідний освітній рівень учнів середніх шкіл, сприяв вдосконаленню навчальної та професійної підготовки випускників середніх шкіл, особливо в сільській місцевості;

б) значно знизив якість навчального процесу; породив нездорову атмосферу для роботи шкіл та інших середніх навчальних закладів, яка тепер оцінювалася переважно за кількісними показниками; призвів до погіршення матеріально-технічного забезпечення роботи навчальних закладів, збільшення навантаження вчителів в умовах низької оплати праці;

в) практично не був реалізований, у державі не вистачало матеріальних та фінансових ресурсів для виконання цього положення Конституції 1978 р.

53. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:

Традиції національно-визвольної боротьби в нових умовах продовжили підпільні групи та організації, які діяли мирними, конституційними засобами. Серед них (ОУН, УРСС, УНФ, УПА). Ігнорування радянською владою демократичних норм і законів, свобод і прав людини логічно покликали до життя здійснюваний легально рух за права людини, який в Україні був представлений (Українською Гельсінською групою, Українським народним фронтом, Українським національним комітетом).

54. Наприкінці 50-х – у середині 60-х років основну частку українського експорту становила(и):

- а) продукція сільського господарства;
- б) науково-технічні розробки українських учених;
- в) сировинні ресурси;
- г) продукція українського машинобудування;
- д) продукція легкої та харчової промисловості.

55. Встановіть відповідність:

а) постанова ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР “Про додаткові заходи щодо удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх і навчальних закладах союзних республік”	1) квітень 1959 р.
б) директива Міносвіти УРСР “Удосконалювати вивчення російської мови в загальноосвітніх школах республіки”	2) листопад 1978 р.
в) закон УРСР “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР”	3) травень 1983 р.

56. Встановіть відповідність:

а) Об'єднана партія визволення України	1) 1964 р., Д.Квецько, З. Красівськнй, М.Дяк та ін.
б) Український національний комітет	2) 1959 р., Л.Лук'яненко, І.Кандиба, С.Вірун та ін.
в) Українська робітничо-селянська спілка	3) 1957 р., Б.Грицина, І.Коваль, І.Гнот та ін.
г) Український національний фронт	4) 1953 – 1958 рр., Я.Ткачук, Б.Германюк, Б.Тимків, М.Площак та ін.

57. У 1985 – 1987 рр. радянське керівництво здійснило низку заходів з метою оздоровити суспільно-політичні відносини в СРСР, відповідно і в Україні, а саме:

а) удосконалювалася робота адміністративно-бюрократичного апарату держави, каральних органів КДБ та УВС, вносилися зміни у карний кодекс з метою підвищення відповідальності за корупцію, порушення дисципліни, пияцтво, наркоманію тощо;

б) була відмінена стаття 6 Конституції СРСР про “керівну та спрямовуючу роль КПРС у житті радянського суспільства”, на засадах демократизму проведена реформа виборчої системи, забезпечений механізм реалізації демократичних свобод у країні – свободи слова, друку, віросповідання, права на мітинги, демонстрації тощо;

в) реабілітовані політв'язні, проведена чистка кадрів партапарату, вводилися демократичні засади виборів та переобрання партійних і державних керівників, а також керівників промислових підприємств.

58. Умови розвитку української культури наприкінці 50-х – у середині 60-х років визначалися:

а) обмеженістю та непослідовністю процесу демократизації суспільного життя в СРСР, що призвело до посилення процесів ідеологізації, русифікації, а також виявилось в застосуванні принципу залишкового фінансування української культури;

б) процесом десталінізації, який започаткував демократизацію усіх сторін життя радянського суспільства, створення найсприятливіших умов для повноцінного розквіту української національної культури та мови;

в) ідеологічною реакційністю та консерватизмом політики КПРС у культурно-духовній сфері, запереченням права національних культур на самостійний розвиток, неприязню до всього українського, забороною на використання української мови, закриттям українських освітніх закладів.

59. Завданням економічної реформи 1965 р. було:

а) продовження економічної реформи 1959 р., запровадження госпрозрахункових методів стимулювання праці, розширення сфери товарно-грошових відносин, сприяння подальшому зростанню економічної самостійності республік;

б) подолання волюнтаризму та суб'єктивізму в управлінні народним господарством, зупинення падіння життєвого рівня населення, сприяння зростанню авторитету комуністичної партії, який значно похитнувся в останні роки правління М.Хрущова;

в) повернення до сталінських методів управління народним господарством: жорсткого централізму, воєнізованої дисципліни, без чого було неможливо подолати кризовий стан в економіці.

60. Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР “Про додаткові заходи щодо удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх і навчальних закладах союзних республік”, прийнята 1983 р.:

а) давала батькам право вибору мови навчання їхніх дітей;

б) передбачала зменшення кількості українських шкіл, їх перетворення у змішані українсько-російські школи або російські;

в) вчителі російської мови отримували додаткові соціальні пільги, а їхня зарплатня збільшувалася на 15% “за особливо складні та відповідальні умови роботи”;

г) усі наведені вище твердження правильні.

61. Встановіть відповідність:

а) Микола Руденко

1) поет, “шістдесятник”, дисидент, ініціатор маніфестації протесту в кінотеатрі “Україна”, помер в радянському концтаборі

б) Володимир Івасюк

2) композитор, “шістдесятник”, автор популярної пісні “Червона рута”, дисидент, загинув при загадкових обставинах

в) Василь Симоненко

3) художник-“шістдесятник”, активний учасник українського правозахисного руху, загинув при нез'ясованих обставинах

г) Алла Горська	4) поет-“шістдесятник”, автор відомого вірша “Лебеді материнства”, учасник українського дисидентського руху, помер молодим
д) Василь Стус	5) поет-“шістдесятник”, правозахисник, керівник Української групи сприяння виконанню Гельсінкських угод

62. Заходи з подолання системної кризи в СРСР, у тому числі в Україні, здійснені у 1985 – 1987 рр. партійно-державним керівництвом СРСР мали характер:

- а) кардинальних всеохоплюючих реформ, спрямованих на демократизацію усіх сторін життя радянського суспільства;
- б) кардинальних всеохоплюючих реформ, метою яких був злам соціалістичної системи суспільних відносин і побудова в СРСР відкритого громадянського суспільства та вільноринкової економіки;
- в) часткових, обмежених реформ, які передбачали лібералізацію економіки країни та піднесення життєвого рівня населення, проте не торкалися сфери суспільно-політичних відносин;
- г) повернення до сталінських методів управління державою, посилення її репресивно-каральних функцій, що мало сприяти подоланню кризових явищ в економіці та прискореному будівництву капіталізму в СРСР.

63. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:

Культ особи Сталіна був розвінчаний на (XIX, XX, XXI) з'їзді КПРС, який відбувся у лютому (1952, 1953, 1956) року. В центр уваги присутніх на з'їзді була поставлена доповідь “Про культ особи та його наслідки”, виголошена (М.Підгорним, Л.Кагановичем, М.Хрущовим, Л.Берією).

64. У квітні 1959 р. Верховна Рада УРСР ухвалила закон “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР”, згідно з яким передбачалася:

- а) структурна перебудова загальноосвітньої школи – запровадження обов'язкового восьмирічного навчання, перетворення десятирічок на одинадцятирічки, гуманітаризація освіти, а також закріплювалось положення про українську мову як основну мову навчання та викладання в навчальних закладах УРСР;
- б) структурна перебудова загальноосвітньої школи – запровадження обов'язкового восьмирічного навчання, перетворення десятирічок на одинадцятирічки, політехнізація освіти та зміцнення зв'язку школи з виробництвом, вибір батьками обов'язкової мови навчання дітей;
- в) реформа системи народної освіти в Україні – запровадження обов'язкового десятирічного навчання, політехнізація освіти та зміцнення зв'язку школи з виробництвом, вибір батьками обов'язкової мови навчання дітей.

65. Встановіть відповідність:

а) усунув від влади М.Хрущова, проходив під гаслами подолання волюнтаризму і суб'єктивізму;	1) вересневий 1965 р. пленум ЦК КПРС
б) прийняв постанову “Про невідкладні заходи щодо подальшого розвитку сільського господарства”	2) березневий 1965 р. пленум ЦК КПРС
в) прийняв постанову “Про поліпшення управління промисловістю, вдосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва”	3) жовтневий 1964 р. пленум ЦК КПРС

66. Партійне та політичне керівництво УРСР на чолі з першим секретарем ЦК Компартії України В.Щербицьким:

а) з обуренням реагувало на нову хвилю русифікації, чинило опір політиці центральної влади, прагнуло зберегти найкращі взірці української народної освіти;

б) підтримувало курс центрального керівництва на згортання сфери обігу української мови і втілювало його в життя, побоюючись відродження національної свідомості населення України;

в) на словах підтримуючи русифікаторську політику центру, водночас робило все можливе для збереження української мови та мережі українських навчальних закладів.

67. У виступі М. Горбачова на жовтневому (1987 р.) пленумі ЦК КПРС суспільний лад, збудований за роки радянської влади в СРСР, був охарактеризований як деформований соціалізм, який не має нічого спільного ні з марксизмом-ленінізмом, ні зі справжнім соціалізмом. Цю ревізію історичного досвіду побудови соціалізму в СРСР українська громадськість:

а) одностайно підтримала, висновки генерального секретаря ЦК КПРС сприяли згуртуванню населення України навколо політики партії з перебудови радянського суспільства;

б) висловила різні судження, частина консервативно налаштованих членів компартії різко засудила спробу ревізії, ставши в опозицію до політичного курсу М.Горбачова, а частина підтримала ідею побудови реального соціалізму, інші вважали цю критику недостатньою і вимагали подальшого перегляду політики партії в бік демократизації засад політичного життя в СРСР;

в) піддала одностайному осудові, у словах М.Горбачова населення України відчуло загрозу ліквідації засад існуючого соціалістичного ладу.

68. Русифікацію народної освіти в УРСР, яка посилилася в процесі реформування системи народної освіти у 1959 р.:

а) з розумінням зустріла українська творча інтелігенція, яка поділяла позицію партії щодо інтернаціоналізації та “зближення і злиття націй” у соціалістичному суспільстві;

б) українська творча інтелігенція розцінювала як загрозу знищення української національної культури і масово чинила їй опір;

в) українська інтелігенція зустріла загалом схвально і лише деякі її представники – М.Рильський, М.Бажан, Л.Костенко – виступили проти прихованого знищення української мови та культури;

г) українська творча інтелігенція сприйняла негативно, однак лише деякі її представники – М.Рильський, М.Бажан, Л.Костенко – виступили проти прихованого знищення української мови та культури.

69. У процесі реформування сільського господарства в СРСР у 1965 р. в Україні:

а) заготівлю сільськогосподарської продукції замінили закупівлями, підвищили ціни на неї, реорганізували МТС у РТС, розширили колгоспи та радгоспи, обмежили індивідуальну діяльність селян на присадибних ділянках;

б) замінили продрозверстку на продподаток, дозволили селянам продавати продукти на внутрішньому ринку;

в) запровадили ринкові відносини в аграрному секторі, розпустили колгоспи та радгоспи, землю роздали в приватну власність селянам;

г) змінили порядок заготівлі сільськогосподарської продукції – визначили тверді перспективні плани закупівель, ввели диференційовані залежно від кліматичних та виробничих умов нові закупівельні ціни, запровадили надбавки на надпланову продукцію та гарантовану зарплатню колгоспникам.

70. Стан української науки в 70-х роках характеризувався:

а) провінційністю, низькою ефективністю наукових розробок, їх повільним впровадженням; теоретичні, фундаментальні дослідження переважали над прикладними; світовому рівню відповідав стан розробок лише поодиноких наукових дисциплін природознавчого та прикладного характеру, що ж до гуманітарних дисциплін, то вони продовжували перебувати під впливом марксистсько-ленінської ідеології;

б) світовим рівнем розвитку, високою ефективністю наукових розробок, що швидко впроваджувалися в радянську та світову промисловість, пропорція наукових досліджень поступово змінювалася на користь прикладних досліджень, які давали швидку матеріальну віддачу, за рахунок чого продовжували розвиватися фундаментальні, теоретичні дослідження; значні зміни відбулися в розвитку гуманітарних дисциплін, чому сприяло їх звільнення від марксистських ідеологічних догм, тобто відбулося “органічне поєднання досягнень науково-технічної революції та соціалізму”;

в) кризою, яка спричинилася принципом “залишкового фінансування” розвитку науки в Україні; практично припинила діяльність АН УРСР, згортали прикладні дослідження, українська наука втратила свої провідні позиції у світі, найкращі наукові працівники переїхали для роботи в Росію або в країни Західної Європи та США.

71. Партійно-політичне керівництво УРСР, очолюване першим секретарем Компартії України В. Щербичем, стосовно реформаторського курсу М.Горбачова 1985 – 1987 рр.:

а) зайняло стриману, навіть консервативну позицію, блокувало проведення реформ в Україні;

б) підтримало реформаторський курс на демократизацію суспільного життя в СРСР, активно впроваджувало нововведення в життя республіки;

в) зайняло відверто реакційну позицію щодо дій М. Горбачова, очоливши боротьбу всередині КПРС за усунення його з посади генерального секретаря ЦК КПРС;

г) висловило власний погляд на характер та зміст реформ у СРСР, вважаючи, то першочерговим завданням повинна стати, зокрема, реалізація національними республіками права на вільний вихід зі складу СРСР.

72. В Україні рішення XX з'їзду КПРС щодо засудження “культу особи Сталіна”:

а) зустріли з розумінням і одностайно підтримали як члени КПУ, так і широкі верстви трудівників;

б) більшість населення сприйняла з ентузіазмом та надією, лише частина керівництва КПУ холодно поставилася до процесу десталінізації і чинила йому опір;

в) були сприйняті насторожено, з недовірою і нерозумінням, скоріше як провокація, мета якої – виявити ненадійні, з точки зору комуністів, елементи.

73. У 60-ті роки Україна стала центром розвитку:

а) космонавтики; українські вчені сконструювали і збудували перші в СРСР космічні кораблі “Восток” та “Союз”;

б) кібернетики; українські вчені спроектували і збудували цифрову машину “Київ”, першу в СРСР керуючу машину широкого профілю “Дніпро”, машини “Промінь”, “Мир”;

в) фізики напівпровідників; українські вчені розробили перші напівпровідникові схеми для радянських телевізорів марок “Рубін”, “Електрон”, “Райдуга”.

74. У вересні 1965 р. пленум ЦК КПРС прийняв постанову “Про поліпшення управління промисловістю, вдосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва”, яка безпосередньо стосувалася і України. Ця постанова передбачала:

а) заміну галузевого принципу управління народним господарством на територіальний, тобто ліквідацію галузевих міністерств та створення замість них раднаргоспів;

б) створення умов для розвитку в промисловості поряд з державним кооперативного та приватного секторів, підвищення оплати праці робітників промислових галузей;

в) підвищення наукового рівня планування економіки, значне скорочення кількості диктованих зверху показників, а також використання як основи оцінки діяльності підприємств не загального валу виготовленої продукції, а обсягу її реалізації; розширення сфери госпрозрахункових відносин, створення ефективної системи стимулювання шляхом організації спеціальних соціальних фондів; повернення до галузевого принципу керівництва промисловістю.

75. Причинами поступової втрати Компартією України провідних позицій в українському суспільстві в 1985 – 1987 рр. був(ла):

а) провінційність політичного мислення її керівників, які ініціативу в перебудовчому процесі в республіці віддали центральній владі;

б) неспроможність запобігти екологічній кризі, спричиненій аварією на Чорнобильській АЕС у червні 1986 р.;

в) страх перед тим, що процеси демократизації сприяють зростанню українського національно-визвольного руху, несумісного з комуністичною ідеологією;

г) курс Компартії України на розбудову української державності та національне відродження.

76. Серед репресованих жителів України реабілітації в 1956 – 1959 рр. не підлягали:

а) жертви політичних процесів 20 – 30-х років;

б) західноукраїнське населення, депортоване за співпрацю з нацистами та українськими націоналістами;

в) функціонери КПРС;

г) космополіти;

д) політичні в'язні, засуджені за 54 статтею Карного кодексу СРСР за зраду державних інтересів;

е) в'язні німецьких концтаборів;

є) українські селяни, депортовані у роки колективізації.

77. Працівники інституту синтетичних надтвердих матеріалів АН УРСР у 1961 р.:

а) побудували найбільший у світі прискорювач електронів у два мільярди електрон-вольт;

б) створили першу в СРСР цифрову машину “Київ”;

в) виростили першими в світі штучні алмази;

г) розробили нові методи квантової теорії поля та статичної фізики.

78. Після смерті Й.Сталіна деяке розширення прав УРСР в економічному й культурному житті було пов'язане з намаганням:

а) нових керівників СРСР, лідером яких став М.Хрущов – представник української партноменклатури, реально надати Україні статус суверенної союзної республіки у складі СРСР;

б) нових керівників СРСР шляхом незначного розширення прав партійної номенклатури республіки заручитися її підтримкою і, водночас, перекласти на неї хоча б частинку відповідальності за стан справ в УРСР;

в) нових керівників СРСР активізувати національно-державне будівництво в Україні і зробити її керівників безпосередньо зацікавленими в ефективному функціонуванні господарського механізму та національному відродженні.

79. Економічна реформа 1965 р. була викликана бажанням радянського керівництва:

а) докорінно змінити основні принципи організації та управління народним господарством СРСР, реформувати соціалістичну економіку в бік вільноринкової;

б) внести зміни в систему організації та управління народним господарством СРСР, не змінивши при цьому її суті;

в) повернутися до сталінських жорстких адміністративно-командних методів управління економікою, які виявилися значно ефективнішими порівняно з економічними методами.

80. У процесі перебудови економічних відносин в УРСР у 1985 – 1990 рр.:

а) відбулися суттєві зміни в структурі промисловості, а саме: вона втратила свій напівколоніальний характер, були створені завершені виробничі цикли, пріоритетними стали наукомісткі галузі та легка промисловість, скоротився обсяг важкої промисловості в структурі української економіки, широко впроваджувалися досягнення науково-технічного прогресу;

б) у структурі промислового виробництва України відбулися зміни на гірше: розвивалися лише сировиннодобувні галузі, продукція яких експортувалася за межі республіки, інші галузі, навіть важка промисловість, не отримували капіталовкладень на розвиток, а тому занепадали, обсяги їхнього виробництва скорочувалися, промисловість поступово набувала регресивного характеру, який змінювався з індустріального на аграрно-індустріальний;

81. Процес десталінізації в УРСР, як і в інших республіках СРСР

а) був розпочатий	1) 1990 р.
б) припинений вперше	2) 1956 р.
в) відновлений вдруге	3) 1959 р.
г) остаточно завершений	4) 1985 р.

82. Яке твердження найбільше відповідає історичній дійсності:

а) у першій половині 60-х років процеси демократизації суспільного життя в УРСР позитивно вплинули на становище церкви та віруючих; були зняті обмеження з релігійної діяльності, відроджувалися церкви, яким поверталось націоналізоване майно;

б) у першій половині 60-х років процеси демократизації суспільного життя в УРСР оминули релігійно-церковну сферу; стосовно церкви і віруючих комуністи продовжували проводити політику активної світоглядної боротьби, насаджування атеїстичного світобачення, вдавалися до обмежень релігійної діяльності та переслідування віруючих;

в) у першій половині 60-х років обмеженість процесів демократизації суспільного життя в УРСР призвела до формального (лише на папері) поліпшення становища віруючих та церкви в республіці; їм поверталось право на вільне віросповідання, однак так і не були розроблені механізми реалізації демократичних прав віруючих громадян республіки.

83. Повернення до галузевого принципу управління промисловістю в процесі економічної реформи 1965 р.:

а) мало позитивні наслідки для України та її промисловості, оскільки централізація управління сприяла піднесенню ефективності керівництва підприємствами, більш обґрунтованому розподілу капіталовкладень, виваженому складанню планових завдань тощо;

б) мало негативні наслідки для України, позаяк позбавляло республіку права самостійно керувати українською промисловістю з урахуванням республіканських пріоритетів, а більшість українських підприємств знову поверталась у власність союзних міністерств;

в) практично не позначилося на Україні, адже стосувалося лише тих промислових підприємств, які перебували в загальносоюзному підпорядкуванні.

84. Згідно з постановою липневого (1987 р.) пленуму ЦК КПРС, радикалізація економічної реформи, що здійснювалася в Україні поряд з іншими республіками СРСР, полягала у “визнанні плюралізму форм власності, заміні адміністративних методів господарювання економічними, демократизації засад управління”. На практиці це означало:

- а) подальше вдосконалення соціалістичної системи економіки;

б) співіснування ринкової і соціалістичної форм господарювання з подальшим переходом до ринку при жорсткому контролі з боку держави;
в) негайний перехід до засад вільноринкової економіки;
г) посилення регресивних тенденцій в економічному розвитку України, подальше зростання адміністративно-бюрократичного апарату управління народним господарством.

85. Процес десталінізації суспільного життя в УРСР, як і в цілому СРСР, у 1956 – 1959 рр.:

а) був згорнутий, тому що він не відбивав настроїв народних мас, які продовжували “обожнювати Сталіна” та його дії;

б) був проведений тією мірою, якою він відповідав інтересам партноменклатури, і зупинений тоді, коли почав безпосередньо загрожувати підвалинам її влади;

в) був в цілому завершений, наслідки “культу особи Сталіна” ліквідовані, демократичні норми відновлені в усіх сферах суспільного життя.

86. Економічна реформа 1965 р. мала обмежений характер, тому що:

а) відкидала територіальний принцип управління економікою, повертаючись до галузевого;

б) економічні елементи реформи не доповнювалися політичними змінами, демократизацією суспільного життя;

в) її метою було лише часткове вдосконалення соціалістичної системи господарювання, а не ліквідація соціалістичних виробничих відносин.

87. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:

Одним(ою) із перших в українській літературі 60 – 70-х років у творі... (“Маруся Чурай”, “Собор”, “Мальви”, “Мертва зона”) звернувся(лась) до художнього аналізу глибоких деформацій у суспільному житті (Л.Костенко, О.Гончар, Р.Іваничук, Ю. Дрозд).

88. Рішення березневого (1989 р.) пленуму ЦК КПРС мали безпосередньо стосуватися розвитку аграрного сектора в Україні. Вони передбачали:

а) реорганізацію управлінських структур сільськогосподарським сектором, зокрема, створення Держагропрому;

б) передачу землі селянам у приватну власність;

в) розвиток на селі альтернативних форм господарювання: селянських (фермерських) господарств, оренди, створення кооперативних спілок;

г) розпуск колгоспів та радгоспів.

89. Суспільні реформи початку 60-х років, до яких вдалося радянське керівництво:

а) мали на меті демонтаж тоталітарної системи в СРСР, його перетворення в демократичну державу, що відкривало шлях до розширення федеративних прав України у складі оновленої радянської федерації;

б) повинні були сприяти частковому оновленню методів керівництва країною з боку КПРС, а також КПУ; вони не зачіпали основ існуючого ладу і не обмежували повного партійного контролю над життям країни;

в) у випадку їх реалізації дали б змогу побудувати впродовж 20 років комуністичне суспільство в СРСР, у тому числі і в УРСР.

90. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:

Кримська область увійшла до складу УРСР згідно з рішенням Верховної Ради СРСР від 19 лютого (1952, 1954, 1956) року.

91. Стан “розвиненого соціалістичного суспільства” в УРСР у 70-х роках характеризувався:

а) якісними зрушеннями в соціально-економічному розвитку держави, її виходом на передові світові економічні рубежі, трансформацією політичної системи суспільства в бік застосування комуністичних принципів управління – поступове відмирання ролі держави і відповідно КПРС як основи політичної системи радянського суспільства;

б) поглибленням кризових явищ у соціально-економічному розвитку УРСР, посиленням незадоволення народних мас своїм життєвим рівнем, зниженням авторитету КПРС, що призвело до зростання тоталітарних тенденцій у житті суспільства;

в) стабілізацією соціально-економічної та політичної ситуації в країні, а саме: внаслідок реформ кінця 50-х років були усунені негативні тенденції у розвитку народного господарства, хоча і не було досягнуто європейських стандартів рівня життя; за рахунок політики “дозованої демократизації” вдалося забезпечити підтримку з боку населення політики партії, яка поступово передавала свої “управлінські” функції відповідним державним структурам і дедалі більше зосереджувалася на розробці ідеологічних питань, насамперед пов'язаних з побудовою комуністичного суспільства.

92. Перша велика хвиля арештів дисидентів в Україні припадає на:

а) 1959 р.;

б) 1965 р.;

в) 1972 р.

93. Серед категорій населення України зазначте ті, які чинили активний опір політиці радикальних реформ в СРСР у 1985 – 1990 рр.:

а) робітники, селяни, інтелігенція;

б) інтелігенція, селяни, військовослужбовці, партноменклатура;

в) партноменклатура, працівники державного апарату та державних установ, військовослужбовці.

94. Суспільні реформи, започатковані М.Хрущовим на початку 60-х років:

а) населення України з ентузіазмом підтримало, адже вони сприяли швидкому зростанню матеріального та життєвого рівня людей, забезпеченню їхніх культурних потреб, давали змогу на практиці реалізувати право народу на участь в управлінні державою. Тому в 1964 р. українці з обуренням зустріли повідомлення про відставку М.Хрущова;

б) знайшли підтримку більшої частини населення України. Однак непослідовність та обмеженість цих реформ, а також протидія їхній реалізації з боку консервативно налаштованої партноменклатури призвели до різкого зниження життєвого рівня населення і, відповідно, до розчарування у реформаторській політиці. Тому в 1964 р. населення України з розумінням поставилося до відставки М.Хрущова;

в) населення України зустріло стримано, адже їх метою, в основному, було поліпшення умов життя партноменклатури. Жодної реакції не викликала також і відставка М.Хрущова в 1964 р.

95. У статті 6 Конституції “розвиненого соціалізму”, прийнятій у 1977 р. в СРСР, і у відповідній статті Конституції УРСР 1978 р. було записано, що КПРС є “керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи”. Це свідчило про:

а) зростання тоталітарних тенденцій у житті радянського суспільства, про підконтрольність усіх його сфер комуністичній ідеології та вказівкам партійних органів;

б) подальшу демократизацію суспільного життя, зростання ролі Рад народних депутатів в його управлінні; вплив КПРС обмежувався лише сферою ідеології;

в) значний крок до побудови комунізму в СРСР, оскільки це положення сприяло відмиранню держави та переходу її функцій до партійних органів, які перетворювалися на органи народного самоврядування.

96. Маніфестація проти арештів української інтелігенції, ініційована В.Стусом, відбулася в київському кінотеатрі “Україна”:

- а) 1959 р.;
- б) 1965 р.;
- в) 1972 р.

97. Регіон України, на який наприкінці 80-х років національно зорієнтована інтелігенція покладала надії як на український П'ємонт:

- а) Закарпаття;
- б) Київщина;
- в) Західна Україна;
- г) Дніпропетровщина;
- д) Крим.

98. Позначте риси, властиві демографічним процесам в Українській РСР упродовж 1970 – 1980-х років:

- а) уповільнення приросту чисельності жителів міст, зростання чисельності корінного етносу, перевищення народжуваності над смертністю серед сільських жителів;
- б) високі темпи зростання чисельності жителів міст, зменшення чисельності корінного етносу, перевищення смертності над народжуваністю серед сільських жителів;
- в) перевага темпів зростання кількості жителів села над збільшенням кількості жителів міст, збільшення чисельності корінного етносу, перевищення народжуваності над смертністю серед сільських жителів;
- г) високі темпи зростання чисельності жителів міст, зростання чисельності корінного етносу, перевищення смертності над народжуваністю серед сільських жителів.

99. Укажіть риси, притаманні суспільно-політичному життю УРСР протягом 1956 – 1964 років. Виберіть і позначте правильну відповідь:

- I. розширення прав союзних республік у політичній та економічній сферах; а) I, III, IV, VI, VII;
- II. ліквідація цензури; б) I, II, VII, VIII;
- III. хвиля політичних арештів за критику Й.Сталіна та його діяльності; в) I, IV, V, VI, VIII;
- IV. посилення державної антицерковної політики; г) I, II, III, IV, VII.
- V. засудження культу особи Й.Сталіна;
- VI. поява нових суспільних і наукових періодичних видань;
- VII. дозвіл на існування різних ідеологічних напрямів у мистецтві;
- VIII. звільнення політичних в'язнів з таборів.

100. Позначте основний зміст реформи 1959 року, що здійснювалась на підставі Закону УРСР “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР”:

- а) уведення обов'язкової восьмирічної освіти, гуманітаризація освіти, визнання української мови обов'язковою мовою викладання у навчальних закладах УРСР;

б) уведення обов'язкової восьмирічної освіти, політехнізація освіти та зміцнення зв'язку школи з виробництвом, право вибору батьками мови навчання дітей;

в) уведення обов'язкової десятирічної освіти, політехнізація освіти та зміцнення зв'язку школи з життям, визнання української мови обов'язковою мовою викладання у навчальних закладах УРСР;

г) уведення обов'язкової десятирічної освіти, гуманітаризація освіти, право вибору батьками мови навчання дітей.

101. Позначте визначення, яке розкриває зміст поняття “реабілітація”:

а) повернення на батьківщину після війни військовополонених, цивільних полонених, біженців, переселенців, направлених на примусові роботи;

б) насильницьке відчуження чи вилучення державою для її потреб майна, продовольства громадян;

в) створення умов для рівної, вільної діяльності політичних партій, громадських організацій;

г) відновлення доброго імені неправомірно звинуваченої, зганьбленої чи засудженої особи.

102. Позначте, які наслідки для господарства України мало впровадження 1957 року територіального принципу управління народним господарством СРСР:

а) поглиблення регіональної спеціалізації промислового та сільськогосподарського виробництва;

б) структурна перебудова та модернізація економіки на засадах науково-технічного прогресу;

в) подальша централізація та бюрократизація управління народним господарством;

г) зростання економічної самостійності республіки в питаннях управління народним господарством.

103. Позначте “самвидавський” громадсько-політичний часопис, заснований В.Чорноволом, який виходив упродовж 1970 – 1972 років:

а) “Українська правда”;

б) “Хроніка українських подій”;

в) “Український вісник”;

г) “Сучасність і свобода в Україні”.

104. Позначте пункт, який характеризує стан економіки УРСР у 1970 – 1980-х роках:

а) високі темпи розвитку промисловості й сільського господарства;

б) спад виробництва у промисловості, сповільнення темпів розвитку сільського господарства;

в) посилення централізації економіки, швидке оновлення основних виробничих фондів;

г) зростання виробничих показників легкої та харчової промисловості, добробуту населення.

105. Установіть відповідність між датами та подіями:

а) 1966 – 1970 рр.;

б) 1968 р.;

в) 1982 р.;

г) 1980р.

1. публікація роману О.Гончара “Собор”;

2. проголошення Продовольчої програми;

3. восьма п'ятирічка;

4. арешт М.Руденка;

5. XXII Олімпійські ігри.

106. Установіть відповідність між поняттями та їх основним змістом:

а) шістдесятники;

1. великі державні підприємства, створені для обробітку землі та виробництва сільськогосподарської продукції;

- б) дисиденти; 2. керівники та працівники апарату партії, призначені на свої посади її відповідними органами;
- в) партноменклатура; 3. інакодумці, особи, які не погоджуються з постулатами панівної в тоталітарному суспільстві ідеології;
- г) раднаргоспи 4. територіальні органи управління народним господарством СРСР упродовж 1957 – 1965 років;
- 5. особи, що належать до покоління інтелігенції, яке розпочало своє творче й громадське життя за часів “відлиги”.

107. Установіть відповідність між громадсько-політичними об’єднаннями та політичними позиціями періоду відродження незалежності України:

- а) Українська республіканська партія; 1. керівна партія, більшість лідерів якої гальмувала процес “перебудови”, виступала проти незалежності України, за збереження Союзу РСР;
- б) Народна рада; 2. об’єднання, створене для підтримки, курсу поглиблення “перебудови”, з 1990 року послідовно виступало за створення Української держави;
- в) В Народний рух України; 3. партія, в яку реорганізувалась Українська гельсінська спілка, послідовно виступала проти монополії КПРС на владу, за суспільний устрій європейського зразка;
- г) Партія демократичного відродження України. 4. партія, утворена комуністами-реформаторами, які висловлювалися за трансформацію КПРС в соціал-демократичну партію європейського зразка, за конфедерацію України з іншими республіками СРСР;
- 5. об’єднання, створене групою народних депутатів для протистояння парламентській більшості, сприяло прийняттю Декларації про державний суверенітет України.

108. Хто з названих осіб засудив введення радянських військ в Афганістан у грудні 1979 р.:

- а) Ю. Андропов;
- б) Б. Єльцин;
- в) А. Сахаров;
- г) О. Солженіцин.

109. Укажіть серед нижченаведених твердження, що розкриває зміст поняття “раднаргоспи”:

- а) органи управління, на які покладалася координація промислової кооперації підприємств у рамках Ради економічної взаємодопомоги;
- б) організації, які керували системою державних закупівель сільськогосподарської продукції в Україні;
- в) державні органи, які здійснювали укрупнення колгоспів, продаж їм техніки машинно-тракторних станцій (МТС);
- г) органи державного управління, утворені за територіальним принципом, які керували промисловістю у межах економічних адміністративних районів

110. Укажіть період піднесення такого напряму кіномистецтва як українське поетичне кіно (режисери Л. Осика, Ю. Ілленко, І. Миколайчук, С. Параджанов):

- а) друга половина 1940 – перша половина 1950-х рр.;
- б) друга половина 1950 – перша половина 1960-х рр.;
- в) друга половина 1960 – 1970-ті рр.;
- г) 1980– 1990-ті рр.

111. Укажіть заходи, що вплинули на рівень життя населення України впродовж 1950 – середини 1960-х рр.:

- а) скасування плати за навчання в старших класах школи й у вищих навчальних закладах;
- б) проведення грошової реформи, що сприяла остаточному зникненню дефіциту товарів;
- в) індустріальне будівництво житла та часткове розв'язання житлової проблеми;
- г) заборона робітникам і службовцям самочинно змінювати місце своєї роботи;
- д) перегляд і підвищення тарифної системи оплати праці, перехід на п'ятиденний робочий тиждень при восьмигодинному робочому дні;
- е) інтенсифікація праці шляхом переходу на шестиденний робочий тиждень та скорочення відпусток;
- є) установлення щомісячного авансування та пенсій за віком для колгоспників.

112. Укажіть завдання, які ставила перед собою Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод:

- а) домагатися припинення втручання у внутрішні справи соціалістичних країн Східної Європи;
- б) ознайомити широкі кола української громадськості із Загальною Декларацією прав людини;
- в) домагатися акредитування в Україні представників зарубіжної преси;
- г) добиватися ліквідації системи ГУЛАГу та реабілітації незаконно засуджених;
- д) ознайомити світову громадськість із фактами порушень прав людини в Україні;
- е) добиватися внесення до конституцій СРСР та УРСР положень про свободу слова, друку, віросповідань, мітингів, зборів;
- є) домагатися, щоб на міжнародних нарадах з питань безпеки та співробітництва в Європі Україна була представлена окремою делегацією

113. Основними рисами індустріального суспільства є:

- а) провідна роль сфери послуг, науки та освіти;
- б) розповсюдження великого машинного виробництва;
- в) станово-юридична нерівність, закріплена правом;
- г) урбанізація;
- д) перехід від полювання та збиральництва до землеробства та скотарства;
- е) наявність системи особливих зв'язків, відносин сюзеренітету та васалітету;
- ж) виникнення соціальних груп підприємців та найманих робітників;
- з) провідна роль “білих комірів” у розвитку виробництва;
- и) становлення демократії, формування громадянського суспільства та правової держави;
- к) ключова роль процесів виробництва, розповсюдження та споживання інформації.

114. Операція “Українська хвиля”, присвячена річниці Акту злуки, проводилася в:

- а) 1989 р.;
- б) 1990 р.;
- в) 1991 р.

115. Матеріали про змовницькі наміри Л. Берії передав М. Хрущову:

- а) А. Пономаренко;
- б) Т. Строкач;
- в) С. Ковпак.

116. XX з'їзд КПРС, на якому з доповіддю про культ особи Сталіна виступив М. Хрущов, відбувся:

- а) у лютому 1956 р.;

- б) у березні 1956 р.;
- в) у лютому 1957 р.

117. Децентралізація системи управління народним господарством (створення раднаргоспів) відбулася:

- а) 1956 р.;
- б) 1957 р.;
- в) 1959 р.

118. Реорганізація МТС в РТС та передача їх на баланс колгоспів:

- а) сприяла зростанню ефективності сільського господарства;
- б) істотно не вплинула на розвиток сільськогосподарського виробництва;
- в) зберігла, а де в чому і поглибила збитковість колгоспної системи.

119. Чия це біографія?

Уродженець Полтавщини, випускник Київського університету, автор поетичних збірок “Тиша і грім”, “Земне тяжіння”:

- а) І. Світличного;
- б) В. Симоненка;
- в) Є. Сверстюка.

120. Українська робітничо-селянська спілка (УРСС) заснована:

- а) 1957 р.;
- б) 1958 р.;
- в) 1959 р.

121. Розвиток соціальної сфери у період “хрущовської відлиги” відзначався:

- а) зростанням заробітної плати, пенсій;
- б) запровадженням пенсійного забезпечення колгоспів;
- в) піднесенням рівня життя населення в УРСР до рівня країн Західної Європи;
- г) зростанням цін на деякі харчові продукти;
- д) зниженням цін на товари першої необхідності;
- е) розв’язанням житлової проблеми, ліквідацією проблеми нестачі житла.

122. Які дві події збіглися в часі:

- а) Закон СРСР “Про зміцнення зв’язку школи із життям і про подальший розвитком системи народної освіти в СРСР”;
- б) створення раднаргоспів;
- в) вихід у світ праці І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”;
- г) усунення М. Хрущова з посади першого секретаря ЦК КПРС;
- д) реорганізація МТС в РТС?

123. Українця О. Кириченка на найвищу посаду в республіці призначив:

- а) Й. Сталін;
- б) Л. Берія;
- в) М. Хрущов.

124. Постанову ЦК КПРС “Про подолання культу особи і його наслідків” опубліковано:

- а) у травні 1956 р.;
- б) у липні 1956р.;
- в) у травні 1957 р.

125. На території України було створено раднаргоспів:

- а) 11;
- б) 18;
- в) 21.

126. Скорочення розмірів присадибних ділянок та індивідуальних господарств:

- а) сприяло піднесенню продуктивності праці в сільському господарстві, позаяк ніщо не заважало колгоспникам працювати в колективних господарствах;
- б) призвело до скорочення обсягу продукції, яка надходила в базарну торгівлю;
- в) істотно не вплинула на соціально-економічну ситуацію в країні.

127. Чия це біографія?

Дисидент, правозахисник, випускник Московського університету, один із засновників УРСС, автор книги “Сповідь у камері смертників”.

- а) Л. Лук’яненко;
- б) І. Кандиби;
- в) В. Симоненка.

128. Закон “Про зміцнення зв’язку школи з життям і подальшим розвитком системи народної освіти в СРСР” прийнято:

- а) 1956 р.;
- б) 1957 р.;
- в) 1958 р.

129. Промисловий розвиток України періоду “хрущовської відлиги” мав так ознаки:

- а) децентралізація системи управління народним господарством;
- б) запровадження ринкових механізмів регулювання економічного виробництва;
- в) перехід підприємств на госпрозрахунок;
- г) швидкі темпи розвитку видобувної та металургійної промисловості;
- д) розвиток кібернетики, автоматизація та комп’ютеризація виробничих процесів;
- е) будівництво гігантів “великої хімії”.

130. Які дві події збіглися в часі:

- а) побудова прискорювача електронів;
- б) грошова реформа;
- в) створення клубу творчої молоді “Сучасник” у Києві;
- г) постанова ЦК КПРС “Про подолання культу особи і його шкідливих наслідків”;
- д) утворення Української робітничо-селянської спілки (УРСС)?

131. Після приходу до влади у вересні 1953 р. М. Хрущов розпочав реформи:

- а) промисловості;
- б) сільського господарства;
- в) політичної системи.

132. П. Шелест став першим секретарем ЦК КПУ в:

- а) 1957 р.;
- б) 1961 р.;
- в) 1963 р.

133. Семирічка охоплювала період:

- а) 1957 – 1963 рр.;
- б) 1958 – 1964 рр.;
- в) 1959 – 1965 рр.

134. “Кукурудзяна епопея” кінця 1950-х – початку 1960-х років:

- а) призвела до скорочення посівних площ під інші зернові культури та необхідності закупівлі зерна за кордоном;
- б) стала першим кроком на шляху подолання розбіжностей у рівнях економічного розвитку США і СРСР.

135. Чия це біографія?

Дисидент, літературний критик, автор праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, яка стала своєрідним протестом проти арештів українських дисидентів.

- а) І. Кандиби;
- б) І. Дзюби;
- в) В. Мороза.

136. Клуб творчої молоді “Сучасник” засновано:

- а) 1957р.;
- б) 1958 р.;
- в) 1959 р.

137. Реформування промисловості періоду “хрущовської відлиги” мало низку недоліків:

- а) затягування впровадження нових технологічних розробок у виробництві;
- б) відсталість легкої і харчової промисловості;
- в) збільшення виробництва чавуну і сталі протягом десяти років на 70%;
- г) перекачування значних коштів у хімічну промисловість, розбудова “великої хімії”;
- д) впровадження “надпрограм”, які завдавали великої економічної шкоди Україні;
- е) незмінність планової системи та командно-адміністративного господарського механізму.

138. Які дві події збіглися в часі:

- а) XX з’їзд КПРС;
- б) початок освоєння цілини;
- в) передача Криму УРСР;
- г) обрання М. Підгорного Першим секретарем ЦК КПУ;
- д) політ у космос українця П. Поповича?

139. Крим був приєднаний до УРСР у:

- а) 1953 р.;
- б) 1954 р.;
- в) 1956 р.

140. Наприкінці 1957 р. першим секретарем ЦК КПУ став:

- а) О. Кириченко;
- б) М. Підгорний;
- в) Д. Коротченко.

141. Грошова реформа була проведена:

- а) 1958 р.;
- б) 1960 р.;
- в) 1961 р.

142. Процес укріплення колгоспів, який здійснювався протягом 1950-х років:

- а) позитивно вплинув на розвиток сільського господарства за рахунок зменшення апарату управління;

б) не мав істотного впливу на сільське господарство;
в) призвів до появи “неперспективних сіл” і загалом негативно позначився на розвитку села.

143. Чия це біографія?

Випускниця Літературного інституту ім. Горького, поетеса, “шістдесятниця”, автор збірок “Проміння землі”, “Мандрівне серце”.

- а) Л. Костенко;
- б) А. Горська;
- в) Г. Севрука.

144. Праця І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?” з’явилась в :

- а) 1960 р.;
- б) 1961 р.;
- в) 1965 р.

145. Низка недоліків формування аграрного сектора в період “хрущовської відлиги” була спричинена негативними тенденціями:

- а) підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію;
- б) відтоком молодих спеціалістів через недостатній розвиток соціально-культурної сфери села;
- в) скороченням розмірів присадибних ділянок, індивідуальних господарств;
- г) реорганізацією МТС в РТС і передачею їх на баланс колгоспів;
- д) розширенням посівів кукурудзи, чумиза;
- е) обов’язковим фінансуванням колгоспників.

146. Які дві події збіглися у часі:

- а) XXII з’їзд КПРС;
- б) XXI з’їзд КПРС;
- в) суд над членами УРСС;
- г) обрання П. Шелеста першим секретарем ЦК КПУ;
- д) створення раднаргоспів?

Тема 11. РОЗВИТОК НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Питання, що розглядаються на лекційному занятті:

1. Об'єктивні та суб'єктивні причини розпаду СРСР.
2. Боротьба України за незалежність.
3. Активізація суспільно-політичного життя. Вибори 1990 р. до Верховної Ради УРСР.

Питання до семінарського заняття:

1. Політичні та соціальні трансформації 90-х років – початку ХХІ ст. в Україні.
2. Конституційний процес.
3. Економіка, культура, мистецтво, освіта на початку ХХІ ст.
4. Зовнішня політика Української держави в 90-х роках ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Питання до самостійної роботи:

1. Декларація про державний суверенітет України. Акт проголошення незалежності України.
2. Референдум і президентські вибори 1991 р.
3. Особливості ринкових реформ в Україні в 90-х роках. Спроби подолання системної кризи в економіці, політиці, соціальному та духовному житті.

Після вивчення теми необхідно вміти:

Установлювати хронологічну послідовність подій періоду та їх синхронність з подіями в країнах Європи та світу. Складати характеристики та історичні портрети видатних діячів періоду. Аналізувати та оцінювати джерела з історії періоду.

Характеризувати процес державотворення та оцінювати його здобутки й проблеми. Визначати чинники, які впливали на державотворчий процес. Характеризувати основні етапи конституційного процесу в Україні та оцінювати його значення. Визначати та оцінювати фактори, які вплинули на економічний розвиток України в першій половині 90-х рр., здобутки і проблеми економіки України, причини загострення кризи. Характеризувати макроекономічні та фінансові заходи другої половини 90-х рр. Визначати проблеми, суперечності та прорахунки у здійсненні аграрної реформи. Характеризувати складові етносоціальних процесів і оцінювати їх вплив на суспільство. Визначати причини і наслідки падіння життєвого рівня населення та оцінювати його вплив на зростання соціальної напруги в суспільстві. Характеризувати стан міжнаціональних відносин і визначати потенційні загрози миру. Визначати історичні передумови духовного розкріпачення та характеризувати процес національного відродження. Характеризувати релігійне життя України, визначати причини розколу українського православ'я та оцінювати його наслідки для суспільства. Визначати історичні умови розвитку культури. Характеризувати стан, проблеми та перспективи освітньої і наукової сфер, розвиток української літератури та мистецтва, оцінювати її здобутки. Визначати здобутки, перспективи розвитку і проблеми фізичної культури і спорту. Визначати основні принципи, пріоритети та напрямки зовнішньої політики. Визначати та оцінювати рівень співробітництва України з іноземними державами.

Пояснювати і застосовувати такі поняття й терміни: “правова держава”, “демократична держава”, “позаблокова держава”, “партія влади”, “мажоритарна система”, “пропорційно-мажоритарна”, “пропорційна система”, “структурна перебудова економіки”, “приватизація”, “корупція”, “тіньова економіка”, “лібералізація цін”, “гіперінфляція”, “девальвація”, “грошова емісія”, “державний бюджет”, “бюджетний дефіцит”.

Україна – суверенна і незалежна держава

Мета:

– Освітня: вивчити ключові завдання перших років державотворення в Україні; визначити функції Верховної Ради нового складу, з'ясувати зміст понять “конституційний процес”, “військова доктрина України”, “багатопартійна система”;

– Розвиваюча: проаналізувати такі документи, як Конституція України, Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України, витяг із Програми Народного руху України, Закони “Про Збройні сили України” та “Про оборону України”;

– Виховна: виховувати національну гідність, громадянську свідомість; продовжувати розвивати правову культуру на основі аналізу правових актів.

Основні поняття: “конституційний процес”, “військова доктрина”, “багатопартійна система”.

У кожній з майже трьох десятків посткомуністичних країн Східної Європи і колишнього СРСР трансформація політичної влади, відносин власності, економічної структури і людської свідомості відбувалася з великими труднощами. Зникаючи, тоталітарний лад залишив після себе мінне поле важко розв'язаних проблем економічного і суспільно-політичного характеру.

В Україні, як і в інших колишніх республіках СРСР, за винятком Росії, труднощі перехідного періоду ускладнювалися необхідністю створення розвинутої державної інфраструктури. УРСР була лише напівдержавним утворенням і в усьому залежала від московського центра. У Києві не існувало багатьох установ і організацій, необхідних для забезпечення функціонування держави. Політична еліта в українській столиці мала обмежений управлінський досвід. У новій ситуації їй доводилося вчитися приймати самостійні рішення.

Державотворчий процес

Попри жорстку боротьбу в українському парламенті між компартійно-радянською більшістю і демократичною меншістю, державотворення відбулося успішно. Демократична опозиція висувала гасла і забезпечувала їм народну підтримку, а номенклатура змушена була втілювати ці гасла в життя, щоб не втратити влади.

Безсумнівною заслугою номенклатури було здобуття контролю над підпорядкованими союзному центру силовими структурами, які розміщувалися в Україні, – армією, за винятком Чорноморського флоту, КДБ та МВС.

Надзвичайно важливе значення для входження України у світове співтовариство мала відмова від ядерної зброї. Утвердження національної незалежності було забезпечене формуванням власної грошової системи, виробленням законодавства про українське громадянство і кордони тощо. Принципову роль у формуванні обличчя нової України відіграла змушена згода компартійно-радянської номенклатури замінити радянську символіку національною.

Провідна роль номенклатури у творенні державності України призвела до надто повільного темпу впровадження реформ. Зволікання з реформою державних інститутів загальмувало перехід до демократичного устрою і негативно позначилося на ефективності влади.

Завдання:

1. З'ясувати основні завдання перших років державотворення і скласти схему.
2. Сформулювати визначення понять:
 - “конституційний процес”;
 - “військова доктрина”;
 - “багатопартійна система”.

3. Розв'язати проблему: “Чи був вихід України зі складу СРСР історично обґрунтованим і необхідним”.

Запитання:

1. Коли і за яких обставин була прийнята Декларація про державний суверенітет України? (16 липня 1990 року. Новий склад Верховної Ради, до якого увійшли політики, віддані національній ідеї.)

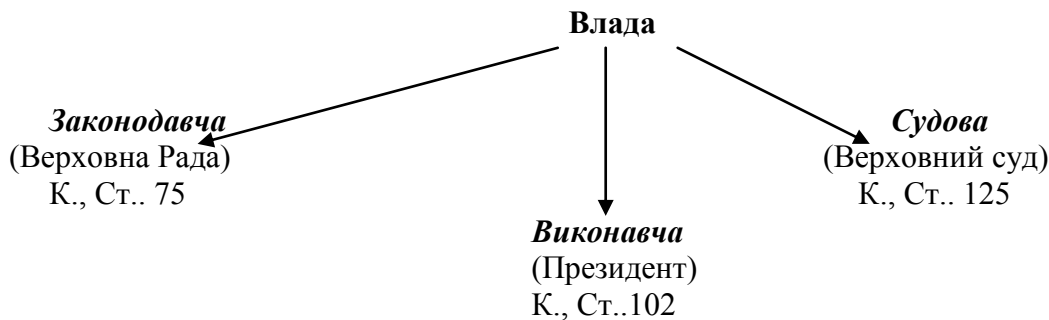
2. Що проголошувала Декларація про державний суверенітет України? (Верховенство, повнота, самостійність влади республіки та її незалежність.)

3. За яких умов було прийнято Акт проголошення незалежності України? (Внаслідок невдалої спроби державного перевороту в СРСР.)

4. Як ви гадаєте, чи необхідно було прийняття Акта? Чому? (Необхідне. Інакше була б відновлена тоталітарна антидемократична система СРСР, яка мала б унітарний характер.)

Однією з головних ознак демократичної держави є розподіл влади на три гілки. Звичайно ж, ставши на шлях розбудови незалежної демократичної держави, Україна не могла не розв'язати це ключове завдання – розподіл влади на законодавчу, виконавчу й судову.

Схема 11.1

Отже, яку першу сходинку в процесі державотворення пододала Україна? (Розподіл влади.)

1. Користуючись текстом Конституції України, охарактеризуйте політичний устрій України.

Схема 11.2

Статті 1, 2, 3.

Українська держава:

- За формою правління змішана, тому що...;
- За режимом демократична, тому що...;
- За формою устрою унітарна.

2. Який наступний крок зробила Україна в державотворчому процесі? (Створення Конституції).

Для захисту суверенітету України потрібна армія, і перед молодою незалежною державою постало завдання розбудови своєї власної української армії. Тому 6 грудня 1991 року було прийнято Закон про Збройні Сили України, 19 жовтня 1993 року – воєнну доктрину України.

3. Воєнна доктрина – це прийнята державою система поглядів і положень про будову Збройних Сил.

- Що дає Україні, її народу саме воєнна доктрина? (*Стабільність, спокій, мир.*)
- Які перешкоди стояли і стоять зараз на шляху формування сучасної армії?
- Як на вашу думку, армія в Україні повинна бути такою, якою є зараз?
- Чи має складатися з добровільних професійних найманців? Чому?

4. За умов незалежності не припинилося формування нових політичних партій, що заповнювали ліву, центральну, праву частини політичного спектра України. Заборона компартії не припинила діяльності лівих сил в Україні. Це теж було головною умовою державотворення в Україні. Багатопартійність і демократія – поняття взаємопов'язані.

- Що означає поняття “багатопартійність”, або “багатопартійна система”?

До “лівих” відносяться партії, програмні цілі яких базуються на принципах комунізму, соціалізму. До “правих” відносяться партії, що повністю відкидають принципи комунізму, соціалізму.

5. Розташуйте на політичній шкалі:

- Соціалістична партія України;
- Комуністична партія України;
- Трудовий конгрес України;
- Народний Рух України;
- Конгрес українських націоналістів ;
- Соціал-націоналістична партія України.
 - “ліві” (КПУ, СПУ);
 - “центр” (ТКУ);
 - “праві” (РУХ, КУН, СНПУ).

Основні державотворчі події

Законом від **17 вересня 1991 року** назва “Українська Радянська Соціалістична Республіка” була замінена на споконвічну назву держави – “Україна”.

Законом від **8 жовтня 1991 року** “Про громадянство України” визначено правовий статус її населення. Громадянство України надавалося всім, хто проживав на її території, не був громадянином іншої держави і не заперечував проти цього.

У **листопаді 1991 року** прийнято закон “Про Державний кордон України”, яким встановлювалися кордони, порядок їх охорони і перетину.

Відразу ж після проголошення незалежності почалося створення законодавчої бази міжнародних відносин. У прийнятій Верховною Радою 1 листопада 1991 року “Декларації прав національностей України” підкреслювалося, що Україна гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні економічні, політичні, соціальні і культурні права.

Наступним важливим документом став закон “Про національні меншини в Україні”. Він зафіксував право кожного народу на **культурно-національну автономію**, тобто на розвиток своєї національної культури, відродження історико-культурних традицій, використання національної символіки, сповідування своєї релігії, створення національних культурних і навчальних закладів, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації.

Будівництво власних Збройних сил на основі закону “Про збройні сили України” від **6 грудня 1991 року** і прийнятої 19 жовтня 1993 року воєнної доктрини України. Воєнна доктрина базується на без’ядерному і позаблоковому статусі України, принципі розумної достатності і відмові від визнання будь-якої країни потенційним противником. Це і визначає шляхи подальшого воєнного будівництва в Україні.

Створення правоохоронного органу – **Служби безпеки України (СБУ)**, компетенція якого полягає у захисті державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної

цілісності, науково-технічного та оборонного потенціалу України, у боротьбі з організованою злочинністю у сфері управління й економіки.

У січні – лютому 1992 року Верховна Рада затвердила державну символіку України: Державний герб (тризуб), Державний прапор (синьо-жовтий), Державний гімн (музика М. Вербицького до національного гімну “Ще не вмерла Україна”).

Практично з нуля створено такі інститути, як Національний банк України, посольства та консульства, експортно-імпорتنі організації, Українська фондова біржа.

Надзвичайно складним і тривалим виявився процес формування трьох гілок влади – законодавчої, виконавчої і судової. Незавершеність розподілу функцій, неузгодженість дій між гілками влади спричинили протистояння між ними. Особливо гострого характеру набули відносини між Президентом і Верховною Радою. Верховна Рада 12-го скликання (1990 – 1994) всіляко намагалася обмежити вплив Президента Л. Кравчука на внутрішні справи в країні. Протистояння Президента і Верховної Ради на фоні загальної кризи і соціального протесту, що зростав, закінчилося рішенням сторін про дострокове припинення їх повноважень.

У березні – квітні 1994 року відбулися вибори до Верховної Ради. Головою Верховної Ради 13-го скликання (1994 – 1998 рр.) було обрано лідера Соціалістичної партії України О. Мороза. Майже третину мандатів у парламенті контролювало ліве крило.

У червні – липні 1994 року відбулися вибори Президента України. Із семи кандидатів (В. Бабич, Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Лановий, О. Мороз, І. Плющ, П. Таланчук) перемогу здобув Л. Кучма, за якого у другому турі віддали голоси понад 52% виборців.

Однак, стосунки між гілками влади в результаті оновлення вищих органів влади суттєво не поліпшилися. Відсутність ефективної системи влади призводила до падіння авторитету влади, до втрати нею контролю над суспільними процесами.

Питання негайного прийняття нової Конституції набуло особливої актуальності.

Запитання і завдання:

1. Назвіть головну мету діяльності Народного руху України за перебудову, проголошену в 1989 р.

2. Яка партія вперше в Україні у своїх програмних документах поставила за мету “відновлення УНР, проголошеної Центральною Радою”?

3. Коли було прийнято Закон “Про Збройні сили України”? У чому полягало його значення для незалежної України?

4. Коли було прийнято Закон “Про громадянство України”? У чому полягало його історичне значення?

5. Розкрийте зміст 6-ї статті конституції 1977 р. Коли і чому вона була скасована?

6. Коли було прийнято закон про заснування посади Президента України?

7. Поясніть, як ви розумієте поняття “виконавча вертикаль влади”.

8. Коли і за яких обставин було затверджено Державний гімн, Державний прапор і Малий герб України?

9. Наведіть факти, які свідчать про те, що суверенна Україна – правонаступниця УНР.

10. Схарактеризуйте мету і основні положення воєнної доктрини України. Коли її було прийнято?

11. За яких умов Україна відмовилася від ядерної зброї? Назвіть документи, які гарантують міжнародну безпеку українській державі.

12. Складіть план відповіді на питання “Хід державотворчого процесу в Україні в 1989 – 1992 рр.”.

13. Схарактеризуйте законотворчу діяльність Верховної Ради в 1993 – 1994 рр., вкажіть її особливості.

14. Коли Верховна Рада ухвалила концепцію нової Конституції України? Чим була обумовлена необхідність її прийняття?

15. Коли і з якою метою було прийнято закон про запровадження посади представника Президента?
16. Назвіть причини, що призвели до падіння авторитету КПРС у суспільстві.
17. Як ви розумієте термін “партія влади”? Коли вона виникла і яку роль відіграла в суспільстві?
18. Поясніть причини дострокових виборів до Верховної Ради і Президента України в 1994 р.
19. Проаналізуйте процес розбудови української армії, його проблеми і здобутки.
20. Поясніть, чому Україна, маючи третій у світі після США і Росії ядерний потенціал, проголосила себе неядерною державою.
21. Чим можна пояснити той факт, що в Україні реформи просувалися значно повільніше, ніж у Росії?
22. Схарактеризуйте діяльність українського уряду в 1991 – 1993 рр. Поясніть причини, які стали на заваді встановлення відносин між органами законодавчої й виконавчої влади.
23. Поясніть значення терміна “консенсус”. Чому Л.Кучма, О.Мороз і В.Масол 19 липня 1994 р. підписали спільну заяву про готовність дотримуватися чинної на той час конституції України?

Економічна політика у перехідний період

Більшість населення України пов’язувала зі здобуттям незалежності нації сподівання на докорінне поліпшення свого матеріального становища.

Дійсність виявилася іншою. Успадкована від радянських часів криза народного господарства з року в рік ставала глибшою. Це пояснювалося як об’єктивними обставинами, так і прорахунками в економічній політиці українського керівництва.

Об’єктивні причини кризи полягали ось у чому.

Насамперед існували труднощі переходу від директивної до ринкової економіки, через які пройшли всі посткомуністичні країни. Ліквідація загальносоюзної управлінської вертикалі й установ та організацій, які здійснювали матеріально-технічне постачання, організовували збут продукції, турбувалися про технічний стан підприємств і виділяли капіталовкладення, докорінно змінила ситуацію на виробництві. Підприємства на вміли працювати в умовах ринку, а тому скорочували масштаби виробництва або взагалі зупинялися. Ті, хто зміг пристосуватися, відразу зіткнулися з конкуренцією західних товаровиробників, продукція яких була кращої якості.

Промисловість, що спеціалізувалася передусім на задоволенні потреб ВПК, позбулася свого надійного й грошового споживача. Її пристосування до законів ринку потребувало часу і колосальних капіталовкладень. Проблема переходу до ринку для таких “динозаврів” директивної економіки часто виявлялася нерозв’язаною.

Крім того, були розірвані традиційні господарські зв’язки між Україною і колишніми союзними республіками, які стали незалежними державами. Зокрема, в Україні виникла проблема енергоносіїв, які в нових умовах довелося купувати за ринковими цінами – незрівнянно вищими за попередні.

Зайнята боротьбою за владу і повноваження, українська політична еліта не приділила достатньої уваги розвитку економіки і не змогла розв’язати більшості надзвичайно складних проблем переходу до ринку. На об’єктивні економічні труднощі накладалися некомпетентне керівництво господарством і небажання здійснювати ринкові реформи. Тому проблеми, які інші посткомуністичні країни рано чи пізно подолали, в Україні залишилися.

Економічні реформи. Становище в соціальній сфері

Завдання в галузі економіки

1. Докорінно реформувати наявний в Україні економічний потенціал на ринкових засадах, сформувати багатокладну економіку.

2. Розгорнути структурну перебудову промисловості: подолати однобічну орієнтацію на важку індустрію; ліквідувати витратний характер виробництва шляхом упровадження ресурсозбереження, новітніх технологій, досягнень НТР; здійснити всебічну орієнтацію економіки на задоволення соціальних потреб.

3. На ринкових засадах створити ефективну систему економічної кооперації всередині України, а також України з державами близького і далекого зарубіжжя.

Основні напрями соціальної політики:

- адресна політика соціально незахищених верств населення;
- актуальні завдання пенсійної реформи;
- забезпечення продуктивної зайнятості населення;
- прискорений розвиток житлового будівництва, доступність житла для всіх верств населення;
- примноження інтелектуального потенціалу суспільства;
- зміцнення позицій середнього класу.

Запитання і завдання:

1. Як ви розумієте термін “інтеграція”?
2. Продовжіть речення:
Національний доход – це...
Фонд нагромадження – це...
Фонд споживання – це...
3. Як ви розумієте термін “гіперінфляція”? Використовуючи знання із всесвітньої історії та історії України, наведіть приклади країн, де вона відбулася.
4. Коли Л.Кучму було обрано Президентом України?
5. Коли і з якою метою було введено в обіг українську національну валюту?
6. Які причини привели до посилення економічної кризи в Україні після розвалу Радянського Союзу?
7. Чому на початку 90-х рр. в Україні стрімко збільшилися витрати на споживання нафти і газу?
8. Відомо, що в українській економічній політиці початку 90-х рр. було значно більше прорахунків, ніж успіхів. Чим це можна пояснити?
9. Як ви розумієте термін “бартер”? Чому на початку 80-х рр. у зовнішній торгівлі України переважали бартерні угоди і до яких наслідків в економіці це призвело?
10. Схарактеризуйте заходи українського уряду зі стабілізації курсу купонокарбованця. Поясніть, чому спроби директивних рішень не принесли очікуваних результатів.
11. Офіційно вважалося, що в 1997 р. кількість безробітних становила 1,7% працездатного населення. Чи відповідала ця цифра реальному стану речей? Обґрунтуйте свою відповідь.
12. Складіть план відповіді на питання “Аграрна проблема в Україні та шляхи її розв’язання”.
13. Схарактеризуйте прийняті Верховною Радою України законодавчі акти, спрямовані на поліпшення роботи в аграрному секторі в 1990 – 1992 рр.
14. Коли було видано указ Президента Л.Кучми “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва”? Схарактеризуйте його зміст.
15. Чи позначилася економічна криза на соціальній сфері? Підтвердіть свою думку конкретними фактами.
16. Поясніть значення терміна “депопуляція”. Чи мала місце депопуляція в Україні в другій половині 90-х рр.? Обґрунтуйте свою відповідь.

17. Чому на початку 90-х рр. керівництво незалежної України не хотіло орієнтувати українську економіку на тісні зв'язки з Росією і не могло – на зв'язки із Заходом?

18. Чому молода суверенна Україна не мала власних коштів на розвиток економіки і не могла розраховувати на фінансову допомогу Росії та країн Заходу?

19. Доведіть справедливність твердження, що нестача енергоносіїв стала найвужчим місцем української економіки.

20. Порівняйте процеси перетворення командної економіки на ринкову в Україні та Росії. Зробіть відповідні висновки.

21. Чи можна стверджувати, що Україна почала ринкові реформи не з власної ініціативи, а під тиском ринкових перетворень інших країн, від яких залежала українська економіка? Обґрунтуйте свою відповідь.

22. Проаналізуйте економічний курс, обраний президентом Л.Кучмою. Чи був він ефективним, на вашу думку?

23. Відомо, що Україна отримує кредити від урядів розвинутих країн і міжнародних організацій. Частина українських економістів вважає, що це допоможе запровадити нові технології, робочі місця, інші доводять, що таким чином Україна потрапляє у залежність від зарубіжної фінансової допомоги. Прочитайте текст підручника і запропонуйте свій варіант відповіді на це запитання.

24. Як ви розумієте поняття “реструктуризація економіки”? Чи має вона місце в Україні та які її наслідки?

25. Які форми власності існують в Україні? Чи можна вважати, що недержавний сектор економіки стає важливим фактором зайнятості населення? Поясніть свою думку.

26. Поясніть, чому в 1990 р. сільські працівники України не справлялися з постачанням міст продуктами харчування, тоді як значно менша кількість працюючих на землі у високорозвинутих країнах забезпечують попит усіх громадян своїх держав.

27. Чи можна було розв'язати певні соціальні проблеми в Україні у 1991 – 1997 рр.? Що, на ваш погляд, необхідно було для цього зробити?

28. Заповніть таблицю “Наслідки діяльності урядів в Україні у 1991 – 1998 рр.”

Таблиця 11.1

<i>Економічна політика</i>	<i>Позитивні наслідки діяльності, вклад в економічну реформу</i>	<i>Негативні наслідки</i>
уряду В.Фокіна (1991 – 1992) уряду Л.Кучми (1992 – 1993) уряду Ю.Звягільського (1993 – 1994) уряду В.Масола (1994 – 1995) уряду В.Марчука (1995 – 1996) уряду В.Лазаренка (1996 – 1997) уряду В.Пустовойтенка (1997 – 1999) уряду В.Ющенка (1999 – 2001)		

29. Заповніть таблицю “Соціально-економічна політика України”, розкривши зміст основних положень “нового економічного курсу”, проголошеного Л.Кучмою в жовтні 1994 р. Зазначте також, які положення цього плану були реалізовані протягом 1994 – 1999 рр.:

Таблиця 11.2

<i>Сфера економічної політики</i>	<i>Задекларовані положення</i>	<i>Що було здійснено?</i>
Фінансово-грошова система Відносини власності Організація управління економікою Структурна перебудова економіки Зовнішньо-економічні відносини Соціальний захист населення		

Формування політичної системи

Конституційний процес тривав п'ять років. Боротьба політичних сил за прийнятий для кожної з них Основний закон була жорстокою, але відбувалася у цивілізованих формах і завершилася історичним компромісом. У прийнятій Конституції було закріплено основні здобутки державотворчого процесу 90-х рр.

За Конституцією 1996р., в Україні існують дві однаково сильні гілки влади – парламентська і президентська. Взаємне урівноваження гілок влади інколи уповільнює прийняття та реалізацію рішень. Разом з тим, воно є надійною гарантією недопущення дій певних політиків, які хотіли б зміцнювати свою владу всупереч букві закону.

Політичне структурування суспільства у перші роки незалежності відбувалося з великими труднощами. Після розпуску КПРС та компартії України надто багато людей зберігало стійку відразу до політичних партій. Серед десятків утворених партій лише три виявилися масовими і досить впливовими – комуністи, соціалісти і Народний рух.

Президентські вибори 1999 р. наочно засвідчили необхідність консолідації суспільства та більш активного просування держави шляхом реформ.

ПОЛІТИЧНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ

Історичне значення прийняття Конституції України

Правильна організація державної влади є чи не головним елементом демократії. Та модель державної влади, що була закріплена Конституцією України в редакції від 28 червня 1996 р., мала носити перехідний характер. Але процес реформування Основного Закону необґрунтовано затягувався.

Прийняття Конституції України сприяло розв'язанню низки проблем політичного, економічного, соціального та правового характеру. Але було очевидним те, що фактично Конституція не в змозі зняти всі питання, оскільки значна частина її норм була суто формальною і не мала механізмів реалізації.

У 2004 р. розгорнувся новий етап політичної боротьби. Закінчувався термін повноважень діючого тоді Президента. З такої ситуації вирішили скористатися політичні сили, що були під загрозою необрання до Верховної Ради України п'ятого скликання, вибори до якої мали відбутись у березні 2006 р.

Політична реформа як інструмент політичної боротьби

Політична реформа (законопроект № 2222-IV, в основу якого ліг законопроект № 3207-1) стала інструментом політичної боротьби. Попередні законопроекти, що виносились на розгляд Верховної Ради, неодноразово зазнавали краху, а тому саме під час президентських виборів внесення змін було найбільш можливим.

Отже суть політичної реформи полягає в тому, щоб запобігти повторній узурпації влади з боку Президента, доопрацювати механізм взаємодії між гілками влади, підтримати розвиток демократичних засад та принципів, їх утвердження в державі та юридичне закріплення в Конституції.

У силу об'єктивних обставин законопроект № 2222-IV було ухвалено. Положення цього закону вступили в силу з 1 січня 2006 р., окрім певних моментів, що набували чинності із обранням Верховної Ради України п'ятого скликання. Варто зазначити, що сам процес ухвалення закону відбувався з порушеннями Конституції. Зокрема, Розділ XIII її зобов'язує Верховну Раду України звернутись до Конституційного Суду України із питанням про відповідність законопроекту статтям 157, 158 Конституції України. Як відомо, такого звернення Верховна Рада не робила і, навіть більше того, ухвалювала зміни до Конституції у пакеті з іншим законом, неприйняття якого загрожувало невідворотними сутичками та поглибленням політичної кризи.

Суть політичної реформи

Зміни, внесені до Основного Закону України згідно з документом № 2222-IV, стосуються декількох розділів: “Верховна Рада України”, “Президент України”, “Кабінет Міністрів України”, “Інші органи виконавчої влади”, частково розділи “Прокуратура”, “Місцеве самоврядування”.

Форма правління

Політичною реформою передбачається перехід від президентсько-парламентської, що частково себе вичерпала, до нової для української політичної системи парламентсько-президентської форми правління. Практична реалізація реформи буде складною хоча б тому, що нова форма державного правління в нас ще не випробувана на практиці, система державного управління побудована на принципах президентсько-парламентської форми правління і змінити цю систему лише за допомогою зміни положень Конституції практично неможливо. Питання в тому, наскільки складно відбуватиметься впровадження реформи в життя.

Поділ влади

Змодельований за змістом Конституції України в редакції від 28 червня 1996 р. поділ влади був незбалансованим: у системі стримувань і противаг на тлі порівняно сильних позицій Парламенту, а особливо Президента, слабкими були позиції Кабінету Міністрів України. Значні повноваження Президента України у виконавчій сфері зумовлювали феномен подвійного підпорядкування Уряду – Президенту та Прем'єр-міністру. Внутрішня суперечливість форми правління та невизначеність статусу Президента України в державному механізмі вкрай негативно позначалися на функціонуванні всієї системи державної влади України.

Така модель організації державної влади, поза всяким сумнівом, потребувала суттєвої корекції, насамперед перегляду статусів Глави держави та Уряду України. Поправки до Конституції України від 8 грудня 2004 р. спричинили зміщення центра політичної системи з посади Глави держави до Парламенту.

Повноваження Верховної Ради України

Чинна Конституція визначає Верховну Раду України як єдиний загальнонаціональний постійно діючий, колегіальний, виборний орган законодавчої влади у складі 450 народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування терміном на п'ять років.

Такі зміни в цілому сприймаються позитивно. Встановлений термін є цілком розумним і стандартним для виборного органу, що дозволить державному бюджету заощадити значні кошти і, звісно, зменшити напругу в суспільстві.

Новиною у вітчизняному конституційному праві є вимога щодо створення так званої “коаліції депутатських фракцій”. Такий інститут має на меті підвищення ефективності роботи Парламенту. Так, зокрема, нова редакція Конституції у частині 6 ст. 83 зазначає, що “у Верховній Раді України за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України”. Відтепер вся увага у роботі Парламенту приділятиметься не кожній окремо взятій партії, а узгодженим діям коаліції депутатських фракцій – так званій більшості. Вона “формується протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України, що проводиться після чергових або позачергових виборів Верховної Ради України, або протягом місяця з дня припинення діяльності депутатських фракцій у Верховній Раді України”. До основних повноважень більшості згідно з частиною 8 ст. 83 можна віднести внесення кандидатури Прем'єр-міністра України, а також кандидатур на посади міністрів за поданням Прем'єра, крім Міністра оборони України та Міністра закордонних справ України, що залишається

прерогативою Президента України. В останній частині ст. 83 зафіксовано можливість партії, що має більшість місць у Верховній Раді України, отримати статус коаліції та одержати всі права коаліції.

Головним напрямком діяльності Верховної Ради зі здійснення установчої функції є формування Уряду. Відповідно до Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 р. Верховна Рада призначає за поданням Президента Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, а також призначає за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів, Голову Антимонопольного комітету, Голову Державного комітету телебачення та радіомовлення, Голову Фонду державного майна, звільняє зазначених осіб з посад, вирішує питання про відставку Прем'єр-міністра, членів Кабінету Міністрів, призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента Голови Служби безпеки України.

Що стосується інших повноважень Верховної Ради, то їх варто пригадати: встановлення державних символів України; призначення на посади та звільнення з посад третини складу Конституційного Суду України; затвердження законом Конституції Автономної Республіки Крим, змін до неї.

Повноваження Президента України

Президента України позбавлено права одноосібного ухвалення рішення щодо відставки Прем'єр-міністра України. Ця норма робить Уряд незалежним від політичних уподобань Глави держави. За 15 років незалежності в Україні змінилося 16 урядів. Реально це можна було розцінювати як тиск на виконавчу гілку влади.

Через введення такого інституту як коаліція депутатських фракцій виникла потреба в запобіганні неефективної роботи Верховної Ради. Саме тому ст. 90 було доповнено пунктами 1 та 2 у частині 2. Відтепер Президент отримав більше повноважень для розпуску Парламенту, а саме: якщо протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів; якщо протягом одного місяця у Верховній Раді не сформовано коаліцію депутатських фракцій відповідно до ст. 83 Конституції. Отож, це положення є дуже важливим, адже за умови переходу до парламентсько-президентської форми правління, де провідну роль відіграє саме парламент, неспроможність останнього сформувати уряд, вести стабільну роботу та виконувати своє основне призначення – ухвалювати закони, затяжні парламентські кризи є просто неприпустимими.

Основною функцією Верховної Ради є прийняття законів. Відповідно до ст. 94 Конституції України Президент протягом п'ятнадцяти днів після отримання законопроекту підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради.

Після набуття чинності конституційної реформи з 1 січня 2006 р. в Конституції був закріплений порядок вирішення ситуації, яка виникала, коли Глава держави не підписував законопроект у встановлений термін, проте й не повертав його до парламенту (така практика була досить поширеною). Нині, якщо Президент протягом установленого терміну не повернув закон на повторний розгляд, документ вважається схваленим Президентом і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

Якщо під час повторного розгляду законопроект буде знову прийнятий Верховною Радою не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів. У разі якщо Президент не підписав такий закон, він невідкладно оприлюднюється Головою Верховної Ради і опубліковується за його підписом.

Попередня редакція Основного Закону передбачала, що в разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до ст. 108 – 111 Конституції, на період до обрання та вступу на посаду нового Президента його повноваження, за винятком деяких пунктів ст. 106, виконував Прем'єр-міністр. Оскільки від вступу в силу політичної

реформи провідну роль у житті держави відіграє Парламент, то функцію виконання президентських повноважень теж делеговано Верховній Раді в особі її Голови. Аналізуючи це та деякі інші положення щодо повноважень Співкера, можна стверджувати, що він став другою особою в державі після Прем'єр-міністра.

Президент – одноосібний глава держави в країнах із республіканською формою правління, який обирається її громадянами або парламентом на 4 – 7 років. Загальну систему функцій Президента України на сучасному етапі складають: 1) забезпечення єдності державної влади; 2) представництво держави; 3) забезпечення державного суверенітету й національної безпеки України; 4) забезпечення реалізації основних прав і свобод громадян; 5) установча; 6) нормотворча; 7) кадрова; 8) керівництво зовнішньополітичною діяльністю. Функції Президента України також можна поділити на внутрішні й зовнішні, на постійні й тимчасові. Відповідно до Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 р. Президент України за пропозицією депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованій відповідно до ст. 83 Конституції України, вносить подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України у термін не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після одержання такої пропозиції.

Порядок призначення Прем'єр-міністра України

Та обставина, що до вступу в дію конституційних поправок від 8 грудня 2004 р. Президент брав найактивнішу участь у формуванні ключових органів держави, призводила до домінування президентських інституцій у владному механізмі України. Формально система стримувань і противаг між Главою держави й Парламентом починала діяти ще на етапі формування Уряду: Президент не пізніше ніж на десятий день після вступу на посаду або припинення повноважень Кабінету Міністрів вносив на розгляд Верховної Ради кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра. Відповідно до первинної редакції п. 12 ст. 85 Основного Закону України Верховна Рада шляхом прийняття постанови більшістю голосів давала згоду на призначення Президентом Прем'єр-міністра України або такої згоди не давала. Після одержання згоди Верховної Ради Президент у триденний термін видавав указ про призначення Прем'єр-міністра. Пізніше, згідно з п. 10 ст. 106 Конституції України (первинної редакції), за поданням Прем'єр-міністра України Президент призначав інших членів Кабінету Міністрів. Описана система стримувань і противаг могла бути ефективною лише за умови представлення у представницькому органі опозиційної Президенту України більшості, однак за умови існування в Парламенті більшості пропрезидентської вона неминуче набувала номінального характеру.

Повноваження Кабінету Міністрів України

Кабінет Міністрів – це вищий орган у системі органів виконавчої влади, відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України, що керується у своїй діяльності Конституцією, законами України, указами Президента та постановами Верховної Ради. Згідно зі ст. 114 Конституції України Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою.

Політична реформа розв'язала проблему надмірної залежності Кабінету Міністрів України від Глави держави, трансформувавши відносини між ними із підпорядкованості на рівноправні. Однак вона спричинила іншу проблему: безпосередню залежність Уряду від розстановки партійних сил у Парламенті та ситуації, що створюватиметься у взаємовідносинах між ними.

Абзац 2 ст. 113 Конституції України встановлює відповідальність Кабінету Міністрів України перед Президентом України. Зазначена відповідальність за змістом Основного Закону України в редакції від 28 червня 1996 р. передбачала можливість Президента достроково, на власний розсуд, припинити повноваження як у цілому Кабінету Міністрів, так і окремих міністрів. Такі рішення Президента України, без огляду на те, що вони мали

скріплюватись Прем'єр-міністром України, не потребували узгодження самої позиції Президента ні з Прем'єром, ні з Парламентом. Політична реформа 2004 р. відібрала у Глави держави право достроково припиняти повноваження Уряду. Тому положення ст. 113 Основного Закону України про відповідальність Уряду перед Президентом перетворилося на фікцію.

Пункт 1 ст. 114, який визначав склад Кабінету Міністрів, відтепер не вказує на конкретну кількість віце-прем'єр-міністрів (зазначимо, що у первинній редакції Основного Закону була чітко прописана їх кількість – 3). Такі зміни зумовлені процесами створення коаліції в парламенті, що ґрунтується на договорах та обіцянках. Цілком нормальним є розподіл портфелів у Кабінеті Міністрів як привід до формування коаліції депутатських фракцій, яка становитиме більшість у парламенті.

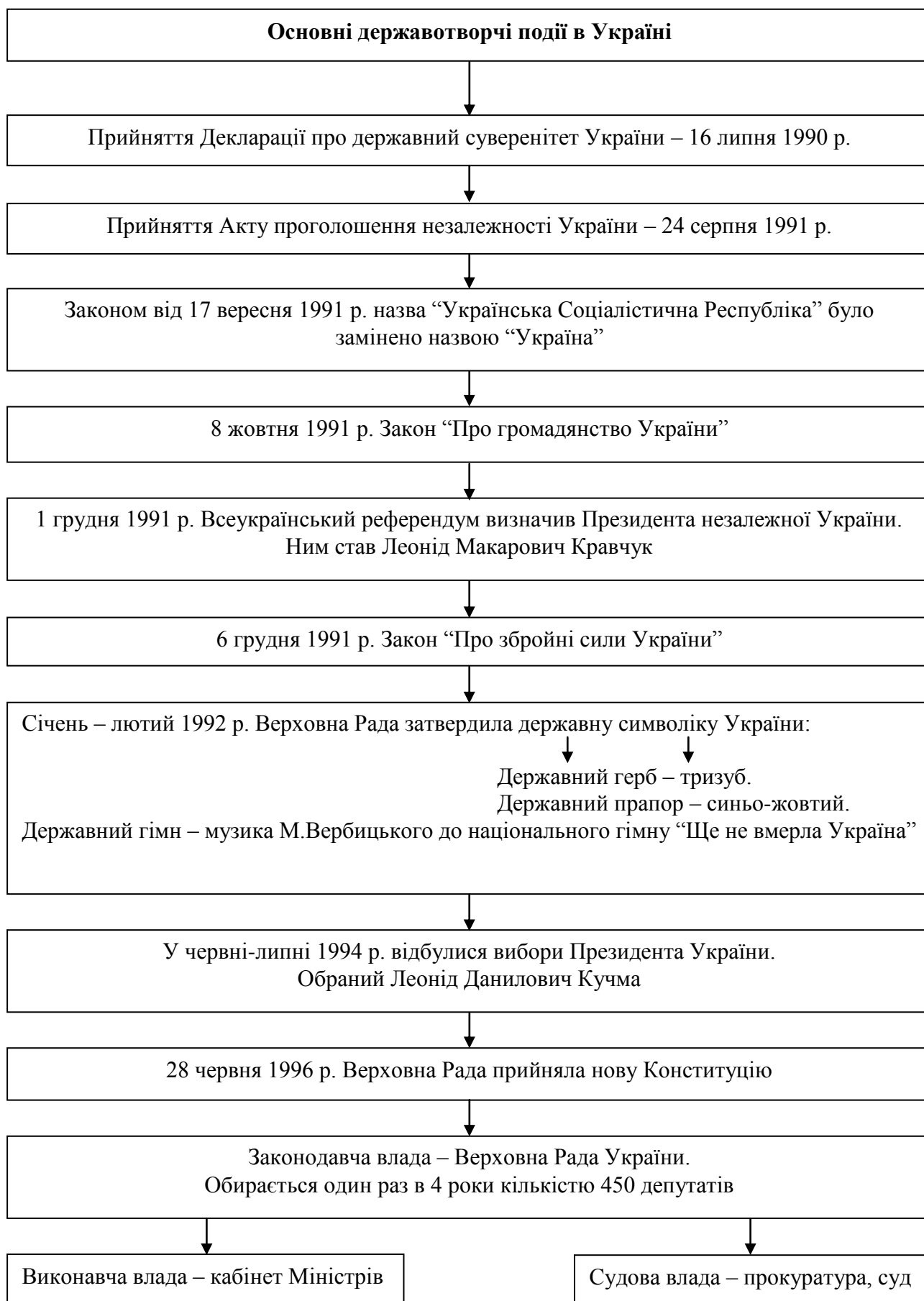
Можливі шляхи розвитку реформи

Особливості форми правління, а отже, варіанти розподілу повноважень та механізми взаємодії у трикутнику Президент – Парламент – Уряд, є одним із визначальних чинників, що впливають на ефективність влади в державі. Зрозуміло, що механізми взаємодії Президента, Парламенту та Уряду, що можуть призводити до конфліктів між цими суб'єктами політичного процесу, а також обумовлюють нечіткий характер відповідальності влади, здійснюють негативний вплив на якість рішень у сфері державної політики, призводять до розриву зв'язків між суспільством, що делегує інститутам державної влади повноваження щодо розв'язання актуальних для нього проблем, та цими владними інститутами, які в такому випадку не несуть відповідальності перед суспільством за свої дії. Таким чином, одним із найактуальніших питань для України залишається обрання тієї форми правління, що буде функціонувати найефективніше.

Низка положень нової редакції Конституції України й надалі потребує перегляду. Таким чином, для зменшення потенційних можливостей виникнення протистоянь, зокрема по лінії Президент – Парламент, Президент – Прем'єр-міністр, а також протистоянь усередині самої виконавчої влади, перегляду потребують у першу чергу норми, що стосуються способу формування Уряду, повноважень Президента України у виконавчій владі.

Форма правління, запроваджена Законом України “Про внесення змін до Конституції України”, не вирішує проблеми конфліктного характеру взаємин виконавчої та законодавчої влади. Конфлікти можуть виникати як щодо призначення Прем'єр-міністра, так і через невдоволення Парламенту політикою, яку здійснюють міністри, що мають призначатися за пропозицією Президента України.

Політичний розвиток України

Багатопартійна система в Україні

Запитання і завдання:

1. Заповніть таблицю "Політичні партії України" за пунктами:

Таблиця 11.3

Назва партії	Лідери партії	Програмні вимоги до 1994р.	Зміни в політичних поглядах після 1994 р.

2. Коли і з якою метою було прийнято закон про державну владу і місцеве самоврядування?

3. Коли було укладено Конституційну угоду? Схарактеризуйте її зміст і завдання.

4. Використовуючи текст Конституції, вставте відповідні терміни:

Згідно з Конституцією, в Україні існує... форма правління,... форма державного устрою,... політичний режим.

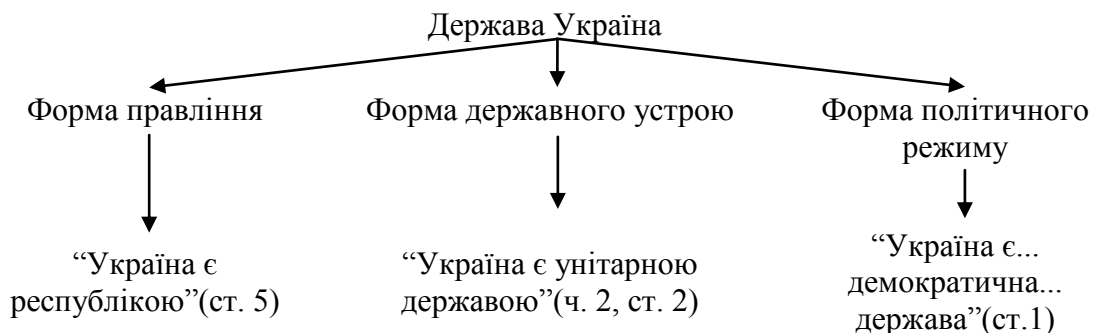
5. Як ви розумієте поняття "партійні фракції"? Які політичні фракції існують у Верховній Раді України?

6. Скільки часу тривав конституційний процес в Україні?
7. Коли і з яких причин у незалежній Україні стала утверджуватися багатопартійність?
8. За якою виборчою системою відбувалися вибори до Верховної Ради України в 1990, 1994 рр.? Поясніть її суть.
9. Коли було прийнято закон про вибори за мажоритарно-пропорційною системою? Поясніть її зміст та відмінності мажоритарно-пропорційної системи від мажоритарної системи виборів.
10. Чим була обумовлена необхідність прийняття нової Конституції України?
11. Складіть план відповіді на питання “Хід конституційного процесу в Україні”.
12. Коли було прийнято Конституцію України? У чому полягає її історичне значення?
13. Схарактеризуйте повноваження Верховної Ради, згідно з Конституцією України.
14. Назвіть повноваження Президента України.
15. Які питання входять до компетенції Кабінету міністрів України?
16. Що ви знаєте про Конституційний суд України та його діяльність?
17. Чому Народний рух України, на відміну від інших політичних партій, здобув у 1992 р. велику підтримку населення?
18. Назвіть партії, які за їх програмами можна віднести до лівих, правих і центристів. Поясніть, чому ви зробили саме такий поділ.
19. Чому під час конституційного процесу проблема розподілу влади виявилася найскладнішою?
20. Схарактеризуйте відносини, які склалися між головами місцевих рад народних депутатів і головами відповідних адміністрацій. Поясніть їх причини.
21. У 1994 – 1995 рр. у країні мала місце гостра політична криза. Чим вона була спричинена і як вдалося її врегулювати?
22. Проаналізуйте і порівняйте політичні системи, які затвердили Конституцію України 1978 та 1996 рр. Які зміни ви можете назвати?
23. Чи можна стверджувати, що Основний закон України – один з найдемократичніших у світі? Обґрунтуйте свою відповідь.

Основи конституційного ладу України

1. Державний лад України

Схема 11.5

Завдання:

- Дайте визначення поняття “державний лад”.
- Визначте за допомогою схеми основні елементи державного ладу України.
- На підставі статей 1– 5 Конституції України визначте форми державного ладу України.

2. Україна – демократична, соціальна, правова держава

Робота над текстом Конституції України.

Україна обрала шлях демократичного розвитку. Це відображено у ст.1 нашої Конституції: “Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава”.

Завдання:

1. Визначити поняття “конституція”.
2. Який зміст преамбули Конституції України ?
3. Яка структура Конституції України ?
4. Назвіть джерела конституційного права.
5. Коли і ким була прийнята Конституція України ?
6. Які види конституцій вам відомі ?
7. Визначте основні відносини, які є предметом Конституції України.
8. Знайдіть у тексті Конституції (ст. 1 – 8) підтвердження цього визначення. Відповідь оформіть у вигляді таблиці (див. табл. 11.4)

Таблиця 11.4

<i>Україна – суверенна держава</i>	<i>Україна – демократична держава</i>	<i>Україна – правова держава</i>	<i>Україна – соціальна держава</i>
“Суверенітет України поширюється на всю її територію. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною” (ст. 2)	“Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ” (ст. 5)	“В Україні визнається і діє принцип верховенства права”(ст.8) “Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову” (ст.6)	“ Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю” (ст.3)

3. Особливості форми правління України. Зміни до Конституції України за Законом України “Про внесення змін до Конституції України”

– Чи згодні ви з тим, що зміни, внесені до Конституції в 2004 році, змінили форму правління в Україні з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську (робота з таблицею 11.5)?

– Як ви вважаєте, чи сприяє коаліція депутатських фракцій більш організованим і професійній роботі українського парламенту?

Текст для аналізу

“У Верховній Раді України за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

<i>До 2004 року</i>	<i>Після 08.12.2004 р.</i>
“Президент України обирається громадянами України на основі загального рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування” (ст. 103)	
<p>– “Прем’єр-міністр України призначається Президентом України за згодою більш ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України.</p> <p>– “Персональний склад Кабінету Міністрів України призначається Президентом України за поданням Прем’єр-міністра України” (ст. 114)</p> <p>– “Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених у статтях 85, 87 Конституції України” (ст. 113)</p>	<p>– Прем’єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України.</p> <p>Кандидатуру... Прем’єр-міністра Президенту пропонують коаліції депутатських фракцій” (ст. 114)</p> <p>– “Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем’єр-міністра України” (ст. 114)</p> <p>“Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією” (ст. 113)</p>

Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України формується протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України, що проводиться після чергових або позачергових виборів Верховної Ради України, або протягом місяця з дня припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України.

Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем’єр-міністра України, а також відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України”.

(Ст. 83 Конституції)

“Повноваження народних депутатів припиняються достроково в разі... невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії... або виходу народного депутата України із складу такої фракції...”

...У разі невходження народного депутата України... до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції його повноваження припиняються достроково на підставі закону за рішенням вищого керівного органу відповідної політичної партії...”

(Ст. 81 Конституції)

– Яким чином інститути системи “стримань і противаг”, передбачені Конституцією України 1996 р. (з урахуванням внесених до неї Законом України від 8.12.2004 р. змін), впливають на принцип розподілу влади?

Текст для аналізу

“Президент України протягом п’ятнадцяти днів після отримання закону... повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України”. *(Право вето.)*

“Якщо під час повторного розгляду закон буде прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів”. (*Вето Президента обмежене, а не абсолютне.*)

(Ст. 94 Конституції)

“Президент України може бути усунений з посади Верховною Радою України в порядку імпічменту”.

(Ст. 111 Конституції)

“Верховна Рада України... може... прийняти резолюцію недовіри Кабінетові Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України”.

(Ст. 87 Конституції)

“Президент України, Верховна Рада України та з'їзд судів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України”.

(Ст. 148 Конституції)

“Рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України приймається Президентом України після консультацій з Головою Верховної Ради України, його заступниками та головами депутатських фракцій у Верховній Раді України”.

(Ст. 90 Конституції)

“До повноважень “Конституційного Суду України належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим”.

(Ст. 150 Конституції)

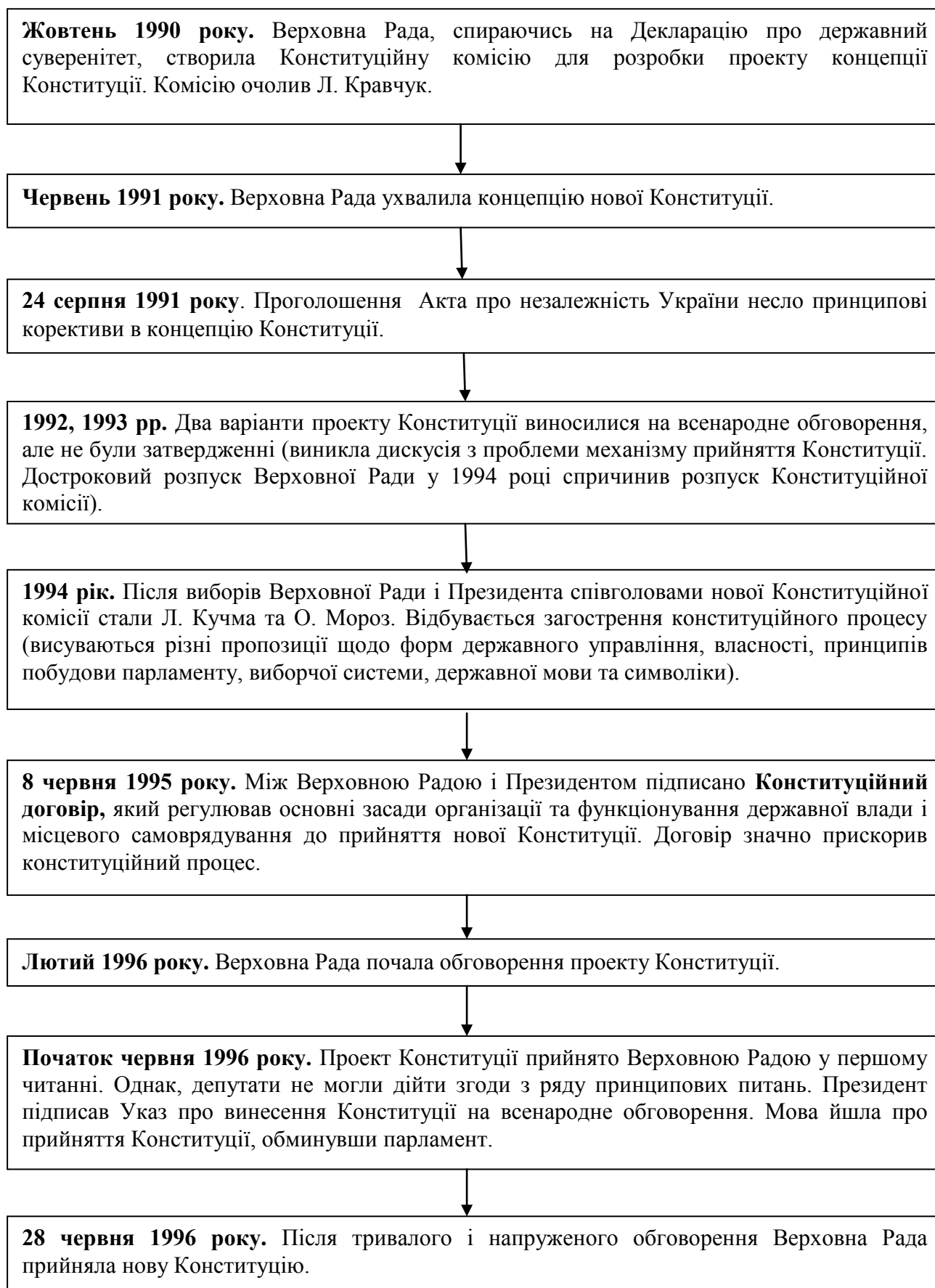
“Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини”

(Ст. 101 Конституції)

Запитання і завдання:

- Назвіть основні елементи державного ладу України.
- Як змінилась форма правління в Україні після внесення змін до Конституції України в 2004 р.?
- Які повноваження має Президент України за Конституцією України після внесених 8 грудня 2004 р. змін?

Основні віхи конституційного процесу відображає наведена схема.

Міжнаціональні відносини в Україні

Мета:

- ознайомитись із сутністю, типами, тенденціями розвитку і правовими нормами регулювання національних відносин у світі й в Україні;
- з'ясувати причини та можливі шляхи попередження і подолання міжнаціональних конфліктів;
- розвивати уміння давати гідну оцінку будь-яким проявам міжнаціональної ворожнечі й несправедливості;
- сприяти виробленню неупередженого, толерантного ставлення до представників різних національностей і етнічних меншин, розуміння необхідності й бажання підтримувати міжнаціональну згоду в суспільстві.

Очікувані результати: розуміти сутність, причини, можливі форми та механізми процесів етнічного роз'єднання і об'єднання, об'єктивні й суб'єктивні причини виникнення міжнаціональних конфліктів і можливі шляхи їх подолання; давати відповідну оцінку проявам міжнаціональної ворожнечі й несправедливості; ставитися з повагою до представників різних національностей.

Основні поняття: міжнаціональні відносини, етнічна асиміляція, геноцид, етноцентризм, шовінізм, антисемітизм, міжнаціональний конфлікт, міжнародний тероризм.

*Не повинно бути
обставин, за яких
людина мала б право
зазіхати на свободу
таких, як і вона сама.*

Ж.Верн

*Світ занадто
небезпечний, щоб у
ньому жити – і не з
вини тих, хто чинить
зло, а через тих, хто
стоїть поряд і нічого не робить.*

А. Ейнштейн

Зображення вавилонської вежі відоме багатьом. За біблійною легендою, нащадки Ноя вирішили побудувати гігантську вежу. Побачивши її, Господь сказав: “Один це народ, і мова одна у них для всіх, а це от початок їхньої праці. Не буде тепер нічого для них неможливого, що замислять вони зробити. Так зійдемо, і змішаємо там їхні мови, щоб не розуміли вони мови один одного”. Вавилонська вежа так і не була добудована. Вона є символом того, що невміння і небажання людей знайти спільну мову є перешкодою у завершенні разом початої справи.

Перед сучасним людством стоять проблеми набагато складніші, ніж ті, що стояли перед нащадками Ноя. Головна з них – не допустити самознищення. Але розв'язати цю проблему неможливо без взаєморозуміння і згоди між представниками різних національностей, мов, релігій, політичних переконань. Тому кожна свідомо людина повинна розуміти, чому, попри всі наші розходження, ми повинні терпимо і з повагою ставитися один до одного і прагнути об'єднати свої зусилля для розв'язання спільних проблем.

Таблиця 11.6

Тенденції розвитку міжнаціональних відносин

<i>Етнічне роз'єднання</i>	<i>Етнічне об'єднання</i>
<ul style="list-style-type: none">– розпад певного етносу й утворення на його основі нових етнічних співтовариств;– відділення від якогось народу певної його частини, що згодом перетвориться на самостійний етнос	<ul style="list-style-type: none">– процес мовного і культурного зближення, згладжування, а іноді й повної ліквідації етнокультурних розходжень;– міжетнічна консолідація;– етнічна асиміляція;– міжетнічна інтеграція;– етногенетична фіксація.

Запитання:

- 1) Чому взаєморозуміння між людьми – необхідна умова успішності їхніх спільних дій?
- 2) Як ви ставитеся до людей, чимось несхожих на вас? А вони до вас? Поясніть, чому.

Приналежність людей до різних національних спільнот і культур. Нерідко між їх представниками складаються дуже непрості взаємини, навіть виникають конфлікти, що заважають нормальному життю громадян і розвитку суспільства. Щоб уникнути цього, кожен з нас має насамперед знайти відповідь на питання: як навчити цивілізовано жити в умовах полікультурного суспільства?

Зміст і характер міжнаціональних відносин впливає на стан суспільства, тому що міжнаціональні відносини поєднують у собі весь спектр існуючих у суспільстві відносин – соціальних, економічних, політико-правових, духовних – і від їхнього змісту й характеру залежить стабільність суспільства, мир і згода в ньому.

А які тенденції й особливості їхнього розвитку, як одного з видів соціальних відносин? Чому виникають міжнаціональні конфлікти і як їх можна перебороти? І чи можна добудувати вавилонську вежу в наші дні?

Процеси міжетнічного роз'єднання та об'єднання можуть відбуватися добровільно, цивілізовано, але дуже часто вони супроводжуються різними міжнаціональними конфліктами.

Таблиця 11.7

Види міжнаціональних конфліктів і причини їх виникнення

<p>Міждержавні національні конфлікти – це міжнаціональні конфлікти, що відбуваються у сфері міжнародних відносин.</p> <p>Причини:</p> <ol style="list-style-type: none">1) економічні: територіальні претензії, боротьба за ресурси, за ринки збуту товарів тощо;2) політичні: боротьба за сфери впливу;3) релігійні: міжконфесійна боротьба	<p>Внутрішньодержавні національні конфлікти – це конфлікти, що виникають між етнічними спільнотами усередині якоїсь країни.</p> <p>Причини:</p> <ol style="list-style-type: none">1) насильницька асиміляція корінним етносом національних меншин з метою позбавлення їх мовної й культурної самобутності;2) геноцид – винищення окремих груп населення за расовими, національними і релігійними ознаками;3) прагнення до національної незалежності окремих етнічних спільнот чи меншин у рамках певних міжетнічних чи державних утворень;4) національна, расова, мовна, культурна, релігійна дискримінація іммігрантів на державному чи побутовому рівні
--	--

Як виявляються міжнаціональні конфлікти?

Запитання:

1. Яким шляхом можна врегулювати міжетнічні проблеми?
2. Який підхід до розв'язання проблем і конфліктів ви найчастіше спостерігаєте у своєму житті?
3. Як практично виявляється підхід до розв'язання проблеми з позиції інтересів і правил?

Щоб уникнути конфліктів, міжнаціональні відносини в державі має регулювати закон. Жоден громадянин держави не може бути обмежений у правах через своє національне походження.

Що про це говорять документи?

Аналіз джерел.

1. Стаття 2 Загальної декларації прав людини: “Кожна людина повинна мати усі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового чи іншого становища”.

2. Стаття 7 Загальної декларації прав людини: “Усі люди рівні перед законом і мають право, без будь-яких розходжень, на рівний їх захист перед законом. Усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від будь-якого підбурювання до цієї дискримінації”.

3. Стаття 30 Конвенції ООН про права дитини: “Кожна дитина має право користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію, виконувати обряди, користуватися рідною мовою”.

4. Зі статті 24 Конституції України: “...не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового становища, місця проживання, за мовними та іншими ознаками...”

Таблиця 11.8

Чинники міжнаціональної ворожнечі

Етноцентризм – схильність і прагнення людини оцінювати всі життєві й культурні явища крізь призму цінностей своєї етнічної групи, що вважається еталоном і найбільш досконалою в усіх відносинах.	Нетерпимість – прояв ворожості до представників інших етносів і культур, крайнє несприйняття їхніх поглядів, звичаїв, права на власне самовираження
– Національна зарозумілість – Шовінізм	– Фанатизм – Антисемітизм – Расизм – Ксенофобія

Підходи	Сильні сторони (перевага)	Слабкі сторони (недоліки)
З позиції сили	Ефективний в екстремальних, небезпечних ситуаціях. Дає швидкий результат. Спрацьовує, коли інші підходи не діють	Руйнує відносини. Вимагає багато ресурсів. Провокує використання нечесних, негуманних способів боротьби
З позиції інтересів	Забезпечує рівність. Ґрунтується на домовленості. Зберігає відносини. Рішення можна виконувати. Обидві сторони можуть бути задоволені	Вимагає часу. Передбачає бажання сторін розв'язати проблему. Рішення не є обов'язковим для виконання
З позиції правил	Більш справедливий, ґрунтується на чіткій формальній процедурі. Спирається на можливості нейтрального посередника (іноді держави)	Одна чи обидві сторони можуть бути незадоволені. Вимагає часу. Рішення не завжди можна виконати

Мир і згода в суспільстві – це справа не тільки держави. Кожна людина повинна усвідомлювати необхідність пошуку шляхів взаєморозуміння з представниками інших груп населення, інакше не уникнути конфліктних ситуацій. Отже, що необхідно людям для забезпечення діалогу між народами?

Варіанти відповідей:

- 1) усвідомити рівність прав і цінностей всіх людей;
- 2) боротися проти дискримінації;
- 3) прагнути пізнати культуру інших народів;
- 4) співпрацювати, допомагати один одному;
- 5) обмінюватися поглядами, досвідом, ідеями;
- 6) досягати домовленостей, приймаючи спільні рішення.

Які ще підходи до розв'язання конфліктів ви знаєте?

Варіант відповіді:

Існують також насильницькі підходи. Це війни, розпалювання ворожнечі між етносами, тероризм тощо.

Доповнення 1. За підрахунками учених, якщо весь час існування людства прийняти за добу (24 години), то мирними з них будуть тільки 6 секунд!!!

Доповнення 2. З 1945 до 1986 року відбулося близько 250 воєн, у яких брали участь близько 90 держав. Загальні втрати склали 35 млн осіб. Лише в 1992 році на Землі велось 43 війни.

Чи можна обійтися без війн і конфліктів, розв'язуючи міжнародні проблеми?

Варіант відповіді:

Так, можна, навіть треба, тому що:

- як свідчить історія, спроби розв'язання конфліктів збройним шляхом із застосуванням сили – безперспективні й навіть злочинні;
- вони ведуть до величезних людських і матеріальних втрат;
- вони завдають шкоди обом конфліктуючим сторонам.

Можна обійтися без воєн і конфліктів, реалізуючи один з найважливіших принципів взаємин – визнання за кожним народом права вибору власного шляху соціального розвитку, власної історичної долі. Таким чином, щоб зберегти мир і згоду в суспільстві, ми повинні навчитися однаково терпимо ставитися до різних етнічних, культурних, мовних та інших розходжень між народами, і знаменита вавилонська вежа тоді буде добудована.

Духовне життя суспільства

Культурне життя українського суспільства після здобуття незалежності набуло суперечливого характеру. З одного боку, перед народом у необмеженому обсязі відкрилися багатства людської культури. Митці можуть творчо працювати без обмежень жорсткими канонами “соціалістичного реалізму”. Національна культура, не обтяжена рамками “соціалістичного інтернаціоналізму”, може вільно розвиватися. Проте значне скорочення державного бюджету призвело до занепаду багатьох проявів культурного життя.

Успадкувавши від радянської влади високий рівень освіти, національна держава прагнула не втратити його, попри скорочення асигнувань. Урізноманітнилися типи навчальних закладів, були створені ліцеї, гімназії, школи з поглибленим вивченням окремих предметів. Чисельність учнів, які навчаються українською мовою, загалом відповідає питомій вазі українців у складі населення. Випробовуються нові форми і методи фінансування освітніх установ, альтернативні бюджетним. Почали роботу перші приватні школи.

П'ятикратне зменшення питомої ваги витрат на науку у валовому внутрішньому продукті поставило її на межу, за якою починається розпад. Унаслідок “відпливу умів” загрозливо зменшується потенціал наукових установ, руйнуються наукові школи.

Але фундаментальна наука все ще зберігає високий рівень досліджень. Найвагоміші здобутки – у вчених-гуманітаріїв.

Економічна криза несприятливо позначається на стані літератури та мистецтва. Проте творчий процес в українському мистецтві стає динамічним. Зросли можливості для розкриття і розвитку здібностей молоді. Проте комерціалізація мистецтва негативно впливає на його стан.

Дедалі важливіше місце в духовному житті суспільства займає релігія, тому що люди найчастіше звертаються до церкви, коли їм тяжко. Панівні позиції у релігійному житті традиційно посідає православна церква. Проте вона розколота, і між ієрархами окремих конфесій точиться боротьба за владу, вплив, майно. Нетолерантне втручання державних діячів у цю боротьбу політизує православну і греко-католицьку церкву. За цих умов потяг мільйонних мас до релігії найчастіше використовують нетрадиційні для українського народу конфесії, передусім баптистські.

Запитання і завдання:

1. Як ви розумієте значення терміна “меценат”? Назвіть відомі вам приклади меценатства в Україні.
2. Схарактеризуйте шляхи, якими можна здобути освіту в сучасній Україні. Підтвердіть свою відповідь відповідними статтями Конституції України.
3. Поясніть значення термінів “ліцензування”, “акредитація” вузів.
4. Що таке “колегіум”? Назвіть приклади роботи цих закладів в Україні.
5. Яких представників сучасної української літератури ви знаєте? Підготуйте розповідь про творчість улюбленого поета або письменника.
6. Назвіть основні конфесії, які існують в Україні.
7. Назвіть причини, які ускладнили пристосування установ і закладів культури до нових ринкових умов.
8. Поясніть, чому значна частина законодавчих актів з питань культури має по суті декларативний характер.
9. Схарактеризуйте освітній потенціал, який має незалежна Україна на сучасному етапі.
10. Коли український уряд затвердив національну програму “Освіта” (“Україна ХХІ століття”)? Чим вона відрізняється від попередніх освітянських програм?
11. Проаналізуйте стан вищої освіти. Порівняйте шляхи розвитку вищої освіти в УРСР і незалежній Україні.
12. Схарактеризуйте сучасний стан української науки, її здобутки, втрати та проблеми.
13. Як ви розумієте вислів “втеча умів”? Поясніть, чим зумовлюється це явище.
14. Який внесок зробили вчені-гуманітарії в розвиток державотворчого процесу в Україні?
15. У чому полягають особливості розвитку сучасного українського театрального мистецтва?
16. Що ви знаєте про сучасне образотворче мистецтво України? Творчість яких авторів вам найбільше подобається?
17. Проаналізуйте розвиток музичного мистецтва незалежної України, його напрямки. Які колективи, виконавці вам подобаються? Підготуйте про них невеликі повідомлення.
18. Доведіть або спростуйте справедливості твердження, що кінець ХХ ст. став переломним у розвитку української культури.
19. Існує думка, що демократична держава об’єктивно нездатна повністю фінансувати заклади культури. Доведіть або спростуйте справедливості цього твердження.
20. Відомо, що процес демократизації суспільства не тільки сприяє всебічному розвитку культури, а й відкриває шлях псевдокультури. Що, на ваш погляд, можна протиставити такому стану речей?
21. Схарактеризуйте розвиток сучасної української літератури.
22. Чим можна пояснити стрімке зростання різноманітних релігійних конфесій і культів наприкінці 80-х – на початку 90-х рр.?

23. Поясніть, чому Конституція України наголошує: “Жодна релігія не може бути визнана державою як обов’язкова”.

24. “...Національна проблема, зокрема українська, вимагає свого невідкладного розв’язання. Такі струси в державному житті, як війна, відкривають очі суспільству державної нації на одну з її помилок у становленні до недержавних народів. Вона переконується, що ці народи однаковою мірою з нею відстоюють цілісність держави, обороняють її нерозривність та добро...”.

- а) Хто автор тексту?
- б) З якого твору цей уривок?
- в) Про яку подію йдеться?

Основні пріоритети зовнішньої політики Української держави:

– зовнішня політика повинна насамперед забезпечувати інтереси не тільки політичної безпеки, а й економіки, активно боротися за ринки збуту своєї продукції, налагоджувати нові і відновлювати старі економічні зв’язки;

– зовнішня політика повинна бути виваженою, прагматичною, раціональною і враховувати тільки інтереси народу;

– домінантним стає напрям налагодження економічних і політичних зв’язків і на Сході, і на Заході. Поступове входження до європейських політичних і економічних структур, тісні зв’язки з країнами СНД, на базі багатосторонніх і особливо двосторонніх відносин, розширення зв’язків з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Близького і Середнього Сходу, Латинської Америки, Африки;

– важливим напрямом зовнішньополітичної діяльності України лишається розширення її участі у діяльності міжнародних організацій. Співпраця з ООН;

– проголошення України без’ядерною державою. Ратифікація Верховною Радою Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

З появою незалежної України цілком змінилася геополітична ситуація в Європі. Реакція світового співтовариства на цей факт була несподівано дружньою: нову державу визнали півтори сотні країн – членів Організації Об’єднаних Націй.

Визнання незалежності України Росією не мало безумовного характеру. Російський уряд прагнув відтворити у новій формі Радянський Союз за допомогою міждержавного механізму, названого Співдружністю Незалежних Держав. Однак керівництво України розглядало СНД інакше – як механізм, що мав сприяти формуванню рівноправних двосторонніх відносин із колишніми республіками Радянського Союзу. Тому воно ухилялося від участі в угодах по лінії СНД, які надавали його інститутам наддержавних функцій.

Керівники нової Росії тривалий час були переконані в тому, що Україна не зможе існувати як самостійна держава. Вони тримали у “замороженому” стані проблему Чорноморського флоту і пов’язану з нею кримську проблему, використовуючи їх як важіль тиску на Україну. Президент Російської Федерації Б.Єльцин лише у травні 1997 р. дійшов висновку, що треба укласти з Україною повномасштабний договір, в якому обома сторонами визнавалася територіальна цілісність держав і підтверджувалася непорушність існуючих між ними кордонів.

Налагодження співробітництва з країнами Заходу тривалий час наражалися на перешкоди, пов’язані з фактичною нерозв’язаністю неядерного статусу України. Тільки у 1994 р. у зв’язку з приєднанням до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї склалися сприятливі обставини для входження України у світове співтовариство. Україна стала сприйматися як держава, яка є вагомим чинником міжнародного життя.

Великим успіхом української дипломатії було укладення повномасштабного договору з Румунією у червні 1997 р. Починаючи з цього року, жодна із сусідніх держав не мала до України територіальних претензій.

Міжнародні організації системи ООН і участь у них України

В межах 60-ї ювілейної сесії Генеральної Асамблеї ООН 14 – 16 вересня у м. Нью-Йорку відбувся триденний саміт лідерів країн світу. У всесвітньому саміті – 2005 взяло участь 175 глав держав та урядів, тисячі членів державних делегацій. На його відкритті виступив Генеральний секретар ООН Кофі Анан.

Українську делегацію на ювілейному саміті очолював Президент України В.А.Ющенко. У своєму виступі на 60-й сесії ООН 15 вересня 2005 року він підтвердив вірність України цілям міжнародного розвитку. Президент України підкреслив велике значення діяльності Організації Об'єднаних Націй, зазначивши, що сучасний світ пропонує виклики, яким жодна нація не може протистояти самотужки. Також було наголошено на прагненні України захищати демократичні свободи в усьому світі.

Підсумковий 35-сторінковий документ ювілейної сесії – Заключна декларація ООН, своєрідна “дорожня карта” ООН у XXI столітті, містить принципове рішення про створення Комісії з міжнародного співробітництва як міждержавного органу, що покликаний надавати допомогу державам, які виходять із конфлікту. Серед прийнятих на ювілейному саміті ще один важливий документ – Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму.

Реформування ООН передбачає запровадження нових підходів до розроблення політики пріоритетів і стратегії ООН, реформування управління. Особливо гострим залишається питання розширення складу Ради Безпеки ООН, яке підтримує і Україна. Необхідно також ужити заходів щодо вдосконалення структури та функціонування спеціалізованих установ цієї міжнародної організації.

Як і сама ООН, ці спеціалізовані установи пройшли складний шлях. Питання про необхідність утворення спеціалізованих установ уперше обговорювалося на конференції в Думбартон-Окс (1944). Тут було вирішено, що ООН сприятиме розв'язанню міжнародних економічних, соціальних та інших гуманітарних проблем через певні міждержавні організації.

Спеціалізована установа (СУ) – це міждержавна самостійна, автономна організація, пов'язана з ООН спеціальною угодою через ЕКОСОП. Спеціалізованою установою вважається лише та, що відповідає наступним вимогам.

1. Організація має бути створена урядами країн-учасниць.
2. Вона повинна мати глобальний, універсальний характер (тобто СУ не можуть бути навіть регіональні міждержавні організації).
3. Організація має діяти в певній сфері міжнародного співробітництва: економічній, соціальній, культурній, освітній, охорони здоров'я і подібних галузях.
4. Вона повинна підписати угоду з ООН про співробітництво, координацію і взаємодію з нею та іншими спеціалізованими установами, що координуються Економічною і соціальною радою. Головна мета СУ полягає у творенні умов стабільності й добробуту, необхідних для мирних і дружніх відносин між націями, заснованих на повазі до принципу рівноправності та самовизначення народів.

Цілі СУ, сформульовані в ст. 55 Статуту ООН, полягають у сприянні:

- а) підвищенню рівня життя, забезпеченню повної зайнятості населення, економічному й соціальному прогресу та розвитку;
- б) розв'язанню міжнародних проблем у сферах економічній, соціальній, охорони здоров'я та ін.; міжнародному співробітництву в сфері культури й освіти;
- в) дотриманню прав людини та основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови й релігії.

ООН взяла курс на децентралізацію СУ, на відміну від позиції в цьому питанні Ліги Націй, вона вбачає в них цілком автономні організації. Ця концепція чітко проглядається в ст. 63 Статуту ООН, де говориться, що ООН через Економічну й соціальну раду укладає зі спеціалізованими установами угоди, які визначають умови їхнього зв'язку з ООН. Рада уповноважується узгоджувати діяльність СУ шляхом консультації з ними і рекомендацій. Відповідно до ст. 64, Рада уповноважується також “уживати відповідних заходів для

одержання від спеціалізованих установ регулярних звітів”, зокрема звітів про виконання її рекомендацій, а також відповідних рекомендацій Генеральної Асамблеї ООН.

Отже, хоча СУ і надсилають звіти Раді, проте її координаційна роль видається дуже умовною, оскільки проблеми розв’язуються лише шляхом консультацій та рекомендацій, які не є обов’язковими для виконання.

Правові основи, компетенція СУ визначаються Статутом ООН, статутами спеціалізованих установ, їхніми угодами з ООН.

Взаємини між ООН і спеціалізованими установами будуються на основі укладених угод, які підписує Економічна і соціальна рада. У кожній такої угоди є свої особливості залежно від специфіки СУ. Але всі угоди мають багато спільного. Існує перелік питань, які повинні бути обумовлені в кожній подібній угоді.

Угода передбачає:

- 1) регулярні звіти Раді;
- 2) обмін інформацією, документами;
- 3) взаємне представництво між ООН і СУ, а також між спеціалізованими установами;
- 4) забезпечення однакових умов для персоналу в інтересах запобігання конкуренції;
- 5) відносини у бюджетних і фінансових питаннях; (Генеральна Асамблея ООН має право давати відповідні рекомендації).

СУ – автономні організації, які мають свої статuti, структури, бюджети. Фінансові ресурси надходять переважно з трьох джерел:

- 1) внески членів;
- 2) добровільні внески членів ООН на виконання певних програм, які виконуються спеціалізованими установами, особливо по лінії Програми розвитку ООН;
- 3) добровільні внески деяких країн до окремих спеціалізованих установ.

Таблиця 11.9

Членство України в міжнародних організаціях системи ООН
(Друкється за виданням: Спеціалізовані установи системи ООН
/ За ред. проф., д-ра іст. наук В.С.Бруза. – К.: Либідь, 1995. – С. 109 – 115)

<i>Назва міжнародної організації чи органу</i>	<i>Характер членства і дата початку участі України</i>	<i>Періодичність сесій, місце проведення</i>
Генеральна Асамблея ООН та її органи	До складу ГА входять всі країни – члени ООН. Кожна сесія обирає голову та заступників. Заступником голови сесії у 1970, 1981, 1991 роках був представник України. А посаду голови у 1997 – 1998 роках обіймав Г.Удовенко, міністр закордонних справ України.	Щорічні чергові сесії. З 1946 року відбулося 60 сесій
Комісія ООН з питань роззброєння	Створена 1952 року в складі 12 членів, з 1978 р. до її складу ввійшли всі держави – члени ООН	Щорічні сесії у травні у Нью-Йорку
Комітет з використання космосу в мирних цілях	Заснований 1952 року. Члени призначаються ГА ООН. Україну введено до її складу в 1990 році на місце колишньої НДР	Щорічні сесії влітку. Нью-Йорк, Відень, Женева
Комітет з питань забезпечення невід’ємних прав палестинського народу	Засновано 1975 року в складі 23 членів, серед яких і Україна	Діє постійно, засідання у Нью-Йорку в міру необхідності
Комітет з питань інформації	Засновано 1978 року, членство України також з 1978 року	Сесії 1-2 рази на рік у Нью-Йорку

Продовження таблиці 11.9

Спеціалізований комітет з питань міжнародного туризму	Засновано 1972 року в складі 35 членів, зокрема України	З 1979 року засідання не проводилися
Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД)	Заснована 1964 року. Входять усі держави – члени ООН	Періодичні сесії 1 раз на 4 роки
Рада з торгівлі й розвитку	Головний постійно діючий орган ЮНКТАД, відкритий для всіх членів (Україна – з 1979 р.)	2 сесії на рік у Женеві
Програма розвитку ООН (ПРООН)	Засновано 1966 року, входять усі держави – члени ООН. Україна ніколи не обиралася членом головного органа – Ради керівників	Щорічне оголошення добровільних внесків
Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)	Створений 1946 року, входять усі держави – члени ООН. Членом управління ЮНІСЕФ Україна обиралася у 1946 – 1950 рр.	Щорічне оголошення добровільних внесків
Програма ООН з навколишнього середовища	Засновано 1972 року, беруть участь усі держави – члени ООН	
Рада керівників ЮНЕП	Створена 1973 року. До складу входять 58 країн. Україна – член Ради керівників ЮНЕП у 1981 – 1989 та 1990 – 1993 роках	Чергові сесії проводяться 1 раз на 2 роки в Найробі (Кенія)
Консультативний комітет з Програми розвитку ООН у галузі викладання, вивчення, розповсюдження та широкого визнання міжнародного права	Засновано 1984 року. Члени призначаються на 4 роки. Україна – член комітету у 1991 – 1995 рр.	Періодичність засідання 1 – 2 рази на рік у Нью-Йорку
Конгрес ООН з питань запобігання злочинності та поводження з правопорушниками	Засновано 1950 року. Відкритий для участі всіх держав. Україна залучена з 1960 року	Проводиться 1 раз на 5 років
Економічна і соціальна рада ООН (ЕКОСОП)	Засновано 1946 року Члени(54) обираються на 3 роки. Україна – член ЕКОСОП у 1977 – 1979, 1989 – 1991, 1993 – 1995 роках	Щорічна сесія у Нью-Йорку та Женеві (червень – липень)
Комісії та комітети		
Комітет з питань програм й координації	Засновано 1966 року, членами Комітету є 34 держави, що обираються ГА на 3-річний термін (Україна – 1994 – 1996 рр.).	Щорічна сесія у Нью-Йорку
Комісія з питань науки і техніки в цілях розвитку	Засновано 1992 р. У складі 53 держави, обираються ЕКОСОП на 3-річний термін (Україна – 1992 1996 рр.).	Сесія 1 раз на 2 роки у Нью-Йорку
Комісія соціального розвитку	Заснована 1946 р. Члени – 32 держави, які обирає ЕКОСОП. Україна – в 1972 – 1975, 1980 – 1983, 1991- 1994, 1995 – 1998 рр.	Сесія 1 раз на 2 роки у Відні(лютий-березень)
Статистична комісія	Заснована 1946 р. Члени – 24 держави, що обираються ЕКОСОП на 4 роки. Україна – у 1992 – 1996рр.	Сесія 1 раз на 2 роки, Нью-Йорк (лютий)

Комісія з наркотичних засобів	Заснована 1946 р. В складі – 53 держави, обирає ЕКОСОП на 4 роки. Україна – 1993 – 1997рр.	Щорічні сесії у Відні (квітень)
Комісія стабільного розвитку	Заснована 1993р. в складі 53 держав, що обираються на 3 роки. Україна – в 1995 – 1997рр.	Щорічні сесії в Нью-Йорку (червень)
Європейська Економічна комісія (ЄЕК)	Одна з регіональних економічних комісій ЕКОСОП. Заснована 1947 р. Входять усі європейські держави – члени ООН, а також Ізраїль, США, Канада. Україна – з 1947 р.	Щорічні сесії в Женеві (квітень)
Підкомісія з питань попередження дискримінації й захисту меншин	Підорган Комісії з прав людини ЕКОСОП, засновано 1946р. Входить 26 експертів. Представники України – 1995 р.	Щорічні сесії в Женеві (серпень)
Міжнародний суд ООН	Один з головних органів ООН, створено в 1945 р. Україна підписала Статут в 1945 р. До складу Суду входять 15 членів, що обираються на 9 років	Діє постійно, штаб-квартира розташована в м. Гаазі (Нідерланди)
Спеціалізовані установи ООН		
Міжнародне агентство з атомної енергії МАГАТЕ. Має Генеральну раду і Раду керівників (34 члени)	Створене 1957 р. Україна – член з 1957р.	Генеральні конференції проводяться щорічно у Відні
Організація Об'єднаних Націй із промислового розвитку (ЮНІДО). Має Генеральну конференцію, Раду з промислового розвитку	Заснована 1966 р. 3 1985 р. – спецустанова ООН. Україна – член з 1985 р. (53 держави. Україна – в 1987 – 1991рр.)	Щорічні сесії
ЮНЕСКО. Має Генеральну конференцію, Міжурядову океанографічну комісію, Виконавчу раду МОК	Засновано 1945р. Україна – член з 1954 р. Члени обираються на 2 роки. Україна – в 1993 – 1995 рр.	Проводиться 1 раз на 2 роки в Польщі (жовтень – листопад)
Міжнародна організація праці (МОП). Має Генеральну конференцію, 6 галузевих комітетів	Заснована в 1919р. У 1946 р. перетворена на спецустанову ООН. Україна – член з 1954 р.	Щорічні сесії
Всесвітній поштовий союз (ВПС). Має Всесвітній поштовий конгрес, Виконавчу раду	Заснований 1874 р. 3 1947р. – спецустанова ООН. Штаб-квартира – м. Берн	Щорічна сесія в Женеві (червень)
Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ)	Заснований 1865р. 3 1947р. – спеціалізована установа ООН. Штаб-квартира в Женеві. Україна – член з 1947 р.	

Всесвітня метеорологічна організація (ВМО)	Заснована 1873р. З 1951р. – спецустанова ООН. Штаб-квартира в Женеві. Україна – член з 1951 р.	
Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ)	Заснована 1967р. Штаб-квартира – в Женеві. Україна – член з 1970р.	
Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)	Заснована 1948 р. Штаб-квартира – в Женеві. Україна була членом у 1948 – 1949рр., поновилася в 1992р.	
Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО)	Заснована в 1944 р. Штаб-квартира в Монреалі. Україна – член ІКАО з 1992 р.	
Міжнародний валютний фонд (МВФ)	Заснований в 1944р. Штаб-квартира – у Вашингтоні. Україна – член з 1992р.	
Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР)	Заснований 1944р. Штаб-квартира у Вашингтоні. Україна – член з 1992р.	
Міжнародна фінансова корпорація (МФК)	Заснована 1955 р. Штаб-квартира у Вашингтоні. Україна – член з 1993 р.	
Багатостороннє агентство з питань гарантій та інвестицій (БАГІ)	Засноване 1988р. Штаб-квартира у Вашингтоні. Україна – член з 1993 р.	
Міжнародна морська організація (ІМО)	Створена 1958 р. Штаб-квартира в Лондоні. Україна – член з 1994р.	

Запитання і завдання:

1. Назвіть подію, яка кардинально змінила міжнародний статус і зовнішню політику України.
2. Коли і з якою метою була створена Співдружність Незалежних Держав (СНД)?
3. Назвіть дату написання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією.
4. Коли Україна стала повноправним членом Ради Європи?
5. Назвіть дату підписання Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору (НАТО). У чому полягає міжнародне значення цієї події?
6. Коли було укладено широкомасштабний договір з Румунією? Яке значення він має для обох держав?
7. Схарактеризуйте процес виходу України на міжнародну арену та її діяльність у міжнародних організаціях.
8. Проаналізуйте відносини між Україною та Росією в 1990 – 1993 рр. Зробіть відповідні висновки.
9. Чому президент Росії Б.Єльцин не підтримав вимоги деяких російських політиків щодо приєднання Криму до Росії?
10. Чи правомірним було рішення Верховної Ради Росії в липні 1993 р. про надання Севастополю статусу міста Російської Федерації? Обґрунтуйте свою відповідь.
11. У чому полягав конфлікт між Росією і Україною з питань розподілу Чорноморського флоту? Коли і як його було розв'язано?
12. Схарактеризуйте процес ядерного роззброєння України, його труднощі й здобутки.
13. Коли Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї за умови гарантії безпеки з боку ядерних держав? Розкажіть про наслідки цього кроку для України.
14. Чи можна стверджувати, що зовнішня політика України є однією із сфер державного життя, в якій досягнуто вагомих результатів? Обґрунтуйте свою думку.

15. Чому російське керівництво прагнуло надати інститутам СНД наддержавні функції? Чому такий підхід не задовольнив Україну?

16. Чим відрізнялася політика парламентів і урядів України і Росії, яку вони здійснювали в рамках Співдружності Незалежних Держав?

17. Поясніть, чому на початку 90-х рр. для України важливою була економічна підтримка країн Заходу. Чи були в той час перешкоди на шляху економічного і політичного партнерства України із Заходом і в чому вони полягали?

Історичне підґрунтя європейської економічної інтеграції та сучасні тенденції

Мета:

– ознайомитись із початком процесу європейської інтеграції; з угодами, які були укладені в процесі євроінтеграції; з'ясувати, що вони передбачали; з вимогами, що їх висуває ЄС як умови вступу до цієї організації;

– показати передумови, які сприяли економічній та валютній інтеграції ЄС; характерні ознаки етапів євроінтеграції та її сучасні тенденції;

– пояснити причини відмови деяких країн ЄС від введення євро.

Основні поняття: інтеграція; економічна та валютна інтеграція; зона вільної торгівлі; митний союз; спільний ринок; економічний союз; повна інтеграція.

Запитання:

– Коли започатковано процес європейської інтеграції?

– Які передумови сприяли економічній та валютній інтеграції?

– Які угоди були укладені? Що вони передбачали?

– Які країни Європи зараз входять до ЄС?

– В яких країнах ЄС не введено євро? Чому?

– Які країни Східної Європи з 1 травня 2004 року є повноправними членами ЄС?

– Чи є Україна кандидатом до ЄС?

– Які вимоги висуває ЄС як умови вступу до цієї організації?

Середній рівень ВВП на душу населення країн-кандидатів становив у 2000 році 35,2% відповідного показника країн ЄС. Це свідчить, що рішення про розширення ЄС було радше політичним, прийнятим усупереч конкретним економічним реаліям. Більшість країн-кандидатів з економічної позиції не відповідають критеріям прийому до ЄС.

– Чи не призведе “розширення ЄС на схід” до реального економічного занепаду?

– Які основні етапи пройшла Європа на шляху до повної інтеграції?

Таблиця 11.10

Основні етапи європейської інтеграції та їх особливості

№ етап (роки)	Назва етапу євроінтеграції	Країни, що входили до об'єднаної Європи	Укладені угоди та їхній зміст	Основні події
I (1958 – 1969)	Зона вільної торгівлі	Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, ФРН, Франція	Римська угода: – заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і створення Європейського співтовариства з атомної енергії (Євроатом);	– Підписання Римської угоди. – Запровадження єдиної сільськогосподарської політики (1962). – Підписання Яундської угоди (1963).

			<ul style="list-style-type: none"> – скасування митних тарифів; – скасування квот на взаємну торгівлю; – запровадження спільних митних тарифів; – введення спільної митної політики щодо третіх країн. <p>Яундська угода:</p> <ul style="list-style-type: none"> – вступ країн, що розвиваються, в асоційовані відносини з ЄС. 	<ul style="list-style-type: none"> – Злиття вищих органів ЄЕС, ЄОВС і Євроатома в єдину Раду і єдину Комісію, які разом з Європейським парламентом і Судом ЄС утворили структуру ЄС (1967). – Створення “спільного ринку” і реалізація чотирьох свобод, що забезпечували б його функціонування: вільного руху капіталів, товарів, послуг та робочої сили.
II (1968 – 1976)	Митний союз	Данія, Ірландія, Велика Британія (приєдналися у 1973 р.)	Гаага, грудень 1969 р.: <ul style="list-style-type: none"> – прийняття нових членів ЄС на підставі рішення про розширення ЄС і поглиблення інтеграції 	<ul style="list-style-type: none"> – Активне використання переваг митного союзу країн ЄС і зовнішньоторговельної політики щодо третіх країн (скасування митних зборів і квот, заснування єдиного митного тарифу). – Збільшення кількості асоційованих членів – з 20 до 66 країн. – 1972 р. – початок створення Європейської валютної системи (введення спільного плавання валют кількох країн – членів ЄС у певних межах)
III (1987 – 1992)	Спільний ринок	Греція (приєдналася у 1981 р.), Португалія та Іспанія (приєдналися у 1986 р.)	Маастрихтська угода (1992): <ul style="list-style-type: none"> – скасування чинних на той час обмежень щодо вільного руху капіталу в Португалії й Греції; – визначення критеріїв вступу до ЄС: – дефіцит бюджету не повинен перевищувати 3% ВВП; 	<ul style="list-style-type: none"> – Завершення процесу створення ЄВС (цілі: зменшення коливання валютних курсів, витіснення з міжнародних валютних розрахунків долара США, стимулювання подальшої інтеграції). – Введення в дію ЕКЮ.

			<p>– темп інфляції має бути не більше 1,5% середнього значення трьох країн ЄС із мінімальним показником;</p> <p>– рівень державного боргу не повинен перевищувати 60% НП;</p> <p>– середній річний рівень процентних ставок не повинен перевищувати відповідного рівня у країнах із кращими показниками, загалом – не вище 20%;</p> <p>– коливання обмінного курсу національної валюти до євро має становити $\pm 2,25\%$</p>	<p>– 1987 р. – створення єдиного внутрішнього ринку.</p> <p>– Усунення митних формальностей, які ще залишилися (огляд товарів, перевірка документів).</p> <p>– Уніфікація технічних стандартів.</p> <p>– Скасування обмежень щодо конкуренції у наданні держзамовлень.</p> <p>– Нівелювання в рівнях і структурі оподаткування.</p> <p>– Скасування лімітів на транспортні та фінансові послуги, а також послуги зв'язку.</p> <p>– Скасування валютних обмежень, що залишилися.</p> <p>– Скасування обмежень при працевлаштуванні громадян.</p> <p>– Запровадження єдиної політики в окремих галузях – енергетиці, транспорті, питаннях соціального та регіонального розвитку.</p>
IV (1993 – донині)	Економічний союз	<p>Австрія, Швеція, Фінляндія приєдналися у 1995 р. 1 травня 2004 р. – приєднання Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини, Словенії, Угорщини та Чехії. 1 січня 2007 р.</p>	<p>Амстердамська угода (1997): розширення положень, пов'язаних з охороною та захистом прав людини, як результат створення єдиного загальноєвропейського простору свободи, безпеки і законності; середній річний рівень процентних ставок не повинен перевищувати відповідного рівня у країнах із кращими показниками, загалом – не вище 20%</p>	<p>– Посилення політичної інтеграції.</p> <p>– Активний розвиток валютного союзу.</p> <p>– Вжиття заходів з метою стабілізації грошової системи і закріплення бюджетної дисципліни.</p> <p>– Створення Європейського валютного інституту, який повинен готувати всі необхідні засоби та заходи для впровадження з 1999 року єдиної грошової та валютної політики.</p>

		– приєднання Болгарії та Румунії.		– 1999 р. – створення Європейського центрального банку. – 31 січня 1999 р. усі розрахунки за проведення зовнішньоекономічних операцій здійснюються в євро. – 1 січня 2002 р. – євро у готівковій формі вводиться в обіг у 12 країнах ЄС
--	--	-----------------------------------	--	---

Що я знаю про європейський союз?

I. Політика

1. Які країни належали до “першої хвилі” розширення ЄС? (*Польща, Угорщина, Словенія, Естонія, Чехія, Кіпр, Мальта.*)
2. Які країни належали до “другої хвилі” розширення ЄС? (*Латвія, Литва, Словаччина.*)
3. Яким чином формується Рада ЄС? (*До неї входять міністри 15 країн-членів, по одному від кожної країни.*)
4. Як називаються вимоги до країн-кандидатів на вступ до ЄС? (*Копенгагенські критерії.*)
5. Хто очолює Європарламент? (*Президент.*)
6. Хто входить до складу Європейської Ради? (*15 глав держав або урядів та Президент Єврокомісії.*)
7. Фундаментальним завданням Євросоюзу є... (*забезпечення свободи руху людей, товарів, послуг та капіталу.*)
8. Яка різниця між Радою ЄС і Європейською Радою? (*До Ради ЄС входять міністри держав-членів, які приймають рішення згідно зі своєю компетенцією, до Європейської Ради входять глави держав або урядів та Президент Єврокомісії.*)
9. Яка відмінність між Європейською Радою і Радою Європи? (*Європейська Рада – це інституція ЄС, Рада Європи – міжнародна неурядова організація.*)
10. Україна та інші країни СНД отримують технічну допомогу за програмою... (*TACIS.*)
11. Скільки депутатів у Європарламенті? (*626.*)
12. Який Президент України підписав Угоду про партнерство та співробітництво з ЄС? (*Леонід Кравчук.*)
13. Назвіть головні інституції Євросоюзу. (*Парламент, Рада ЄС, Комісія, Суд, Рахункова Палата.*)
14. На які три групи поділяють вимоги до кандидатів на вступ до ЄС? (*Політичні, економічні, спроможність виконувати зобов'язання члена ЄС.*)
15. Який документ регулює відносини між Україною і ЄС? (*Угода про партнерство та співробітництво.*)
16. Коли Україна стала асоційованим членом ЄС? (*Україна не є асоційованим членом ЄС.*)
17. Коли схвалено Спільну стратегію ЄС щодо України? (*У 1999 році.*)
18. Коли було підписано Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС? (*У 1994 р.*)

19. Зі скількох членів складається Рада ЄС? (3 15.)
20. До кого можуть звернутися громадяни ЄС зі скаргами на дії установ чи організацій Союзу? (До Європейського Омбудсмана.)

II. Економіка

1. Яка валюта є прототипом євро? (Екю.)
2. Які країни на сьогодні утрималися від вступу до Європейського валютного союзу? (Данія, Швеція, Велика Британія.)
3. Назвіть номінали монет євро. (1, 2, 5, 10, 20, 50 центів, 1, 2 євро.)
4. Назвіть номінали банкнот євро. (5, 10, 20, 50, 100, 200, 500.)
5. Коли євро остаточно замінив національну валюту країн-членів ЄС? (01.07.2002.)
6. Де розташований Європейський центральний банк? (У Франкфурті, Німеччина.)
7. Які торговельні угоди укладено між Україною і ЄС? (Про торгівлю сталеливарними виробами і про торгівлю текстильними виробами.)
8. Символікою банкнот євро є... (вікна, ворота, мости).

III. Історія

1. Чому День Європи відзначається 9 травня? (В цей день було проголошено Декларацію Шумана.)
2. У якому році було запроваджено екю? (В 1979 р.)
3. Назвіть країни “шістки”. (Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди.)
4. Коли відбулося перше засідання Європейської Ради, або Європейського самміту? (У 1974р.)
5. Коли було запроваджено єдиний європейський паспорт? (У 1985р.)
6. Згідно з яким договором створено Європейський парламент? (Згідно з Римським договором.)
7. До утворення Європейського Союзу його члени входили до... (Європейського економічного співтовариства).
8. Договір про Європейський Союз також називається... (Маастрихтським).

IV. Культура

1. Яка країна ЄС вважається батьківщиною Кирила і Мефодія? (Греція.)
2. Фінське місто, побратим м. Києва. (Тампере.)
3. У якій країні в XVII ст. почала виходити перша в Європі газета? (В Голландії.)
4. Автор музики Гімну Європи. (Бетховен.)
5. Де побудовано Палац Європи? (У м. Страсбурзі, Франція.)
6. Де знаходиться географічний центр Європи? (В Івано-Франківській області, Україна.)
7. Назвіть офіційні мови ЄС. (Данська, голландська, англійська, фінська, французька, німецька, грецька, італійська, португальська, іспанська, шведська.)
8. Скільки постійних комітетів діє у Європарламенті? (17.)
9. Які події називаються “весною народів”? (Повстання в Австро-Угорській імперії в 1848 р.)
10. Чому на прапорі ЄС завжди 12 зірок? (Це символ завершеності та досконалості.)
11. Коли припинила існування Австро-Угорська імперія? (У 1918р.)
12. Який договір дозволив Німеччині захопити Чехословаччину в 1938 р.? (Мюнхенський пакт.)
13. Альтернатива НАТО у 1950-ті роки, яка не була втілена у життя. (Європейський оборонний союз.)
14. Яке українське міністерство координує програму євроінтеграції, а також міжнародну технічну допомогу? (Міністерство економіки та європейської інтеграції.)

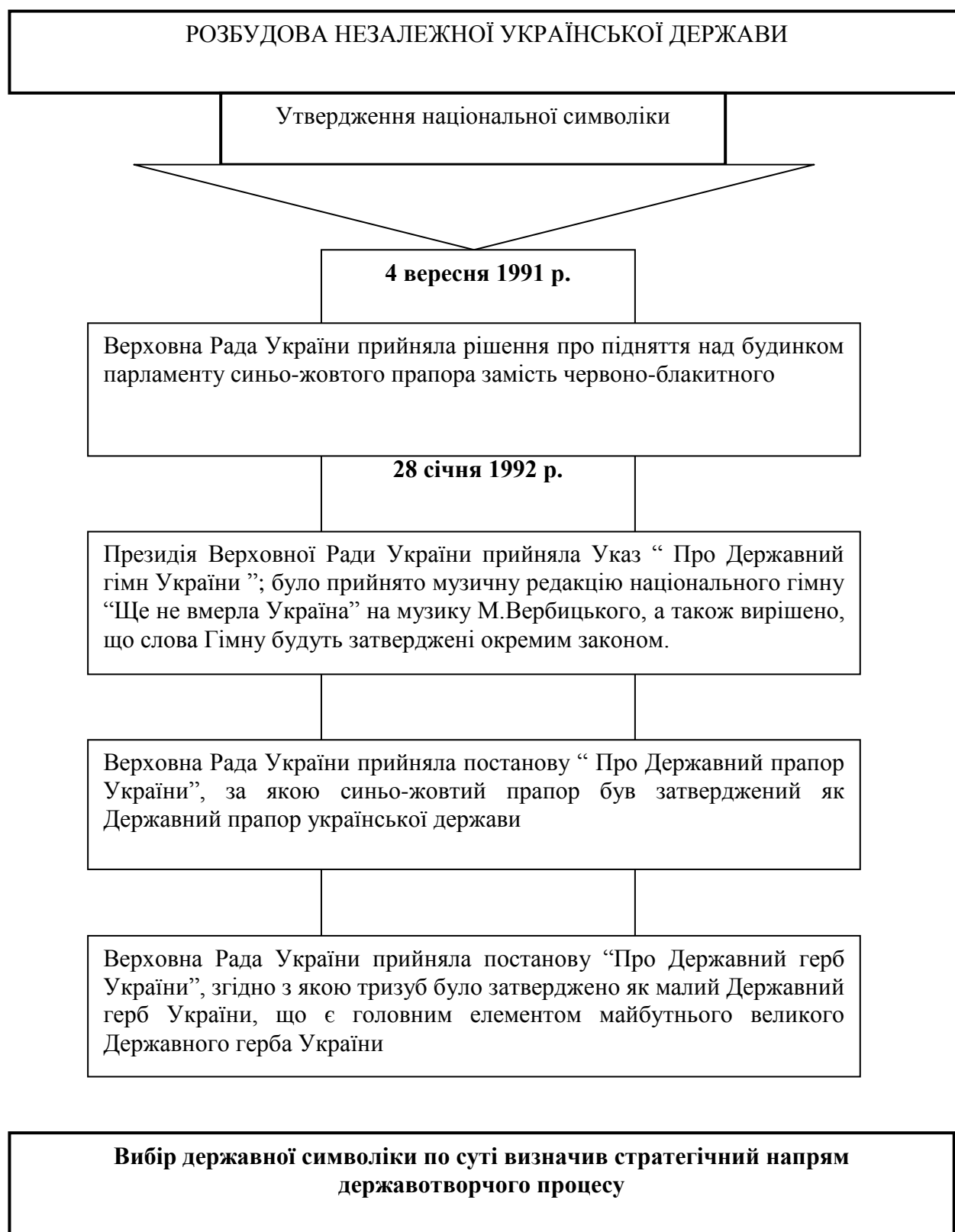
15. Поясніть, що таке “принцип субсидіарності”. *(Принцип, згідно з яким будь-які заходи вживаються на рівні ЄС лише за умови, що вони більш ефективні, ніж відповідні заходи на національному, регіональному або місцевому рівнях, крім тих заходів, які належать винятково до компетенції ЄС.)*
16. Назвіть “три стовпи” Європейського Союзу. *(Європейські організації, єдина зовнішня політика та політика безпеки, юстиція й внутрішні справи.)*
17. Яка політична партія (група) є найбільшою у Європарламенті? *(Народна партія Європи (Європейські демократи).)*
18. Скільки розділів містять Правила вступу до ЄС? *(31.)*
19. Що таке “Білі книги” Європейської Комісії? *(Документи, які містять пропозиції щодо діяльності Співтовариства у конкретних напрямках політики, опрацьовуються та готуються офіційними службами.)*
20. Якими є пріоритетні напрямки програми Тасіс в Україні на наступні роки? *(Інституційна, правова, адміністративна, приватний сектор та економічний розвиток, пом'якшення соціальних наслідків переходу до ринку.)*
21. У якому році відбувся перший самміт Україна-ЄС? *(У 1997 р.)*
22. Щодо яких товарів ЄС порушив антидемпінгові розслідування проти України? *(Щодо сталеливарних виробів.)*
23. Автор першої енциклопедії. *(Дені Дідро.)*
24. Хто очолює в Європарламенті групу депутатів від України? *(На сьогодні такої групи у Європарламенті немає.)*
25. Які єврорегіони створено в Україні у період з 1993 року? *(“Буг”, “Нижній Дунай”, “Верхній Пруг”, Карпатський єврорегіон – постанова КМУ № 587 від 29 квітня 2002 р.)*
26. Які області були залучені до функціонування українських єврорегіонів? *(Волинська, Чернівецька, Закарпатська, Одеська, Івано-Франківська та Львівська.)*
27. Коли та яким документом затверджено Стратегію інтеграції України до ЄС? *(1998 р., Указом Президента України.)*

ДОДАТКИ

Схема 11.7

РОЗБУДОВА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	
УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1991 – 1992)	
09.IX. 1991 р.	<p style="text-align: center;">Верховна Рада України прийняла такі документи</p> <p>Постанову про введення з нового 1992 року в обіг на території республіки купонів багаторазового використання. Ця постанова започаткувала вихід України з рубльової зони і стала гарантією її внутрішньої економічної безпеки</p>
12.IX. 1991 р.	Закон “ Про правонаступництво України ”, який визначав долю державно-правових інститутів Української РСР і Союзу РСР
08.X. 1991 р.	Закон “ Про громадянство України ”, який визначав громадянство як невід’ємне право людини, якого ніхто не може бути позбавлений
01.XI. 1991 р.	“ Декларацію прав національностей України ”, в якій наголошувалося, що держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, громадянські, економічні, соціальні та культурні права
07.XI. 1991 р.	Закон “ Про державний кордон України ”, за яким зберігалась конфігурація державного кордону СРСР на території України (з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією), а адміністративний кордон з Молдовою, Білорусією і Росією перетворювався на державний
06.XII. 1991 р.	Закон “ Про Збройні сили України ”, у якому проголошувалося, що Україна як незалежна держава і суб’єкт міжнародного права створює власні Збройні Сили. Було утворено Міністерство оборони України

Верховна Рада України ухвалила	
– концепцію оборони і розбудови Збройних Сил України, в основу якої було покладено принцип розумної достатності військ зі структурою, чисельністю та озброєнням	– концепцію судово-правової реформи з метою перебудови судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства
– концепцію державної безпеки, в основу якої було покладено захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного та оборонного потенціалу України	– “ Основні напрямки зовнішньої політики України ” – документ, який визначив основні базові національні інтереси країни, обґрунтував засади, на яких має реалізуватися зовнішньополітичний курс української держави

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ (1991 – 1994 рр.)	
18.IV. 1991 р.	Рада Міністрів УРСР була перейменована в Кабінет Міністрів України (очолив В.Фокін)
04.VI. 1991 р.	ВРУ прийняла Закон “ Про арбітражний суд ”, за яким в Україні створено судові органи – арбітражні суди, покликані здійснювати правосуддя в господарських відносинах
05.VII. 1991 р.	В Україні створено новий державно-владний інститут – інститут президентури (Закон “ Про заснування поста Президента Української РСР ”)
05.XI. 1991р.	ВРУ прийняла Закон “ Про прокуратуру ”, який по-новому визначив організацію і порядок діяльності органів прокуратури
05.III. 1992 р.	ВРУ прийняла Закон “ Про Представника Президента України ”, який започаткував формування місцевої виконавчої влади в Україні
25.III. 1992 р.	ВРУ прийняла Закон “ Про Службу безпеки України ”, згідно з яким в Україні було створено власні органи державної безпеки
15.XII. 1992 р.	ВРУ прийняла Закон “ Про статус суддів ”, який визначив статус суддів з метою забезпечення належних умов здійснення правосуддя
березень – квітень 1994 р.	ВРУ вперше утворено на багатопартійній основі, але за мажоритарною системою
26.VI. і 10.VII. 1994 р.	Відбулися вибори Президента України, яким став Л.Д.Кучма
Загалом зволікання з реформою державних інститутів загальмувало перехід до демократичного устрою і негативно позначилося на ефективності влади	

ЕТАПИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ (1990 – 1996)		
ЕТАПИ		
I	II	III
24.X.1990 р. було створено Конституційну комісію (59 осіб) для підготовки нової Конституції (очолив Л.Кравчук, пізніше співголовою обрано І.Плюща)	10.XI.1994 р. ВРУ прийняла постанову про новий склад Конституційної комісії (41 особа; співголовами стали Президент Л.Кучма і Голова ВРУ О.Мороз (комісія створена після призупинення конституційного процесу через вибори народних депутатів і Президента)	24.XI.1995 р. було утворено нову робочу групу Конституційної комісії для доопрацювання проекту Конституції
19.VI.1991 р. ВРУ ухвалила Концепцію нової Конституції України		11.III.1996 р. Конституційна комісія прийняла історичне рішення: проект Конституції схвалити і подати на розгляд Верховної Ради
01.VII.1992 р. ВРУ прийняла постанову про винесення проекту Конституції на всенародне обговорення	10.XI.1994 – 08.VI.1995 р. – період діяльності Конституційної комісії (7 секцій), яка узагальнила матеріали альтернативних проектів Конституцій. Конституційна діяльність характеризувалася протистоянням між Верховною Радою і Президентом України, яке завершилося підготовкою Конституційного Договору	02.IV.1996 р. ВРУ включала до порядку денного питання про проект Конституції та про організацію його підготовки до першого читання
15.VII – 01.XI.1992 р. – період конституційної дискусії, вході якої до проекту Конституції внесено 47 тисяч пропозицій і зауважень		05.V.1996 р. ВРУ утворила Тимчасову спеціальну комісію з опрацювання проекту Конституції України (голова – М.Сирота)
27.V.1993 р. підготовлено нову редакцію проекту Конституції з урахуванням результатів всенародного обговорення	08.VI.1995 р. було підписано Конституційний Договір між Верховною Радою України і Президентом України “ Про основні засади організації та функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування в Україні ”	04.VI.1996 р. ВРУ прийняла проект Конституції України у першому читанні
Вересень – жовтень 1993 р. – ВРУ розглянула проект Конституції і редакції від 27.V.1993 р. та узгодила уточнений варіант		19.VI.1996 р. ВРУ розпочала розгляд проекту Конституції України у другому читанні
26.X.1993 р. у пресі був опублікований уточнений варіант проекту конституції України	Другий етап конституційного процесу характеризувався лише напрацюванням багатющого матеріалу альтернативних проектів Конституцій	28.VI.1996 р. ВРУ прийняла Конституцію України. Голосування за введення в дію нової Конституції: “за” – 338 “проти” – 18 утримались – 5
Конституційний процес розпочався підготовкою та прийняттям проекту нової Конституції України		Конституційний процес було завершено прийняттям Конституції незалежної української держави

Розбудова незалежної України (1994 – 2004)

РОЗБУДОВА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	
1994 – 2004 рр. – період президентства Президента України Л.Д.Кучми	
За цей період	
1994 р. – відбулися дострокові вибори до ВРУ (2-ге скликання). Голова ВРУ – О.О.Мороз (18.05.94 – 12.05.98)	Була наявна урядова криза – змінилося більше 10 прем'єр-міністрів України
1998 р. – відбулися вибори до ВРУ (3-тє скликання). Голови ВРУ: О.М.Ткаченко (07.07.98 – 21.01.00), І.С.Плющ (01.02.00 – 14.05.02)	Вперше у 2001 р. КМУ розробив, а ВРУ схвалила Програму діяльності КМУ під назвою “Реформи заради добробуту” (уряд В.Ющенка)
2002 р. – відбулися вибори до ВРУ (4-те скликання). Голова ВРУ – В.М.Литвин (28.05.2002 – 25.05.2006)	У 2003 р. ВРУ схвалила Програму діяльності КМУ під назвою “Відкритість, дієвість, результативність” (уряд В.Януковича), а у 2004 р. – “Послідовність. Ефективність. Відповідальність”
Створені конституційні та інші органи держави: Центральна виборча комісія, Рахункова палата, Фонд державного майна України, Держкомітет телебачення і радіомовлення України, а також сформована система місцевих органів виконавчої влади (місцевої державної адміністрації)	

А також

30.08.1996 р.	створена Рада національної безпеки і оборони України (перший секретар – Володимир Горбулін), а 5.03.1998 р. ВРУ прийняла Закон “Про Раду національної безпеки і оборони України”
2.09.1996 р.	відповідно до Конституції України (ст. 99), Указом Президента України було введено національну грошову одиницю – гривню
18.10.1996 р.	створено Конституційний Суд України у складі 16 суддів (перший Голова – Іван Тимченко)
31.03.1998 р.	вперше розпочала роботу Вища рада юстиції (перший голова – Валерій Євдокимов)
14.04.1998 р.	ВРУ обрала першого в історії України Уповноваженого ВРУ з прав людини. Ним стала Ніна Карпачова
7.02.2002 р.	ВРУ, відповідно до Перехідних положень Конституції України, прийняла Закон “Про судоустрій України”, згідно з яким сформовано нову систему судів загальної юрисдикції
Продовжувався конституційний процес (16.07.1990 – 28.06.1996), який завершився прийняттям Конституції України	
Здійснено конституційно-правову реформу (2003 – 2004)	

Із Декларації прав національностей України (1 листопада 1991р.)

СТАТТЯ 1

Українська держава гарантує народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права.

Представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях.

Дискримінація за національною ознакою забороняється й карається законом.

СТАТТЯ 2

Українська держава гарантує всім національностям права на збереження їх традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, бере на себе обов'язок створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур.

СТАТТЯ 3

Українська держава гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації.

Верховна Рада України тлумачить статтю 3 закону "Про мови в Українській РСР" таким чином, що в межах адміністративно-територіальних одиниць, де компактно проживає певна національність, може функціонувати й її мова нарівні з державною мовою.

Українська держава забезпечує право своїм громадянам вільного користування російською мовою. В регіонах, де проживає компактно кілька національних груп, нарівні з державною українською мовою може функціонувати мова, прийнята для всього населення даної місцевості.

СТАТТЯ 4

Усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів.

СТАТТЯ 5

Пам'ятки історії та культури народів та національних груп на території України охороняються законом.

СТАТТЯ 6

Українська держава гарантує всім національностям право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. Ці організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проводити в установленому законом порядку масові заходи, сприяти створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій.

Запитання:

- Які принципи національної політики в Україні ? Визначте їх.
- В якій формі визнається право етносів, що проживають в Україні, на самовизначення?

Із Закону про політичні партії в Україні

Стаття 1. Право громадян на об'єднання в політичні партії.

Право громадян на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів визначається і гарантується Конституцією України. Встановлення обмежень цього права допускається відповідно до Конституції України в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, а також в інших випадках, передбачених Конституцією України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в політичну партію або обмежений у праві добровільного виходу з політичної партії.

Належність чи неналежність до політичної партії не може бути підставою для обмеження прав і свобод або для надання будь-яких пільг і переваг.

Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно Конституцією та законами України.

Стаття 2. Поняття політичної партії.

Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має на меті сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Стаття 3. Правова основа і регламентація діяльності політичних партій.

Політичні партії провадять свою діяльність відповідно до Конституції України, цього Закону, а також інших законів України та згідно із партійним статутом, прийнятим у визначеному цим Законом порядку.

Стаття 5. Обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій.

Утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на:

- 1) ліквідацію незалежності України;
- 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- 4) підлив безпеки держави;
- 5) незаконне захоплення державної влади;
- 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі;
- 7) посягання на права і свободи людини;
- 8) посягання на здоров'я населення.

Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань.

Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду. В першій інстанції справу про заборону політичної партії розглядає Верховний Суд України.

Стаття 6. Членство в політичних партіях та його обмеження.

Членом політичної партії може бути лише громадянин України, який відповідно до Конституції України має право голосу на виборах.

Громадянин України може перебувати одночасно лише в одній політичній партії.

Членами політичних партій не можуть бути:

- 1) судді;
- 2) працівники прокуратури;
- 3) працівники органів внутрішніх справ;
- 4) співробітники Служби безпеки України;
- 5) військовослужбовці.

На час перебування на зазначених посадах або службі члени політичної партії зупиняють членство в цій партії.

Порядок вступу до політичної партії, зупинення та припинення членства в ній визначається статутом політичної партії.

Членство в політичній партії є фіксованим. Обов'язковою умовою фіксації членства в політичній партії є наявність заяви громадянина України, поданої до статутного органу політичної партії, про бажання стати членом цієї партії.

...Не допускається створення і діяльність структурних осередків політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Стаття 10. Створення політичної партії.

Рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді (конференції, зборах). Це рішення має бути підтримано підписами не менше десяти тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менш як у двох третинах районів не менш як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя та не менш як у двох третинах районів Автономної Республіки Крим.

Стаття 12. Права політичних партій.

Політичні партії мають право:

1) вільно провадити свою діяльність у межах, передбачених Конституцією України, цим Законом та іншими законами України;

2) брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у порядку, встановленому відповідними законами України;

3) використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації, як передбачено відповідними законами України;

4) підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями, засновувати і вступати у міжнародні спілки з додержанням вимог цього закону;

5) ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, надавати допомогу у їх створенні.

Політичним паріям гарантується свобода опозиційної діяльності, у тому числі:

можливість викладати публічно і обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя;

брати участь в обговоренні та оприлюднювати і обґрунтовувати критичну оцінку дій і рішень органів влади, використовуючи для цього державні і недержавні засоби масової інформації в порядку, встановленому законом;

вносити до органів державної влади України та органів місцевого самоврядування пропозиції, які обов'язкові для розгляду відповідними органами в установленому порядку.

Запитання:

Чи визначає закон відповідальність політичних партій перед суспільством? Відповідь аргументуйте.

Із подання Мінчорнобиля України в Кабінеті Міністрів про екологічний стан у зв'язку з Чорнобильською катастрофою (серпень 1995 р.)

Екологічна ситуація в Україні внаслідок Чорнобильської катастрофи, яка є найбільшою техногенною аварією в історії людства, різко погіршилась. Радіаційне забруднення 9 млн. га території 12 областей України (3,1 млн. га ріллі) призвело до вилучення із господарського користування 180 тис. га сільськогосподарських угідь та 157 тис. га лісів, обмеження

можливостей агропромислового виробництва і лісогосподарського користування на площі 256 тис. га, зменшення виробництва чистих продуктів харчування.

У зоні відчуження під час аварійних та дезактиваційних робіт створено понад 800 могильників радіоактивних відходів (РАВ), тут знаходиться об'єкт "Укриття", де, за максимальними оцінками, зосереджено близько 180 т ядерного палива, яке містить радіоактивні речовини активністю більше 20 млн. Кюрі. Стан розташованих на території України 6 спецкомбінатів зі зберігання РАВ не відповідає сучасним вимогам. На підприємствах і установах, які використовують радіоактивні речовини і джерела іонізуючого випромінювання, накопичилася значна кількість РАВ, що створює потенційну загрозу для населення та навколишнього середовища.

Загальна чисельність постраждалого населення (потерпілі та ліквідатори) перевищує 3,5 млн. осіб, серед них близько 1,5 млн. дітей... У 1986 – 1995 рр. зі 112 населених пунктів зони відчуження та обов'язкового (безумовного) відселення переселено близько 142 тис. осіб (54,9 тис. сімей). Станом на 01.07.95 у цих зонах продовжує проживати 5852 сім'ї, у тому числі 1426 сімей з дітьми. У черзі на отримання житла – 16083 сім'ї, що мають намір виїхати із зони гарантованого добровільного відселення, 8347 сімей інвалідів – учасників ліквідації наслідків аварії, понад 42 тис. сімей учасників ліквідації наслідків аварії другої категорії.

Результати медичних обстежень населення, яке постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи, свідчать про те, що кількість здорових людей після 1986 р. зменшилась з 64 до 32% серед дорослих і з 53 до 30% серед дітей. Помічено невпинне зростання психосоматичних захворювань, неврозів, серцево-судинних захворювань, хвороб крові та кровотворних органів, злоякісних новоутворень. Виявлено стійку тенденцію до збільшення частоти випадків раку щитовидної залози у дітей, особливо в п'яти областях, які найбільше постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Із Закону "Про селянське (фермерське) господарство" (січень 1992 р.)

Селянське (фермерське) господарство в системі народногосподарського комплексу є рівноправною формою ведення господарства поряд з державними, кооперативними, господарськими товариствами, орендними та іншими підприємствами і організаціями...

...Держава гарантує дотримання і захист майнових та інших прав та законних інтересів селянського (фермерського) господарства, створює пільгові умови для кредитування, оподаткування, страхування, матеріально-технічного постачання на період трирічного становлення селянського (фермерського) господарства.

Втручання в господарську або іншу діяльність селянського (фермерського) господарства з боку державних чи інших органів, а також службових осіб не допускається. Це положення не обмежує передбаченого цим Законом права державних органів щодо здійснення контролю за діяльністю селянських (фермерських) господарств.

...Право на створення селянського (фермерського) господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку і виявив до цього бажання. Першочерговим правом на створення селянського (фермерського) господарства користуються громадяни, які проживають в сільській місцевості і мають необхідну кваліфікацію або досвід роботи в сільському господарстві.

...Земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства надаються громадянам за їх бажанням у довічне успадковане володіння, приватну власність або в оренду. Право приватної власності на земельну ділянку селянським (фермерським) господарством може набуватись після шести років володіння нею...

...Для ведення селянського (фермерського) господарства надаються у довічне успадковане володіння і приватну власність земельні ділянки, розмір яких не повинен перевищувати 50 гектарів і 100 гектарів усіх земель.

...Члени колгоспів та інших сільськогосподарських кооперативів, працівники сільськогосподарських підприємств (крім дослідних господарств), які побажали вести селянське (фермерське) господарство, мають право безперешкодного виходу з них.

...Розмір земельної ділянки, що вилучається, визначається на рівні частки члена колгоспу або іншого сільськогосподарського кооперативу (працівника сільськогосподарського підприємства).

Закон України “Про форми власності на землю” (лютий 1992 р.)

Верховна Рада України постановляє:

1. Запровадити в Україні поряд з державною – колективну і приватну форми власності на землю.
2. Встановити, що власність на землю в Україні виступає в таких формах: державна, колективна, приватна. Усі форми власності є рівноправними.

Із основ законодавства України про культуру (березень 1992 р.)

Основними принципами культурної політики в Україні є:

- визнання культури як одного із головних чинників самобутності української нації та національних меншин, які проживають на території України;
- утвердження гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті, орієнтація як на національні, так і на загальнолюдські цінності, визнання їх пріоритетності над політичними і класовими інтересами;
- збереження й примноження культурних надбань;
- розвиток культурних зв'язків з українцями, які проживають за кордоном, як основи збереження цілісності української культури;
- гарантування свободи творчої діяльності, невтручання у творчий процес з боку держави, політичних партій та інших громадських об'єднань;
- рівність прав і можливостей громадян незалежно від соціального стану та національної приналежності у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей;
- доступність культурних цінностей, усіх видів культурних послуг та культурної діяльності для кожного громадянина;
- забезпечення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня та естетичного виховання громадян.

Із Закону України “Про приватизацію майна державних підприємств” (травень 1992 р.)

Приватизація здійснюється на основі таких принципів:

- законності;
- надання пільг на придбання державного майна членам трудових колективів підприємств, що приватизуються;
- забезпечення соціальної захищеності та рівності прав громадян України у процесі приватизації;
- пріоритетного надання прав громадянам України на придбання державного майна;
- безоплатної передачі частки державного майна кожному громадянину України;
- приватизації державного майна на платній основі з застосуванням приватизаційних паперів;
- додержання антимонопольного законодавства;
- повного, своєчасного та достовірного інформування громадян про всі дії щодо приватизації;
- пріоритетного права трудових колективів на вибір форми власності і придбання майна своїх підприємств.

Із Воєнної доктрини України (1993 р.)

Стратегічним завданням України в галузі оборони є захист її державного суверенітету і політичної незалежності, збереження територіальної цілісності та недоторканих кордонів.

Проголошуючи свою Воєнну доктрину, яка має оборонний характер, Україна виходить з того, що вона не є потенційним противником жодної конкретної держави.

...Воєнна доктрина України є складовою частиною концепції національної безпеки.

...Головною метою воєнної політики України є гарантування національної безпеки України від зовнішньої воєнної загрози, відвернення війни, підтримання міжнародного миру і безпеки.

Україна будує свої відносини з іншими державами на основі принципів рівноправності, взаємоповаги, взаємовигоди, невтручання у внутрішні справи та інших загальноєвропейських принципів і норм міжнародного права...

Здійснюючи свій зовнішньополітичний і воєннополітичний курс згідно з національними інтересами, Україна:

– не висуває територіальних претензій до інших держав і не визнає жодних територіальних претензій до себе;

– суворо дотримує принципу недоторканності існуючих державних кордонів;

– сприяє паритетному і збалансованому скороченню всіх видів збройних сил і озброєнь у регіоні та у світі...

– ...забороняє застосовувати власні Збройні сили для розв'язання політичних завдань на своїй території;

– виступає проти розміщення іноземних військ на своїй території та на територіях інших держав без їх на те згоди;

– виключає своє одностороннє повне роззброєння.

Україна виступає за створення всеохоплюючих систем універсальної та загальноєвропейської безпеки і вважає участь у них важливим компонентом своєї національної безпеки.

Дотримуючись позаблокового статусу, Україна сприяє створенню надійних міжнародних механізмів та загальноєвропейської структури безпеки на двосторонньому, регіональному і глобальному рівнях...

...Україна застосовує свої Збройні сили виключно у випадках збройної агресії проти неї та посягань на її територіальну цілісність, недоторканність державних кордонів або при виконанні своїх міжнародних зобов'язань.

Виходячи з катастрофічних наслідків для всього людства ядерної війни, Україна вважає застосування ядерної зброї неприпустимим.

Україна у своїй зовнішньополітичній діяльності активно виступає за загальне ядерне роззброєння. Ставши в силу історичних обставин власником ядерної зброї, успадкованої нею від колишнього СРСР, Україна ніколи не санкціонує її застосування, виключає з арсеналу своєї зовнішньої політики загрозу використання ядерної зброї.

Україна має намір в майбутньому стати без'ядерною державою.

Україна пов'язує скорочення та знищення ядерної зброї, яка розташована на її території, з адекватними діями інших ядерних держав та надання ними і світовим співтовариством надійних гарантій і безпеки...

З Договору “Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією”

Україна і Російська Федерація, далі поймаються “Високі сторони, що Договорюються”,

– спираючись на тісні зв'язки, відносини дружби і співробітництва між народами України і Росії, що історично склалися,

– відзначаючи, що Договір між Українською РСР і РРФСР від 19 листопада 1990 року сприяв розвитку добросусідських відносин між обома державами,

– підтверджуючи свої зобов'язання, що випливають з положень Угоди між Україною і Російською Федерацією про дальший розвиток міждержавних відносин, підписаної в Дагомисі 23 червня 1992 року,

– вважаючи, що зміцнення дружніх відносин, добросусідства і взаємовигідного співробітництва відповідає корінним інтересам їх народів, служить справі миру і міжнародної безпеки,

- прагнучи надати нову якість цим відносинам і зміцнити їх правову основу,
- сповнені рішучості забезпечити незворотність і поступальність демократичних процесів в обох державах,
- враховуючи домовленості в рамках Співдружності Незалежних Держав,
- підтверджуючи свою прихильність нормам міжнародного права, передусім цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних націй, і дотримуючись зобов'язань, взятих в рамках Наради з безпеки та співробітництва в Європі, домовились про нижчезазначене:

Стаття 1

Високі Сторони, що Домовляються, як дружні, рівноправні і суверенні держави засновують свої відносини на взаємній повазі і довірі, стратегічному партнерстві і співробітництві.

Стаття 2

Високі Сторони, що Домовляються, відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язаннями по Заключному акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі, поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів.

Стаття 3

Високі Сторони, що Домовляються, будують відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги, суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання суперечностей, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші засоби тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, дотримання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загальноновизнаних норм міжнародного права.

Стаття 4

Високі Сторони, що Домовляються, виходять з того, що добросусідство між ними є важливими факторами підвищення стабільності і безпеки в Європі і в усьому світі. Вони здійснюють тісне співробітництво з метою зміцнення міжнародного миру та безпеки. Вони вживають необхідних заходів з тим, щоб сприяти процесу загального роззброєння, створенню і зміцненню системи колективної безпеки в Європі, а також зміцненню миротворчої ролі ООН і підвищенню ефективності регіональних механізмів безпеки.

Сторони докладають зусиль для того, щоб врегулювання всіх спірних проблем здійснювалося винятково мирними засобами, і співробітничать у запобіганні і врегулюванні конфліктів і ситуацій, що зачіпають їхні інтереси.

Стаття 5

Високі Сторони, що Домовляються, проводять регулярні консультації з метою забезпечення дальшого поглиблення двосторонніх відносин і обміну думками з багатосторонніх проблем, які представляють взаємний інтерес. Вони у необхідних випадках координують свої позиції для здійснення узгодження дій.

У цих цілях за узгодженням між сторонами проводяться регулярні зустрічі на вищому рівні. Міністри закордонних Сторін зустрічаються не рідше, ніж два рази на рік.

Робочі зустрічі між представниками інших міністерств та відомств Сторін для обговорення питань, які являють взаємний інтерес, проводяться в міру необхідності.

Сторонами можуть створюватися на постійній або тимчасовій основі змішані комісії для вирішення окремих питань в різних областях.

Кожна з Високих Сторін, що Домовляються, утримується від участі або підтримки будь-яких договорів, спрямованих проти іншої Високої Сторони, що домовляються, і зобов'язується не укладати з третіми країнами будь-яких договорів, спрямованих проти іншої Сторони. Жодна із Сторін не допустить також, щоб її територія була використана на шкоду безпеки іншої Сторони.

Стаття 7

У випадку виникнення ситуації, яка, на думку однієї з Високих Сторін, що Домовляються, створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, вона може звернутися до іншої Високої Сторони, що Домовляються, з пропозицією негайно провести відповідні консультації. Сторони обмінюються відповідною інформацією і за необхідності здійснюють узгоджені або спільні заходи з метою подолання такої ситуації...

Стаття 41

Цей Договір підлягає реєстрації в Секретаріаті Організації Об'єднаних Націй відповідно до статті 102 Статуту ООН.

Здійснено в м. Києві 31 травня 1997 року у двох примірниках, кожний українською і російською мовою, причому обидва тексти мають однакову силу.

*За Україну Леонід Кучма
За Російську Федерацію Борис Єльцин*

Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору

9 липня 1997р.

I. Розбудова розширених та поглиблених відносин між Україною та НАТО

1. Україна та Організація Північноатлантичного договору (НАТО) і її держави-члени, що іменуються надалі Україна та НАТО:

- базуючись на політичному зобов'язанні на найвищому рівні;
- визначаючи фундаментальні зміни у середовищі безпеки в Європі, які нерозривно пов'язали безпеку кожної держави до безпеки всіх інших;
- сповнені рішучості підсилити взаємну довіру та співробітництво, з метою зміцнення безпеки і стабільності, та співпрацювати у розбудові стабільної, мирної та неподільної Європи;
- підкреслюючи глибоку трансформацію НАТО, що відбулася з кінця “холодної війни”, та її триваючу адаптацію до реалій євроатлантичної безпеки, що змінюються, включаючи підтримку з її боку, в кожному конкретному випадку, нових завдань в галузі миротворчих операцій, здійснюваних за повноваженнями Ради Безпеки ООН або за відповідальністю ОБСЄ;
- вітаючи прогрес, досягнутий Україною, та очікуючи на подальші кроки з метою розвитку її демократичних інституцій, реалізації радикальних економічних реформ, та з метою поглиблення процесу інтеграції до всієї низки європейських та євроатлантичних структур;
- відзначаючи позитивну роль НАТО у підтриманні миру і стабільності в Європі та у сприянні більшій довірі та прозорості у євроатлантичному регіоні, а також її відкритість для співробітництва з новими демократіями Центрально-Східної Європи, невід'ємною частиною якої є Україна;
- будучи переконаними, що незалежна, демократична та стабільна Україна є одним з ключових факторів забезпечення стабільності в Центрально-Східній Європі та на континенті в цілому;
- беручи до уваги важливість міцних та сталих відносин між Україною та НАТО та визнаючи значний прогрес, досягнутий в різнобічних сферах діяльності з метою розвитку розширених, поглиблених і тісніших відносин між Україною та НАТО на засадах, створених Спільною Заявою для преси від 14 вересня 1995 р.;
- бажаючи і надалі розширювати та інтенсифікувати своє співробітництво в рамках Ради Євроатлантичного партнерства, включаючи розширену та поглиблену програму Партнерства заради миру;

- вітаючи їхнє практичне співробітництво в рамках Сил втілення (Стабілізаційних сил) та інших миротворчих операцій на території колишньої Югославії;
- поділяючи погляд, що відкритість Альянсу для нових членів, у відповідності до Статті 10 Вашингтонського Договору, спрямована на зміцнення стабільності в Європі та безпеки всіх держав в Європі без відновлення лінії розподілу, беруть на себе зобов'язання, на основі цієї Хартії, у подальшому розширити своє співробітництво та розвивати особливе та ефективне партнерство, яке сприятиме забезпеченню більшої стабільності та спільних демократичних цінностей в Центральній-Східній Європі.

II. Принципи розвитку відносин між Україною та НАТО

2. Україна та НАТО базуватимуть свої відносини на принципах та зобов'язаннях, згідно з міжнародним правом та міжнародними механізмами, включаючи Статут ООН, Хельсінкський Заключний акт та наступні документи ОБСЄ. Відповідно, Україна і НАТО підтверджують свої зобов'язання:

- визнавати, що безпека всіх держав в регіоні ОБСЄ є неподільною, що жодна країна не може будувати свою безпеку за рахунок безпеки іншої країни, та що жодна країна не може розглядати жодну частину регіону ОБСЄ як сферу свого впливу;
- утримуватися від загрози силою або використання сили проти будь-якої держави будь-яким чином, не сумісним з принципами Статуту ООН або Хельсінкського Заключного акта, якими керуються країни-учасниці;
- визнавати невід'ємне право всіх держав вільно обирати та застосовувати власні засоби забезпечення безпеки, а також право свободи вибору або зміни своїх засобів забезпечення безпеки, включаючи союзницькі договори, по мірі їх еволюції;
- поважати суверенітет, територіальну цілісність та політичну незалежність всіх держав, непорушність кордонів та розвиток добросусідських відносин;
- визнавати верховенство права, зміцнювати демократію, політичний плюралізм та ринкову економіку;
- визнавати права людини та осіб, що належать до національних меншин;
- запобігати конфліктам та врегульовувати спори мирними засобами у відповідності до принципів ООН та ОБСЄ.

3. Україна підтверджує свою рішучість продовжувати військову реформу, зміцнювати демократичний та цивільний контроль над збройними силами та підвищувати їхню оперативну-технічну сумісність зі збройними силами НАТО та країн-партнерів. НАТО підтверджує свою підтримку зусиллям України у цих галузях.

4. Україна вітає триваючу активну адаптацію НАТО до реалій євроатлантичної безпеки, що змінюються, та її роль у співпраці з іншими міжнародними організаціями, такими як ОБСЄ, Європейський Союз, Рада Європи і Західноєвропейський Союз, у сприянні зміцненню євроатлантичної безпеки та покращенню загального клімату довіри в Європі.

III. Сфери консультацій та/або співробітництва між Україною та НАТО

5. Підтверджуючи спільну мету у застосуванні широкого спектру питань для консультацій та співробітництва, Україна та НАТО зобов'язуються розвивати та зміцнювати свої консультації та/або співробітництво у сферах, наведених нижче. В цьому контексті Україна та НАТО підтверджують своє зобов'язання повною мірою розвивати РСАП та розширену і поглиблену ПЗМ. Це включає участь України в операціях, включаючи миротворчі операції, в кожному конкретному випадку за повноваженнями Ради Безпеки ООН, або за відповідальністю ОБСЄ, а також у разі залучення до таких операцій Об'єднаних загальновійськових тактичних сил (ОЗТС), участь у них України на початковому етапі, що в кожному конкретному випадку є предметом рішень Північноатлантичної Ради щодо окремих операцій.

6. Консультації між Україною та НАТО стосуватимуться питань, які становлять спільний інтерес, зокрема:

- політичних питань, що стосуються безпеки, зокрема розвитку євроатлантичної безпеки та стабільності, включаючи безпеку України;
- запобігання конфліктам, управління кризами, підтримання миру, врегулювання конфліктів та гуманітарних операцій, беручи до уваги роль ООН та ОБСЄ у цій галузі;
- політичних та оборонних аспектів нерозповсюдження ядерної, біологічної та хімічної зброї;
- контролю над озброєннями та роззброєння, включаючи питання, що стосуються Договору про звичайні збройні сили в Європі (Договору про ЗЗСЄ), Договору про відкрите небо та заходів зміцнення довіри і безпеки за Віденським Документом 1994 р.;
- експорту озброєнь та передачі супутніх технологій;
- боротьби з контрабандою наркотиків та тероризмом.

7. Сфери консультацій та співробітництва, зокрема, шляхом спільних семінарів, спільних робочих груп та інших програм співробітництва, включатимуть широке коло тем, таких як:

- цивільне планування на випадок надзвичайних ситуацій та катастроф;
- цивільно-військові відносини та демократичний контроль над збройними силами, а також військова реформа в Україні;
- оборонне планування, бюджет, політичні питання, питання стратегії та концепції національної безпеки;
- оборонна конверсія;
- військово-співробітництво між Україною та НАТО і взаємосумісність;
- економічні аспекти безпеки;
- науково-технологічні питання;
- аспекти безпеки у сфері довкілля, включаючи ядерну безпеку;
- дослідження і розробки з питань використання космічного та повітряного простору, через Дорадчу Групу з аерокосмічних досліджень та розвитку (ДГАДР).

8. Окрім того, Україна та НАТО якомога ширше проробляють можливості співробітництва у наступних сферах:

- у сфері озброєнь (поза межами діалогу в рамках Конференції керівників національних органів держав-членів НАТО у галузі озброєнь);
- військова підготовка, в тому числі проведення навчань в рамках ПЗМ на території України і сприяння з боку НАТО українсько-польському миротворчому батальйону;
- сприяння співробітництву у галузі оборони між Україною та її сусідами.

9. До цього можуть бути додані інші сфери консультацій та співробітництва за обоюсторонньою домовленістю на основі надбаного досвіду.

10. Враховуючи важливість інформаційної діяльності для покращення обоюсторонньої обізнаності та розуміння, НАТО заснувало центр інформації та документації в Україні. Українська сторона забезпечить повну підтримку діяльності Центру у відповідності з Меморандумом про взаєморозуміння між урядом України та НАТО, підписаним у Києві 7 травня 1997 р.

IV. Практичні механізми для консультацій та співробітництва між Україною та НАТО

11. Консультації та співробітництво, як це визначено в цій Хартії, будуть втілюватися через:

- зустрічі між Україною та НАТО на рівні Північноатлантичної Ради з періодичністю, яка буде визначена за взаємним погодженням;
- зустрічі між Україною та НАТО з відповідними комітетами НАТО за взаємним погодженням;
- взаємні візити високого рівня;

– механізми військового співробітництва, включаючи періодичні зустрічі з найвищими військовими керівниками країн НАТО та заходи в рамках розширеної та поглибленої програми Партнерство заради миру;

– військова місія зв'язку України буде заснована як частина місії України при НАТО в Брюсселі. НАТО зберігає за собою право відповідно заснувати військову місію зв'язку НАТО в Києві.

Зустрічі, за звичай, відбуватимуться у штаб-квартирі НАТО у Брюсселі. За виключних обставин вони можуть бути проведені у будь-якому іншому місці, включаючи Україну, за взаємною згодою. Зустрічі, як правило, відбуватимуться на основі погодженого графіка.

12. Україна та НАТО розглядають свої відносини як динамічний процес, що розвивається. Для забезпечення якнайповнішого розвитку своїх відносин та втілення положень цієї Хартії, Північноатлантична Рада періодично зустрічатиметься з Україною, як правило, не рідше двох разів на рік, як Комісія Україна-НАТО. Комісія Україна-НАТО не буде повторювати функції інших механізмів, згаданих у цій Хартії, а натомість збиратиметься для загальної оцінки стану розвитку відносин, огляду за процесом планування та розробки пропозицій щодо шляхів покращення або подальшого розвитку співробітництва між Україною та НАТО.

13. Україна і НАТО заохочуватимуть розширений діалог та співробітництво між Верховною Радою та Північноатлантичною Асамблеєю.

V. Співробітництво заради більш безпечної Європи

14. Союзники по НАТО продовжуватимуть підтримувати суверенітет та незалежність України, її територіальну цілісність, демократичний розвиток, економічне процвітання та її статус без'ядерної держави, а також принцип непорушності кордонів, як ключові фактори стабільності та безпеки в Центральній-Східній Європі та на континенті в цілому.

15. Україна та НАТО створять кризовий консультативний механізм для проведення спільних консультацій в будь-якому випадку, коли Україна вбачатиме пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці.

16. НАТО вітає та підтримує той факт, що Україна отримала гарантії безпеки від всіх п'яти ядерних держав-учасниць Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) як без'ядерна держава-учасниця ДНЯЗ і нагадує про зобов'язання, взяті США, Великою Британією разом з Росією, а також Францією в односторонньому порядку, які у 1994 році в Будапешті прийняли історичне рішення надати гарантії безпеки Україні як без'ядерній учасниці ДНЯЗ.

Визначне рішення України позбутися ядерної зброї та приєднатися до ДНЯЗ як без'ядерна держава стало значним внеском у справу зміцнення безпеки та стабільності в Європі та створило Україні особливий образ у світовій спільноті. НАТО вітає рішення України підтримати необмежене продовження ДНЯЗ та її внесок у виведення та знищення ядерної зброї, яка базувалася на її території.

Посилене співробітництво України з НАТО розширить та поглибить політичний діалог між Україною та членами Альянсу з широкого кола питань безпеки, включаючи ядерні питання. Це зробить внесок у покращення загального середовища безпеки в Європі.

17. Україна і НАТО беруть до уваги набуття чинності “фланговим документом” Договору про звичайні збройні сили в Європі 15 травня 1997 р. Україна і НАТО продовжать співробітництво у питаннях, які становлять спільний інтерес, таких як адаптація Договору про ЗЗСЄ. Україна і НАТО мають намір покращити дію Договору про ЗЗСЄ у обставинах, що змінюються та, таким шляхом, безпеку кожної держави-учасниці, незалежно від того, чи належить вона до військово-політичних союзів. Вони поділяють точку зору, що присутність іноземних військ на території держави-учасниці має базуватися на міжнародному праві, вільно висловленій згоді цієї держави, або відповідному рушенню Ради Безпеки ООН.

18. Україна вітає заяву країн-членів НАТО, що “розширення Альянсу не потребуватиме змін у теперішній організації ядерних сил НАТО, та, виходячи з цього,

країни-члени НАТО не мають жодних намірів, планів і причин розміщувати ядерну зброю на території нових членів, та жодної потреби змінювати будь-який з аспектів організації ядерних сил або ядерної політики НАТО і не вбачають жодної потреби робити це у майбутньому”.

19. Україна та країни-члени НАТО продовжуватимуть повністю виконувати всі угоди щодо роззброєння, нерозповсюдження ядерної зброї та контролю над озброєннями, та заходів зміцнення довіри і безпеки, сторонами яких вони є.

*Хартія про особливе партнерство між
Україною та Організацією
Північноатлантичного договору.
Мадрид, 1997.*

Висновки:

- Першочерговою проблемою після проголошення незалежності України стало державне будівництво. Важливим етапом на цьому шляху було прийняття 28 червня 1996 року Основного закону – Конституції України – першооснови розбудови держави і суспільства.

- Важливим досягненням Української держави є створення цивілізованих міжнаціональних стосунків.

- Незалежність радикально змінила умови діяльності партій, громадських організацій і об'єднань, роль яких зростає у житті суспільства.

- Економіка України опинилася в ситуації глибокої економічної кризи, що негативно позначилося на соціальній сфері, знизився життєвий рівень населення.

- Незважаючи на складні економічні умови, відбувається національно-культурне відродження. Активізується церковно-релігійне життя, яке стало важливим елементом духовного і національного відродження України.

- Україна впевнено заявила про себе на міжнародній арені. Головними принципами її зовнішньої політики є демократизм, миролюбність, ядерне роззброєння, розширення економічного співробітництва.

- Тяжким і довгим був шлях України до незалежності, нелегкими є становлення і розбудова її державності, особливо ринкової економіки.

- Однак, попри всі труднощі, український народ спроможний наповнити незалежність реальним змістом і посісти гідне місце серед цивілізованих народів планети.

Запитання та завдання:

1. Назвіть зовнішні і внутрішні фактори, що призвели до появи на політичній арені нової незалежної держави – України.

2. Назвіть перші кроки України в державотворенні. Які власні атрибути державності було запроваджено? Які старі елементи держави було трансформовано?

3. Окресліть причини невдач двох варіантів проекту Конституції України у 1992 – 1993 рр.

4. Проаналізуйте, що зумовило довготривалість конституційного процесу в Україні. Які фактори ускладнювали його?

5. Коли і за яких умов Верховна Рада прийняла нову Конституцію України? Яке значення цього акту?

6. Визначте характерні риси й особливості становлення багатопартійності в Україні.

7. Назвіть класичні напрями, на які можна розподілити багатопартійну систему України.

8. Назвіть найбільш масові й впливові політичні партії в Україні у 1991 – 1999 роках, їхніх лідерів і приналежність до партійного “спектру”: праві, центристи, ліві.

9. Назвіть партії, що подолали 4%-й бар'єр і потрапили до Верховної Ради у 2002 р., їх лідерів.
10. Окресліть характерні негативні і позитивні риси розвитку багатопартійності в Україні на сучасному етапі.
11. Назвіть документи, які започаткували перші кроки до ринкової економіки в Україні. В чому економічні перетворення в Україні були повторенням "російської моделі"?
12. Чим пояснити виникнення економічної кризи на початковому етапі переходу від командної до ринкової економіки (1991 – 1994 рр.)?
13. Визначте основні заходи щодо виходу економіки України з кризового становища (1991–1994 рр.).
14. Назвіть основні напрями програми власної української моделі ринкового трансформування економіки, які проголосив Президент України Л. Кучма у травні 1995р.
15. Які основні атрибути національної економіки були сформовані за роки реформ?
16. Назвіть зміни, що сталися в аграрному секторі у зв'язку із земельною реформою.
17. Проаналізуйте зміст і значення грошової реформи 1996 р., з'ясуйте її економічне і політичне значення.
18. Визначте основні пріоритети стратегії економічного та соціального розвитку України на 2000 – 2004 рр.
19. Що означає маргіналізація суспільства?
20. Допишіть речення:
Велику соціальну групу, до якої переважно входять представники розумової праці: технічна інтелігенція, менеджери, бюрократія ("білі" та "сині" комірці), часто називають ...
21. Розкрийте зміст Декларації про державний суверенітет України.
22. Яке значення має Акт проголошення незалежності України?
23. Які проблеми постали перед Україною у галузі економіки?
24. Що є характерним для політичного життя в Україні?
25. Як поставився світ до України після проголошення її незалежності?
26. Які завдання постали перед суспільством у галузі культури?
27. Розкрийте зміст понять "громадська організація" та "політична партія".
28. Поясніть поняття: Конституційний процес – це Інститути державності України – це ...
29. Вкажіть дату (число, місяць, рік) прийняття Верховною Радою Конституції України.
30. Проаналізуйте зміни, які відбулися в партійно-політичній системі України упродовж 1995 – 2001 рр. Назвіть нові політичні партії та блоки, які утворилися за цей період.
31. Вкажіть ознаки економічної кризи в Україні у I пол. 90-х рр.
32. Охарактеризуйте зміни в соціальній структурі українського населення. В чому виявляється їхній динамізм? Які нові соціальні групи, не властиві колишньому радянському суспільству, з'явилися в останні роки? Які соціальні верстви можна віднести до маргінальних?
33. Назвіть відомих Вам лауреатів Шевченківської премії за 1991 – 2001 рр. у галузі мистецтва та культури, розкрийте їх вклад у скарбницю української культури.
34. Встановіть, які зміни у світогляді людей, системі їхніх цінностей та життєвих пріоритетів відбулися в Україні протягом 90-х років. Як ці зміни вплинули на життя українського суспільства.
35. Дайте визначення понять: "лібералізація цін", "приватизація", "демонополізація".
36. Яку роль відіграє українська діаспора у політичному, соціально-економічному житті Канади?
37. Оцініть ідеологію інтегрального націоналізму Д.Донцова. Яку роль вона відіграла в українському національному визвольному русі 90-х років ХХ ст.?
38. Н.Макиавеллі твердив, що істинна перевірка життєздатності тієї чи іншої держави відбувається дуже несподівано і тим небезпечно, що лише одного разу. Наскільки слушною, на Вашу думку, ця точка зору виявилася для України на початку ХХІ ст.?

39. В'ячеслав Липинський вважав хворобою України “недержавність”, протиставляючи їй “поневоленості”. Використовуючи факти з історії України, підтвердьте або спростуйте думку вченого.

40. Визначте найважливіші, на Вашу думку, історичні події з тих, що відбулися впродовж 1991 – 2013 рр. Свій вибір поясніть.

Таблиця 11.11

<i>Роки</i>	<i>Подія, пояснення</i>

41. Порівняйте Співдружність незалежних держав і Британську співдружність націй як форми наддержавних об'єднань.

42. Дайте визначення термінів.

Політична партія, командно-адміністративна система, демократія, популізм, ринкова економіка, абсентеїзм, авторитаризм, номенклатура, корупція, європейська інтеграція, коаліційний уряд.

43. Заповніть таблицю: “Світ, Україна, Кіровоградщина у 1991 – 2013 рр.”, вказавши роки основних історичних подій, видатних осіб.

Таблиця 11.12

<i>Час</i>	<i>Події у світі</i>	<i>Події в Україні</i>	<i>Кіровоградщина</i>

44. Складіть розгорнутий план теми: “Наш край у 1991 р. – на початку ХХІ ст.”

45. Використовуючи набуті знання, доведіть, що шлях України до світового співтовариства розпочався у першій половині ХХ століття і триває по теперішній час.

Тестовий контроль

1. Чи відповідають історичній дійсності такі твердження:

а) процес демократизації радянського суспільства, який розпочався 1987 р., сприяв відродженню історичної та культурної пам'яті українського народу. Зокрема, було порушене мовчання щодо причин голодомору 1933 р.; у 1990 – 1991 рр. відбулося вселюднє святкування 500-ї річниці українського козацтва, значної сили набув рух за реабілітацію ОУН-УПА; “живим ланцюгом”, утвореним трьома мільйонами осіб від Києва до Львова, відзначено річницю Акту злуки ЗУНР з УНР

1) так, 2) ні;

б) у березні – травні 1990 р. на альтернативних засадах відбулися вибори до Верховної Ради УРСР та до місцевих Рад. Опозиційні до Компартії України партії утворили Демократичний блок, який не зміг скласти належної конкуренції комуністам і не провів до парламенту навіть десяти депутатів

1) так, 2) ні;

в) опозиційну групу зі 110 народних депутатів у Верховній Раді УРСР, яка розпочала роботу в травні 1990 р., очолив І.Юхновський

1) так, 2) ні.

2. Першим президентом незалежної України в 1991 р. був обраний:

а) Л. Кучма;

б) В. Чорновіл;

- в) Л. Кравчук;
- г) В. Лановий.

3. Після проголошення незалежності для України розпочався новин період соціально-політичного розвитку, суть якого:

- а) перебудова радянських суспільно-економічних відносин на принципах “гуманного соціалізму”;
- б) поступова трансформація мирним шляхом радянських суспільно-політичних структур у правову демократичну державу, а радянської економіки в багатуокладну ринкову;
- в) радикальна насильницька перебудова основ радянського суспільства з метою побудови правової демократичної держави та багатуокладної ринкової економіки;
- г) вдосконалення радянської політичної системи та економічних відносин соціалізму.

4. За роки незалежності Україна стала членом нових міждержавних структур:

- а) ООН, СНД, Ради Європи;
- б) СНД, Ради Європи, ОБСЄ;
- в) НАТО, ЄС, ОБСЄ.

5. Україна була одним з ініціаторів створення Співдружності Незалежних Держав (СНД) у грудні 1991 р., яка являла собою:

- а) нову модель СРСР, спробу під новою назвою зберегти старий геополітичний порядок;
- б) нове державне політичне утворення радянських республік на федералістських принципах;
- в) нове державне політичне утворення радянських республік на конфедеративних засадах;
- г) форму ліквідації СРСР і переходу новостворених держав до системи двосторонніх рівноправних стосунків.

6. Встановіть відповідність:

а) Президент	1) Законодавча влада
б) Кабінет міністрів	2) Виконавча влада
в) Конституційний Суд	3) Судова влада
г) Прокуратура	
д) Верховна Рада	
е) Місцеві ради	
є) Верховний Суд	

7. Проблема ядерного роззброєння для нашої держави була розв'язана так:

- а) Україна повністю відмовилася від ядерної зброї, ратифікувала договір СТАРТ-1, а також приєдналась до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї;
- б) Україна відмовилась від стратегічного ядерного озброєння, ратифікувавши договір СТАРТ-1, втім залишила в своєму збройному арсеналі інші види ядерної зброї, зберігши статус ядерної держави;
- в) Україна залишилася ядерною державою, однак її майбутній вступ до НАТО означатиме передачу ядерного озброєння в розпорядження європейських миротворчих сил.

8. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:

Блакитно-жовтий прапор, герб – тризуб та гімн “Ще не вмерла Україна” були затверджені Верховною Радою України як державні символи в (1990 р., 1991р., 1992 р.).

9. У структурах СНД Україна виступає:

- а) повноправним засновником та членом цієї міжнародної організації;
- б) засновником, асоційованим членом, оскільки не підписала статут та не приєдналася до частини договорів у рамках СНД;
- в) засновником, членом-спостерігачем, який не приєднався до жодної з угод, досягнутих країнами-учасниками СНД.

10. У серпні 1991 р. припинила діяльність:

- а) Соціалістична партія України;
- б) Компартія України як складова частина КПРС;
- в) Українська народно-демократична партія.

11. До яких міжнародних економічних структур входить Україна, а також які угоди в галузі міжнародного економічного співробітництва вона підписала:

- а) Центральноевропейський Вільний Торговельний Союз; Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Генеральна Угода про тарифи та торгівлю; Міжнародний Валютний Фонд; Меастріхтська угода щодо введення єдиної європейської валюти;
- б) Центральноевропейський Вільний Торговельний Союз; Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Генеральна Угода про тарифи та торгівлю; Міжнародний Валютний Фонд;
- в) Центральноевропейський Вільний Торговельний Союз; Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Генеральна Угода про тарифи та торгівлю; Міжнародний Валютний Фонд; Рада Економічної Взаємодопомоги.

12. Чи відповідають історичній дійсності такі твердження:

- а) на чолі створеної 1990 р. Української православної церкви Московського патріархату став митрополит Філарет
 - 1) так, 2) ні;
- б) у червні 1990 р. в Києві відбувся перший собор відновленої Української автокефальної православної церкви, який проголосив патріархом Київським і всієї України митрополита Мстислава
 - 1) так, 2) ні;
- в) 30 березня 1991 р. в Україну повернувся глава УГКЦ верховний архієпископ і митрополит Мирослав-Іван кардинал Любачівський.
 - 1) так, 2) ні.

13. Встановіть відповідність:

1) концепція оборони і розбудови Збройних сил України	а) жовтень 1991 р.
2) воєнна доктрина України	б) грудень 1991 р.
3) закон "Про збройні сили України"	в) жовтень 1993 р.

14. Головою Верховної Ради України був у:

1) 1991 – 1994 рр.	а) І.Плющ
2) 1994 – 1998 рр.	б) О.Мороз
3) 1998 – 1999 рр.	в) О.Ткаченко
4) 2000 – 2001 рр.	

15. Партійно-політична система України в перші роки після проголошення незалежності характеризувалася:

- а) виникненням значної кількості нових політичних партій, які, за поодинокими винятками, не мали масового характеру і не відігравали помітної ролі в політичному житті країни;

б) кризою політичних партій, що існували у 1990 – 1991 рр. До кризи спричинилася вичерпаність їхньої програмної мети. Україна здобула незалежність, була ліквідована багатопартійність та відновлена однопартійна система, при якій провідну роль у суспільстві відігравала так звана партія влади;

в) виникненням значної кількості політичних партій, діяльність яких мала масовий характер і суттєво впливала на політичні події в країні;

г) перебудовою багатопартійної системи в двопартійну, при якій провідну роль у суспільстві відіграють Компартія України та Народний рух України.

16. Встановіть відповідність між парламентськими фракціями, що були утворені у Верховній Раді (1994 – 1998 рр.), та політичними партіями або течіями, інтереси яких вони репрезентували у верховному законодавчому органі нашої держави:

а) Реформи	1) КПУ
б) Конституційний центр	2) ЛПУ
в) Народний рух України	3) НРУ
г) Комуністи України за соціальну справедливість і народовладдя	4) НДП
д) Соціально-ринковий вибір	5) ПРП

17. Згрупуйте наведені у дужках політичні партії, що утворилися або продовжували свою діяльність у роки незалежності України (Українська республіканська партія, Християнсько-демократична партія України, Українська консервативно-республіканська партія, Партія зелених України, Народний рух України, Український народний рух, Народно-демократична партія, “Демократичний союз”, Соціал-демократична партія України (об'єднана), Соціалістична партія України, Демократична партія України, Комуністична партія України, Аграрна партія України, Ліберальна партія України, Трудова партія України, партія “Батьківщина”, партія “Реформи і порядок”, Соціал-націоналістична партія України, Конгрес українських націоналістів, Прогресивна соціалістична партія України) за такими ознаками:

- а) партії правого політичного спектра;
- б) “центристські” партії;
- в) партії “лівого” спрямування.

18. Встановіть відповідність:

а) 1918 р.	1) Л.Кучма
б) 1991 – 1994 рр.	2) М.Грушевський
в) 1994 – 1999 рр.	3) Л.Кравчук

19. Встановіть відповідність:

а) відстоюють демократичні свободи та права особистості, а також розвиток економіки на засадах вільного ринку в Україні;	1) партії “правого” спрямування;
б) відстоюють національні пріоритети в житті українського суспільства;	2) “центристські” партії;
в) борються за соціальні гарантії трудящих і вважають, що майбутнє українського суспільства пов'язане з відродженням комуністичної та соціалістичної ідеології.	3) партії “лівої” орієнтації.

20. За своїм ставленням до визначення основних принципів політичного та економічного розвитку України політичні партії та організації, створені в 1990 – 1991 рр., були умовно поділені політологами на “правих”, “центристів” та “лівих”:

а) “праві” закликали до консервації колишніх комуністичних порядків у країні, “центристи” заперечували можливість реформування соціалістичного суспільного ладу, вимаганні негайного переходу до його реформ у політичній сфері, а “ліві” підтримували політику М. Горбачова на побудову “гуманного соціалізму”;

б) “праворадикали” заперечували можливість реформування соціалістичного суспільного ладу, вимагали негайного переходу до його реформ у політичній сфері на засадах відкритого громадянського суспільства, “центристи” підтримували погляди та політику М. Горбачова на побудову “гуманного соціалізму”, а “ліворадикали” – закликали до консервації колишніх комуністичних порядків у країні;

в) “праві” підтримували політику М. Горбачова на побудову “гуманного соціалізму”, “центристи” закликали до консервації колишніх комуністичних порядків у країні, а “ліві” заперечували можливість реформування соціалістичного суспільного ладу, вимагали негайного переходу до реформ у політичній сфері.

21. Згрупуйте наведені у дужках громадсько-політичні організації (Спілка незалежної української молоді – “Нова Україна”, Товариство “Меморіал”, Федерація профспілок України, Народний рух України, Спілка офіцерів України, Український союз промисловців та підприємців, Конгрес українських націоналістів, Незалежна профспілка працівників вугільної промисловості України, Всеукраїнське студентське братство, “Злагода”) за ознаками:

- а) політичні партії;
- б) громадські організації;
- в) політичні об'єднання;
- г) професійні об'єднання.

22. Згідно з чинною Конституцією, Україна є:

- а) парламентською республікою;
- б) парламентсько-президентською республікою;
- в) президентською республікою;
- г) президентсько-парламентською республікою.

23. Згрупуйте політичні партії, що діяли в Україні у 1990 – 1991 рр. (УНП, УХДП, ДСУ, УНДП, УПР, ДемПУ, УСДП, СДПУ, ОСДПУ, ПЗУ, КПУ, ПДВУ), з огляду на їхню позицію в питанні національно-державного статусу України:

- а) ті, які виступали за повний національно-державний суверенітет України;
- б) ті, які вважали доцільною перебудову союзних відносин на засадах конфедерації;
- в) ті, які вважали доцільним входження України в оновлений Союз на федералістських засадах.

24. Із наведених у дужках варіантів відповіді виберіть правильний:

Українська православна церква (Київський патріархат) виникла в червні (1991, 1992, 1993) р. на основі (УПЦМП, УАПЦ, УГКЦ).

25. Єдиним органом законодавчої влади є Верховна Рада. Вона складається:

- а) з 450 депутатів і обирається на 5 років;
- б) з 450 депутатів і обирається на 4 роки;
- в) з 300 депутатів і обирається на 4 роки.

26. Яка з українських політичних партій, створених на початку 90-х років, продовжила у своїй діяльності традиції українського національно-визвольного та дисидентського руху, а саме традиції Української Гельсінської спілки:

- а) СДПУ;
- б) ПДВУ;

- в) УРП;
- г) ПЗУ.

27. Зазначить, які із церков (УПЦ КП, Адвентисти, УАПЦ, Євангельські християни-баптисти, РУНвіра, Свідки Єгови, УПЦ МП, УГКЦ, РКЦ) репрезентують в Україні:

- а) православну віру;
- б) католицизм;
- в) протестантизм.

28. Президент України обирається:

- а) всенародним голосуванням терміном на 5 років (але не більше ніж на два терміни);
- б) всенародним голосуванням терміном на 4 роки (без обмежень);
- в) парламентом терміном на 5 років (але не більше ніж на два терміни).

29. Традиції української соціал-демократії були покладені в основу діяльності:

- а) ДемПУ;
- б) УРП;
- в) НДП;
- г) СДПУ;
- д) СДПУ(о);
- е) УСДП.

30. Після здобуття незалежності перед Україною в економічній сфері постало завдання:

а) створити стабільну, ефективну національну економіку шляхом реформування соціалістичної системи господарювання, для чого частково ліквідувати заборону на індивідуальну трудову діяльність, здійснити реформу органів управління народним господарством на територіальних засадах, вдосконалити систему оплати та стимулювання праці;

б) створити стабільну, ефективну національну економіку на засадах багатокладності, для чого забезпечити фінансову стабільність, здійснити приватизацію, реформу органів управління народним господарством з метою створення рівних умов для розвитку багатокладної економіки, структурно перебудувати економіку, налагодити економічні зв'язки;

в) створити стабільну, ефективну національну економіку шляхом відновлення економічних зв'язків з колишніми радянськими республіками, зміцнення економічного союзу на пострадянському просторі, передусім з Росією та Білоруссю.

31. Вибори до Верховної Ради України 14 скликання відбулися:

- а) 26 січня 1997 р.;
- б) 29 березня 1998 р.;
- в) 1 листопада 1999 р.

32. Екологічний рух в Україні у 1990 р. оформився в політичну партію:

- а) Українська християнсько-демократична партія;
- б) Партія зелених України;
- в) Українська республіканська партія;
- г) Соціал-демократична партія України.

33. У соціальній сфері українського суспільства упродовж 90-х років ХХ ст. відбулися зміни:

а) поступово зростає життєвий рівень населення, його купівельна спроможність, знизився рівень безробіття, поліпшились побутові умови, розпочалося кількісне зростання населення;

б) різко знизився життєвий рівень населення, з'явилося нове соціальне явище – масове безробіття, знизився рівень соціальної захищеності населення, суспільством опанували настрої соціальної депресії, зневіри, з'явилося різке соціальне розшарування;

в) практично жодних змін не відбулося, життєвий рівень населення залишався стабільно високим, відбувався приріст населення, поліпшувались умови його життя.

34. Вибори президента України відбулися:

а) 1 грудня 1998 р.;

б) 1 жовтня 1999 р.;

в) 31 грудня 1999 р.

35. Партійно-політичний процес, що відбувався в Україні у 1990 – 1991 рр., характеризувався:

а) повільним розвитком, незначною кількістю нових партій, які нагадували політичні клуби, і тільки Народний рух України за перебудову міг скласти альтернативу діяльності Компартії України;

б) виникненням значної кількості політичних партій, діяльність яких спиралася на масову підтримку населення і мала загальноукраїнський характер, створенням умов для реального політичного плюралізму, що призвело до остаточного падіння авторитету Компартії України;

в) виникненням багатьох політичних партій, які не мали суттєвого впливу на суспільство і були нездатні створити конкуренцію Компартії України, будучи малочисельними та регіональними за масштабами діяльності.

36. Встановіть відповідність:

а) сепаратизм	1) цілковита незалежність держави від інших держав у внутрішній та зовнішній політиці
б) популізм	2) дії, спрямовані на здобуття політичної підтримки народу, обіцянки і рішення, що задовольняють психологічні потреби і життєві бажання населення
в) суверенітет	3) прагнення окремих груп населення до відокремлення від конкретної держави

37. Встановіть належність програми кандидата у президенти:

1) Г.Удовенко	а) “Ми наполегливо діятимемо в напрямі створення Союзу суверенних держав братніх народів на взаємовигідних договірних основах. Першочерговою ініціативою стане динамічний розвиток відносин з Білоруссю, визнання їх стратегічними союзниками створення економічного простору”
2) П.Симоненко	б) Позаблоковість і стабільне співробітництво з усіма демократичними країнами світу; активна участь у побудові ефективної системи європейської безпеки, гармонізація національного законодавства відповідно до світових і європейських стандартів; стратегічне партнерство з Росією та іншими державами
3) Л.Кучма	в) Послідовно проводити курс на інтеграцію до європейських економічних структур, що забезпечить економічне зростання, демократичний розвиток і колективну безпеку країни, а також на європейське співробітництво.

38. Декларацію “Про державний суверенітет України” було прийнято Верховною Радою УРСР:

а) 6 червня 1990 р.;

б) 16 липня 1990 р.;

- в) 3 серпня 1990 р.;
- г) 17 березня 1991 р.

39. У другий тур виборів президента України 1999 р. вийшли:

- а) Л.Кучма, О.Мороз;
- б) О.Мороз, П.Симоненко;
- в) Л.Кучма, П.Симоненко.

40. Концепція оборони й розбудови Збройних Сил України, прийнята Верховною Радою в серпні 1991 р., визначила її прагнення до набуття військового статусу:

- а) нейтральної, без'ядерної, позаблокової держави;
- б) нейтральної, ядерної, позаблокової держави;
- в) держави без'ядерної, яка прагне вступити до НАТО;
- г) держави ядерної, яка входить до військового блоку країн СНД.

41. Декларація “Про державний суверенітет України” передбачала:

а) проголошення повного економічного суверенітету республіки, натомість у розв'язанні питань внутрішньої та зовнішньої політики Україна залишалася залежною від загальносоюзного центру;

б) проголошення повного економічного суверенітету республіки, а також передання її державним органам функцій з керівництва внутрішньополітичним життям, питання зовнішньої політики залишались у компетенції загальносоюзних органів;

в) проголошення нічим не обмеженого національно-державного суверенітету України, що на практиці означало право на самостійний внутрішньополітичний та економічний розвиток, а також рівноправність у зовнішньополітичних відносинах.

42. Встановіть відповідність:

- а) конфесія 1) підкуп державних і політичних діячів (чиновників і політиків)
- б) корупція 2) державний устрій, для якого характерне централізоване управління адміністративно-територіальними одиницями держави
- в) унітаризм 3) належність до будь-якої церкви, релігійної організації.

43. Прем'єр-міністром України в грудні 1999 р. Верховна Рада затвердила:

- а) В.Ющенко;
- б) В.Пустовойтенка;
- в) О.Ткаченка.

44. Реалізації положень Декларації “Про державний суверенітет України” сприяла ухвала Верховною Радою України 2 серпня 1990 р. закону про:

- а) верховенство українського законодавства;
- б) основні принципи зовнішньополітичної діяльності УРСР;
- в) економічну самостійність УРСР;
- г) власність.

45. Зазначте, які з векторів зовнішньої політики України стали пріоритетними в роки президентства Л.Кучми:

- а) західний (співробітництво з країнами Західної Європи, США);
- б) східний (співробітництво з Росією, СНД);
- в) південний (співробітництво з Туреччиною, країнами Близького Сходу);
- г) північний (співробітництво з країнами півночі Європи, прибалтійськими державами, Норвегією, Швецією).

46. Чи відповідають історичній дійсності такі твердження:

а) перша хвиля робітничих страйків прокотилася Україною влітку 1989 р. Їх ініціаторами стали шахтарі

1) так, 2) ні;

б) шахтарські страйки 1990 – 1991 рр. відбувалися здебільшого під соціальними гаслами підвищення зарплатні, поліпшення умов праці, вдосконалення системи соціального захисту

1) так, 2) ні;

в) у страйковому русі 1991 р. активну участь взяло українське студентство

1) так, 2) ні.

47. У 1992 р. Президент Л.Кравчук здійснив спробу реформувати радянську систему влади з метою удосконалення структури виконавчої владної вертикалі на місцях, суть якої полягала у:

а) ліквідації місцевих Рад народних депутатів, переданні їхніх функцій обласній державній адміністрації;

б) запровадження в усіх областях України посади представників Президента, наділених функціями верховної виконавчої влади;

в) переданні головам обласних Рад народних депутатів функцій голів державної обласної адміністрації.

48. Згідно з українсько-російськими домовленостями 1997р. Чорноморський флот:

а) був повністю переданий у розпорядження Українських військово-морських сил;

б) бази Чорноморського флоту були передані в безстрокову оренду Росії;

в) майно Чорноморського флоту було поділене між Україною і Росією, остання також отримала право на оренду баз Чорноморського флоту терміном на 20 років;

г) майно Чорноморського флоту було передане Україні, Росії було дозволено користуватися базами Чорноморського флоту на правах викупу.

49. Результати загальносоюзного референдуму 17 березня 1991 р., незважаючи на свою суперечливість:

а) засвідчили бажання українських громадян до входження України на федеративних засадах в оновлений Союз;

б) засвідчили зростання самостійницьких настроїв у державі, сприяли рішучості дій Верховної Ради України у відстоюванні національних та державних інтересів України;

в) засвідчили прагнення українського народу до збереження СРСР, а також входження до його складу України.

50. Встановіть відповідність:

а) монетаризм

1) “вибух” цін на товари та послуги, різке знецінення грошової одиниці, яка втрачає здатність виконувати свої функції

б) гіперінфляція

2) випуск грошей в обіг, збільшення грошової маси в обігу

в) емісія грошей

3) обмежене втручання держави в господарську систему, регулювання економічної кон'юнктури тільки фінансовими засобами через підтримання необхідної кількості грошової маси в обігу

51. Вищий навчальний заклад, який відродився в роки незалежності на базі українських культурних традицій, – це:

а) Київський державний університет ім. Т.Шевченка;

б) Києво-Могилянська академія;

в) Греко-католицький ліцей у Львові.

52. Що мало вирішальний вплив на проголошення Україною Акту незалежності:

- а) поразка серпневого 1991 р. заколоту в Москві, яка деморалізувала керівників центру;
- б) національно-визвольна боротьба українського народу, зростання політичної свідомості української громадськості та державного керівництва республіки;
- в) студентський рух 1991 р.;
- г) дії українських комуністів-самостійників, які в той час очолювали Верховну Раду України.

53. Декларація прав національностей України (1991 р.) та Закон “Про національні меншини в Україні” (1991 р.):

- а) зазначають виняткове становище в державі корінної нації – українського народу, його мови та культури, заперечують права національних меншин, що живуть в Україні, на національно-культурний розвиток;
- б) гарантують усім народам, що живуть в Україні, рівні економічні, політичні, соціальні й культурні права, право кожного народу на культурно-національну автономію, на творення національної культури, відродження національних традицій;
- в) гарантують право на вільний рівноправний розвиток, поряд з українцями, росіянам та полякам, що становлять найбільші етнічні меншини відповідно в Східному та Західному регіонах України.

54. Державна незалежність України була законодавчо закріплена:

- а) Декларацією “Про державний суверенітет України” (липень 1990 р.);
- б) Актом проголошення незалежності України (серпень 1991 р.);
- в) Конституцією України (червень 1996 р.).

55. Головні принципи зовнішньої політики України вперше були викладені в документі:

- а) Акт проголошення незалежності України;
- б) Декларація про державний суверенітет;
- в) Конституція України;
- г) закон України “Основні напрями зовнішньої політики України”.

56. У червні 2001 р. в Україні з офіційним візитом побував:

- а) Президент США Дж.Буш;
- б) Папа Римський Іван-Павло II;
- в) Президент Російської Федерації В.Путін;
- г) Патріарх Московський і всея Русі Олексій II;
- д) прем'єр-міністр Великої Британії Т.Блер.

57. Останнім кроком у процесі юридичного оформлення державної незалежності України став(ла):

- а) Декларація про державний суверенітет України;
- б) всесоюзний референдум 17 березня 1991 р.;
- в) Акт проголошення незалежності України;
- г) всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.

58. Проголошення незалежності поставило перед Україною низку принципово нових завдань державного розвитку у політичній, зовнішньополітичній, економічній, культурній сферах:

- а) розбудова радянської політичної системи, її демократизація;
- б) відродження українських політичних структур часів УНР;
- в) демонтаж тоталітарних політичних структур і створення правової демократичної держави;

- г) відродження СРСР на федеративних засадах;
- д) встановлення рівноправних стосунків з далекими і близькими сусідами;
- е) інтеграція України у структури СНД;
- є) трансформація централізованої державної економіки в багатоукладну ринкову, зорієнтовану на потреби людей;
- ж) відродження радянської системи економічних відносин;
- з) націоналізація економіки, утвердження ведучої ролі державного сектора у системі економічних відносин;
- и) відродження української культури як складової інтернаціональної культури радянських народів;
- і) національне відродження, оздоровлення міжнаціональних відносин;
- ї) вироблення ідеологічних засад розвитку модерної української культури.

59. Визначіть пріоритетні напрями розвитку зовнішньої політики України в першій половині 90-х років:

- а) участь у загальноєвропейському процесі;
- б) блокування загальноєвропейських процесів, участь у процесі розбудови СНД як альтернативи загальноєвропейським міжнародним структурам;
- в) двостороннє співробітництво з країнами близького та далекого зарубіжжя;
- г) участь у процесі ядерного озброєння;
- д) міжнародні економічні зв'язки;
- е) діяльність у міжнародних організаціях;
- є) участь у процесі ядерного роззброєння.

60. А) За якою виборчою системою проходили вибори до Верховної Ради в березні 1994 р.:

- 1) пропорційною;
- 2) мажоритарною;
- 3) мажоритарно-пропорційною (змішаною).

Б) За якою системою були проведені парламентські вибори 1998 р.:

- 1) пропорційною;
- 2) мажоритарною;
- 3) мажоритарно-пропорційною (змішаною).

61. Позначте, якою за формою державного устрою є Україна відповідно до чинної Конституції:

- а) унітарною президентсько-парламентською республікою;
- б) конфедеративною президентсько-парламентською республікою;
- в) унітарною парламентсько-президентською республікою;
- г) унітарною президентською республікою.

62. Позначте, коли Україна стала повноправним членом Ради Європи:

- а) 1992 р.;
- б) 1993 р.;
- в) 1994 р.;
- г) 1995 р.

63. Розташуйте в хронологічній послідовності події:

- а) приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї;
- б) підписання Хартії про особливе партнерство України з НАТО;
- в) вступ України до Ради Європи;
- г) затвердження Верховною Радою державної символіки України: Гімну, Прапора, Герба.

64. Якщо ви погоджуєтесь із твердженням, пишiть “так”, якщо не погоджуєтесь – “ні”, Свою відповідь поясніть.

- 1) Локаут – масові робітничі страйки на підприємствах одного власника.
а) так, 2) ні;
- 2) Девальвація – зниження курсу іноземної валюти по відношенню до національної грошової одиниці.
б) так, 2) ні;
- 3) Клерикалізм – суспільно-політичний рух, який прагне до посилення ролі церкви в політичному і духовному житті суспільства.
в) так, 2) ні;
- 4) Валовий внутрішній продукт – кількість товарів і послуг, вироблених у країні.
г) так, 2) ні;
- 5) Сегрегація – різновид расової дискримінації, що полягає у відокремленні кольорового населення від білого.
д) так, 2) ні;
- 6) Сигілографія – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає печатки.
а) так, 2) ні;

65. Якщо ви погоджуєтесь із твердженням, пишiть “так”, якщо не погоджуєтесь – “ні”. Свою відповідь поясніть.

- 1) Криптографія – спеціальна історична дисципліна, що займається розшифруванням тайнопису.
а) так, 2) ні;
- 2) Сегрегація – вид расової дискримінації.
а) так, 2) ні;
- 3) Маргінал – оригінальна картина.
а) так, 2) ні;
- 4) Етатизм – напрям політичної думки, а також політичний рух, спрямований проти держави та її впливу на різні сфери суспільного життя.
а) так, 2) ні;
- 5) Порто-франко – право торгувати.
а) так, 2) ні;
- 6) Аналогія – виголошення звинувачення.
а) так, 2) ні;
- 7) Люстрація – в Речі Посполитій описи маєтностей для державних потреб, що проводилися кожних п’ять років за ухвалою польського сейму 1562 р.
а) так, 2) ні;

66. Укажіть події історії Росії, пов’язані з 1991, 1996, 2000 роками:

- а) проведення воєнних операцій проти Чечні;
- б) вибори президента країни;
- в) укладення договорів про співробітництво з НАТО;
- г) проведення в Москві нарад з питань безпеки та співробітництва в Європі

САМОСТІЙНА ПІДГОТОВКА КУРСАНТІВ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Як підготуватися до семінару

Семінар – вид навчальних занять, побудований на самостійному вивченні студентами за завданням викладача окремих питань, проблем, тем, підготовці доповідей і повідомлень з наступним їх обговоренням.

Готуючись до семінару:

- ознайомтеся з темою семінару, питаннями і проблемами, запропонованими для обговорення;
- прочитайте відповідний матеріал у підручнику;
- опрацюйте запропоновану додаткову літературу; доцільно законспектувати фрагменти, які стосуються проблем семінару;
- зверніть особливу увагу на наявність різних точок зору стосовно проблем, які є предметом обговорення; поміркуйте над рівнем їх обґрунтованості;
- якщо ви не готуєте повідомлення до семінару, варто продумати запитання, які ви бажаєте поставити доповідачам, або можливі доповнення;
- підготуйте відповіді на пізнавальні завдання, винесені на обговорення; можна скласти власні задачі й запропонувати учасникам семінару їх розв'язати.

Історія України в літературних образах

Основою повідомлення нових знань є живе слово.

Отже, **бесіда**.

Практика знає кілька **типів бесід**:

- побудована на протиставленні;
- пояснювальна;
- підсумкова.

Цікавим методом є **евристична бесіда**, що спрямована на здобуття нових знань, їх поповнення.

Значне місце в розповіді належить мовленню, його виразності. Потрібно уникати монотонності, поверховості, виробити власне ставлення до того, про що йдеться в розповіді.

Розповідь на занятті не повинна перевищувати 10 – 15 хв. Вона повинна мати всі елементи продуманого виступу, що складається з вступу, кількох висвітлюваних питань та висновків, які впливають з фактичного матеріалу.

Тематика розповідей може бути найрізноманітнішою. Розповідь може певною мірою мати характер наукового реферату.

З лекції та доповіді, яка виконує інформаційні й світоглядні функції, починається процес засвоєння історії.

В семінарському занятті головне – підготовка до нього: складання продуманого плану до теми, що виноситься на заняття, формулювання запитань, які розглядатимуться на ньому.

Семінар примушує всіх його учасників добре готуватись.

Семінарське заняття привчає уважніше працювати над книжкою, формує початкові навички дослідника, вчить самостійно ставити і розв'язувати важливі питання з багатьох проблем історії, удосконалює вміння виступати перед товаришами, поповнює лексичний запис та покращує грамотність.

Книга – одне з найщедріших і найбагатших джерел знань. За змістом книги досить умовно можна поділити на художні й наукові.

Самостійну роботу над книгою треба розпочати з ознайомлення з її апаратом – анотацією, змістом, передмовою. Тільки склавши загальне уявлення про характер і зміст видання, можна приступати до читання.

Не слід читати швидко. Вдумливо прочитана книга дасть більше користі, ніж кілька прочитаних поспіхом. Читання вголос рекомендується під час колективної роботи над

книгою. До нього вдаються й тоді, коли вивчають напам'ять вірш чи прозовий текст. За читання подумки швидше охоплюється зміст, легше засвоюється і усвідомлюється текст. Опрацьовуючи матеріал уперше, рекомендується вголос закріплювати найважливіші місця, хоча ця вимога не обов'язкова для виконання.

Вдумливе читання – справа творча і нелегка. Правильно зазначав В.О.Сухомлинський, що книжці важко змагатися з цікавішими і, можна сказати, простішими стежками пізнання й самопізнання, бо дивитись кінофільм – це передусім втіха, задоволення, а читати книжку – насамперед праця, і нерідко праця напружена, нелегка. Але якщо читання хороших книг глибоко увійшло в духовний світ, то воно стає самовихованням. Вся суть у тому, щоб читання книг стало елементом творчості. А для цього потрібно навчитися конспектувати, робити виписки з книжок, здобувати знання, а не просто читати.

Конспект – це стислий систематичний виклад прочитаного, який охоплює найважливіші факти, дати, імена, висновки з твору, його суть, ідеї.

Конспектувати варто починати відразу, бо нашвидку можна занотувати неістотне, другорядне, а головне пропустити.

Робити записи краще розпочинати тоді, коли читач сприйме матеріал, збагне основне. Виписки бувають різні: складання детального плану прочитаного, нотаток, тез; детальне конспектування; цитування, тобто виписування головних думок, які беруться в лапки для наступного використання з посиланням на автора.

План – це, переважно, питання, на які відповідає зміст прочитаного. Він може мати вигляд заголовків до розділів книги. **Тези** – послідовніші, стисліші, категоричніші, але обґрунтовані твердження, в яких відображено суть прочитаного.

Роботу над книгою слід вести систематично, за складеним розкладом. Бажано опрацьовувати наукову літературу щоденно, відводячи для цього певні години.

Для конспектування прочитаного бажано відвести спеціальний зошит, усі виписки тримати в належному порядку. За накопичення значної їх кількості рекомендується комплектування картотеки, щоб нею можна було легко користуватися.

В історичних монографіях достовірно відтворено образи ватажків народних виступів, полководців, діячів мистецтва і літератури. Автори їх розповідають про місце вченого і художника в суспільному житті, про їх громадянські позиції у важкі для батьківщини дні, про опір силам реакції, службу народіві.

У цих книгах документально висвітлюються факти народно-визвольної боротьби. Емоційність викладу в них поєднується з науковістю змісту.

Що стосується давніх епох, то в популярних працях як із зарубіжної, так і вітчизняної історії є домисли, хоч вони й персоніфіковані. В цьому полягає відмінність між книгою для читання і науковою історичною літературою, якій треба віддавати перевагу.

Нариси і оповідання з історії не відбивають повністю змісту навчального програмного курсу, проте вони охоплюють найважливіші аспекти історичного процесу, найзначніші події.

В узагальнених типологічних сюжетних оповіданнях, біографіях історичних діячів і видатних людей минулого розкриваються найтиповіші суспільні явища – епохи і найяскравіші факти з історії України.

Можна широко використовувати **науково-популярну літературу**. Водночас це засіб для організації активної самостійної роботи, для підготовки повідомлень і розгорнутих доповідей.

Мемуари з історії. Серед історичної літератури особливе місце належить мемуарам видатних державних діячів, полководців, науковців та митців, що відтворюють ті чи інші факти і явища, свідками і безпосередніми учасниками яких вони були. Мемуари (спогади) можуть охоплювати і розкривати незначні факти, але можуть стосуватися і дуже великих історичних подій, що вивчаються у вузі і якими взагалі цікавляться студенти.

Цінність мемуарної літератури як історичного джерела полягає передусім у тому, що в ній можуть висвітлюватись проблеми, зовсім не розкриті в науковій літературі чи навіть у документах.

Такими є, зокрема, твори, присвячені боротьбі українського народу за відродження державності, розкриттю пружин соціальних рухів мас. В мемуарах детально викладаються факти та безпосередні враження учасників і свідків подій. Що допомагає зрозуміти конкретно-історичні умови, в яких ці події розвивалися. Вони розширюють кругозір, сприяють більш глибокому, предметному сприйняттю найрізноманітніших відомостей.

В ході користування цією літературою варто зацікавитись даними про авторів мемуарів, ступенем обізнаності їх із висвітлюваними історичними подіями. Прочитавши відповідну книжку і ознайомившись з обставинами її написання за документальними джерелами, необхідно звернути увагу на соціальне оточення, в якому перебував автор, ставлення його до різних політичних чи воєнних подій, час написання і видання твору.

Значно поповнять знання з історії Української національно-демократичної революції та періоду громадянської війни, голодомору 1932 – 1933 рр. спогади людей – свідків цих подій.

Художня книга залишає слід у свідомості, розширює кругозір, породжує почуття спорідненості з позитивними героями, збуджує бажання наслідувати їх, вчить любити прекрасне.

Слід засвоїти основні прийоми осмислення порівняно важкого історичного тексту. Здавалося б, вони відомі й нескладні, проте незнання їх нерідко призводить до поверхового читання.

Найпростіший прийом – поставити собі самому запитання і знайти на нього відповідь. Таке завдання нерідко примушує перечитати не тільки щойно опрацьований текст, а й попередній.

Складнішими прийомами є поєднання запитань з передбачуваними відповідями (для цього треба володіти певною сумою знань), складання короткого плану прочитаного, критичний аналіз прочитаного і його оцінювання.

В результаті механічного заучування матеріал з історії України залишається у свідомості без логічного зв'язку, та, проте, і без нього не можна обійтись. Заучування тренує пам'ять, допомагає запам'ятовувати цифрові дані, дати.

Нерідко читанню і обмірковуванню нового тексту заважають сторонні звуки, шуми, розмови, навіть власні думки. Тому важливою передумовою корисного читання є усунення будь-яких перешкод, що заважають читачеві. Без уважності не може бути знань, у тому числі засвоєних із книжок.

Слід навчатись техніці читання, маючи на увазі, що книжка має бути не тільки джерелом готових думок, а й матеріалом для думок власних. Важливо привчитись читати систематично.

Основні вимоги до складання плану

Однією з провідних форм роботи на заняттях традиційно залишається робота з книгою – підручником, документом тощо. Прочитаний матеріал для глибшого і повнішого засвоєння потребує фіксації на папері (або електронному носії, що не змінює суті процесу). Найпоширенішими способами фіксації є *план, тези, виписки, конспект*. Такі форми роботи дисциплінують, змушують заглибитися у зміст прочитаного, привчають виділяти головне, сприяють засвоєнню і закріпленню матеріалу.

Розмаїття доступних видань, популярні історичні енциклопедії (в тому числі й електронні), ілюстровані видання з історії, мережа Інтернет сприяють розширенню історичних знань.

Акцентувати увагу на суттєвому, аналізувати прочитане та його тематичну структуру – провідні вміння та навички у вивченні історії. Оволодіти ними можна, синтезуючи матеріал, виділяючи головну думку, проблему, факт тощо.

За формою план може бути: *простий, складний (розгорнутий), план-тези, план-конспект*.

Загальний алгоритм роботи зі складання плану може бути таким. Спочатку необхідно уважно прочитати матеріал – підпункт параграфа, параграф підручника, кілька параграфів (тему) тощо. Під час читання варто працювати олівцем (у жодному разі не ручкою), підкреслюючи головне: факти, події, процеси, причинно-наслідкові зв'язки, висновки. Потім слід проаналізувати прочитане за абзацами. Кожен абзац можна узагальнити як окрему думку, виділивши головне. Можливий варіант, коли для виділення необхідної думки треба прочитати кілька абзаців.

Головна думка формулюється як пункт плану. Не варто висловлювати її у вигляді запитання. Пункт плану не може складатися з одного слова або прізвища.

Пункти простого плану нумерують арабськими літерами. Найдоцільніше визначати від 3 до 6 пунктів. Якщо виникає необхідність у більшій кількості пунктів, краще скласти складний (розгорнутий) план.

Складний (розгорнутий) план передбачає, що пункти плану мають підпункти. Існують різні види нумерації пунктів та підпунктів плану. Можливий варіант, коли пункти нумерують арабськими цифрами, а підпункти – малими літерами алфавіту з дужкою. Досить часто пункти нумерують римськими цифрами, а підпункти – арабськими. Можливий і такий варіант, коли пункти плану нумеруються латинськими цифрами, підпункти – арабськими, але вони мають ще підпункти, які позначаються літерами алфавіту. Останнім часом у фахових виданнях використовують нумерацію виключно арабськими цифрами (наприклад, пункт 1, підпункти 1.1, 1.2, 1.3, які мають підпункти 1.1.1, 1.1.2, 1.1.3 тощо). Проте у роботі краще уникати такого перевантаження цифрами.

План-тези – це поєднання плану з коротко сформульованими основними положеннями прочитаного тексту. Існує два способи складання плану-тез – добір авторських висловлювань з тексту та формування основних положень статті чи розділу своїми словами. На заняттях історії доцільніше використовувати другий спосіб. Тези слід формулювати розгорнутими реченнями, виділяючи головні факти, події, процеси, терміни та поняття, персоналії тощо. Необхідно уникати складних речень. Здебільшого тези в тексті маркуються.

План-конспект – найскладніша форма, що поєднує пункти плану з розширеним викладом основних положень матеріалу. Можливе окреслення в конспекті головних фактів, положень, причинно-наслідкових зв'язків, висновків тощо. Не вважається помилкою висловлення власних думок щодо прочитаного.

У додатках подані орієнтовані відповіді на завдання: скласти розгорнутий план виступу та план-тези.

Додаток 1

Питання 1. Вам належить взяти участь у дискусії “Соціально-економічний проект України XIX століття: модернізація проти колоніалізму”. Складіть розгорнутий план свого виступу.

План.

I. Колоніальний статус українських територій наприкінці XVIII – XIX століттях у складі Російської та Австрійської імперій.

1. Адміністративне становище східноукраїнських земель у складі Росії:

- а) ліквідація українських автономних одиниць Лівобережжя та Півдня України в другій половині XVIII століття;
- б) поділи Польщі та їх наслідки для українських земель;
- в) входження Півдня України до складу Росії внаслідок російсько-турецьких війн другої половини XIX століття.

2. Економічний розвиток українських земель у першій половині XIX століття:

- а) криза феодално-кріпосницьких відносин у першій половині XIX століття;
- б) початок промислового перевороту в 30-40-х рр. XIX ст. – шлях до модернізації українського суспільства.

3. Соціальне становище українського населення в першій половині XIX століття. Ліквідація кріпацтва на території Австрійської імперії.

II. Реформи в Росії 60-70-х рр. XIX століття – початок наздоганяючої (неорганічної) модернізації.

1. Аграрна реформа Олександра II та її наслідки для українських земель.

2. Піднесення та поширення національної свідомості в другій половині XIX століття:

а) поява українських громадсько-політичних організацій (громади);

б) політизація українського життя наприкінці XIX на початку XX століття (поява перших українських політичних партій).

III. Модернізація як могутній антиколоніальний чинник розвитку суспільства.

Додаток 2

Питання 2. Напишіть план-тези на тему “Зміни кордонів України в 20 – 50-х рр. XX ст.”

План-тези

1. Становище українських земель після Української революції 1917 – 1920 рр.:
 - поділ українських земель за Ризьким мирним договором 1921 року між Радянською Росією та Польщею. Східна Галичина, Західна Волинь і Західне Полісся, Закерзоння у складі Польщі (1921 – 1939);
 - визнання західноукраїнських земель у складі Польщі за рішенням Ради послів Антанти у 1923 р.;
 - входження Північної Буковини, Північної та Південної Бессарабії до складу Румунії (1918 – 1940);
 - Закарпаття в складі Чехословаччини (1918 – 1939).
2. Адміністративні зміни та зміни кордонів Радянської України в середині 20-х років:
 - утворення Молдавської АСРР у складі УСРР (жовтень 1924 року);
 - врегулювання кордонів між УСРР, РСФРР та БСРР у жовтні 1925 року.
3. Розпад Чехословаччини, утворення Карпатської України (15 – 17 березня 1939 р.) та її окупація Угорщиною.
4. Пакт Ріббентропа-Молотова 1939 р. та його наслідки для зміни кордонів УРСР:
 - початок Другої світової війни та входження до складу Німеччини українського Закерзоння;
 - приєднання до УРСР Східної Галичини, Західної Волині та Західного Полісся у вересні 1939 р.; утворення шести областей на колишніх польських територіях (Львівська, Дрогобицька, Станіславська, Волинська, Рівненська, Тернопільська);
 - приєднання до УРСР Північної Буковини, Південної та Північної Бессарабії. Утворення Чернівецької та Ізмаїльської областей; утворення Молдавської РСР.
5. Закінчення Другої світової війни та зміна кордонів УРСР:
 - договір 29 червня 1945 р. з Чехословаччиною про приєднання Закарпаття до складу Радянської України;
 - договір 16 серпня 1945 р. з Польщею про врегулювання кордонів, який закріпив входження до УРСР територій, приєднаних 1939 року;
 - договір 10 лютого 1947 р. з Румунією про закріплення в складі УРСР територій, що увійшли до неї 1940 р.;
 - обмін територіями з Польщею 1951 року.
6. Адміністративні зміни та розширення території УРСР середини – другої половини 1950-х рр.:
 - утворення Черкаської області (січень 1954 р.);

- перенесення обласного центру з Кам'янця-Подільського до Хмельницького (колишній Проскурів) та перейменування Кам'янець-Подільської області на Хмельницьку (1954 р.);
- передача Кримської області зі складу Росії до УРСР (лютий 1954 р.);
- ліквідація Ізмаїльської області та включення її території до Одеської (1954 р.);
- приєднання Дрогобицької області до Львівської 1959 року.

Історію творять особистості

Методичні рекомендації щодо вивчення особистості на заняттях історії

Саме з цього незаперечного твердження про розуміння історії кожного народу, кожного його періоду виходить сучасна історична освіта в Україні. Програми для ВНЗ зорієнтовують навчання історії на осмислення ролі людини (включаючи і себе) в історії, відповідальності особистості за власні дії, усвідомлення права на вибір моделі поведінки з урахуванням і дотриманням правових гуманістичних засад. Тому необхідно розкривати зміст історії як дії особистостей, а не як безособової соціологічної схеми, здобувати знання про наявний історичний досвід, загальнолюдські якості, формувати власну систему цінностей та ідеалів, складовою якої є громадянськість.

Пріоритетними завданнями є:

а) ознайомлення з життєписами історичних осіб у процесі групової, самостійної дослідницької діяльності, аналізувати альтернативні оцінки, розвивати вміння висловлювати свої думки, робити власні висновки;

б) давати характеристику історичним особам на основі відомостей про дитинство й юність великих людей, конкретних прикладів, людських вчинків. Крім підручника, використовувати ілюстрації, відгуки і спогади сучасників, висловлювання самої особи, думки істориків, які відображають основні риси характеру, життя та діяльність історичного діяча;

в) готувати повідомлення, складати історичні портрети, доповіді та реферати, використовувати інші творчі завдання.

Наприклад:

– уявіть себе оглядачем часопису “Дзвін” і візьміть інтерв'ю в дочки Павла Скоропадського Олени Скоропадської на тему “Доля останнього гетьмана України після еміграції”;

– “Теоретик українського монархізму” – таку назву має питання семінару, на якому заплановано ваш виступ про В'ячеслава Липинського. Виберіть будь-який аспект цієї теми і напишіть тези своєї доповіді;

– назвіть “п'ятірку” видатних особистостей сучасної України. Чому Ви вибрали саме цих діячів? Що спільного є між ними?

Такі прийоми допомагають глибше та повніше зрозуміти зміст і значення історичних подій, позитивно впливають на формування моральних якостей і громадянської позиції, сприяють розвитку уяви і творчих здібностей. Сформувані емоційно-ціннісне ставлення до подій і людей покликані заохочувати, присвячені видатним діячам України минулих століть. “Наша Батьківщина, – за словами Феофана Прокоповича, – благає допомоги красномовства, бо так багато її преславних подвигів поминається глибокою мовчанкою”.

Дидактична гра-стратегія на заняттях історії

Дидактична гра залишається одним із перевірених способів мотивації навчальної діяльності та формування пізнавальних інтересів. Різноманітність підходів до визначення самого поняття “гри” обумовлює існування значної кількості класифікацій дидактичних ігор.

Дидактична гра-стратегія містить ознаки як ділових ігор, так і ретроспективних. Наближеність навчання до реальних історичних подій та об'єднання ігрових елементів у єдине ціле із сферою реальних життєвих ситуацій наближає гру-стратегію до ігор-досліджень. Якщо ж зважати на те, що в гри-стратегії відпрацьовується тактика поведінки, дій, виконання функцій певної особи, то перелічені ознаки об'єднують гру-стратегію з рольовою грою. Але, на відміну від рольової гри, в якій існує відповідний і запланований сюжет, в гри-стратегії сюжет самої гри є результатом ігрової поведінки її учасників. Крім того, в гри-стратегії головним завданням учасника є не демонстрація акторських здібностей, а вміле по змозі об'єктивне відтворення певної стратегії поведінки, що може розглядатися як один із альтернативних варіантів розвитку певної ситуації.

Ігри-стратегії можна віднести також до розряду імітаційних ігор. Але суттю гри-стратегії залишається незапланована поведінка окремих учасників гри, кожен з яких тільки може здогадуватися, якої ж стратегії будуть дотримуватися інші учасники, що і дозволяє виділити її в окремий вид дидактичних ігор. Неоднозначність рішень, наявність елемента невизначеності, що забезпечується через невідомі для учасників обставини та появою в самій гри нових учасників, не лише підтримує емоційний та інтелектуальний тонус гри, а й змушує швидко орієнтуватися в ігровій ситуації, повсякчас коректуючи рольову стратегію.

Складність ігор-стратегій полягає у специфічності завдань, які ставляться: перевтілитися в певну особу і спробувати відтворити властиву тільки їй лінію поведінки. Власний досвід не дає змоги одразу виконати подібне завдання, крім того, мова, як правило, йде про певну історичну ситуацію, що не знайшла однозначної оцінки в історичній літературі. Тому будь-якій гри-стратегії повинна передувати робота не тільки з обов'язковим об'ємом навчального матеріалу, а й з додатковими джерелами, які дозволять успішно справитися з головним завданням гри-стратегії, а саме виробити стратегію поведінки, яка б була переконливою та відповідала історичним реаліям. Крім того, це вбереже саму гру від надмірної спримітизованості, що вульгаризує навчання та позбавляє діяльність студента інтелектуальності.

Гра-стратегія передбачає в окремих її варіантах і суперечку учасників, адже кожен має обстоювати переконання чи позицію свого героя. Сюжетна лінія самої гри залежить від стратегії поведінки кожного учасника гри, і тому результат такої гри передбачити в деталях неможливо, бо це цілком залежить від підготовки кожного з її учасників.

Опис ігор-стратегій

“Демократія, тоталітаризм, авторитаризм. Різні способи прийняття рішень”

Очікувані результати: на основі власного досвіду ознайомитися з методами здійснення державної влади залежно від типу державного режиму; в ході ігрової діяльності переконатись в перевагах демократичного режиму; здійснити порівняльний аналіз типів державних режимів; вчитися приймати рішення та прогнозувати наслідки своїх вчинків.

I Підготовчий етап

На першому етапі необхідно встановити, на які типи можна класифікувати державні режими залежно від методів здійснення державної влади, опрацювати визначення термінів та усвідомити основні принципи функціонування кожного із типів державних режимів. Після цього студенти розподіляються на групи, кожна з яких буде представляти тип державного режиму; формують в своїй групі систему влади, яка характерна для того чи іншого типу державного режиму та розподіляють між собою відповідні ролі, як то “тоталітарного вождя”, “президента, обраного народом”, “пересічних громадян”, “членів уряду”, “депутатів парламенту” тощо.

II. Ігровий етап

Кожній групі по черзі пропонується виконати відповідне завдання. Наприклад, прийняти певне рішення з якогось питання. В ході виконання навчального завдання

учасники гри повинні в своїй діяльності дотримуватися тієї стратегії поведінки, яка накладається на них певною роллю, взятою на себе індивідуально і групою в цілому.

III. Заключний етап. Аналіз результатів гри.

На цьому етапі обговорюються переваги і недоліки кожного з типів державного режиму та досвід студентів, отриманий в ході самої гри. Оцінюється ступінь активності кожного. Обговорюється також сама гра та її окремі моменти.

“Екологічна ніша роду”

Має за мету зробити зрозумілими і доступними подібного роду теоретичні виклади, що зустрічаються в підручниках.

Очікувані результати: опанування в ході ігрової діяльності змісту понять “рід”, “екологічна ніша роду”, “демографічний тиск”; ознайомлення з розподілом обов’язків усередині роду та способами розширення меж екологічної ніші.

I. Підготовчий, етап.

На першому етапі слід ознайомитись з темою та проблематикою. Після цього об’єднатись у декілька груп, які не можуть бути меншими трьох. Дві групи – два роди, що будуть сусідами один одного. На ігровому просторі позначаються ліс, річка, поклади кременю, лісові звірі та територія, на якій буде проживати рід. В групі розподіляються ролі “вождя”, “старійшин”, “членів роду”. Треба завчасно подбати про те, щоб сформувані стратегію поведінки кожного учасника гри. Для цього можуть бути заготовлені картки з описом стратегії поведінки. Наприклад, для тих, хто буде грати роль вождя: “Ви – вождь, який є головою роду. Ви повинні дбати про добробут роду. Ви маєте велику владу. При прийнятті рішень повинні враховувати думку старійшин”. Третя група – це ті, що виконують роль додаткових гравців, що вступатимуть у гру на наступному етапі. Вони поповнюють групи, будуть уособлювати процес розростання роду.

II. Ігровий етап.

Групи отримують завдання, зміст якого полягає в тому, щоб рід забезпечив себе природними ресурсами, щоб зберегти життя кожного члена роду. Кількість природних ресурсів повинна дорівнювати кількості гравців. Після того як потреби кожного з родин будуть задоволені, до гри залучаються додаткові гравці, що поповнять роди. Так перед групами виникне проблема, пов’язана з розростанням роду, коли роду починає не вистачати харчів чи запасів кременю. Проблему, що виникла, рід може вирішити двома способами – захопити чужу територію й розширити свою екологічну нішу або ж удосконалити знаряддя праці чи винайти нові технічні пристрої. Наштовхнути гравців на той чи інший спосіб розширення меж екологічної ніші свого роду можна шляхом залучення до гри гравців з запланованою стратегією поведінки, коли останній на народних зборах пропонує той чи інший варіант вирішення проблеми.

“Люблінська унія”

Очікувані результати: визначити передумови об’єднання Великого князівства Литовського та Польського королівства в одну державу; розвивати уміння аналізувати й узагальнювати історичні явища та події, здатність до комунікації й багатостороннього, поліфонічного сприйняття історії.

I. Підготовчий етап.

На першому занятті характеризується політичне становище українських земель у середині XVI ст. Визначаються передумови об’єднання Польщі та Литви. Питання про передумови об’єднання Польщі та Литви можна вивчати в групах, кожна з яких буде на наступному занятті зображати представників привілейованих станів обох країн. Так створюються групи, що уособлюватимуть литовських та українських магнатів, середню та

дрібну шляхту, шляхту Польського королівства, представників католицької та православної церков. Кожна з груп отримує завдання виробити майбутню стратегію поведінки своєї соціальної групи на Люблінському сеймі і своє бачення умов, за яких може відбутися об'єднання двох держав. Додатковими джерелами при підготовці можуть стати уривки з праць відомих істориків, що складуть цілий пакет таких матеріалів. Наприклад:

Субтельний О.: “На початок XVI ст. стало очевидним, що Велике князівство Литовське близьке до занепаду. У 1522 р. Москва відібрала в нього Чернігів і Стародуб на північному сході України. А у 1549 та 1552 рр. воно не змогло протистояти двом великим вторгненням татар. У 1562 – 1570 рр. наростаюча криза сягнула критичної межі, коли Литва втяглася в нову тривалу війну з Московським царством. Виснажені величезними воєнними витратами й опинившись перед загрозою московського вторгнення, литовці звернулися до Польщі по допомогу. Поляки готові були її надати, але за плату. Тепер головною умовою вони поставили об'єднати в одне політичне ціле Польщу з Литвою, які до цих пір пов'язував спільний монарх.

Побоюючись поступитися своїм панівним становищем перед польськими конкурентами й занепокоєні небезпекою зростання католицьких впливів, литовські й українські магнати опиралися остаточному злиттю з Польщею. Але невдоволена пануванням магнатів середня та дрібна шляхта підтримала поляків, сподіваючись здобути собі широкі привілеї, якими користувалися польські феодалі”. (Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С.77.).

Дорошенко Д.: “Польські пани давно вже прагнули до того, щоб тісніше з'єднати Литву з Польщею. Хоч формально обидві держави були зв'язані унією та мали спільного монарха, але у внутрішніх справах, а часто й у зовнішніх, кожна йшла своїм окремим шляхом. Поляки не мали права ні купувати земель у литовській державі, ні посідати державні посади. Їх вабила багата Україна, і вони старалися цілком об'єднати Литву з Польщею, щоб і там бути такими ж господарями, як у себе... Польські пани побоювалися, щоб на Литві не вибирали зовсім окремого князя та щоб таким способом не було знищено унію між обома державами”. (Дорошенко Д. Історія України. – К., 1993. – С.83.).

Сас П.М.: “Зі свого боку Польща прагнула скористатися послабленням Великого князівства Литовського, щоб втілити в життя свої плани просування на Схід. У цьому надзвичайно була зацікавлена польська шляхта, яка з втягненням у товарно-грошові відносини потребувала нових орних земель і залежних селян”. (Сас П.М. Історія України. XVI – XVIII ст. – Львів, 2001. – С.16.).

Готуючись до гри, яка пройде у формі засідання сейму і на якому будуть представники привілейованих станів обох країн, студенти можуть взяти на себе роль конкретних історичних осіб, що були присутніми на сеймі в місті Люблін. Так, члени групи, що представлятимуть українських магнатів, можуть перевтілитися в К. Острозького, К. Вишневецького, Б. Корецького та О. Чорторийського. Успішно виконати це завдання учасники зможуть тільки в тому разі, якщо ознайомляться з історичною біографією цих осіб.

II. Ігровий етап

На цьому етапі ведучий грає роль земського маршала, що веде засідання Люблінського сейму і пропонує проект унії. Кожна група, дотримуючись виробленої стратегії, виражає своє ставлення до об'єднання держав. Інтелектуальну та емоційну напругу ведучий підтримує, задаючи додаткові запитання, висвітлює таким чином позицію кожної групи.

III. Заключний етап. Аналіз результатів гри.

По закінченні гри проводиться обговорення, метою якого стає визначення особистого ставлення до цієї знаменної історичної події. Обговорення відбувається навколо питань: “Чи збігаються ваша рольова стратегія з особистим ставленням і оцінкою Люблінської унії? Чому? Як ви це поясните? В чому, на вашу думку, полягає історичне значення Люблінської унії? Як ви гадаєте, якою була головна мета гри, в якій ви взяли участь? Чи вдалося нам її досягти?”.

Застосування гри “**Переговори**” стає ефективним методом при аналізі історичного матеріалу, пов’язаного з певними конфліктними ситуаціями.

“Вирішення проблеми репарацій” (один з варіантів гри “Переговори”)

Очікувані результати: визначити причини виникнення проблеми репарацій у післявоєнному розвитку Європи; вчитися знаходити компромісні рішення; розвивати вміння прогнозувати хід історичного розвитку; виховувати толерантність.

I. Підготовчий етап.

На початку навчального заняття слід пригадати основні положення Версальського договору з Німеччиною, потім аналізувати післявоєнне економічне становище Німеччини, дійти до розуміння причин виникнення проблеми репарацій. Пропонується розв'язати виниклу проблему, виступивши від зацікавлених сторін. Створюються групи, що будуть виступати від Німеччини, Франції та Бельгії, США, Англії. Завдання кожної групи полягає в тому, щоб виробити план вирішення проблеми репарацій, враховуючи інтереси “власної країни”.

II. Ігровий етап.

Кожна група оголошує свій варіант вирішення проблеми. Потім групи у формі переговорів вирішують, яким чином узгоджуватимуться поправки, чи буде взятий за основу якийсь проект, чи на підставі чотирьох буде створений новий. Під час узгоджувального процесу сторони можуть провести і “таємні переговори”, щоб досягнути компромісів. Важливим моментом під час проведення переговорів стає дотримання певних правил, на які слід звернути увагу учасникам гри. Результатом переговорів повинно стати певне компромісне рішення, яке оформлюється в письмовому вигляді.

III. Заключний етап. Аналіз результатів гри.

На цьому етапі пропонується порівняти власний варіант вирішення проблеми репарацій з тим, як вирішувалася ця проблема в реальному історичному часі.

Після того проводиться обговорення гри згідно із запитаннями: “Чим вироблений вами варіант відрізняється від “історичного”? Який із варіантів унеможлилював наростання напруженості в міжнародних відносинах? Наскільки важко було знаходити компромісне рішення? Чого навчила гра? Які висновки зробили учасники гри?”.

Позаяк завданнями сучасної історичної освіти є не тільки навчання, а й виховання та формування загальнолюдських та національних цінностей, а також цінностей демократичного плюралістичного суспільства (толерантності, поваги до інших, верховенства права, соціальної активності, громадянської відповідальності, моральної свідомості), особливої актуальності набувають ігри-стратегії, що дозволяють досягти виховної мети. Деякі з них можуть бути інтегровані в навчальний процес і гармонійно поєднувати навчальні та виховні завдання.

Рекомендована література

Базова

1. Баран В.Д. Україна: новітня історія (1945 – 1991 рр.). – Львів, 2003.
2. Баран В.Д., Баран Я.Д. Історичні витоки українського народу. – К., 2005.
3. Визволення України: Велика Вітчизняна війна 1941 – 1945: Хронологічний довідник. – К., 1999.
4. Голодомори в підрадянській Україні: Праці членів Асоціації дослідників голодоморів в Україні. – К. – Львів – Нью-Йорк, 2003.
5. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – К., 1991 – 2000.
6. Гусев В.І., Дрожжин В.П., Сокирко О.Г., Червінський В.І. Видатні постаті в історії України: Короткі біографічні нариси, історичні та художні портрети. – К., 2002.
7. Державотворчий процес в Україні. 1991 – 2007. – К., 2007.
8. Дорошенко Д. Нарис історії України: У 2 т. 2-ге вид. – Львів, 1993.
9. Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії. – К., 2005.
10. Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996.
11. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К., 2002.
12. Калакура Я. Українська історіографія. Курс лекцій. – К., 2004.
13. Кіровоградщина. Історія рідного краю. – Кіровоград, 2012.
14. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах. – К., 1999.
15. Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. – Львів, 2005.
16. Котляр М.Ф. Історія давньоруської державності. – К., 2002.
17. Литвин В.М. Україна: Досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). – К., 2001.
18. Литвин В.М. Історія України: підручник. – К., 2008.
19. Литвин В.М. Україна: Хроніка поступу (1991 – 2004). 2-е вид., доп. та перероб. – К., 2001.
20. Політична історія України. ХХ століття: В 6 т. – К., 2002 – 2003.
 - Т. 1: Левенець Ю.А., Нагорна Л.П., Кармазіна М.С. На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917 р.);
 - Т. 2: Верстюк В.Ф., Солдатенков В.Ф. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920);
 - Т. 3: Гречанко В.А., Гриневич Л.В., Кокін С.А. та ін. Утвердження радянського ладу в Україні (1921 – 1938);
 - Т. 4: Кучер В.А., Гриневич Л.В., Коваль В.С. Україна у Другій світовій війні (1939 – 1945);
 - Т. 5: Трощинський В.П., Шевченко А.А., Симоненко Р.Г. та ін. Українці за межами УРСР (1918 – 1940);
 - Т. 6: Майборода О.М., Шаповал Ю.І., Гарань О.В. та ін. Від тоталітаризму до демократії. (1945 – 2002).
21. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – К., 1993.
22. Попович М.В. Нарис історії культури України – К., 2001.
23. Потульніцький В.А. Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії ХVІІ – ХХ століть. – К., 2002.
24. Табачник Д.В. Історія української дипломатії в особах: Навчальний посібник. – К., 2004.
25. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичні і прикладні аспекти. – К., 2002.
26. Україна і світ: проблеми та перспективи міжнародних відносин. – К., 2003.
27. Україна: політична історія ХХ – початку ХХІ століття. – К., 2007.
28. Україна: утвердження незалежної держави (1991 – 2001). – К., 2001.
29. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. – К., 2004.
30. Яворницький Д.И. История украинских козаков: В 3 т. – К., 1991.

Допоміжна

1. Безотосний М.Т. Україна в добу сталінщини: Історія опору. – К., 2002.
2. Білокінь С.І. Нові студії з історії большевізму. Розд. 1 – 3. – К., 2006 – 2007.
3. Білоцерківський В.Я. Історія України : Навч. посіб. – К., 2007.
4. Валевський О.Л. Державна політика в Україні: Методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження. – К., 2001.
5. Васюта С.І. Чорнобильська трагедія: національний досвід та глобальні імперативи. – К., 2003.
6. Веденєєв Д.В., Будков Д.В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917 – 1923. – К., 2006.
7. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших міжнародних проблем. – К., 2006.
8. Винар Л. Козацька Україна: вибрані праці. – К. – Львів – Нью-Йорк, 2003.
9. Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. Вид. 2-ге, доп. – К., 1995.
10. Галицько-Волинський літопис: дослідження, текст, коментар. – К., 2002.
11. Головка М.Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939 – 1945 рр. – К., 2004.
12. Горенко О.М. Соціальні горизонти європейського єднання і Україна: Концептуально-історичні підходи та політична практика. – К., 2007.
13. Грицак Я.Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. – К., 2000.
14. Гуманітарна політика Української держави в новітній період. – К., 2006.
15. Демчук П.О. Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції: Навчальний посібник. – К., 2004.
16. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні 1956 – 1987. – Харків, 2003.
17. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991 – 2003). – К., 2004.
18. Історія України: навч.-метод. посіб. для семінарських занять. / В.М. Литвин, А.Г. Слюсаренко, В.Ф. Колесник. – К., 2006.
19. Кульчицький С. Закономірності державотворчого процесу в незалежній Україні. – К., 2001.
20. Кульчицький С.В. Голод-геноцид 1932 – 1933 рр. в Україні: Матеріали до навчального курсу. – К., 2006.
21. Лазарович В.М. Історія України : навч. посіб. – К., 2008.
22. Моця О.П. Південна «Руська земля». – К., 2007.
23. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Документи і матеріали: Довідник: У 2 ч. – К., 1997.
24. Овдієнко П. Історія України. ХІХ – поч. ХХ ст. – Ніжин, 2008.
25. Павко А.І. Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби. – К., 2002.
26. Панченко П.П. Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму. – К., 2003.
27. Петровський В.В. Історія України: неупереджений погляд, факти, міфи, коментарі: Навч. посіб. – Х., 2007.
28. Підгаєцький В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття. – Дніпропетровськ, 2000.
29. Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. – К., 2004.
30. Романько І.І. Історія України: навчальний посібник для курсантів ДЛАУ. – Кіровоград, 2003. – 132 с.
31. Романько І.І. До 250-річчя Єлисаветграда. Методичні матеріали до спецкурсу «Історія нашого краю». – Кіровоград, 2004. – 69 с.

32. Романько І.І. Історія України. Контрольні завдання до самостійної роботи. – Кіровоград, 2004. – 60 с.
33. Романько І.І. Історія України. Варіанти тестових завдань для проведення модульного контролю. Модуль I. – Кіровоград, 2005. – 132 с.
34. Романько І.І. Історія України. Варіанти тестових завдань для проведення модульного контролю. Модуль II. – Кіровоград, 2005. – 108 с.
35. Романько І.І. Історія України. Варіанти тестових завдань для проведення модульного контролю. Модуль III. – Кіровоград, 2005. – 100 С.
36. Романько І.І. Історія України. Варіанти тестових завдань для проведення модульного контролю. Модуль IV. – Кіровоград, 2005. – 176 с.
37. Романько І.І. Історія України в схемах і таблицях, запитаннях та лаконічних відповідях. Методичний посібник. – Кіровоград, 2006. – 104 с.
38. Романько І.І. Термінологічний історичний довідник. – Кіровоград, 2006. – 56 с.
39. Романько І.І. Релігійний чинник у формуванні української нації: історичні нариси. Методичні матеріали до самостійної роботи. – Кіровоград, 2006. – 164 с.
40. Романько І.І. Особа в історії України. – Кіровоград, 2007.–104с.
41. Романько І.І. Українське військо: історія та сучасність. Навчальний посібник з історії України. – Кіровоград, 2007. – 1018с.
42. Романько І.І. История и культура Украины. Учебное пособие для иностранных студентов. – Кіровоград, 2010. – 198 с.
43. Романько І.І. Історія українського війська. Нариси у трьох томах. – Кіровоград, 2011. – Т.1. – 472 с.
44. Романько І.І. Історія українського війська. Нариси у трьох томах. – Кіровоград, 2011. – Т.2. – 612 с.
45. Романько І.І. Історія українського війська. Нариси у трьох томах. – Кіровоград, 2011. – Т.3. – 580 с.
46. Романько І.І. Політ у безсмертя. Визначні авіатори Кіровоградщини на фронтах Великої Вітчизняної війни. – Кіровоград, 2012. – 200 с.
47. Романько І.І. Історія України. Практикум. – Кіровоград, 2013. – 156 с.
48. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни і відродження. – Хмельницький, 2000.
49. Смолій В.А. Політична система українського суспільства у роки Національної революції XVII століття. – К., 2008.
50. Солтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя). – К., 2002.
51. Сучасна українська держава: історичні інтерактиви становлення, тенденції та проблеми розвитку. – К., 2007.
52. Толочко П.П. Давньоруські літописи і літописці X – XIII ст. – К., 2005.
53. Удод О.А. Україна: Філософія історії. – К., 2003.
54. Україна в III тисячолітті: традиції, інновації, інвестиції. – К., 2007.
55. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть. – К., 2003.
56. Україна на зламі тисячоліть: Історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи. – К., 2000.
57. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. – К., 2005.
58. Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. – Львів, 2002.
59. Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку. – К., 2007.
60. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2006.

Навчально-методичне видання

Романько Ірина Іванівна

Історія України

Навчально-методичний комплекс

Частина IV

Редактор: *Сушкова Л.В.*

Технічний редактор: *Будулатій В.П.*

Комп'ютерна верстка: *Бур`янський С.В.*

Формат 60x84 1/8. Ум. друк. арк. 24,18. Тираж 100 прим. Зам. № 0141

Видавництво Кіровоградської льотної академії національного авіаційного університету

м. Кіровоград,
вул. Добровольського, 1,
тел.. (0522) 39-44-37.